Kürdistan'dan Geçen Yol

A.M. Hamilton

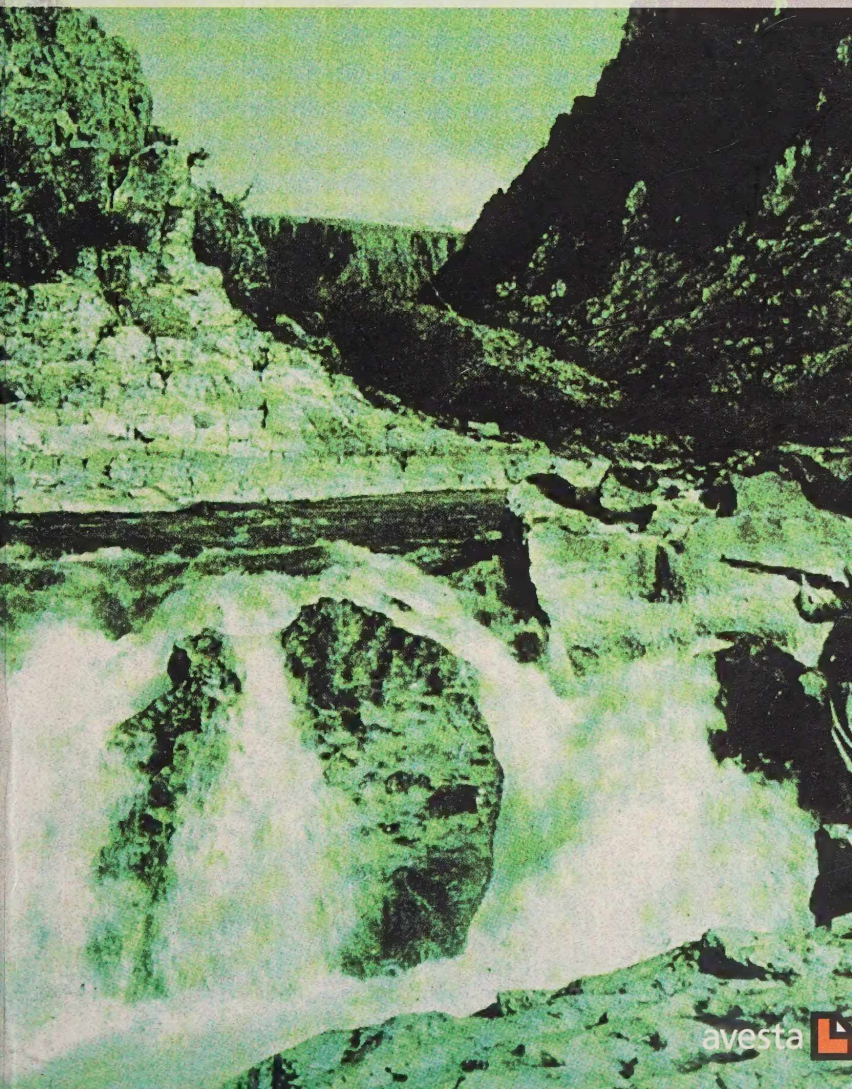

avesta

avesta | KÜRDOLOJİ: 79 | 5
Road Through Kurdistan
Kürdistan'dan Geçen Yol
A. M. Hamilton
İngilizceden Çeviren: Zeki Yaş

Editör: Abdullah Keskin
Kapak: Ahmet Naci Fırat
Dizgi: Songül Keskin
Tashih ve Mizanpaj: Avesta
Birinci Baskı: 2001, İstanbul
Baskı: Berdan Matbaacılık

Kitaptaki fotoğrafların birer kopyasını gönderen
Sacha Ilitch'e teşekkürler

AVESTA BASIN YAYIN
REKLAM TANITIM MÜZİK DAĞITIM LTD. ŞTİ.
Meşrutiyet Caddesi
Özbek İşhanı 136 / 4
BEYOĞLU / İSTANBUL
Tel: (0212) 251 44 80
(0212) 251 71 39

İstasyon Caddesi, K. İsmail Paşa 2. Sokak
Abdi Paşa Apt. Giriş Katı
OFİS / DİYARBAKIR
Tel–Fax: (0412) 222 64 91

ISBN: 975–7112–87–9

A. M. Hamilton

KÜRDİSTAN'DAN GEÇEN YOL

(Bir Mühendisin Irak Hikayesi)

İngilizceden çeviren
Zeki Yaş

avesta | KÜRDOLOJİ

İÇİNDEKİLER

Önsöz / 7
1. Sonsuz çatışmalar diyarı / 11
2 Diwaniyah / 29
3. Kuzeyden dağlara / 47
4. Yol / 63
5. Spilik'te kamp / 77
6. Cinli Eşkıya Hamit / 93
7. Geliyê Ali Bey / 105
8. Sınırdaki kaleler / 123
9. Orta Doğu'nun insanları / 141
10. Kanyonun derinlikleri / 161
11. İşler yolunda / 181
12. Kürdistan'da bir Noel arifesi / 203
13. Karlar eriyor / 227
14. Kospyspee Mağarası / 243
15. Kadim kral mezarları hazinesi / 257
16. Geliyê Ali Bey'in fethi / 271
17. Revanduz'un kan davası / 297
18. Bir Kürt Reisinin kaderi / 313
19. Asuriler / 337
20. Hedefe varıldı / 353

Önsöz

Hamilton'ın yolu Büyük İskender'in Arbela'sını takip edip Selahaddin'in yurdundan geçerek İran platolarına kadar uzanır. Olağanüstü bir mühendislik harikası olan bu yol, geçtiği yer üzerinde bulunan Rewanduz ve Berserini Boğazlarını boydan boya kateder. Hatta modern silahlarla donatılmış ve uzman kadroya sahip eğitilmiş bir orduyla desteklenmiş olsa bile her serüvenciyi pekâlâ ürkütebilmiş bu iki harikulade engel.

Bununla birlikte Bay Hamilton, oldukça mütevazi ekipmanla donanmıştı ve grubun tek Avrupalısı olarak, kendisi nasıl aşıyorsa, tepeleri de öyle dümdüz etme, yolları da öyle yapma sanatlarını öğretmek zorundaydı. Uygun geçiş yolları bulabilmek için kanyonların karanlık derinliklerinde tek başına incelemelerde bulundu. Tüm faaliyetleri tek başına yürütmek zorunda kaldı; kontrol, ödeme, ekibin beslenmesi... Herşeyden önce liderdi, babaydı, teknisyendi ve yazın o kavurucu cehennem sıcağında, kışınsa sert dondurucu soğukta vahşi kabileler arasında yapayalnız başladığı işi sonlandırınca-

ya dek beş yıl kadar bu sorumlulukları yerine getirdi.

Kürdistan'daki operasyonlar sırasında, onunla tanışmaya nail oldum. Sonrasında bütün diyarların en yasa tanımazı olan bu diyar, şiddetli bir karışıklık içindeyken, Kürtler Araplarla savaşıyor ve yine Kürtler Kürtleri öldürüyorken, dışarda kurulmuş bir kampın veya bir köyün her erkeği kendi yaşamını kendi eline alıp tepeden tırnağa silahlanmışken, Hamilton'ın inşa ettiği yol boyunca huzur ve düzen hüküm sürdü. İranlılar, Kürtler, Asuriler ve Araplardan oluşturduğu onun o karmaşık bileşimi, en ufak bir silah bile taşımıyordu üzerlerinde ve bu duruma aldırış etmiyorlardı. Başarılı bir uğraş sonunda elde edilen maddi yardım, hiç farkında olmadan moral kazandırmıştı ona. Liderliği, kişisel yeteneği, adalet duygusu ve sürekli kendi adamlarını gözetmesi değildi sadece, daha iş başlamadan bile ona bu saygınlığı kazandırmış olan aynı zamanda en azından onun döneminde, vahşi aşiretler arasında da sözü geçen biri olmuştu. Yeni Zelanda, uzak bir diyarda oğullarından birinin yaptığı bir işle ne kadar övünse azdır.

Kitabın son iki bölümü, ayrı bir gözle okunmayı gerektiriyor. Çünkü Hamilton, Asurilerin içinde onlarla yakın temas halinde yaşıyordu ve onların çektiği acıları şiddetle duyumsuyordu. Ancak sadece Asurilerin tarafı yoktu, aynı zamanda bir İngiliz tarafı ve bir Irak tarafı da vardı bu sıkıntılı ve karmaşık sorunda. Bunun yanısıra bizlerin kadim müteffiklerimize karşı açık bir sorumluluğumuz var ve şimdi Orontos planı suya düşmüşken, bilincimizin dinlenmeye çekilmesine izin veremeyiz... En azından onları elverişli bir yurda yerleştirene kadar...

Mareşal H. Rowan Robinson

Teşekkür

Fotoğrafları büyük bir nezaketle bana veren herkese
teşekkürü bir borç bilirim ve
kitabı hazırlarken ölçülemeyecek değerde
yardımlarından dolayı
Bayan Ella Sykes'e
özellikle teşekkür etmek istiyorum
A.M.H.

ALEPPO
MEDITERRANEAN
Damascus
JERUSALEM
TRANS
JORDAN
ARABIA
BAGHDAD
PERSIA
Southern Desert

1. Sonsuz çatışmalar diyarı

Hangi yönden yaklaşılırsa yaklaşılsın, Bağdat'ın ufuktaki o ilk görünümünü hiç kimse unutamaz; uzun mimareler, hurma ağaçlarının üzerinden yükselen ve bu minarelerden bile daha yüksek fabrika bacaları ve kubbeler... Koyu bir duman tabakası çökmüştür, çoğu kez bu tarihi kentin üzerine. Fabrika bacaları ve minareler! Ne tuhaf bir bileşim: Hepsi de hafifçe sağa sola eğilmiş.

Kızgın güneş çöle vurduğunda serap, bütün silüetleri bir görünüp bir kaybolur hale getirir ve gökyüzünün yeryüzüyle kesiştiği çizgide parıldayıp harelenir. Laputa'nın yüzer adası gibi bir uçtan diğerine dolanıp durur bu diyarlarda. Bugün bile yarı modern yarı antik haliyle Bağdat, eskiden olduğu gibi büyülü bir kent görünümündedir hâlâ.

Kente yakınlaştıkça, varoşların kirli sokaklarında bu büyülü hava kaybolduğunda, bu düşsel etki de azalmaya başlar. Bağdat'ın sadece iki ana caddesi vardır; şehrin geri kalan kıs-

mıysa çoğunlukla, Dicle kenarında iç içe geçmiş dar ve dolambaçlı sokaklarda rastgele inşa edilmiş düz çatılı evlerden oluşur. Kente batı tarafından gelen yol, aslında Hindistan'ı fethetmek için (Kayzer'in hiçbir zaman gerçekleşmeyen rüyasıydı bu) Almanya tarafından planlanan ünlü Berlin-Bağdat demiryolu hattını keser.

Irak'taki görevim sırasında birçok kez ziyaret ettim Bağdat'ı. Kuzeyden dağlardan, güneydense çöllerden kente her gelişimde, hasta ve ateşler içinde kentin en işlek hastanesine zor atıyordum kendimi. Tozlu çölleri develeriyle aşıp gelen yolcularda bıraktığı izlenimin aynısını bende de bıraktı Bağdat. Efrafındaki ovalarla uyum içinde, süslü püslü olmasına karşın yine de melankolik bir havası vardır Bağdat'ın. Araplara göreyse Bağdat, cennetin ta kendisidir.

Bununla birlikte bu cennetin öyle renkli melekleri vardır ki üzerine arbabalar gibi üşüşen haylaz ve haşarı sokak çocukları ve aynen onlar gibi pazarda birbirlerini itip kakarak, ağız dalaşına girerek mallarını satmaya çalışan dükkancılar ordusu arasında kalan kente yeni gelmiş bir misafir, keşke sessiz ve sakin çölde kalsaydım da buralara hiç gelmeseydim duygusunu yaşar. Bu yırtıcı kuşlar tercümanlık, rehberlik ve benzeri işleri yapmak için birbirleriyle kavga ederlerken, bir fırsatını bulup, çıngıraklı yaşlı atların çektiği bir atlı arabaya kendinizi atabilirseniz, İngilizce bilmeyen miskin bir halı satıcısının tütsü kokan izbe dükkanında, pılı pırtı ve kilimler arasında sigara içebileceğiniz dar ve sessiz bir sokak bulabilirsiniz. İnsan aramasını bilirse bu rengarenk kentte, böyle sessiz yerler de bulabilir. Zaten Bağdat'ın eski adı Dar'es-Salam, yani Huzurevidir.

Bu koca nehir de, "şimal" rüzgarlarının esmesi ve seyyar Maude köprüsünün sallanıp kendi ayaklarını aşındırması dışında oldukça sakindir. Nehre yukardan bakan, "Bağdatlılar'ın

oturup dedikodu yapmaya bayıldıkları verandalardan, tüten fabrika bacalarının bile bozamadığı harika bir manzara oluşturur Bağdat geceleri. Işıklar, hafifçe dalgalanan suda parıldar ve bordolarında Samarrah kavunları yüklü, yuvarlak "ghuffa"lar sessizce iskeleye yanaşırken, güneyden hurma getiren "Sofinas"lar gelip geçiyor. Buharlı bir vapurun düdük çalarak çarklarıyla nehrin altını üstüne getirmesi, orada demirlediği teknesinin üzerinde bronzdan bir heykel gibi duran ve teknenin burnunda sabırla ağlarını nehre atan balıkçıyı çileden çıkarıp lanetler yağdırmasına neden olur.

Kadınlar gelip geçer köprüden. Sabah pazarı için mallarını satmaya götürür bir yığın aşiret kadını; başları beyaz "aba"lı Ermeni kadınlar; kiminin üstü başı düzgün kimi kötü giyimli, kimi Batı kıyafetleri içinde, kimiyse Doğu'nun esbabına bürünmüş, kimi peçeli kimi peçesiz kadınlar; kalın ve yakınan sesleriyle ya da kalkık peçeleri altından görünen, yüzleri yoldan geçen erkeklere yumuşacık ve baştan çıkarıcı gelen kadınlar; ama kendini gizemli bir aşk macerasına vermeye hazır, peçe takmış ruhlar gibi çabucak havada süzülen narin ayaklı sessiz yaratıklar.

Nehir kıyılarında rengarenk ışıklar, boğuk sesli saksafonlarıyla çalgılı meyhaneler var... Ve bu çalgılı meyhanelerde, sesleri yakındaki bir buz fabrikasının büyük makinalarının derinden gelen gürültüsüne karışan, titrek sesle şarkı söyleyen "sanatçı"lar... Mangalların ısıttığı "kahvehane"lerden yayılan, tuhaf bir Bedevi müziği geliyor nehrin üzerinden.

Ucu köprüye kadar uzanan caddeden, Arapça "üç sigara bir fils" "üçü bir fils" diye bağıran sigara ve tatlı satan işportacıların kasvetli sesleri duyulur. Bazen bir bağırış, bir çığlık, bir velvele kopar ve ardından polis düdükleri... Ama atların ve eşeklerin zilleri, develerin homurtuları, mavnacıların ve balıkçıların bağrışmaları birbirine eklenince, bu velvelenin çıkardı-

ğı gürültü duyulmaz olur.

Nehrin karşı kıyısında, kentin ışıklarının vurduğu yerlerde kimi zaman bulanık kimi zamansa belirgin halde hareket edip duran figürler, nehrin kenarına inip, "mesahin"ini dolduran ve kendileriyle birlikte çocuklarını da nehrin akıntısının en az olduğu köprü altında yıkadıktan sonra, karanlık çöktüğünde sessizce yeniden evlerine dönen kadınlar görebilirsiniz. Saatler ilerlediğinde, sokaklar, köprü, çalgılı meyhaneler ve kahvehaneler derin bir uykuya dalarken, durmaksızın akan o kadim nehir ayaktadır yalnızca.

1928 Ocakında, Irak Kamu İşleri Bölümüne katılmak için geldim bu Bağdat kentine. İlk durağım, sorumlu mühendis olarak görev yaptığım, Fırat'ın üzerinde, yüz yirmi mil kadar güneydeki Diwaniyah bölgesiydi. Ve ilk işim, hemen bir ev kurmak için gerekli olan malzemelerin temini yönünde emirler vermek oldu.

Bağdat'tan kendime bir Chevrolet araba satın aldım ve Hasan'la tanıştırıldım. Hasan'ı bana arkadaşı Charlie getirdi. Charlie, benim yeni bölüm müdürünün ev işlerine bakan, yani "posta"sı olan bir gençti. Hasan'ın İngilizcesi iyi değildi, eski püskü Avrupalı giysiler giyiyordu ve büyük gurur duyduğu o çarpık altın dişini gösteren ağız dolusu bir gülüşü vardı. Ön sayfasında kendi fotoğrafının bulunduğu (tuhaftır; karşımdaki sefil görüntüye hiç benzemeyen, siyah bıyıklı, yakışıklı bir genç adamın resmiydi bu) askeri bir belge gösterdi. Majesteleri'nin Askeri Kuvvetleri"nde birkaç resmi görevliyle "posta" olarak hizmet ettiğini söyledi. Sertifikalarına bakılırsa, son derece şaşırtıcı yeteneklere sahipmiş gibi görünüyordu. Ve anlaşılan, daha önceki patronları' ondan ayrıldıklarına bir hayli üzülmüşler. Bu patronların, böyle bir fazilet ve yetenek timsali kişinin işine neden son vermek zorunda kaldıklarıysa, bir sır olarak kalmıştır her nedense. Hasan, Kuzey'in en ucundan,

Bitlisli br Kürttü. Ve seyahatlerimde bana eşlik etmek istediğini söyledi. Bu işi para için yapmadığını, benim böyle bir intiba edinmememem gerektiğini; ancak benim bu ülkedeki itibarlı konumunun tam hakkını verebilmek için, özel dil öğretmenim, tercümanım ve sefirim olarak kendisinin yaşamını idame ettirebilecek kadar para gerektiğini söyledi. Hayatımı ve malımı kendisininmiş gibi koruyacağını da sözlerine ekledi. En azından bunu söylerken doğru söylüyordu!

Soruşturdum, bir posta için aylık kırk rupi iyi bir ücret. Ben ona, işini dürüstçe yapsın diye elli rupi verdim ve işe aldım. Birçok gün, Diwaniyah'ın ıssız ovalarında yaptığı işin hakkını vererek hizmet sundu bana.

Ev için araç gereç alırken ve onları arabaya yüklerken hünerini gösterdi Hasan. Batılı motorlu araç sahiplerinin, bir arabanın gerçekte ne kadar taşıma kapasitesine sahip olduğu hususunda pek bir bilgisi yoktur. Doğulularda ysa, arka koltukta ağzına kadar üst üste yığılmış kutular, çamurlukla kaporta arasına iple bağlanmış yorgan döşek, marşpiye üzerine kayışla bağlanmış benzin tenekeleri ve yedek lastikler, bir veya iki demir karyola ve arkaya yüklenmiş birkaç sandalye olmadıkça araba araba sayılmaz. Buradaki temel amaç, eşyaları mümkün olduğunca kenara taşacak şekilde yüklemektir, çünkü bu gelip geçen diğer arabaları engelleyecek ve şoförler arasında, özellikle de öndeki arabanın arkasına bağlanmış olan karyola çıkıntısının arkadaki arabanın ön camını kırdığı durumlarda, hoş atışmalara neden olacaktır. Arabalar her zaman kapasitelerinin çok üzerinde doldurulduğundan, Arap yolcuların marsiyerler üzerinde ayakta ya da oturarak yolculuk ettiklerini, arasıra da yanlarından geçen arabanın sağa sola taşmış yükünün taşmasıyla arabadan aşağı yuvarlandıklarını gördüm. Bu türden olaylara bir de modası geçmiş kornaların ve yüksek sesli klaksonların her nasılsa insanın kulağına hoş gelen ara-

lıksız çalınması ve yol kesen birkaç haydut eklenince Irak yolları son derece ilginç hale gelir.

Bağdat'ta araba satın aldıktan sonra artık tamamen bir Doğulunun ruh haline bürünmeye karar verdim. Chevrolet'yi tamamen Hasan'ın zevkine göre yükledik. Çanak çömlek, bardak, şişe gibi kırılacak eşya yüklü kutuları, arabanın arkasında en güvenlikli yere yerleştirildi, çünkü meşrubatlar ya da sodaların başına gelebilecek herhangi birşey, bir ev için "hiç beklenmedik" ciddi bir sorun teşkil edebilirdi. Sonra küçük arabayı her tarafından eşyalar sarkacak şekilde tıkabasa yükledik ve araba, tekerlekli bir Noel ağacına benzeyinceye kadar nerede bir çıkıntı, bir raf bulduysak oraya birşeyler bağladık. Arabanın benzinini ve suyunu son kez kontrol ettikten sonra, iple bağlı kapıların üzerinden tırmanıp, arabanın içinde oturan Hasan'ın yanına girdim. Hasan en güzel kırmızı fesi başında, krallar gibi oturuyordu orada. Artık yeni bir markaya dönüşmüş olan arabamızın debriyajına bastım ve ani bir hareketle araba çamura saplandı. Bu, Diwaniyah yoluna girdiğimiz anlamına geliyordu - ve böylelikle serüvenim başladı.

Kıştaydık. Tam da bu aylar, Irak yollarının tamamen çamurla kaplandığı aylardı. Şu Allahın işine bakın ki, ben yola koyuduğumda yağmur iki gündür tüm şiddetiyle yağıyordu. Yüz yirmi millik Diwaniyah "yolu", aslında yerdeki iki derin tekerlek izinden başka birşey değildi - ne yol yapımı vardı ne de yola çakıl dökülmüştü. Yağmurdan sonra yol, vıcık vıcık bir bataklığa dönüştü. Bu havada hemen hemen hiç kimse arabayla yolculuk yapmaya cesaret edemezdi ama biz cesurca, bata çıka, vura kıra, suları yara yara yolumuza devam ettik.

Birkaç Arap köyünden geçtik. Bu köylerde çocuklar bizimle alay eden hareketler yapıp bağırıp çağırıyorlar, arabaya kesekler atıyorlar ve gizlice arabanın arkasına asılmaya çalışıyorlardı. Köyün çocukları işi iyice çığrından çıkarttıklarında, Ha-

san bazen arabadan inip onları kovalamak zorunda kalıyordu. Bağdat-Diwaniyah arasındaki yolun yarısını biraz geçtiğimizde Babil'e geldik. Kötü yollar bizi geciktirmişti ve hali hazırda katetmemiz gereken elli mil yolumuz vardı. Bu nedenle de, görülmeye değer bu tarihi kalıntıları incelemek için başka bir zaman yeniden gelmem gerektiğine karar verdim. Bu efsanevi eski kent, en az arabayla geçtiğimiz çöl kadar kadim görünüyordu. Bir zamanlar güzel olan fresklerin hâlâ izlerini taşıyan yarı oyuk duvarlar, balçıkla kaplı höyüğün altında huzur içinde yatmaya bırakılmış iskeletleri andırıyor. Babil'in Asma Bahçeleri, Nebukadnezar'ın sarayı, kazıların arasında un ufak olmuş tuğlaların oluşturduğu kasvetli bir yığından başka birşey değildir şimdi. Umuyorum ki, er ya da geç, arkeologların bilmesi gereken herşey öğrenildikten sonra, bir kez daha doğa, bu kalıntıları incitmeden gömecektir. Bundan daha olası görünen ise, çölün tozu dumanının sonsuza dek savrulacağıdır.

Fırat'ın bir kolu üzerine yerleşmiş büyük kentlerden biri olan Hillah, Babil'in hemen ötesindedir. Fırat'ın bu kolu üzerinde, savaştan önce Türk rejimi döneminde, savak kapakları İngiliz müteahhitler tarafından yapılan Hindiyah Barajı vardır. Hillah, Arap kentleri gibi pitoresk bir kenttir. Zira, hurma bahçelerinin tam ortasında kurulmuştur. Büyük bir kısmı Babil'den aşırılan tuğlalarla yapılmış, görkemli ve büyük, ama ne yazık ki duvarları hüzünlü bir şekilde çatlamış, pek güvenlikli olmayan Türk evleri yükseliyor hurma ağaçları üzerinden. Şimdiye kadar yapılmış tuğlalar içerisinde en dikkate değer olanı Babil tuğlalarıdır ve hem sertliği hem de dayanıklılığı oldukça azaltan tuzdan arındırılmış olması, bu tuğlaları Irak'ta yapılanlardan daha üstün kılar. Hillah'ta, devlet dairelerinin ya da buradaki ismiyle "hükümet sarayı"nın içerisinde gezerken, hâlâ silinmemiş çiviyazısı karakteri ile döşeli parke taşlar üzerinde yürürsünüz. Orcinal kanunu (kodu) Sümer halkına

verildikten sonra, şimdi bu parkeler üzerinde her gün gelip geçen bugünün yargıçlarının uyguladıkları kanunlardan pek de farklı olmayan Hammurabi kanunları, kimbilir belki de buradaki bazı çinilerin üzerinde kayıtlıdır.

Hillah'tan öte yol, beklediğimden çok daha kötüydü. Ama bu Diwaniyah'a son gidişimdi, -ya da ben öyle sanıyordum- ve zincirli tekerlekler sağa sola savruluyor, araba birinci viteste güç bela ilerlemeye çalışıyor. Bazen çaresiz bir şekilde, yol kenarındaki su arklarına kayıyorduk, bazense birkaç adım derinliğindeki yapış yapış bir çamur batağına tamamen gömülüyorduk. Bu durumlarda Hasan, arabadan inip, sulu çamura dikkatlice basa basa arabanın arkasına geçer, çamurda patinaj yapan tekerlekler ısınıp dumanlar çıkarırken, sanki arabayı itiyormuş gibi homurtular çıkarır ve kuvvet alıyormuş gibi de bağırırdı. Bu türden zorlu yolculuklara en uygun aracın Amerikan arabaları olduğu söylenir. Üstelik bu arabaların yedek parçaları, ülkenin herhangi bir pazarında bulunabilir. En azından o dönem, İngiliz arabaları Amerikan standartlarına ulaşamamıştı.

Velhasıl, geride bıraktığımız her kilometrede, eve daha da yaklaşmanın sevinciyle yirmi yol mil katettik.

Ama sonunda gelip bir kanalizasyona çattık.

Yolun üzerinde dört feetlik küçük, sivri bir tepecik oluşturan, toprakla sıvanmış hurma ağacı kütüklerinden yapılma alelade bir kanalizasyona benziyordu bu. Tam kanalizasyonun üzerinden geçerken, o da ne! Çatırt! Tam içine battık. Kanalizasyon en tepesinde kocaman bir delik açılmıştı ve bizim arka tekerlekler boşlukta kalmış, habire dönüp duruyordu.

Bagajın üzerinden sürünerek dışarı çıktık ve ne durumda olduğumuzu gördük. Ne ileri ne de geri hareket edebilmenin olanağı yoktu sanki. Uzakta, sağ tarafta bir caminin kubbesi görünüyordu. Ancak ne Diwaniyah"a ne de demiryoluna dair

hiçbir işaret yoktu. Arabayı boşaltsak bile yardım olmadan onu oradan çıkarmak hem çok zaman alacaktı hem de bunu başarabilmemiz için şansımızın yaver gitmesi gerekiyordu. Alacakaranlık çökmüştü ve bölgenin de kötü bir ünü vardır Hasan, büyük bir olasılıkla soyguncuların saldırısına uğrayacağımızı ve o durumda bizi nelerin beklediğini en korkunç ayrıntısına kadar anlatarak, bunun olabileceğine beni inandırmaya başlamıştı. Ama Hasan gerçek bir Doğu filozofuydu ve o korkunç tahminlerini "yine de Allah kerimdir" diyerek bitirdi.

Eğer saldırıya uğrarsa, yanımızda taşıdığımız malları kaybetmek, bizim için ciddi bir sorun yaratırdı. Ve Hasan daha sözlerini bitirmemişti ki, tarlalardan bize doğru yaklaşan dört Arap göründü.

"Selamün aleyküm" diyerek selam verdiler.

"Aleyküm selam" dedi Hasan.

Ağır ağır çöken karanlıkta birbirimize baktık. Kafalarında, dizlerine kadar sarkıttıkları uzun "abbas"ları vardı ve bu abbasların altında her türlü silah gizlenmiş olabilirdi. Ayakları çıplaktı ve pelerinlerinin kıvrımları arasından görülen kuru ve cılız yüzleri, en az çöl kadar esrarengizdi.

Ne iş yaptıklarını sorduğumuzda, uzaktan camiini gördüğümüz köyde yaşayan aşiretten Araplar olduklarını söylediler. Onlar da bize, geceyi burda geçirmeyi mi düşündüğümüzü, yoksa mola mı verdiğimizi, eğer her ikisi de değilse, nerden gelip nereye gittiğimizi sordular. Nedense bu adamlara yavaş yavaş ısınmaya başladım. Bunlar soyguncuysalar bile, en azından botlarımızı almamaya ikna olabileceklerini düşündüm. (Ne de olsa buralarda kurbanları anadan doğma soymak alışılageldik bir gelenekti) Hasan Diwaniyah'a gittiğimizi söyledi ve durumumuz sanki apaçık görülmüyormuş gibi, burada kanalizasyona saplanıp kaldığımızı da sözlerine eklemeyi unutmadı.

"Siz şimdi Diwaniyah'a gittiğinizi mi sanıyorsunuz?" dedi öndeki asık suratlı Arap ve gülmeye başladı. Sonra ikincisi, sonra üçüncüsü ve en sonunda da dördü birden bastılar kahkahayı.

Hasan'ın beti benzi attı ama, "Evet, Diwaniyah'a gidiyoruz" dedi yeniden.

Araplar gülmeye devam ettiler.

"Bu yol Diwaniyah'a değil Küfe'ye gider. Hillah'tan sola dönmeliydiniz. Siz yanlış yoldasınız!" dediler ve bir kez daha güldüler.

Bir an donakaldım ve sonra haritayı çıkarıp baktım. Eğer Araplar doğruyu söylüyorsa ve ilerde beş mil ötede gördüğümüz yer Kifl ise, bu demektir ki, biz kesinlikle yanlış yoldayız, tam da Küfe yolunda... Bu yanlış yolda yaklaşık kırk mil gitmişiz. Artık yapacak birşey yoktu ve biz de gülmeye başladık. Araplar bunun haftalardır duydukları en komik şey olduğunu söylüyorlardı. Bu komik durum o kadar hoşlarına gitmişti ki, bu yüzden arabayı kanalizasyon çukurundan çekip kurtarmamıza yardım ettiler. Ve ben arabanın burnunu bir kez daha Hillah yönüne çevirdim.

O bataklı çamur yoldan, karanlıkta nasıl geri dönüp geldiğimizi anlataman. Belki de gelirken, bu ağır ve çamurlu yolda ardımızda bıraktığımız derin tekerlek izleri kimi zaman yolumuzu bulmamızı kolaylaştırdı. Daha sonra bu tür yolların usta bir sürücüsü oldum ve şimdi, hangi tür çamurun arabanın transmisyon aksını kıracağını, hangisinin kırmayacağını biliyordum artık. Ayrıca o gece, yalnızca bir değil, bir çok yönden şanslıydım. Ve kırık dökük olmadan, sallana yuvarlana, Hillah'a kadar getirebildi bizi araba.

Irak'ın bütün büyük kentlerine, kendi bölgelerine seyahat eden resmi görevlilerin kalabilmesi için misafirhaneler yaptırılmıştır, çünkü devletin resmi görevlilerinin devlete ait olma-

yan yerlerde ve başkaları tarafından ağırlanmak zorunda bırakılması pek akıl karı bir iş değildir -gerçi bazen başka seçenek de kalmaz. Bu yerel misafirhaneler genelde iyi döşenmemiştir ve oraya iş icabı gelip de geçici olarak kalanlar içindir.

Bir gece geçirmek umuduyla karanlıkta yerel misafirhaneyi ararken, buralardaki insanların pek neşelerinin olmadığı yüzlerinden belli oluyordu. Yine de, çamurlu yol kenarında açık havada uyumaktan çok daha iyiydi bu. Birçok yanlış caddeye ve dar sokağa dalıp çıktıktan sonra nihayet misafirhaneyi bulduğumda, hoş bir sürpriz bekliyordu beni orada, mum ışıkları alev alev yanan bir sobanın yaydığı titrek ışıklar ve sanki evlerindeymiş gibi rahat iki yolcunun neşeyle beni selamlamaları."Çamurda kalmayın, hemen girin içeri" dediler ve ben de daha fazla ısrara gerek kalmadan içeri girdim, zira bir mumun ve gemici fenerinin aydınlattığı puslu ve solgun bir odanın bu kadar cezbedici olmasına şimdiye dek hiç tanık olmamıştım. Mutfak olarak kullanılan ek bir binada yemek hazırlanıyordu ve kızaran etin kokusu açlıktan bitap düşmüş birine son derece çekici geliyordu.

Onlara kendimi tanıttım ve geceyi burada beraber geçireceğimiz o iki kişinin de kim olduklarını öğrendim. Biri bölgenin resmi cerrahıydı, diğeriyse, o yöreden devşirilmiş askerlerin subayıydı. "Tecrübeli kişiler"di. Ve benim gibi dış görevlerde olduklarından dolayı, sonradan çok iyi tanıyacaktım onları. Hadi gelin onlara sırasıyla Kaptan Mc Nish ve Kaptan McTavish diyelim* zira her ikisi de Kuzey Tweed kökenliydi. Birinci adam, araplar arasında geçirdiği doktorluk yaşamı boyunca eğlenceli hikayeleri olan ve atışta ustalığıyla ünlü R.A.M. C'den [Royal Army of Medical Corp.] bronz tenli, sırım gibi biriydi. Arapçayı son derece akıcı konuşuyordu. Hastalıkları

* Bu kitap yazıldığında, bahsedilen insanlar hâlâ Irak'ta görevde olduklarından dolayı, rastgele takma isimler kullanılmıştır.

Rewanduz Boğazı.

Foto: Kaptan H.M. Burton

iyileştirme hususunda, aşiretler arasında itibarı olanı biriydi. Birçok uzun yazı çöl güneşi altında geçirmekten yüzü artık iyice pişip dayanıklılık kazanmış sevimli kızıl yüzüyle, Glasgowlu ağzı var dili yok diğer küçük askerinse, tehlikenin nereden ve nasıl geleceğini sezen ve meseleleri çarçabuk kavrayabilen biri olduğu belli oluyordu.

Akşam yemeği pişerken, biz de kuru devedikeni ve hurma yapraklarının çıtır çıtır yandığı ateşin yanında oturduk. Onlara bugün başıma gelen felaketleri anlattım. Diwaniyah yerine Küfe'ye olan o talihsiz ve uzun yolculuğumuzun hikayesine kahkahayla güldüler ama daha çok akşam yemeğine yardım etmekle uğraşan Hasan'ı suçladılar. Hiç kuşkusuz ki, o benim rehberimdi, doğru, ama harita da bende olduğu için suçlu olan bendim. "Elbette bunlar tamamiyle zararsız rençberlerdi. Zaten Türklerin elinden yönetimi aldığımızdan bu yana, bu ülkede herhangi bir kanunsuzluktan bahsetmenin mümkün olduğunu sanmıyorum; ne de bundan böyle olabileceğini..." diyerek bağladım sözlerimi.

Mc Nish "Her ikimiz de, senin iyimserliğini paylaşmayacak kadar iyi tanıyoruz Irak'ı" dedi. "Sen tesadüfen iyi Araplarla karşılaşmışsın. Bazıları iyidir ama çoğu değil. Neyse, yemek servisi yapılıyor, gidip aşçıya yardım edelim. Bölgeye yeni gelen biri olarak senin daha öğrenmen gereken çok şey var. Daha sonra bu bölgeyle ilgili hikayeleri anlatırız sana."

Yarım saat sonra pipolarımızı keyifle tüttürerek, tekrar ateşin başına geldik ve oh, ne gam ne keder! Dünya hep böyle huzur ve rahat içindeymiş sanki. Ama yine de bu adamların anlatacağı şeyleri dikkatlice dinlemem gerektiğini, bunun benim için iyi olacağını anladım. Oturup konuşurken ilk kez farkına vardım ki, ortalık yerde, hemen ulaşılabilecek mesafelerde tabanca ve tüfekler vardı ve kapının önünde ağır adımlarla voltalayan bir gözcünün ayak sesleri işitiliyordu.

"Bugün sen yanlışlıkla çok önemli bir yeri ziyaret ettin. Kut-el-Amarah'ın düşüşünden bu yana, bana göre İngilizlerin belki de en ağır en gereksiz kayıpları, bu Küfe yolu üzerinde olmuştur. Hikayesini dinlemek ister misiniz?"

"Kesinlikle isterim" diye içtenlikle yanıtladım onu.

"Peki, işte sana olanlar" dedi McNish. "1920'de, İngilizlere karşı Arapların isyanı sırasında, Manchester Alayı'nın bir taburu, Kifl yakınlarında ağır bir yenilgi aldı. Arapların Küfe'de kuşattıkları bir garnizona takviye kuvvet olarak gönderilmişlerdi. Kuşatılan kente varmadan önce umdukları içme suyunu bulamadıklarından, kafileye karanlıkta Hillah'a geri dönme emri verildi. İki ateş arasında kalan isyancılar, kafileye gündüz saldırmaya cesaret edemiyorlardı, ama askeri birliklerin karanlıkta yol almaları, bu viraneye dönmüş ülkede tam da aradıkları fırsatı veriyordu onlara."

"Yazın, Hillah'la Küfe arasındaki çöl, kuru dere yatakları ve hendeklerin oluşturduğu öyle karmaşık bir labirenttir ki, sahra topları ve tekerlekli taşıma araçları burada gündüz bile güç bela yol katedebilirdi. Bir önceki gün uzun ve kavurucu bir gündü ve develerin bile içemediği tuzlu, acı su vardı yalnızca. Böylesi koşullarda, askerlerin aldıkları emirlere uyup ilerlemeleri kesinlikle mümkün değildi. Bulundukları yerde kalmış olsalardı, onlar için daha iyi olabilirdi, çünkü ertesi sabah belki de Fırat'a ulaşacaklardı."

"Birçok bakımdan Araplar, avı zor duruma düşünceye kadar saldırmayan, hatta o zamana kadar düşmanca tutumunu göstermeyen, köylerindeki 'pi' köpeklerine benzerler. Bundan dolayı isyancılar, fırsatını kolluyor ve ne zaman saldıracaklarını iyi biliyorlardı."

"Gece olduğunda, hendeklerde iyice sipere yatmış olan bu isyancılar, atlı birliklere ateş açtılar. Kafile birden karıştı ve karanlıkta dağıldı. Hillah'a kadar yol boyunca kahramanca ça-

tı'ye takviye için gönderilen bu taburun ancak yarısından azı sağ kalabildi. İngilizler ağır kayıplar verdiler ve birçok kişi o gece ya kaybolmuş ya da Araplara esir düşmüştü."

"İsyancılar, sahra topunun havancılarını imha edip etkisiz kıldıktan sonra, Manchasterli bu silahı bırakmak zorunda kaldılar; özel onsekiz-havancı hakkında duyduğumuz son şey değildi bu."

Konuşmasına "sahra topu"ndan bahsederek devam etti doktor. "Kifl yakınlarında bütün bunlar olurken, bizzat kendim otuz mil ötede, Diwaniyah'ı geçip kuzeye doğru ilerleyen bir trene refakat ediyordum. Zorlukla ilerliyorduk, çünkü isyancılar demiryollarını parçalamışlardı. Makinalı tüfeklerin koruması altında, hemen hemen her adımda makinistlerimiz demiryolu hattını tamir etmek zorunda kalıyordu. Bu arada, arkamızdan yaklaşabilecekleri kadar yaklaşıp, hattı yeniden bozuyorlardı. Allah'tan tesadüfen bizim Hintli artçıların arasına düştü. Bir kişi ciddi bir şekilde yaralandı."

"'Düşen şarapnellerin menzilinde ne işiniz vardı be adamlar' diye sordum yarasını sararken bir yaralıya."

"'Of' dedi yaralı, 'bu şeylerin herhangi birimizi yaralayabileceğini hiç düşünmedik, çünkü onlar patlaktı zaten.'"

"O demiryolu hattını savunmaya çalışmak lanetli bir işti. Umutsuz mücadeleler verildi o hat boyunca. En kahramanca olanıysa, buradan doksan mil güneydeki Samawah'taydı. Raydan çıkan teren boşaltılmış ama tekrardan raya konamıyordu. Sadece iki üç adam vardı görevli, onlar da isyancılara teslim olmuyorlardı ve silahlarıyla Arapları trene yaklaştırmıyorlardı. Sonunda tren yanmaya başladı ve treni savunan birkaç görevli, orayı terketmek zorunda kaldı; daha sonra çatışmaya açık alanda devam ettiler ve postu pahalıya sattılar. Araplar, teslim olmayan o çılgın 'İngiliz'lerden hâlâ hayretle bahsederler."

"Manchester taburunun takviye güç olarak yardıma gelmeyi başarmamasından sonra, Küfe'deki garnizonun başına neler geldiğini ise McTawish'e anlattırabilirsin" diyerek konuşmasını bitirdi doktor, piposunu yeniden yakmak için kibrite uzanırken. "Olayı iyi bilenlerden biri de odur."

Konu, onun maceralarını anlatmaya geldiğinde McTawish, kem küm etti ama sonunda o gecenin neşesini bozmamak ve benim bölgeyi tanımam açısından kendi payına düşeni yaptı.

"Bolca cephanemiz vardı" diye başladı. "Hz. Ali'nin öldürüldüğü büyük camiden yaklaşık bir mil ötede şehrin göbeğinde, takviye güçlerle desteklenmiş konumdaydık. Bilindiği gibi Küfe, Müslüman Şii dünyasında en kutsal yerlerinden biridir çünkü mezheplerinin kurucusu olan Ali'nin yaklaşık olarak yedinci yüzyılda, burada öldürüldüğü söyleniyor."

"Birçok kez saldırıya uğradık, hatta bir keresinde Araplar savunmamızın altından tünel kazmaya bile kalkıştılar. Ancak kışlanın etrafında sağlam duvarlar ve onlar üzerine yerleştirilmiş, herhangi bir ani saldırıyı bertaraf etmek için yeterli sayıda makinalı tüfeğimiz vardı."

"Silahlar da, iskele ve rıhtımın yanındaki kışlaların hemen ötesinde akan Fırat'ı tamamen kontrol altında tutabilecek menzildeydi. Savunmamızı kuvvetlendirmek için ekstradan Firefly adlı küçük bir nehir gambotumuz da vardı. Bu gambot, tabiri caizse, kapının önünde bağlıydı ve ona giden yol kum torbalarıyla o kadar iyi korunuyordu ki, sağa sola ateş edip koruma yapmaya gerek kalmaksızın, rahat bir şekilde kışlalardan ulaşabilirdiniz ona. Gambotumuzdan oldukça gurur duyuyorduk ve bu tür durumlarda çok yararlı oluyordu. Yoksa eğer nehre açılsaydı Greenfly'ın başına gelenler onun da başına gelecek ve belki de onun gibi gidip karaya oturacaktı. Nehrin kıyıları yüksek olduğundan ve de gambot Arapların atış menzilinde karaya oturduğundan, Greenfly olayında oldukça

çaresiz bir durum çıktı ortaya. Bu olayda Hintli mürettebatın ayaklanıp ayaklanmadığıysa belli değildir -o zamanlar kuşkulu bir durum vardı ortada- ama ne söylenirse söylensin sonuçta, Greenfly Samawah yakınlarında kayboldu. Bununla birlikte Freefly Küfe'de yeterince güvenlikte görülüyordu, çünkü silahlarımız onu iyi koruyordu- ya da bize öyle geliyordu-"

"Bazen uçaklarımız üzerimizden geçiyor ve bildiriler, hatta yiyecekler atıyordu bizlere. Manchester taburunun bize takviye olarak geldiğini ve nasıl geri çekildiğini, ancak bu aksiliğe rağmen karargahlardan savunmaya devam etmemizi istediklerini öğrendik. Hatta uçaklardan, kuşatılmış birçok kaleye paraşütle mühimmat atılıyordu -zira, o dönem kuşatma altındaki tek garnizon bizimkisi değildi. Savunmada mühimmatın rolü çok önemlidir, bundan dolayı da, eğer mühimmat bize paraşütle atılmasaydı, bir grup, mühimmat sağlamak için dışarı çıkıp savaşmak zorundaydı. 1920 Mayısında, bu türden birkaç kahramanca girişim, dışarıda düşmanın üstün gücüne rağmen, mühimmat bulmaya çıkan küçük grubun girişimleri çoğunlukla başarılı olmuştu."

"Makinalılar, hurma bahçelerinden atış yapılan yeri görmüşler ve sahra topunun yerini belirlemişlerdi ve düşman kuvvetlerine hemen karşı ateşle yanıt verildi. Sahra topu susturulmuştu o gün; ama Firefly'ın artık kurtulma umudu olmadığı ve deposunun her an patlama ihtimali olduğu için, kışlalardan Lewis-silahlarıyla* ateş edilerek batırıldı."

"Bu başarının verdiği sevinçle Araplar, geceleyin topun yerini değiştirdiler ve şafak sökerken nişan alıp yeniden ateşe başladılar, ama bu kez savunma hattına... Ancak kışlaların duvarı sağlamdı ve obüsler pek zarar vermiyordu. Bir kez daha Arapların topçu takımı makinalıların kurşun yağmuru altında

* Lewis- silahı (Lewis-gun); şarjörlü, fazla çalışan, hava soğutmalı, hafif makinalı tüfek. Adı mucidi olan Amerikan ordusundan Albay I. N. Lewis'in (1858-1931) adından gelir.

kaldı. Sonunda onları vazgeçirinceye kadar, düşmana gözle görülür kayıplar verdiren atışlarla, birçok sabah devam etti bu durum. Ama Firefly'ı daha ilk atışta kaybetmemiz büyük talihsizlikti."

"Küfe'yi savunduk. Ekmek ve un bitmişti, bu nedenle süvari atlarından birkaç tanesini kesip yemek zorunda kaldık. Ancak et, tek başına yeterli bir yiyecek değildir. Ve çok hastalandık. Her tarafımızdan çıbanlar çıktı. Üç ay sonra nihayet imdadımıza yetiştiler, ancak o at eti diyetinden sonra, yeniden eski durumumuza gelmek uzun zamanımızı aldı."

"Kuşatma sırasında bizi desteklemeye devam eden birkaç sadık Arap vardı. Birisi daha sonra bize, topla ateş etme konusunda hiç bir şey bilmeyen Arapların sahra topuyla Firefly'a nasıl nişan adlıklarını anlattı. Topa mermi koymadan önce, sadece namludan bakıyorlarmış. Bu havanların nereden bulunduğuysa bizim için hâlâ sırdır. Rivayet bunları Bağdat'taki İngiliz Mühimmat Deposu'na sipariş ettikleri ve oradan temit ettiklerine kadar gider! Bu bana hayli olası bir durum gibi geliyor" deyip, Küfe'nin tarihi savunmasını anlatan bu mütevazi hikayesini bitirirken gülüyordu bu İskoç subay.

2. *Diwaniyah*

Diwaniyah, kanal üzerinde kurulmuş küçük bir Arap kenti olmasına rağmen, o civardan geçen Fırat'ın bütün kollarını kucaklayan ve güneyden büyük Arap çölünün kenarlarına kadar uzanan, aşiretlerin yaşadığı geniş bir bölgenin tam merkezidir.

Dar, pis kokulu kapalı çarşılarıyla, kaba Türk stilinde, çürük tuğlalardan yapılmış devlet lojmanları ve hükümet konağıyla (saray) kaçınılmaz bir alış veriş yeridir bu kent. Benim görev yaptığım Kamu İşleri Bölümü'nü saymazsak, Hükümet Konağı'nda sulama, yöneticilik, gümrük ve gelirler, adliye, maliye ve cezaevlerine ayrılmış odalar vardı. Biz, tavanları kubbe şeklinde iki odaya yerleştirildik. Bu odaların birinde muhasebeyle ilgilenen, mektupları ve raporları yazan Yahudi katipler çalışıyordu. O zamanlar bu türden işleri yapmak, bütün dünyada Yahudilerin ayırdedici özelliğiydi. Diğer odadaysa, her nerede olursa olsun, bir mühendise kendi evindeymiş duygusunu veren plan proje aletleriyle dolu dolaplar ve çizim masaları vardı.

Diwaniyah

Dışarıda, büyük avluda ardı arkası kesilmeyen, ne olduğu pek anlaşılmayan Arapça sesler yükseliyordu. Zaten Arapçayı da öğrenmeye başlıyordum. Arzuhalciler yüksek sesle ağız dalaşına tutuşmuşlardı. Bu kavgalar, balkondan yargıçları anons eden ve yeni davaları haber veren mübaşirin ritmik bir şekilde inip çıkan melankolik sesiyle kesilir ve sonra yine devam ederdi. Zincir şakırtısı, tüfeklerin takırtısı, yüksek sesle verilen birçok sert emir, genellikle ayaklarından ya da ellerinden zincirlenmiş, solgun kurşuni elbiseler içerisinde bir sürü mahkumun hücrelerinden alınıp çalışmaya götürüldüğü anı hatırlattı bana.

Diwaniyah konağı, tipik bir eski Türk idare binasıydı. Benim bölümdekiler, binayı pek güvenilir ve sağlam bulmasalar da, yeni bir bina yapmak için ödenek olmadığından dolayı, hâlâ o eski bina kullanılıyordu. Eminim ki Türkler de aynı nedenlerden ötürü yeni bir bina yapmamışlardı, bu nedenle de onları eleştirirken o kadar acımasız olmamalı.

Aslında Türk rejimi döneminden kalan ve benim de tama-

mıyla benimsediğim tek biri vardı. "Çaycı" olarak adlandırılan yaşlı adamlar tarafından, her saat başı sırayla bütün dairelere ve rastlanılan herkese, tepsilerle bol bol kahve ve çay servisi yapılıyordu. Çaylar, çok küçük ve ince belli bardaklarda, şekeri çok ama sütsüz olarak veriliyordu; kahve de, yüksük kadar fincanlarda koyu olarak içiliyordu. Çölün o hırçın ortamından tutun da, hükümet konağının önündeki nöbetçiye kadar bütün sorunlu insanların üzerinde çay ve kahvenin yatıştırıcı etkisinin olduğunu farkettim.

Yine Türklerin zamanından kalma, yolun karşı tarafındaki o yıkık dökük hastane, bir suç abidesi olarak yükseliyordu karşımızda. Hastalıklarının etkisiyle, acı içinde feryat figan inleyen, yerde öyle uzanmış Arap hastaların üzerlerine akrepler, karıncalar ve toz toprak düşmesini önlemek için, aralarına bez gerilen, ağırlığı taşıyamadığından bel vermiş ve kırılmış, çatının yontulmamış kaba kavak mertekleri ve oyulmuş duvarları vardı bu hastanenin. Buraya doğru dürüst bir hastane havası verebilmek ve kötü kokuları giderebilmek için, tek gözlü bir Arap, düzenli olarak dezenfekte ediyordu ortalığı. Hemen bitişikteki oda, hemen hemen diğerlerine benzeyen ama biraz daha küçük, ortasında üzeri fayanslı bir masası olan ameliyat odasıydı. Açık pencerenin üzerinde, sineklerden korunmak için girilmiş tül şeklinde tel örgüden bir perde vardı. Gerçi bu, görüntüyü kurtarmaktan başka birşey değildi; bu haşereler, hiçbir zaman tam kapanmayan kırık kapıdan istedikleri gibi girip çıkabiliyorlardı zaten. Kırık dökük tavandan ve ameliyat masasından dökülen pislikler, bol suyla iyice yıkanarak, zeminin ortasındaki eğimli çukurdan akıp, alttaki kanalizasyona karışıyordu. Aynı drenaj dış avluda da vardı; ama bu çukurlar hiçbir yere akmadığı için çoğu kez, en azından kış aylarında dolup taşıyordu ve dezenfekte edilmeleri bile her zaman buralardan çıkan kokuyu bastırmaya yetmiyordu. Kadınlar bölü-

münde birkaç demir karyola bile vardı. Gerçi bunlar pek kullanılmıyordu, Arap kadınları sert zeminde yatmayı severler. Bu kadınların hastalıklarının tam teşhisi ve tedavisi hemen hemen mümkün olmuyordu, zira bu kadınlar bırakın abalarını, peçelerini bile çıkarmayı reddediyorlardı. Bu nedenle, Binbir Gece Masalları'nda rivayet edilen Prens Ahmet'in o sihirli elmasının hastaları tedavi etmesi gibi, ulu "hastane"nin (belki de bundan daha iyi bir hastane hiç görmemişlerdi) de büyülü etkisinin hastaların hepsini tedavi edeceğine inanarak, kendilerini yerden yere atıp feryat figan ediyorlardı. İlk işlerimden biri, bu binayı teftiş etmek ve koşullarını rapor etmek oldu. Öyle bir rapor hazırladım ki, ağır başlı Yahudi katip bile raporu daktilo ederken gülümsüyordu. Diwaniyah'ta artık yeni bir hastane var!

Değişik kökenlerden personelin sorumlusu olarak buldum kendimi Diwaniyah'ta. Yahudi katiplerin yanısıra, baş müfettiş olarak çalışan Natha Singh adında, iri kıyım bir Sih vardı. Hoş tavırları olan ve neşeyle gülümseyen biriydi, ama en büyük meziyeti nereye gönderirsen gönder ya da ne iş verirsen ver, hiç şikayet etmezdi. Ayrıca, Bağdatlı bir Hıristiyan, bir Kürt ve bir Türk marangoz çalışıyordu benim maiyetimde. Hepsi de çok çalışkandı ama hiçbirisinde Sih'in sahip olduğu teknik yetenekler yoktu. Bunlar, o zamanlar geçerli olan değişik mesleklerde görevli olarak oraya buraya dağıtılmışlardı. Hindistanlı olan, Fırat'ın kollarından biri üzerinde uzun bir köprü için malzeme götürüyordu. Diğerleri ise, blok evler inşa ediyor ya da yollar yapıyorlardı. Tuhaftır ki, Hıristiyan olanı, Müslüman Şii dünyasında cenazelerin getirilip defin için son dini törenlerinin yapıldığı ve uzaktan, çöl ve bataklık üzerinden altın kaplama kubbesi parıldayan, Ali'nin öldürüldüğü heybetli caminin bulunduğu kutsal şehir Necef'te, yepyeni bir okul inşa etmekle meşguldu. Önceleri, Necef'e gelen Hıristi-

yanlar öldürülüyorlardı, ama şimdi Jacques Teresa okul binası bile var burada!

Benim maiyetimde çalışanlar arasında en tuhaf olanı Fettah Bey'di. Bir gün yaşlı bir adam, Bağdat'taki müdürümden, mümkünse kendisine iş bulmamı rica eden bir mektupla beraber ofisime geldi. İngilizce bilmiyor, Arapçayı da pek konuşamıyordu. Ancak benim öğrenmeye hiç yeltenmediğim Almancayı akıcı bir şekilde konuşuyordu. Türkçe bilen Yahudi katip yardımıma yetişti de, ben de Fettah Bey hakkında bazı bilgiler edinebildim. Eskiden Türk ordusunda mühendis olan bir albaymış. Türkiye'deki İngiliz savaş esirlerine muhafızlık yapmış ve bir zamanlar Mustafa Kemal Paşa'nın muhalifiymiş. Bir tomar takdirnameyi ve belgeyi masamın üzerine, önüme serdi, gerçekten de tuhaf şeylerdi bunlar. Önde gelen bir Alman üniversitesinde öğrenim gördüğünü gösteren mühendislik diplomaları, Türk-Yunan savaşında cesurca işler yaptığına dair gazete kupürleri ve sorumluluğu altındaki savaş esirlerine nazik davrandığından dolayı teşekkürlerini gönderen bazı İngiliz amirallerin ve askerlerin mektupları vardı. Türkiye'yi neden terkettiğini sorduğumda, politik faaliyetlerinden dolayı anavatanından uzakta, sürgünde yaşadığını ve eğer dönerse hemen ölüm cezasına çarptırılacağını söyledi. Bu ihtiyar adamı yanımda işe aldım. İstekli bir işçi olduğunu gösterdi ve mütevazi işinden memnunmuş gibi görünüyordu. Kimbilir belki de, bütün Türkiye'nin lideri olmayı arzulamıştı bir zamanlar. Ama bunu ona sormaya çekindim. Kendisi de esrar perdesiyle çevrili sürgünü hakkında sessiz kalmayı yeğledi.

Diwaniyah bölgesinde (liwa) mühendislik alanında yaşadığım en büyük zorluk, Fırat nehri taştığı zaman oldu. Seller her sene oluyordu ve bin yıllardan bu yana bu böyle olmuştu. Yollar kapanıyor, köprüler, binalar ve hatta yerle bir olmasalar da koskoca kentler bile, büyük tehlike atlatıyorlardı. Nehrin, del-

taik faaliyetlerle çamurlu çökeltiyi yavaş yavaş biriktirerek yatağını çevredeki araziden daha yükseğe kurması, bu türden büyük tufanların ana nedinidir. Araplar, nehrin kenarına bentler kurarak taşmasını önlemeye çalışırlar, ama sel anında bu bentler genellikle bir yerlerinden kırılır, gedik çabucak genişler ve çevre arazinin hepsi sular altında kalır. Sel suları çekildiğinde, bazen nehrin yatağının tamamen değiştiği görülür. Ancak gedik genellikle tamir edilir ve bir diğer yıla kadar idare eder.

Olağan yıllarda bile, sel olduğunda bu nehirlerin taşıdığı su miktarı su seviyesinin en düşük olduğu zamankinden on kat daha fazladır. Ovalara düşen yağmur miktarı çok olduğunda ve nehirlerin doğup geldiği yüksek kuzey dağlarındaki karların hızla eriyip, biriken yağmur sularıyla aynı anda bu nehirlere karıştığında, Dicle ve Fırat üzerinde ani ve muazzam seller olabilir.

1928'deki sel son derece ciddiydi ve bölgedeki ekilebilir toprakların yarısından fazlası sular altında kalmıştı. Bu dümdüz ülke, kelimenin tam anlamıyla hafif hafif dalgalanan okyanuslara dönüşmüştü fersah fersah. Ve gözün görebildiği her yer sular altındaydı. Çadırlar, hayvanlar, hatta insanlar sele kapılmışlardı ve neredeyse bütün geliş gidişler kayıkla yapılmak zorundaydı. Irak'taki çoğu yollar, selden korunmak maksadıyla setler ve bentler üzerindedir. Birçok yerde bu yollardan yapılmıştır. Ve nehirlerin üzerindeki seyyar köprüler ve kanallar, sel sularına kapılmasın diye geçici olarak yerlerinden sökülmek zorundaydı. Arapların "bellum" dediği derme çatma teknelerle, yeni oluşmuş göllerin üzerinde millerce yol katettim. Bir zamanlar bahçelerin ve köylerin bulunduğu yerlerde, sadece suların üzerinde tek tük görünen birkaç palmiye ağacı kalmıştı. Musevi, Hıristiyan ve İslam, bütün semitik dinlerde, dünyanın sular altında kaldığı büyük bir tufanın öykü-

sü vardır. Sir Leonard Woolley'den öğrendiğimize göre, Kutsal Kitab'ın yedinci bölümünde bahsi geçen, gökkubbenin altındaki bütün yüksek dağları ve tümden dünyayı sular altında bırakan Nuh Tufanı, hiç kuşku yok ki Mezopotamya'da olmuştu. Bir zamanlar buralarda bulunan yolların ve köprülerin, yapan adama en azından kendi yapıtlarının sağlam olduğu izlenimini veren emareler arayarak, tıpkı Nuh'un Gemisi'ndeki gibi, doğal ziftle kalafatlanmış derme çatma teknemle, ovaları kaplayan sel sularının üzerinde yol alırken, bu ilk tufan hikayesinin gerçekten yaşanmış bir olay olduğuna kanaat getirdim.

1920 isyanı ilk önce bu bölgede patlak verdi ve buradan yayıldı. Bu isyanda, İngilizlerden olduğu kadar Araplardan da çok kayıp vardı. Ancak Diwanihay'taki Arapların çoğunluğu, geriye kalan İngiliz subaylarına açıktan düşman değillerdi artık. Gerçekte, aşiret mensupları ve yoksul halk, genellikle dostça ve güvenle yaklaşıyordu onlara; ama kentin önde gelenleriyse, İngilizlerin yarattığı bu etkiyi pek çekemiyorlar ve onları kıskanıyorlardı sanki. Belki de bu doğal bir durumdu.

İngilizlerin sahip olduğu üstünlüklere inanan ve canları pahasına onlara sadık kalan kimi Araplar vardı. O gergin dönemlerde, birkaç İngilize yardım eli uzatmış bir aşiret reisi, Diwaniyah'a vardığımda büyük bir misafirperverlikle ağırladı beni. Şeref konuğu olduğum o Arap ziyafetini nasıl unutabilirim ki! Bu ağır ve alışılmadık menüyü sindirmekte epeyce zorlandım. Tamamen kendime gelebilmem günlerimi aldı; ama bu ihtiyar adamın yapayalnız bir mühendise gösterdiği nezaket karşısında duyduğum minnettarlığı azaltmaz.

Geniş bir sininin etrafında bağdaş kurarak oturduk -hiçbir zaman ayak tabanları görünecek şekilde, ayaklar birisine doğru uzatılarak oturulmamalıdır, zira bu son derece terbiyesizce bir hareket olarak yorumlanır. Arap hizmetçiler, küçük tepsi-

lerde özenle hazırlanmış yemekler getirip koydular önümüze. Alman birası ve salatayla başladık yemeğe. Sonra, içi kuru üzüm, badem ve baharatla iyice doldurulmuş kızarmış kuzu geldi. Bu ülkenin geleneklerine uygun olarak ev sahibi tarafından parçalara ayrılan et, sininin etrafındakilere bol bol dağıtıldı. En leziz kısmı sayılan göz, bana ikram edildi, ama kibarca reddettim. Bunun yerine, çöl koyunlarının yağlı kuyruk kısmından bir porsiyon aldım, ki bu koyunların kuyruk kısmı gerçekten leziz olur. Bol pirinçle beraber et, Arapların "hubs" dedikleri mayasız lavaş ekmeğin üzerine serilip, sonra kenarlarından kıvrılarak dürüm yapıldı (adab-ı muaşeret kuralları-na göre yalnızca sağ el kullanılır) ve azar azar ısırılarak herkes istediği şekilde yedi. Yemek yerken ağzı şapırdatmak ne kadar fazla olursa o kadar iyidir, çünkü bu o yemekten ne kadar zevk alındığını gösterir. Pirinç pilavı ve etin ardından, aslında aynı anda demek daha doğru olur, çünkü bütün yemekler aynı anda sofraya konulmuşlardı, asma yaprağına sarılmış baharatlı bir çeşni ve pirinç adını bilmediğim bazı tatlılar ve nihayet en son olarak bu sıcak iklimde insana tuhaf bir serinletici içki tadı veren, Arapların "liban" dediği yağlı manda sütüne batırılmış koca koca Basra hurmaları sunuldu. Hurmalar kalın ve kaymak gibiydiler, ayrıca süte benzer bir içecek sırayla bir kase içinde herkese sunuldu. Ziyafetin sonunda, Türk kahvesi ve sigaralar geldi.

Irak'ta birlikte yemek yemeğe çok önem verilir ve genellikle bu, dostluğun bir göstergesi sayılır; ancak bunun için bir de adab-ı muaşeret kurallarının bilinmesi gerekir, yoksa ev sahibi ve adamları çok rahatsız olur böyle bir durumdan. Allahtan ki ben, birçok geleneği öğrenmiştim. Bu soylu Arapla iyi dostluğumuz devam etti ve Diwaniyah'tayken sık sık evime geliyordu, kırdığım potlar, onların gözüne batacak kadar kötü değilmiş demek ki. Bölgeye vardığımda, "liwa"ya bağlı iki İngi-

liz subayı vardı; biri polis müfettişi, diğeri de idari müfettiş. Her ikisi de işlerinde uzmandılar. Aksi takdirde, bu karışık bölgeye sorumlu olarak atanmazlardı.

Kentteki büyük kışlalarda konuşlandırılmış üç yüz kişilik bir vurucu güçle birlikte, Diwaniyah'ta yaklaşık olarak sekiz yüz atlı polis vardı. Bu büyük kışlaların arkasındaysa uçaklar için büyük bir iniş pisti bulunuyordu. Geçit törenlerinde bu atlı polislerin seyrine doyum olmazdı. Araplar iyi binicilerdir. Onların deyişiyle, "cenderme"lerin büyük bir kısmını oluşturan Kürtler de öyle. Polis müfettişi Kaptan Bently, İngiliz Süvari Alayı'ndan gelmişti ve bundan dolayı emrinde bulunan gücün hem ustalığı hem de araç gereci mükemmele yakındı. Bütün atlar, damızlık Arap aygırı olmasına rağmen, talim ve tatbikatlar her zaman görkemli bir şekilde yapılıyordu. Bu muhteşem hayvanlar, İngiliz avcı atları kadar büyük değillerdi. Ama yaptıkları iş -çok az su ve yiyecekle çölde uzun süre yol almaları- bakımından daha dayanıklıydılar. Doğuluları maalesef karakterize eden hayvanlara kötü muamele etme ve bakımlarına pek özen göstermeme durumunun bu İngiliz subayları tarafından ortadan kaldırılması, iyi bir örnek teşkil ediyordu. Bir polis, görev sırasında ufak tefek hatalarından ve hasta numarasıyla işten kaytarmasından dolayı pek fazla sorup soruşturmadan affedilebilir, ama hele bir atının sırtını yara etsin ya da atın bazı ufak tefek yaralarını tedavi ettirmesin, o zaman onun vay haline. Bu itinalı bakımın sonuçlarını her atın tören alanında pırıl pırıl parlamasıyla görebilirsiniz. Çölün ortasındaki havaalanı karşısında, uzun safkanlara binmiş subaylar başta olmak üzere, homurtuları ve gürültülü bir şekilde aksırıp solumalarıyla Arap atlarının, upuzun bir hat oluşturacak şekilde, bu denli tertipli ve düzenli dizilişlerini hiç bu kadar yakından görmemiştim.

Sık sık olur bu: Arabayla ulaşmanın mümkün olmadığı

uzak yerlerdeki köprü ve yollar için, işim gereği incelemeler yapmak zorunda kaldığım zamanlar, "damdan düşer gibi" önüme çıkan polis karakollarından bir at ödünç almak zorunda kalıyordum. Araplar, bütün İngilizlerin Kaptan Bentley gibi iyi bir binici olduğunu sanıyorlardı, bundan dolayı da bana, bulabildikleri en vahşi atı verirlerdi. Çocukluğumdan bu yana, hemen hemen hiç ata binmemiştim. Bu yüzden, uzun zaman sonra ilk kez bir ata binme deneyimimde, benim için getirilen atın, yerinde duramayan, süvarisini üzerinden atan bir at olduğunu farkettiğim zaman hemen üzerinden atladım ve onu yerinden yıldırım gibi fırlayan başka bir atla değiştirdim. Demiryolu boyunca gidiyordum ve atı en sonunda durdurmayı başarabildiğim ana kadar, bu mahlukun seyir halindeki trenin yataklı vagonlarına yanaşmadan sürülebilmesi, ancak bir mucize sayesinde oldu. Allahtan biniciliğim yavaş yavaş gelişiyordu, zira bu atlar tehlikeli olabilirler ve kontrol edilmeleri zordur. Haftalardır binilmemiş acemi bir Arap atıyla başetmenin neredeyse imkansız olduğunun farkındaydım. Bir keresinde, biner binmez roket gibi fırladı at yerinden. Çukuru fazla olmayan açık çölde olduğumuz için, yorulup kontrol altına alınabilecek bir duruma gelinceye kadar dizginleri serbest bıraktım. Ama çok geçmeden anladım ki, bu hayvanın yavaşlamaya hiç niyeti yok. Altı mil kadar uçarcasına gettik bu düzlükte. Bana refakat edenler epeyce geride kalmıştı. Atın dizginlerini, elim su toplayıp soyuluncaya kadar çektim. Ve nihayet bu vahşiyi, bir kanalın tümseğinde durdurdum. Ama bu korkunç çabanın sonunda bile, hâlâ eskisi kadar vahşice yola koyulmaya istekliydi. Bu tipte iyi bir safkan atın, asla yorgunluk nedeniyle durmayacağını, çatlayıncaya kadar koşacağını iddia eder Araplar. Bu atlarla yaşanılan problemlerin yarısı, çoğunlukla Arap dizginlerinin yerine İngilizlerinkinin kullanılmasından kaynaklanıyor. Ağızlara mahsus koşum ta-

kımında gem ya da ağızdan geçen herhangi birşey yoktur. Bunun yerine, yulara benzer, burnun etrafına dolanan tuhaf, küçük bir zincir vardır. Gemden farklı olarak, bu zincir tek dizginlidir. At, bu dizginle sağa ya da sola çekilerek yönlendirilir. Ve eğer, dizgin serbest bırakılacak olursa, hayvan istediği gibi dörtnala koşar. Atlar bu tek dizginle daha rahat görünüyorlar ve doğrusu çok daha kolay kontrol ediliyorlardı. Bu tek dizginli at başlığının, bu atlar için daha iyi olmasına rağmen, Arap koşum takımının geri kalan kısmı için aynı şeyler söylenemez. Polislerin İngiliz eğerleri vardı ama benim sık sık kullanmak zorunda kaldığım yerli eğerler lanet birşeydi. Demirden yapılmış üzengiler o kadar geniş ve o kadar sivriydi ki, gerektiğinde mahmuz olarak kullanılamazlardı. Bu üzengiler, İngilizlerde olduğu gibi eğerin ilerisinde değil, hemen alta, aşağı doğru sarkıyordu. Her zaman çok kısa ve uzunluklukları daima birbirlerinden farklıydı ve bir boya getirilemezlerdi. Eğerin oturulacak yeri dar ve rahatsız ediciydi. Ayakları üzengi üzerinde tutmak, dizleri eziyet verici bir şekilde bükmeyi gerektirirken, öte yandan da ayakları serbestçe aşağı doğru sarkıtmak da, sallanan üzengilerin atın kaburgalarına çarpmasına ve çılgınca koşmasına neden oluyordu. Bıktırıcı uzun yolculuklarda, alışıncaya kadar, bu yerli eğerlerin üzerinde geçirdiğim zahmetli saatler olmuştu. Bu eğerler, cicili bicili püsküllleri ve desenli kumaşlarıyla renkli deriden yapılmıştı; tahta eğer başı genellikle pirinçle süslenmişti, hatta bazı önde gelen şeyhlerinki altın kaplamaydı.

Ancak yine de, çekilen bu ızdırapların bir de karşılıkları vardı. Başları havaya kalkmış, uzun yeleleri ve kuyrukları rüzgarda savrulan bu Arap atlarının sırtında dörtnala gitmek, bu eğerlerin verdiği bütün sıkıntıları unutturur insana. Atların boynuna yaslanıp, renkli abbasları ve kefiyeleri arkalarından savrulan Araplar, çöl üzerinde son hızla giderken, muhteşem

görünüyorlardı; ve atlar, neşe içinde yarışmaktan öyle keyif alıyorlardı ki!

Polise ve onların Diwaniyah'ta ne iş yaptıklarına dönersek... Bölgenin (liwa) idari dallarında çalışan arkadaşlarımın sorumlulukları ve dertleriyle karşılaştırıldığında, atların ve sellerin bende yarattığı rahatsızlıklar, geçici ve önemsiz sorunlardı. Her ne kadar yasalar, ateşli silahlar taşımayı onlara yasaklamış olsa da, pratikte her aşiret mensubu Arabın, hemen ortaya çıkarabileceği, bir yerlerde gizlenmiş tüfeği vardı. Bu yüzden de, polisler soyguncuları ve katilleri tutuklamaya kalkıştıklarında, sık sık ciddi mukavemetlerle karşılaşırlardı. Yine de bu günahkarlar, polise çoğu kez pahalıya patlasa da, çöllerde ve bataklıklarda yakalanıyorlardı genellikle. Ve katiller, ibreti alem olsun diye, Diwaniyah'ın ana caddesinde hemen asılıyordu.

Benim çalıştığım Kamu İşleri Bölümü, düzeni sağlama yönünden payına düşeni yapıyordu. En az beş tane, büyük tuğlalarla kale yapılmıştı ve birçoğu da düşmanın erişemediği ve çekildiği yerlere yapılacaktı. Dört tarafın da kolayca kullanılabildiği bir alana yerleştirilmiş bu kaleler, çoğunlukla kare şeklindedir ve her bir köşesinde kale burçları vardı. Hem burçlardan hem de duvarlardan, tüfekle ateş edebilmek için mazgallar açılmıştı. Genellikle büyük polis karakollarıyla iç içe geçmiş hükümet konağı daireleri, kalenin bir duvarını oluşturuyordu. Bu dairelerin arkasında güçlü bir çelik kapıyla sert tuğla duvarlı, polis atları ve develeri için bir avlu ve her zaman iyi suyu bulunan bir kuyu vardı. Bu binaların mimarisi ve yapımındaki ustalık yüksek standarttaydı ve yüzyıllarca ayakta kalabilirlerdi. Bu kalelerin yapımında, bu düşman topraklarında, kentin kahvehaneleri ve pazarlarından hem çalışacak adam bulmakta hem de malzeme taşımakta sık sık büyük zorluklar yaşadık.

Gelelim Diwaniyah'a... güney ve batıdan sınır olan güney

çölündeki blok-evlerin inşaatına ve kötülüğüyle nam salmış bir saldırgan olan Faysal ad-Dawish'in işini bitiren ve Araplarla savaşı önleyen "Ebu Hunaich" olarak bilinen İngilizin hikayesine...

Arabistan'ın o zamanlar Irak Krallığı'nın düşmanı olduğuna inanılıyordu. Gerçekte bunun altında yatan şey, sofu Wahabi lideri Kral İbn Suud'un, Kral Faysal'ın babası Kral Hüseyin'i Hicaz'da tahttan indirmiş olmasıdır. Osmanlı İmparatorluğu altındaki Arapça konuşan bütün halkları biraraya getiren Birleşik Arabistan rüyası, bu liderlik kavgası yüzünden suya düşmüştü. Lawrence, Newcome ve diğerlerinin savaş sırasında Arapları birleştirmedeki tarihsel çalışmaları, Araplar tarafından büyük ölçüde bozulmuştu. Arapların bu karakterlerinin değişmeyeceği, sanki kaçınılmaz bir şeymiş gibi görünüyor. Irak'la Arabistan'ın her ikisinin de Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olduğu bir dönemde, bu iki ülke arasında herhangi bir sınır yoktu ve güneyli aşiretler, Arabistan'dan yukarı doğru, Fırat'a serbestçe göç ediyorlardı. İngiltere'nin, sınırın Fırat'tan yüz mil güneybatıya kadar olan kısmını kontrolü altına alacağını ilan etmesinden sonra, ciddi bir savaş tehlikesi çıktı ortaya. Bu sınırın yakınlarındaki Arap aşiretler, taze mera bulabilmek umuduyla sürekli hareket halinde olmaya alışmışlardı. Ve Irak topraklarına girmemeleri gerektiği uyarılarına da pek kulak asmıyorlardı. Bedeviler, çöl havasını nasıl özgürce soluyorlarsa, istedikleri yere de öyle özgürce gitmeyi seviyorlardı. Fırsatını yakaladıklarında da, düşmanlarına saldırmayı ihmal etmiyorlardı. Bazı sürtüşmeler bekleniyordu ama ciddi bir olay olmadı. Ne yazık ki, Faysal ad-Dawish isminde İlwah Muair'in şefi ve İhwan aşireti lideri, gerçek bir fanatik vardı ve bu fanatik, sınırın aşağı kısımlarına inerek saldırılar düzenliyor, yağmalama yapıyor, İngiltere ve Irak hükümetinin nüfuzunda yaşamayı kabul eden insanları öldürüyor-

du. Bu haydudun, seksen dokuz adamı kendi elleriyle öldürmesinin hiç de övünülecek bir tarafı yoktu.

İhwanlar (ya da "Kardeşler") son derece fanatik, sofu Müslümanlardı. Sigara ve alkol kullanma hususunda Müslümanların katı kuralları olmamasına rağmen, bunlar, ne sigara içerler ne de alkol kullanırlardı; Şiilerin yürekten bağlı oldukları kendi akrabalarına hiçbir ayrıcalık tanımayan ve yerine halef bırakmayan Muhammed peygambere taparlardı yalnızca. Bundan dolayı da, ister Müslüman olsun ister Hıristiyan isterse de Yahudi olsunlar kendilerinin dışındaki herkese, ölümü haketmiş, şehvet düşkünleri ve putperestler gözüyle bakıyorlardı. Bununla kalsalar iyi! Ayrıca bu düşüncelerini pratiğe geçiriyorlardı. Eğer İhwan aşireti büyük bir güçle saldırmış olsaydı, Fırat kentlerinin durumu hiç de içaçıcı olmayacaktı. Bunlar, savaşı ve adam öldürmeyi seviyorlardı ve savaşta vurulan arkadaşlarının kanlarını yüzlerine sürerek, makinalı tüfeklerin üzerine gözlerini kırpmadan hücum ediyorlardı.

Faysal ad-Dawish'in yaptığı birkaç eylemden sonra, durumun vehameti ortaya çıktı. Faysal ad-Dawish, yalnızca büyük ve küçük baş hayvanları götürmekle kalmıyor, fethettiği yerlerdeki bütün aşiret mensuplarını da acımasızca öldürüyordu. Bütün bunlar uzaklarda, çölde oluyordu. Öyle ki, haber Bağdat'a vardığında, haydutlar ganimetleriyle birlikte çoktan uzaklaşıp gitmiş oluyordu.

Irak hâlâ Britanya'nın mandasında olduğu için, haydutları kovalamak için uçaklar kullanılabiliyordu; ama saldırı haberleri her zaman çok geç geldiğinden dolayı, haydutlar ortadan kaybolup gidiyorlardı. İhawanlıların yeri keşfedilse bile, pilotların en yakın üsten yüzlerce mil öteye operasyon düzenlemesi, hiç de kolay bir iş değildi. Uçaklar, barışçıl aşiretlerle saldırganları ayırdedebilmek için alçaktan uçuş yaptıklarında, yerden silahla saldırıya maruz kalıyorlardı; bazen pilotlar, çö-

lün o korkunç tozlu fırtınalarında yollarını kaybediyorlardı ve susuzluktan ya da düşman kurşunlarının ciddi tehlikesi altında olduklarından, zorunlu iniş yapmak zorunda kalıyorlardı.

Böylesi koşullarda, sınırın bu tarafına blok-evler yapılmasına karar verildi. Basaiyah'ta, suları oldukça acı ve tuzlu olan kuyular vardı. Burada, tam çölün ortasında, Hintli müfettişin gözetiminde, Irak Kamu İşleri Bölümü tarafından gönderilen bir grup Arap işçi, bu blok-evlerin inşaatına başladı. Küçük bir polis birliği koruyordu onları.

Irak hükümetinin egemenliğini çöle kadar genişletmek düşüncesine sert bir karşılık olarak Faysal ad-Dawish'in bir grup adamı, develerin üzerinden sınırı geçip, koyu karanlık bir gecede, inşaat halindeki blok-evlerin duvarına gelip dayandılar. Büyük ve yumuşak ayaklarıyla develer, sessizce hareket ediyorlardı. Arap çölleri, homurtulu bu hayvanları, tam da istenilen biçimde sessiz hale getirebilir. Hiç kimseye farkettirmeden, tepeden tırnağa silahlı bu adamlar, sessizce gelip kapının eşiğine kadar sokulmuşlardı. Görevli nöbetçi de, namlusuna dayanmış uyukluyordu ve alarm vermek için hiçbir sinyal sistemi kurulmamıştı. Zira, güneş o akşam, bu acımasız çölün üzerinde batarken, uzakta, ufukta, ne Bedevilerin ne herhangi bir tehlikeli durumun emareleri vardı. Yine de, o zorlu ve yorucu günün ardından, yere öyle yorgun argın uzananlardan hiçbirisi, bir kez daha güneşin doğuşunu göremeyecekti.

Bir işaretle yaylım ateşi başladı ve büyük bir gürültü koptu. Nöbetçi, olduğu yere yığıldı öylece; gözlerinden öfke fışkıran vahşi fanatik haydutlar, içerdekileri tabanca, tüfek ve hançerle katletmek için, dalga dalga girdiler kapıdan içeri. Gün ağardığında, Basaiyah'a sessizlik çökmüştü. Hiç kimse sağ kalmamıştı kalenin içinde. Deveyle gelen haydutlar, bu eylem alanından uzaklaşmışlardı.

İhwanlar, nasıl saldıracaklarını ve çölde izlerini nasıl kay-

bettireceklerini biliyorlardı.

Takviye olarak yeni bir polis süvari bölüğü geldiğinde, uykuya dalmış gibi görünen kaleye girdiler. Duvara yaslanmış, gözleri faltaşı gibi açık sırıtan bir adamla karşılaştılar. Selam verdiler ama adam yanıt vermedi; bunun üzerine, bu sessiz ve sırıtan adamı dürttüler. Soğumuş ceset yana doğru düştü ve gürültülü bir şekilde yere çarptı. İşte bu, Basaiyah'a hoşgeldin demekti.

Britanya'ya ve Irak hükümetine bu meydan okuma, ciddi birşeydi, bundan dolayı da Arabistan Kralı İbn Suud ayrıldı. Kral Faysal ad-Dawish'in yaptıklarının sorumluluğunun kendisine ait olmadığını söyledi hemen ve onunla ilgili bütün bilgileri yalanladı. Her ne kadar Kral'ın o zamanlar Faysal ad-Dawish'i el altından gizlice desteklediği sanılıyorsa da, sonraki gelişmeler, onun bu haydutlarla herhangi bir bağının olmadığını ve masum olduğunu kanıtladı.

Bu arada, bu türden felaketlerin bir daha yaşanmaması için bir şeylerin yapılması gerekiyordu. Bu nedenle, Arapların Ebu Hunaich olarak bildikleri, Diwaniyah'ın idari müfettişi Kaptan Glover, bu sorunu halletmek için gönderildi. Hiç kimse onun kadar bu göreve uygun olamazdı, zira Kraliyet mühendislerinden oldukça ihtiyatlı bir subay olan Kaptan Glover, Arap çöllerinin mantığını kavrayabilen çok az insandan biriydi. Hem tarafsız davrandığı hem de anlaşılması zor, tufah aşiret kanunlarını iyi kavradığı için, Bedevi aşiretleri arasında son derece yüksek bir saygınlığı vardı. Üstelik aşiretlere önderlik etme hususunda, yalnızca onların arasında yıllarca emek sarfedip fedakarca çalışmasından kaynaklı, tarif edilemez niteliklere sahipti.

Glover, geleneksel Arap kıyafetleri içerisinde, Faysal ad-Dawish'in sınırı geçerek saldırdığı güney çöllerine doğru yola koyuldu. Onun tek muhafızı atıcılığıyla ünlü, parmağı sürek-

li eski moda, uzun namlulu bir Türk tüfeğinin tetiğinde olan, çirkin mi çirkin ama bir o kadar da güçlü Nübyeli biriydi. Bu tufah çift, at ve develerle birlikte, millerce dolaşıp durdular. Çölün Ebu Hunaich'i nereye gittiyse, orada aşiretler saygılarını sunmaya geldiler ona. Etkisi altında kalanların, ona duydukları güven hiç sarsılmadı, çünkü onlara ziyarete gelen bu adamın çölde bir "adı" ve her tarafa yayılmış bir ünü vardı. Glover, neyin doğru neyin yanlış olduğunu hemen anladı, çünkü bu Doğulu insanların konuşmalarındaki hile ve yalanları hemen yakalayabiliyordu. İlk başta çabucak samimi olurlar ve tartışmaya geldikleri konunun dışında dünyadaki hemen her konuda konuşurlar ve en sonunda konuya gelirler ve çoğunlukla abartırlar, hatta birşeyleri saklamak istiyorsa, sözgelimi, aralarında kan davası olan suçsuz bir aşireti şaibe altında bırakmak istediklerinde, yalan bile söylerlerdi. Glover, çok geçmeden suçluların İhwan aşireti olduğunu belirledi. Karar verilmesi gereken bir sonraki sorun, zırhlı araçların kullanılıp kullanılmayacağıydı. Düşmanla sıcak temas kurmada ve onu takibe almada bu zırhlı araçların hızı tartışılmazdı. Çatışmada ezici bir üstünlük sağlarlar. Bu zırhlı araçların hareket serbestliği, Hava Kuvvetleri'ne derhal operasyona başlayabileceğini haber vermek için, yüz mil ötedeki telgraf istasyonuna varmalarını olanaklı kırlar. Güney çölü kayalık olarak bilinirdi (Irak'ın birçok yerindeki kumlu çölden farklıdır) ve lastikler çabucak yırtılabilirdi. Kraliyet mühendislerinden biriyle beraber Kaptan Glover'in tam bir ay süren, çölde yaptığı tetkikler sonucunda, süratle oluşturulmuş cüretkar ve kapsamlı bir incelemeden, en azından arabalara geçiş olanağı veren, özellikle ilk kayalık bölgenin hemen arkasında birkaç yolun olduğu anlaşılıyordu. Kaptan Glover bu bilgileri kendisini seven aşiretlerin yardımıyla toplamıştı. Su kuyularının iyi mi, kötü mü, yoksa vasat mı olduğunu dikkatle kaydederken,

bu da, yakınlarda elverişli yolların olduğunu gösteriyordu ona. Ve böylece, planı hazır hale gelmişti.

Yeterli derecede araç gereci ve mazotu olan, arazi telsiziyle donatılmış üzerlerine makinalı tüfekler monte edilmiş Ford kamyonlarıyla zırhlı arabalar, belli başlı iyi kuyularda üslenmeliydiler ve üç aşağı beş yukarı sınır boylarınca giden yeni keşfedilmiş bu yolların haritaları şoförlere verilmişti. İngiliz zırhlı araçlar birliği, yerli şoförler eğitilinceye kadar, bu planın çekirdeğini oluşturdu. Bundan dolayı planlanmış blok-evler hattının ilerisinden geçen bu yollarda devriye gezildi. Basaiyah'taki işe yeniden girişmek ve daha ilerde, Salman ve Şabiça'da tam aynı tarzda kalelerin işatına başlamak olanaklı oldu böylece.

Bu da Ihwan tehlikesinin sonu demekti. Saldırı grubu görülür görülmez çölün üzerinden Suhabiyah'taki RAF filosuna telsizle haber veriliyordu ve düşman daha kendi topraklarına bile geri çekilmeden havadan vuruluyordu.

Bundan dolayı da, Faysal ad-Dawish eylenlerinden vazgeçti ve güneye çekildi. Burada da, kişisel ihtirası ve Kral Suud'un yasalarına karşı gelmesi, nihayet bu cepheden de ona saldırıların gelmesine neden oldu. Kuveyt'teki tarafsız topraklara püskürtüldü. Hayatı boyunca çaresiz bir şekilde oynadığı bu büyük çöl satrancında, yaptığı son hamleyle mat oldu ve gidip İngilizlere teslim oldu. İngilizler de onu esir olarak İbn Suud'a verdiler ve tutuklanışının üzerinden çok geçmedi ki öldü.

Faysal ad-Dawish'ın fırtınalı yaşamı böylece son buldu. Aslında bu vahşi çöl reisi, bu modern çağın ölümcül silahlarına karşı verdiği eşitsiz bir savaştan daha ziyade, Harun el-Reşid'in o romantik günlerine daha çok uyuyordu.

3. *Kuzeye doğru dağlara*

Yazın hemen başında seller bitmişti ve oraya vardığımızdan bu yana ilk kez, sellerin araziyi bölüp parsellere ayırdığı o derin yarıkların artık bir tehlike oluşturmadığını sezebiliyordum. Aylar yavaş yavaş geçerken, yazın o kuru, o korkunç sıcağına rağmen, çok fazla zorlanmadan bu iklime dayanabileceğimin farkına varmam hoşuma gitmişti.

Yeni yolların ve diğer işlerin planlamasını yapmak için, pek kolay olmayan tetkiklerle meşguldum artık. Bu, tek başına yaşamayı gerektiriyordu. Zamanımın çoğu, geniş arazide arabayla dolaşmakla geçiyordu ve yanıma yalnızca kamp araç gereçlerime göz kulak olan personelimden bir ustabaşıyı alıyordum. Gündüz güneşin altında çalışmak zorunda kalmamak için, şafak sökmeden kalkıyordum çoğu kez ve günün ilk ışıklarıyla, yerel mayasız lavaş ekmek ve hurmadan oluşan kahvaltıya oturuyordum. Ardından, üstüne bir fincan çay içtikten sonra yola koyuluyordum. Kimbilir belki de, çöle kadar uzan-

ması planlanan yol için yapılmış bir gezintiydi. Genellikle de, at sırtında uzun bir yol katetmeyi gerektiriyordu. Bu da, önümüze çıkan irili ufaklı su kanallarını geçebilmek için hayvanı yüzdürme, araçla karşıdan karşıya geçirme ya da kanalın üzerinden atlatma anlamına geliyordu. Sık sık ölçü almak, gözlem yapmak ve üzerinden geçtiğimiz toprakların kime ait olduğunu pirinç tarlalarında çalışan aşiret mensuplarından öğrenmek için attan inmek zorunda kalıyorduk. Böylece kavurucu öğle sıcağında -çoğu kez gölgede 120 F - kendimizi bir hurma koruluğunun gölgesine ya da bazı misafirperver Arapların çadırına atana dek, arazide millerce yol katediyorduk. Burada öğle yemeğimizi yedik, yemekten sonra çoğu kez bu nazik insanların sunduğu, insana ferahlık veren o "liban"larından içiyorduk.

Fırsat bulduğumuzda, köyün muhtarı ve yerel hükümetin "müdür"üyle konuşuyordum. Onlarla planlarımı tartışıyor ve yöre halkının projemden nasıl faydalanacağını açıklıyordum. Ayrıca çalışabilecek adamlara dair de bilgi topluyordum. Projem başladığında herhangi bir aksilik ya da karşı koyuş olmasın diye, olabildiğince dostça davranıyordum.

Öğlenden sonraları da tıpkı sabahki gibi geçiyordu. Sonunda karanlığın bizi Hasan'ın hazırlamakta olduğu (ya da o kendine has tembelliğiyle yemek hazırlama işini başkasının üzerine yıkmıştır çoktan) salata ve etli pilavlı sıcak yemeğe, yerel "saray"daki geçici ikametgahımıza atana dek, ya hurma bahçelerine çıkan dar Arap patikalarından geçiyorduk ya da yolu molu olmayan çölü atla katediyorduk.

O saate kadar bile günün işi bitmezdi, zira akşamları ustabaşının tuttuğu hesap defterleri kontrol edilmek zorundaydı ve gündüz yapılan gözlemlerin ve ölçümlerin cetvel haline getirilmesi, belki de incelenmekte olan yollar için uygun su kanalları ve köprülerle ilgili yapılmış planların ya da raporların

hazırlanması gerekiyordu. Ayrıca rapor edilip Bağdat'a iletilmek üzere, Diwaniyah'taki büroma işin tam maliyetine dair bir hesap göndermek zorunda kalabiliyordum. Olup bitenler hakkında diğer bölümleri bilgilendirmenin geleneksel birşey olduğunun farkına varmıştım. Bu nedenle, işten memnun olmayan toprak sahiplerinin adlarını da ekleyerek, raporların bir kopyasını Kaptan Glover'a; belki de bir tanesini, su kanalları üzerinde planlanmış köprü kemerleri yapımını tasdikleyecek olan bölümün sulama işinden sorumlu mühendisine göndermem gerekiyordu. Allahtan, her ne kadar çok gerekli olmadıysa da, nadiren düşmanmış gibi görünen ya da pek dost olmayan insanların polis şefi Bentley'e bildirilmesi gerekebiliyordu. Nihayetinde, ofisteki işim bittiğinde, gemici fenerini söndürüp 'saray'ın düz çatısına asarak, yıldızların pırıl pırıl

Kerkük yolu üzerindeki kör dilenci.

parladığı o bulutsuz gökyüzünün altında, derme çatma ve gıcırtılı kamp yatağına uzanıyordum hemen. Yatağımın yüksekliğiyle hemen hemen aynı düzeydeki, salkım salkım ham meyvelerle yüklü o zarif hurma ağaçlarının uzun yapraklarının gizlediği köyün seslerini yattığım yerden dinleyebiliyordum. Doğuya özgü melankolik bir ölçekte, bir dörtlük tonlarla çalınan melodiler geliyordu aşağıdan. Bazen ışıkların ve sancakların geçmesi, bir dini törenin yapılmakta olduğunu gösteriyordu. Muharrem gibi önemli Şii bayramları, çoğunlukla ürkütücü sahnelerle doludur, zira bu bayramların öncülüğünü baştan aşağı, bedenlerinden kanlar akıncaya kadar kılıçlarla kafalarının üzerinden kendilerine vuran fanatik insanlar yapar. Darbukaların gürültüsü ve ellerinde meşalelerle, yavaş ve ritmik adımlarla ilerleyen müridlerin kimileri, Şii azizleri Hasan, Hüseyin ve Ali'nin adlarını vurgulu bir şekilde uzatarak, sürekli artan bir şevkle zikrederken, kimileri de bir ağıdı kısa ölçülerle durmaksızın tekrar edip duruyordu. Hasan! Hüseyin! Hasan! Hüseyin!

Hizmetçim Hasan, daha çok Ortodoks olan Sünni Müslümanlardandı ve bundan dolayı da bütün bu olanları nefretle karşılıyordu. Ancak, düşman mezhep Şiilerin ayinleri olduğu zaman, kafasını dışarı çıkarmaya cesaret edemiyordu. Bununla birlikte yine de, çatının korkuluğundan eğilerek bakmayı ihmal etmeyen Hasan, "Efendim, gelin bakın, kendini dövüyor, kendini dövüyor" diye neşeyle, biraz da alaycı bir şekilde bağırarak beni çağırıyordu,

Bir Muharrem ayini her ne kadar ilginç olsa da, yorgun olduğum zamanlar hiçbir şey ilgimi çekmez. Hüseyin ve ailesi ardından yakılan ağıt, benim uykumu getiriyordu. Hasan da gelip geçen kalabalığa dik dik bakıyordu.

Ortalığı tozu dumana katan fırtınalar nedeniyle, çalışmalarımıza ara verirdik bazen. O zamanlar Irak'ta bu fırtınalar

günlerce sürebiliyordu ve ortalığı kaplayan toz dumanı, en azından Londra'nın sisi kadar güneşi engelleyebiliyordu. Bu gibi fırtınaların şiddetli estiği zamanlar, arabalar yollarda gidemezlerdi. Rüzgar, sanki kalorifer kazanından geliyormuşçasına sıcaktır. Fırtınanın kaldırdığı o keskin çakıllar, insanın elini yüzünü acıtır. Bütün evlerde ve bürolarda ışıkların yakılması gerekir. İnce ince tozlar, kapalı kapı ve pencerelerin yarıkların içeri sızırak, odadaki tüm eşyaların üzerinde kalınca bir toz tabakası oluşturur. Hizmetçiler gibi efendiler de öksürür, aksırır ve gözlerindeki tozu silerler. Bu gibi günlerde, içerde kalmak ve birikmiş büro işlerine göz atmak zorunda kalıyordum. Ama bütün raporlar ve planların üstünün fırtınanın getirdiği ince toz tabakasıyla kaplanıp kirlenmesi, insanda çalışma hevesi bırakmıyordu.

Diwaniyah'taki zamanım, hep böyle zor işlerle ve sıkıntı içinde geçmedi tabii ki. Birkaç aylık yalnızlıktan sonra, Mühendis Tümeni ile beraber Basra'da (Simbad'ın olağanüstü yolculuğuna başladığı yerdir Basra. Yöredeki adı Balsorah'tır) kısa bir tatil yapmam iyi geldi bana. Diwaniyah'tan, o küçük Arap kentinden sonra, her ne kadar hastane dışında pek modern binalar olmasa da, Basra bana büyük bir kent izlenimi verdi. Yeniden beyaz kadınlarla karşılaştım orada ve Doğu-'nun devlet memurlarının ve tüccarlarının tipik kulüp yaşamını paylaştım. Diwaniyah'taki yaşamımdan sonra ne büyük bir değişiklik. Hem de öyle bir değişiklik ki, kibar bir misafirperverlik, iyi inşa edilmiş binalar, telefonlar, arıtılmış sular ve vantilatörlerin o konforu arasında geçirdiğim hafta, tam da benim arzuladığım gibiydi. Çalışma saatlerinin ve hafta sonu tatillerinin belirli olduğu düzenli bir yaşamı ilk burada kıskandım ama çöldeki Arap aşiretlerine ve yaptığım işe o kadar alışmıştım ki, birkaç gün sonra çamurdan evleri, dar ve pis kokan pazarları, kanalda sümüklü çocuklarıyla elbiselerini yıkayan

peçeli kadınlarıyla Diwaniyah'ı özlediğimin farkına vardım gerçekten.

Başka şeyleri de gerektiren, kapsamlı ve son derece ilginç işlerim de vardı Diwaniyah'ta. Reel olanakları olan bir işte çalışmaktan memnundum, zira Diwaniyah, her ne kadar vahşi insanlarla kuşatılmışsa da, Fırat'ın kolları arasındaki pirinç tarlaları ve geniş hurma bahçelerinden dolayı, genellikle Irak'taki en zengin "liwa"lardan biri sayılırdı. Ayrıca, orada kamu işleri için harcanan para, sadece daha fazla kazanç sağlamakla kalmıyor, aynı zamanda bölgeye de daha fazla huzur getiriyordu. Bölgedeki kalkınma çalışmalarını hızlandırmak için atanmıştım. Bazıları Diwaniyah içerisinde olmak üzere su depolarının, inşaatların, köprülerin ve yeni yolların planları hazırdı. Hastane, okul ve elektrik trafosu dahil, yarım düzine inşaatı hemen yürürlüğe koymayı umuyordum. Malesef güney çöllerindeki İhwanlı haydutları kontrol altına almada, o yıl çok para harcanmıştı ve Diwaniyah'ın kamu işleri için ayrılan bütçesi, bu nedenle kısılmıştı.

Bundan dolayı yazın ortalarında, Kürt aşiretlerinin barıştırılması ve hükümetin iyi niyet göstergesi olarak, talep edilen yolun acilen yapılması için Kürdistan'a nakledileceğim bildirildi bana. Orada, kuzeydoğu sınırındaki dağlar arasında, hükümet için sürekli bir tehdit oluşturduğu söylenen, soyguncuların ve eşkıyaların yaşadığı geçit vermez, engebeli dağlık araziden geçerek, Irak'tan İran'ın kuzeyindeki yaylarlara ve Hazar Denizine giden, adı Rewanduz olan yeni bir karayolu inşaatında görev alacaktım.

Her ne kadar ilk başlarda, ovalardan uzaklaşmış olmamdan dolayı, düşkırıklığı yaşadıysam da, çok heyecanlı gibi görünüyordu bu iş bana. Vahşi ama duyarlı halkına İhwanlıların saldırılarına ve çöl fırtınalarına rağmen, Diwaniyah'ı büyüleyici bulmuştum. Kuzeye nakil emrim verildiği sıralarda, "İhwan"

Erbil *Kraliyet Hava Kuvvetleri resmi fotoğrafı*

problemi fiilen bitmişti. Güney sınırında planlanan en önemli blok-evlerden ikisi yapılmış ve bir üçüncüsüne başlanmıştı. Zırhlı arabalar devriye geziyordu oralarda ve saldırganların tırnakları nihayet sökülmüştü.

Yine de tam ayrılacağım gün, çölden onu ölü on ikisi yaralı Arap getirildi ve bu, hükümetin halletmesi gereken yerli

halkın her zamanki iç çatışmalarından doğan problemlerden biriydi. Bu geleneksel kan davası eskiden, ta eskiden, vahşi ve af tanımaz kanunlarla yaşayan insanların dönemlerinden bu yana sürüp gidiyordu. Kan davalarının ve yazılı olmayan bu tuhaf "aşiret kanunları"nın, Irak'taki hükümetin halletmesi gereken en zor problemlerden biri olduğu ortaya çıkmıştı ve bu böyle daha uzun süre devam edecekti. "Göze göz, dişe diş" hâlâ bir aşiret parolasıdır. Prensler ve iktidarlar ne kadar tersini söylerlerse söylesinler, "aşiretin şerefi"ni koruma kararlılığında olmayan bir erkek, erkek değildir. Çok geçmeden, bu yazılı olmayan "kanunlar"ın, Uran Körfezinden ta Kürdistan'ın en ücra köşelerine kadar bütün bölgede geçerli olduğunu öğrenecektim.

Daha birkaç yüzyıl önce, İskoçya'daki kendi atalarımın, uygarlaştırılmaları için gönderildiğim bu adamlardan, kendi geleneklerini ve şereflerini koruma hususunda kendi kanunlarını uygulamada pek farklı davrandıklarını sanmıyorum. Ve, içten bir merhamet duygusuyla, ilkel bir şiddet geleneğinin tuhaf bir şekilde birbirine karıştığı bu halka karşı anti-pati beslemek içimden gelmedi nedense. Aşiret mensupları, bu yabani saflıkları içerisinde neredeyse çocuk gibiydiler.

Rewanduz'a naklimi duyduğumda, Hasan'ın gözleri parladı ve hemen bana sevgili memleketi Kürdistan'ın harika dağlarını anlatmaya başladı. Orada hoş ve yumuşak bir iklimin bizi beklediğini söyledi. Kayalık ırmak kenarlarında çeşit çeşit olgun, tatlı meyveyerle yüklü güzel ağaçlardan ve bağlardan bahsetti. Yağmur mevsiminin en fazla bir-iki hafta sürdüğü uzak güneyin o çorak çöllerinden oldukça farklı olarak, burada yağmur, yılın yarısından çoğunda bolca yağarmış.

Rewanduz'a gelirsek... Coşkun baharları, dağlardan kopup gelen taşkın suları ve boğazlarıyla Kürdistan'ın en harika yeriymiş. Hasan anlatmaya kelime bulamıyordu burası için. Gö-

rene kadar beklemeliyim. Buna rağmen, Türk ordusu döneminde meydana gelen birkaç dehşet verici, korkunç hikaye anlatması, azizlerle şeytanların Kürdistan'ın bu cennetinde birarada yaşadıklarını düşündürdü bana.

Müdürüm hemen gelmem için telgraf çekmişti, zira tam da o dönem Rewanduz yakınlarında planlanmış yola doğru geziye çıkmıştı. Bu nedenle arabayı ambara çekip, beni oraya en çabuk şekilde ulaştırabilecek olan trenle kuzeye doğru yola çıktım. Kaldı ki çalışacağım topraklarda yol mol olmadığından ilk başlarda araba gereksizdi zaten.

Bağdat'tan kuzeydeki son durak Kerkük'e olan gece yolculuğunda, yol boyunca her istasyonda duran tren, ağır aksak ilerliyordu. Saldırıdan ve soygundan uyuyan yolcuları korumak için, demiryolu polisi her durakta trenden iniyor ve devriye geziyordu. Gerçi son yıllarda Irak'taki trenler çok nadir saldırıya uğramıştı.

Tren hattı petrol çıkarılan topraklardan geçiyordu ve ayışığında gökyüzüne doğru yükselen sondaj platformlarını görüyordum. Kürdistan'ın ilk dağ etekleri Jebel Hamsin'den geçerek, Irak Petrol Şirketi'ne ait büyük bir mağazanın olduğu Süleymanbey'deki bir durakta birkaç dakikalığına durduk. Diğer demiryolu hattında, petrol şirketinin yaptığı oldukça pahalıya mal olan yorucu bir araştırmanını sonucunda, değerli yeni petrol yataklarının keşfedildiği, Kerkük yakınlarındaki Baba Gurgur'a gönderilmek üzere hazırlanmış araç gereçler ve borular vardı. İzinden yeni dönen şirkette çalışan genç bir adamdan, petrol yataklarıyla ilgili Baba Gurgur'un çarpıcı hikayesini dinledim trende. Sondaj vurduklarında petrol öyle bir kuvvetle fışkırmış ki, sondaj aletlerinin halatı kuyudan fırlayıp gitmiş, petrol ve gaz ani bir hareketle çelik platformun tepesine çıkıp, kapkara bir duman içerisinde kalan platformdan, ölümcül dumanıyla tekrardan platformun üzerine düşmüş.

Civarda bulunan vadilere ve çukurlara yağmış. Allahtan, bu "petrol kuyusu" alev almamış ama birkaç kişi gazdan boğulmuş, diğerleriyse arkadaşlarını kurtarmak için kahramanca bir çaba göstermiş.

Bu petrol yatağının dünyanın en büyük rezervlerine sahip olduğu ortaya çıkmıştı. Ve bu nedenle Kerkük'le, ticari gemilerin artık ham petrolle yüklendiği ve Avrupa'daki uçak ve motorlu araçlar için rafinerilerin petrol arıttıkları Akdeniz arasında, yüzlerce millik çorak topraklardan geçerek kendi çapında bir mühendislik harikası olması gereken boru hattının yapım ruhsatı çıkmıştı.

Sabahın ilk ışıklarıyla vardım Kerkük'e. Kadim bir yeri Birbirinin ardı sıra kurulmuş siteler, üst üste binerek ovanın ortasına bir höyük oluşturmuştu. Etrafı çevreleyen duvar, bu höyüğü, Kürtlerin deyimiyle 'qala', yani bir kale ya da savunulabilir bir kent haline getiriyor; ancak, yalnızca ana yerleşim alanı duvarla çevrili bu höyüğün içerisindedir bugün. Zira kentin dağınık pazarı, çok önceleri, zaman zaman büyük sellere neden olabilecek, taşma tehlikesi taşıyan nehrin yanındaki düz araziye kadar dağılmıştı. Sel sularının akınına rağmen, kısa taş kemerli köprü, Türk rejimi döneminde inşa edilmiştir ve bugüne kadar ayakta kalabilen birkaç yapıdan biridir. Nehrin en derin bölgeleri üzerine kurulmuş bu türden köprülerin zamanla temelleri oyulmuş ve suya kapılıp gitmiştir. Birçok durumda, oluşmuş yarıkları, çelik kemerler eklenmek suretiyle kapatılmıştır. Bu da, eski tip yapılarla yeni tip yapıların tuhaf bir bileşimini oluşturuyor.

Kerkük yakınlarında, bazı gizli petrol göllerinden doğal gazların yeryüzüne sızdığı yerde, yüzyıllardır sürüp gelen bir ateş yanmaktadır: Bölgenin geleneğinde, bu ateşin Daniel'in kitabındaki o kadim ocaktan çıkan kızgın alev olduğuna inanılır.

O gün, yeni Rewanduz yolu üzerinde, o zamanlar ilk konaklama yeri olan Kürt köyü Şaklawa'ya arabayla doksan mil gitttikten sonra vardım. Bu nedenle, Kürkük'te bölüm mühendisi Major Perry'e ancak kendimi tanıtacak kadar zaman bulmuştum. Tam da izne çıkıyordu, ancak daha sonraları onu iyi tanıyacaktım ve Irak Krallığını alınteri dökerek ve fedakarca çalışarak bayındır kılan ve İngiliz manda yönetiminin yorgunluk nedir bilmez ve mütevazi memurlarından belki de en önde geleni olarak büyük bir hayranlık besleyecektim ona. Zayıf bünyesi, cılız ve kararlı bir yüzde yılların emeğinin ve zorluklarının aştığı derin çizgilerle her ne kadar iş sahası yabani ve ilkel olsa da, düzenin ve disiplinin simgesi bembeyaz elbiseler içerisinde oturuyordu.

Kerkük'ten ayrılmadan önce, onun yeni astına söylediği sözleri hiç unutmadım:

"Bizim bölümde çalışan işçilere en iyi yaşam koşullarını sağlamayı ve onlara mümkün olan en iyi işi vermemiz gerektiğini unutmayın. Bizzat kendinizin yapabileceğinden daha fazlasını adamlarınızın yapmasını beklemeyin. Bu ülke, emek koşulları bakımından hâlâ Orta Çağ'dadır ve biz, kölelikten farksız olan bu eski duruma karşı mücadele etmek zorundayız.

"Günlük olarak adamlarıma onsekiz peni kadar bir ücret verilmesi için çok mücadele ettim. Bu onsekiz peni de, yakındaki kentlerin dolandırıcı tüccarlarının kantindeki fiyatları şişirmemesi, maaşlar ödendikten sonra üzerlerine akbabalar gibi üşüşen profesyonel kumarbazların bu adamlardan uzak tutulması şartıyla, sigara ve yiyecek ihtiyacını ancak ve ancak karşılayabilir birçok bölgede.

"İş kazasında hayatını kaybedenlerin eşlerine ve çocuklarına yardım sağlanması, yaralananlara tazminat ödenmesi ve hastalananların tedavi masraflarının karşılanması için bir

Altun Köprü'de yakalanan bir balık

programa hükümeti ikna etmeye uğraşıyorum ama bu çetin bir mücadele..."

"Kamu İşleri Bölümü'nü ele alırsak, bize tahsis edilen paraya göre, verebileceğimiz en iyi ücreti veriyoruz. Biz bu adamlara günlük ücret olarak iyi para veriyorsak, karşılığında da iyi bir iş bekliyoruz. Burada, Kuzeyde, zor koşullar arasında çalışıyoruz ancak bu zor koşullarda çalışmak işimizi ne kadar ilginç kılıyorsa, ortaya çıkardığımız eserimizi de o kadar takdire şayan kılıyor. Siz, uzak dış görevlerinizde tek başınıza yaşıyor olacaksınız ve umuyorum ki bunu katlanılmaz bir görev olarak görmeyeceksiniz. Rewanduz'da ne kulüp, ne tenis ne de amatör tiyatro var" diyerek güldü Perry. "Amatör tiyatro" esprisinin, Bağdat'ta daha rahat koşullarda çalışan büro memuru arkadaşlarına karşı, bütün dış görevlerde bulunanların yaptığı, artık klişe haline gelmiş bir şaka olduğunu biliyordum

zaten. Kuşkusuz yeri geldiğinde, biz dış görevdekilere yönelik şakalar da yapılır.

"Son olarak: Her zaman sözünüzün eri olun. Adamlarınıza, personelinize, aralarında çalışacağınız Kürtlere iyi davranın; onları aldatmayın ve göreceksiniz ki onlar da sizleri aldatmayacaktır. Bu kadarını da bilmeleri gereken idareciler, Kürtlerin bu bakımdan diğer insanlarla tamı tamına aynı olduğu ve güven verildiği takdirde onlarla geçinmenin hiç de zor olmadığı gerçeğini bazen gözardı ederler" dedi.

"Altı ay sonra izinden döneceğim ve gelip işlerin nasıl gittiğine bakacağım; altı yıldır izin yapmadım ve şimdi de yapmak istemiyorum ama benim bölüm yapmamda ısrar ediyor. Bu arada, hepinize iyi şanslar."

Arabayla bu eski kentten yolculuğumun ilk yüz milini geride bıraktıktan sonra, ellerini sadaka için uzatmış, yalnız, kör bir dilenciye rastladım. Çıplak kayalık zeminde çömelmiş oturuyordu ve ıpıssız arazide ne bir adam görünüyordu etrafında ne de bir köyün izi... Öyle acıklı bir görünşü vardı ki, bu yüzden ona bir rupi vermek için durdum; bunun üzerine, "Allah ne muradın varsa versin" anlamına gelen dualar etti benim için. Yolculuğa devam ederken, gideceğim bu yerle ilgili duyduğum bazı şeyler aklıma geldiğinde, Kürdistan'da çalışmaya ve yaşamaya gelen birinin, Allah yardımcısı olsun diye düşündüm.

Kerkük'ten, Küçük Zap'ın yüksek yaylalarına ve adını Türklerden alan "Altın Köprü" kentine gidiyordu yolum. Belki de burada bir zamanlar altın bir köprü vardı, ama 1918'de Türkler geri çekilirken havaya uçurmuşlardı. Yerine, "Engiliz" tipi askeri çelik bir köprü konulmuştu. Kentin çoğunluğu, Küçük Zap üzerindeki bir adada kurulmuştu. Özellikle iki yarda uzunluğundaki iri balıklarıyla ünlüydü ve bu balıkları yöre halkı uyuşturucu yem kullanarak yakalıyordu. Bu yem

balıkları öyle sersemletiyordu ki, kolayca yakalanıp ağla kıyıya çekilebiliyordu. Ne garip bir balık avlama yöntemi.

Otuz mil daha yol aldıktan sonra Erbil'e geldik. Üstü kesik bir volkan konisini andıran ve üzeri büyük tuğla duvarla örülü, yüzyirmi feet yükseklikte, düz bir alan üzerinde yükselen Erbil, yeryüzündeki tüm yerleşim alanlarının en eskisi olarak hâlâ dimdik ayaktaydı. Mark Twain, eski kentlerin en eskisi olan Şam'dan övgüyle söz eder. Ancak Erbil'le karşılaştırıldığında Şam daha dünkü çocuktur. Keldanilerin Ur'u eski olabilir, Babil de öyle... Ama tarih öncesinden ta günümüze dek, binlerce ve binlerce yıl bu iki kent, yerleşim alanı olma özelliklerini sürekli olarak koruyamamışlardı. Ama Erbil için böyle bir kayıt bulunabilir. Üstünde şimdi modern bir kentin yükseldiği höyüğü kim inşa etmiştir? Erbil'de hükümdar olan krallar ya da fatihlere ait olduğuna dair hiçbir kayıt yok. Sadece yapılmış, o kadar. Yıkılmış kentlerin üst üste yığılıp, yüzyıllardır yavaş yavaş yükselmesiyle oluşan bu höyük, günümüzde, dünyada buna benzer herhangi bir höyükten yaklaşık olarak iki kat daha yüksektir.

Erbil kentinin (Araba Îlu - Dört Tanrı) dört eski Asur kenti, yani Asur, Ninova, Nemrut ve Erbil grubundan biri olduğu, kutsal kitaplarda yazılıdır. Erbil, bu ilk pre-Asur uygarlığının kutsal bir kentidir. Herhalde bunun nedeni, Erbil'in bu kentler içerisinde en eski olmasıdır. Üç bin yıl önce, o zaman bile, Sümer dönemlerinden beri, tanrı ve tanrıça tapınaklarının bulunduğu çok eski bir şehirdir. Belki de neolitik dönemlere ait olanları da dahil, hangi kayıtların bu höyüğün altında bulunabileceğini hiç kimse söyleyemez. Çünkü, hâlâ bir yerleşim alanı olduğu için, hiçbir arkeolog burada kazı yapmamıştır. Erbil höyüğünü oluşturan milyonlarca yard küplük toprağı kazabilmek için, her halükarda Ekskavatör bataryaları gerekecetir.

Yüzyıllardan bu yana, Erbil'in sürekli yerleşim yeri olarak kalmasının nedenlerinden biri, çağlar önce kazılmış, "Karez" diye adlandırılan, derin tünellerden akıp gelen su depolarının olmasıdır. Babil'in, Ur'un ve güneydeki şehirlerin sulama kanallarına yapıldığı gibi, hiçbir vandal fatih, Erbil'deki su depolarını yakıp yıkamaz. Erbil'in çok daha güçlü rakiplerinin yıkılmasından sonra, tanrılar sanki Erbil'e özel bir önem vermiş, onu korumuş ve yaşatmış gibi görünüyordu, zira ne Horsabad'ın ne de Ninova'nın kaderleri yapay su depolarına bağlı olmamasına rağmen, yine de binlerce yıl önce yıkılmışlar ve yok olup gitmişlerdir. Oysa Erbil, hâlâ sessizce ayaktadır.

Bir Avrupalı olarak Asya'yı fetheden ilk fatih Büyük Alexander'a karşı tarihsel bir yenilgi alan Darius'un kaçtığı yer Erbil'dir. Bu büyük muharebe, MÖ 331 yılında, Büyük Zap kıyılarından sadece birkaç mil uzaklıkta olmuş. O zamanlar Büyük Alexander Kürdistan dağlarına egemenmiş. Bugün ise, buralarda "İskender" olarak bilinen bu adın, büyük bir itibarı vardır ve birçok yere ve kahramana isim olarak verilmiştir.

"Ta eski dönemlerden bu yana, Erbil'in ayakta kalmasını sağlayan 'canlılık', her zaman sürekli oldu. Bu nedenle ard arda Erbil'e hakim olan Asurilerin, Medlerin, Perslerin, Yunanlıların, Partlıların, Romalıların, Ermenilerin yeniden Romalıların, Perslerin ve Arapların adlarını tek tek sırayla anmak gerekir" diye yazar Soane.

Onikinci yüzyılda Haçlı Seferlerini püskürten ünlü Selahaddin'in bir süre için Erbil'de kaldığı söyleniyor. Neredeyse bütün Mezopotamya kentlerini yakıp yıkan Moğollar, bu ölümsüz kenti ortadan kaldıramadılar ama yağmaladılar. Ve Türklerin bu şehre giderek tamamen kayıtsız kalmaları, Erbil'in onların elinden kurtulmasını sağladı. İngilizler gelmeden günlerce evvel, ne bir tüfek ne de bir bomba atışına gerek kalmadan, bu kenti terketmişlerdi.

Erbil, gündüz, bir dağ ya da bir sınır taşı gibi yükselen kuleye benzer, geceleyinse, ışıkları binlerce öteden parlayan bir fenere... Kürdistan'ın önüne bir barier gibi dikilmiş yaşlı dağları delip geçecek olan yeni yolun başlangıç noktası, bu tarihi kente yakışırdı ancak.

4. Yol

Erbil'den dağlara doğru arabayla giderken, harıl harıl hasad yapılan tarlalardan geçtik. İlk kez kendi topraklarında gördüğüm Kürtler, son dört ayımı aralarında yaşadığım Arapların aşağı kadar sarkan uzun elbiselerinden epeyce farklı olan elbiseler giyiyorlardı. Çuval gibi bol, geniş pantolonlar ve keçi kılından örülmüş, gri renkte, bol, kaba kumaştan ama koyu mavi ve mor çizgili, üzerine parlak yeşil ve beyaz nakışlar işlenmiş gömlekler giyiyorlardı. Altı ya da yedi yardalık uzunlukta olabileceğini sonradan farkettiğim, değerli eşyalar içerisinde saklanabilsin diye kenarları içe doğru kıvrılarak bele sarılan, keten bezinden geniş kuşakları vardı. Bu upuzun kuşaklar, belin etrafına defalarca sarılıyordu. Ayaklarında, sivri burunları yukarı kalkık, kayığa çok benzeyen, sert deriden yapılmış ayakkabılar vardı, başlarındaysa geniş kenarlı şapkaları... Hasan'ın söylediğine göre, harman zamanı çalışırken giyilirmiş bu şapkalar. Normaldeyse gri, ipekten sarıklar takarlarmış.

Hasatçıların arasında, koyu mavi tek parça giysili, üstü şekilsiz, altı ayak bilekleri etrafında kat kat toplanmış, bol pantolona benzeyen giysiler içerisnde, kadınlar vardı; başları açıktı ve çoğunlukla kınayla kızıla boyanmış dağınık saçları, omuzlarının üzerine düşmüştü.

Erbil, kadim bir kenttir ama benim arabayla geçerken gördüğüm çitsiz tarlalardaki tarım yöntemlerinden daha kadim değildir. Bu bölgede, kışın oldukça iyi yağmur yağar ve ovaları çok eski zamanlardan beri verimlilikleriyle ünlüdür. Toprak hâlâ patriyarkların kullandığı aynı tip sabanla sürülür. (Bir tarafı uzun, diğer kısa tarafı bir kanca oluşturacak şekilde kesilmiş çatallı bir ağaç. Bu çatallı ağacın kancası, toprağı sürmek için bir çift öküz tarafından çekilir) Sabanı kullanan kişi, bu çatallı ağaca bağlı, manivela şeklindeki tahtadan bir aletle, sabanı istediği yöne doğru yönlendirir ve öküzleri sürmek için de, sivri değneğiyle arkadan dürter. Bununla birlikte, her zaman olmasa da bazen, toprak iyi sürülsün diye, bu sivri uçlu tahta kancanın üzerine demirden yapılmış saban kulağı geçirilir.

Tohum, eski dönemlerin kutsal günlerinde olduğu gibi elle saçılarak ekilir. Dört bin yıl önce, bilinen daha iyi bir yöntem vardı, zira Sümer dönemine ait bir taş mührün üzerine oyulmuş bir figür, tamamen benim tarif ettiğim tipteki sabana benzer ama modern çağların modern çiftliklerindeki tohum makinalarına çok benzeyen ve arkadan sabanın açtığı izlere tohum serpen, sabana bağlı bir boru vardı.

Bahar yağmurları kesilir kesilmez, çarçabuk olgunlaşan etkin, orakla demet demet biçilir. Erbil bölgesine yaptığım ilk ziyarette, Kürt halkının en tuhaf geleneklerinden birine tanık oldum. Hasan bana, tarladan kesilen ilk buğday demetinin hemen toplanarak, yoldan geçmekte olan herhangi bir yabancıya verildiğini ve demeti alan yolcunun da, karşılığında hasat-

çıya bir gümüş ya da altın sikke vermesi gerektiğini anlatmıştı. Bu, asla bir dilenme yöntemi değil, tersine, toprağın ilk meyvesiyle yolcuyu sevindirmek için yapılan eski bir gelenekti.

Bir köşesinde, ellerinde oraklarıyla küçük bir grup Kürdün topladığı henüz biçilmemiş bir tarladan, bir çiftçi, elinde bir demek buğdayla bize doğru koşarak geldi. Bunun ne anlama geldiğini daha önce Hasan anlattığı için, buğdayı aldım ve çiftçiye birkaç gümüş sikke verdim. Batıl inançlara sahip olan Hasan da, neşeyle gülümsüyordu.

"Bu ilk buğday demeti için vediğimiz para ve Kerküklü dilenciye verdiğimiz sadakadan dolayı, Kürdistan'da işleriniz yaver gidecektir" dedi Hasan -her ne kadar Hasan'ın, arasıra yaptığım cömertliği övmesinin kişisel sebepleri olduğunu düşünsem bile, gerçekten de Kürdistan'da şansım yaver gitti. Kürtler, hasadı biçme ve toprağı sürme yöntemlerinde geri olabilirler, ancak, harmanlarını dövme hususunda, tamamen onlara ait olduğunu düşündüğüm yöntemleri var. Kesilen buğday ya da arpa, eni yirmi yarda, yüksekliği iki feet kadar olan, düz bir yığın oluşturacak şekilde zemine serilir. Tekerlekler yerine, altında irili ufaklı bıçak şeklinde keskin demirler, ekini küçük küçük parçalara ayırırlar ve buğday taneleri sapından ayrılarak düşer. Tanelerin samandan ayrılması ise, rüzgarı uygun bir havada, kesilip tanelerine ayrılmış buğday kümelerinin ince tahta dirgenlerle havaya savrulmasıyla olur. Öyle ki, havaya savrulan taneler ve saman ayrı ayrı yerlere düşerler ve ayrı kümeler oluştururlar. Taneler toplanır, çuvallara konulur ve ambarlara götürülür. Belki de hasatçıların geldiği köyün yakınlarındaki kuru zeminin altına, ya da belki de, Erbil civarında geniş arazileri olan, zengin ve dindar Molla Efendi'nin tahıl ambarlarına... Molla Efendi'nin akıllı ve kibar bir insan olduğunu her zaman duyuyordum.

Kürtlerin hasat kaldırma yöntemini epeyce ilkel buldum. Buna rağmen yine de, iyi hasat yapıldığı yıllarda, Erbil'in tarihi ovalarından yüzlerce ton hububat toplanır -tabii ki, ürünün daha olgunlaşmadan çekirge istilasına uğramaması şartıyla. Eğer çekirge istilası varsa, ülkede kıtlık başlar, zira ne çimenler ne de ağaç yaprakları kurtulabilir bu istiladan.

Hasat tarlaları arasından dar bir patika polu izleyerek gelmiştik ve şimdi de bir zamanların büyük Kürt prensi Zad'ın topraklarına sınır oluşturduğu söylenen Hahzad Geçidine varıncaya dek, kayalık dik bir bölgeye tırmanıyorduk. Nihayet burası, dağlardan geçerek İran sınırlarına uzanan, yapacağım yeni yolun başlangıç noktasıydı. Şimdi kurumuş, ancak, kışın sığ yerlerinden bile araba, adam ve hayvanın geçemeyeceği kadar girdaplı akıntıların olduğu Bastura Çayının yatağına, dolana dolana, adım adım ilerlerken, aşağıda yapacağım yolun ilk kısmını oluşturan başlangıç hattını dikkatlice inceledim.

Kiraladığım arabayla ilk kez Bastura Çayının üzerinden geçtim. Yol kenarında, kaynak sularının küçük bir göl oluşturduğu Banaman Köyüne, burçları olan eski bir kaleyi sabırla aşarak vardık. Hafif kükürt kokan sulardan içtik. Ve gelip geçen yolcuların istediği kadar yiyebileceği, dalları beyaz dutlarla yüklü, bir dut ağacının gölgesinden dinlendik. Sonra etrafa dağılmış ve bodur kalmış birkaç meşe ağacının bulunduğu kalkerli yüksek sıradağların tepesine varıncaya dek, keskin, sivri ve yüzeyi pürüzlü kayalıkların olduğu, sonsuz zik zaklarla dolu yolu tırmanmaya devam ettik. Altı millik bir ilerleyişten sonra bin feet kadar yükselmiştik ve burada, dorukların ötesinden esip gelen serin, taze hafif bir rüzgar karşılamıştı bizi. Gerçek Kürdistan buydu işte... Manzara, ayaklarımızın altındaydı! Kuzeydoğuya doğru, gittikçe yükselen ve dorukların kıştan kalma, hala erimemiş karla kaplı sıradağlar uzanıyor önümüzde, gözümüzün alabildiği yere kadar... Elim-

deki haritaya göre, birçok dağın yüksekliği onbin feet'in üzerindeydi. Bu sıradağlar içerisinde en uzakta olanı, yaklaşık yüz mil ötede, İran sınırı arasında bir yerlerdeydi.

Sağ taraftaysa, öteki ucunda o gece varmam gereken Şaklawa Köyünün bulunduğu Safin Dağları vardı. Alt taraftaki yol, Kora köyü'nden geçen ırmağın yatağına, bin feetlik bir yükseklikten dolona dolana uzanıyordu. O temiz dağ havasında derin vadiler, sanki bir taş atımı uzaktaymış gibi görünüyorlardı.

Sıradağlarda kırk mil ilerledikten sonra, tam ortasına geldiğimizde, Hasan, gizli bir dehlizi gösterdi. Bu dehlizin altında, Kürdistan'ın en vahşi yeri olan Rewanduz Boğazının olduğunu söyledi. 63. Field Company'ye, Hintli istihkamcılar ile madencilerin, on millik bir kanyonun kenarını oyarak, bir otoyolu yapımına başladıkları ve bu işin altı haftadır devam ettiği, daha önce bana söylenmişti.

Bu sessiz dağları incelerken, beni nelerin beklediğini ve ilkel insanlardan farksız insanların yaşadıkları yerlerden geçerek, uzak ufuk çizgileriyle birleşen engebeli dorukların vahşiliğine varan yolu acaba görebilecek miyim diye merak ettim. Geldiğim güney çöllerine ve Erbil'e doğru uzanan ovalara dönüp son bir kez baktıktan sonra, arabama atladım. Nadiren duyduğum gizli bir keyifle, dört yıllığına yeni yuvam olacak olan topraklara giriş yaptım.

Kıdemli bir Kraliyet mühendisiyle beraber, Rewanduz'dan yeni dönen müdürümü bilgilendirmek için yanına vardığımda, yol yapım ekibi Şaklawa yakınlarında çalışıyordu. O gün, onbeş günde bir ödenen ücretlerin dağıtımı sırasında, gözü dönmüş birkaç yüz adamın katıldığı çok tehlikeli kavga olmuştu. Akşamleyin biz oraya varıncaya dek kavga yatışmamıştı ve yaralılar tedavi için yerel Türk "doktor"una götürülmüştü. Ortalık yeniden sakinleşmişti. Ama bu, İranlı hamallar

ve onların tarzlarıyla ilk karşılaşmam olmuştu.

Şaklawa, Kürdistan'da doğanın cömertliğini hiç esirgemediği bir yerdir. Zira, kule gibi yükselen Safin Dağlarının derinliklerinden kopup gelen buz gibi sular, gözelerden öylesine bolca fışkırır ki, kayısının, eriğin, armudun, iri taneli ve oldukça tatlı üzümlerin yetiştiği bahçeler ile ceviz ve kavak koruluğunun bulunduğu birkaç mil karelik yamaçları bile sular.

Pınarların yukarısında, vadinin en yüksek yamaçlarında, en dayanıklı bitkilerden biri gibi görünen ve bodur, kara üzüm bağları vardır bolca. Çünkü bunlar, kışın karın altına gömülür, yazınsa kuru sıcakta susuz kalırlar, ama yine de salkım salkım meyve verirler. Şaklawa'nın birkaç yıldır idari yönden belalı bir yer olduğunu öğrendim. İmpalsif karakterinden dolayı değil, Holbein'ın ünlü portresine çarpıcı benzerliğinden dolayı Muhtar Kadir Bey, "8. Henry" olarak tanınırdı. Daha sonraları Kadir Bey'le iyi arkadaş olmayı başardım ve onu hiç de kötü biri olarak bulmadım. Köyü, tabii ki Müslümandı ama içinde birkaç Hıristiyan evi de vardı. Her ne kadar Kürtler bu hususta kötü bir nam salmışlarsa da, barışçı Kürt cemaatleri içerisinde Hıristiyanların ya da Yahudilerin bulunması, alışılmadık bir durum değildi. Ayrıca, Kürdistan'da, tamamen Hıristiyan olan birçok köy bile vardı. Bunların en büyüklerinden biri, Erbil yakınlarındaki Ankawa Köyüdür. Diwaniyah bölgesinde hiçbir Hıristiyan köyüne rastlamadım. Öyle görünüyor ki, güneyin fanatik Şiileri, başka dinlerden hoşlanmama hususunda, Müslüman Sunni Kürtlerden çok daha katıydılar.

Mühendislerin kampı, Şaklawa'nın geniş bahçelerinin kenarına kurulmuştu. Yemek, yatma ve diğer yaşamsal faaliyetlerin olduğu iki çadır ve büro işlerinin yürütülmesi için de bir çadır vardı. Üstüne cibinlikler gerilerek açık havaya serildi yataklarımız. Allahtan sivri sinek pek yoktu. Belki de sivrisinekler, suların sürekli aktığı bir yerde üreyemezler. Müdür bir ha-

rita istedi ve bölümün alacağı görevi açıklamaya başladı. Ve ilk kez, Rewanduz yol projesinin tüm hikayesini dinledim orada...

Az önce geçtiğimiz bölgeden bahsederek, güneyde de artık komple yol şebekelerimizin olduğunu ve kaynak yokluğu ya da mil başına harcanan para miktarının çok olmasının her ne kadar kışın yağmurlu ayların yol yüzeyinin hiç de iç açıcı olmayacağı anlamına gelse de, yine de Dicle ve Fırat boyunca, seyyar köprülerin olmadığı ve yolların uzanmadığı hemen hemen hiçbir bölgenin kalmadığını belirtti. Bizim bölümün, nehirler ve su arkları üzerinde yaptığı çok sayıda köprü ve kanal sayesinde, Irak ovalarının her yerine arabayla gidilebilirdi artık. Sel mevsimlerinde, arasıra su baskınları sırasında ortaya çıkan sorunların dışında, gerçekten de burda, yol yapımında pek zorluk çekilmiyordu.

Yağışlı havada, kullanıma uygun olabilsin diye, yolları düzlemek çok değişik bir sorundu. Kayaların, çakılların ya da doğal ziftin hepsinin, üç yüz millik bir uzaklıktan getirilmesi gerekiyordu. Ve sadece Bağdat yakınlarındaki yollar bu maddelerle döşeniyordu. Geri kalanlar içinse, her yıl yağmurlardan sonra yol yüzeyinin yeniden düzeltilmesi gerekiyordu.

"Burada, Kürdistan'da yol yapımının tamamen farklı bir tarzda ele alındığını göreceksiniz" dedi müdür. "Birçok yerde, dağ eteklerindeki sert kayaların oyularak yolun açılması gerekecek ve nehirleri geçmek içinse, sizlere oldukça uzun kemerli çelik köprüler lazım olacaktır. Böylece iş daha uzun sürecek ve çok daha pahalıya patlayacaktır. Ama bir kez yapıldı mı da, halkın sürekli yararlanabileceği ömürlük birşey çıkar ortaya."

Bu yolun niçin yapılmakta olduğunu sorduğumda, "iki nedeni var; biri ticari diğeri ise idari" dedi. "Geçmişin ve bugünün bütün uluslarının kanun ve nizamı kollamak için yolları temel aldıklarını bilirsiniz. Karayolları bir kez bölgeye girdi

mi kesinlikle ilkel insanlar, yalnızca uygar yaşam tarzını kopya ederek bile ehlileşirler ve barışçıl olurlar. Ayrıca sadece askeri zaferlere bel bağlayan imparatorluklar uzun süre halkı bir arada tutamazlar.

"Kuşkusuz Batı'da olduğu gibi burada da yollara değer verilip verilmeyeceğini sonradan göreceğiz. Bu dağlık bölgede, özellikle Musul ve Kerkük yakınlarında hali hazırda birkaç yol yapılmıştır ve bu yollar, ehlileştirip pasifize etme işlevini şimdiden görmeye başlamıştır bile. O nedenle yoğun bir program taslağı çıkarılmıştır şimdi. Bu arada planlanan ana projeye göre Rewanduz yol inşaatının Irak'ın ticaretini çok daha fazla geliştireceği tahmin ediliyor. Bu yol nihayetinde Zagros Dağlarından direkt olarak İran platolarına ulaşacak şekilde planlanmıştır. Ama ilk hedef, yolu Rewanduz kentine kadar götürmektir."

Sözlerine vurgu yapmak için haritasından yararlanarak İran Körfezinde bulunan büyük İran şehirleri Tebriz ve Tahran'a kolayca ulaşacak yolların olmadığını ve dış dünyayla tek bağlantısı olan demiryolunun da Rusya'dan geçtiğini açıkladı Müdür. Tebriz bütün İran'ın en verimli bölgesi olduğu söylenen Azerbaycan eyaletindeki Urmiye Gölünün doğusuna doğru uzanır. Bu bölge kalmakta olduğumuz Şaklawa'dan kuş uçuşu taş çatlasa ikiyüz mil çeker, Rewanduz'dan geçerek İran'ın kuzeyine kadar uzanan bu kervan yolu yüzyıllardır vardır ve her zaman önemli bir ticaret yolu olmuştur.

Bu nedenle yeni yol bir kez yapılıp, soyguncular dan arındırılarak güvenli hale getirildikten sonra gittikçe artan ticaretin bu yola kayacağı ve buradan da ya batıdan Akdeniz'e ya da demiryolu ile Kerkük'ten İran Körfezine doğru uzanacağı bekleniyordu.

Avrupa'dan İran'ın başkentine yolculuk etmede zamandan tasarruf etme bakımından bu yolun hiç de avatajlı olduğu söy-

lenemezdi, Türkiye'nin güneyindeki Nusaybin'e kadar olan yolu trenle, buradan ötesini de Musul ve Rewanduz yolunu kullanarak karayoluyla Londra'dan Tahran'a yolculuk on günden fazla çekmez. Oysa İran Körfezi üzerinden bu yolculuk haftaları alır. Bu sorun Şah'la tartışıldı ve nihayetinde Şah bu yolun, Araplar açısından olduğu kadar Farslar için de bir problem teşkil eden (Zira Kürdistan'ın her bir parçası Türkiye İran ve Irak içerisindedir) Kürt aşiretlerini uysallaştırıp pasifize edeceğine ve ticaret dışında hiçbir saikin olmadığına ikna edildi. Şah İran tarafına da geçen ek bir hatıtın yapılmasına razı oldu. Her iki yol Ravet köyü yakınlarındaki Zini-i Şeyh sınır geçidinde buluşacaklardı. Akdeniz'e açılacak yeni bir kapı umudu, genel olarak İranlılar tarafından iyi karşılanmış gibi görünüyordu. Belki de Rusya'nın o günkü koşullarda Kuzey eyaletlerinin ilişkileri ve ticareti üzerinde haddinden fazla kontrole sahip olduğunu gözönünde bulundurduklarından dolayıydı. Ayrıca planlanan bu yolun, mühendislik açısından neredeyse tüm zorluklarının Irak'ta olacağı ve yolun İran'daki kısmının yapımının Irak'takiyle karşılaştırıldığında daha kolay olacağı çok geçmeden anlaşıldı. Bu nedenle de yolun her iki ülkede de başlatılması gerektiği konusunda hemfikir olundu.

İlk plan, bir yoldan ziyade ray aralığı dar olan bir demiryolu yapmaktı. Şu işe bakın ki, ilk tetkik grubu demiryolu mühendisinin denetimindeydi. Bu mühendis şimdi kısmen tamamlanmış olan benim o gün geçtiğim Erbil ve Şaklawa arasındaki yolun bu bölümünün taslağını bir yıl önce çıkarmıştı. ama demiryolu projesinden vazgeçilmiş ve proje İran sınırı üzerindeki yüksek geçide makul eğimli bir yolun yapılması görevini üstlenen Kamu İşleri Bölümüne devredilmişti. Bakalım bu mümkün müydü, değil miydi, birlikte görecektik, zira Kürdistan tartışmasız, bilinmeyen tehlikelerin ve zorlukların diyarıydı.

Planlanan yolun bu kolu Erbil'den itibaren gittikçe yükseliyordu ve İran sınırına varana kadar altıbin feet yüksekliğindeki tam beş sıradağdan geçiyordu. Kuzeyin bu dağlarında yaz aylarının güneyin ovalarından daha serin olduğu ortaya çıktı. Ama Kürdistan'daki kışlara gelince birşey söylemek için henüz erkendi. Çok sert bir soğuğun olduğu söyleniyordu ve kasım ve şubat arasında işin yapılıp yapılmayacağı bile şüpheliydi. Ayrıca, halihazırda yapılmış yolların, derin karların olduğu ve bu karların erimesinden sonra bir katırın bile ancak güçlükle ilerleyebileceği çamurlu dönemlerde açık tutulabilmesi mümkün değildi. Bundan dolayı sorumlu mühendisin güneyden tamamen ilişkinin kesilmesi ve aylarca bu vahşi kayalıkta yalnız kalma ihtimali var gibiydi.

İş, farklı bölümlerin ortak işbirliği ile başlatıldı ama artık bütün kontrol Kamu İşleri Bölümüne verilmişti ve bu sonbaharda bana bütün işin sorumluluğunu üzerime almaya hazır olmam gerektiği söylenmişti.

Her açıdan heyecanlı bir bekleyişti bu. Romantik bir yol olacaktı. çünkü, kısmen teknik zorluklardan ama esas olarak burada yaşayanların kolayca yola gelmez karakterlerinden dolayı. geçmiş uygarlıklardan hiçbirinin hiçbir zaman yapmaya cesaret edemediği bu yol dağlardan geçecekti.

Kürtleri, kendi çağdaşı olan herhangi bir Avrupalıdan daha iyi tanıyan Soane son dönemlerde onları şöyle tanımlamıştı:

"Kan dökücüler, sürekli çatışma yaratan, sürekli kargaşa ve bela arayan soyguncu ve eşkıya; hepsi de kötü niyetler taşıyan bir halk. Ve kötü alışkanlıkların şeytanları, akla ve mantığa pek önem vermeyen ama cesur ve korkunç bir ırk... Herkese içten bir misafirperverlik gösteren, doğrulukta ve şerefte eşsiz, güleryüzlü ve güzel yanaklı (fair cheek), güzellik ve zerafet sahibi olmakla övünen..."

Ne kadar çok paradoks var burada... Ama yine de bunlar

burada yeni işe başlayan bir mühendisi hiç hesaba katmadan söylenmiş sözlerdi!

Rewanduz Boğazında çalışan iyi eğitilmiş Hindu İstihkamcılar ve Madenciler Bölüğüne bölgede bulundukları birkaç aylık süre içerisinde kesinlikle ilişilmemişti. Bununla birlikte yine de, tam donanımlı silahlı bir güç bulunduruluyordu ve 1920 isyanı sırasında Gurharlarla çatışmalarından bu yana Kürtler Hintli askerlere dikkate değer bir saygı gösteriyorlardı. Hintli askerler kendi topraklarına döndüklerinde (İstihkamcılar Bölüğü Hindistan'a; vatanlarına geri gönderilecekti) bu aşiretlerin düşman olup olmadıkları asıl o zaman anlaşılacaktı.

Manzara açısından eşsiz güzellikte bir yol olacaktı. Arkada bıraktığımız yolun bu bölümü bile olağanüstü ilginçti. Daha ilerde de, hayret verici boğazlar vardı: İlki Asya'da kendi türünün en keskini olduğu söylenen, Büyük Zap'a karışan bir ırmağın yedi bin feet yükseklikteki Kürek Dağıyla kesiştiği yerdeki Rewanduz Boğazı... Daha ilerde engebeli, geçit vermez Berserini Boğazı... İnsanın içini kararan uçurmaların arasına girmektense, İran'a giden eski bir kervan yolu, sırf buraya sapmamak için beş bin feet yükseklikten geçiyor.

Ancak bu boğazların mühendislik açısından ortaya çıkardığı zorluklar vasıflı işçilerin ve elverişli makinaların her zaman bulunabildiği dünyanın herhangi bir uygar yerinde olağanüstü birşey olarak görülmezler. Ama burada, bu yolda çalışan adamlar, yalnızca el aletleriyle çalışmaya alışkın olan vasıfsız İranlı ve Arap işçilerdi ve makinaları kullanmayı hiç bilmiyorlardı. Belki onlara makina kullanmasını öğretebilirdik ama komprasörü ve ağır buharlı silindiri kullanmayı iyice öğreninceye kadar birçok arıza ve kırıkdöküğün olacağı kesindi ve güneyde üçyüz mil ötedeki Bağdat'tan daha yakın hiçbir yerde tamirhane yoktu.

Şu anda yolda çalışan ekipler kazma kürek ve kaldıraçlarla çalışıyorlardı. Makinaların siparişi verilmişti ama teslim edilmesi ayları alırdı. İngiltere'den sipariş edilen makinaların buradan altıyüz mil ötede İran Körfezindeki Basra Limanına, oradan demiryolu ile Kerkük'e ve son olarak da kamyonlarla Şaklawa'ya gönderilmesi gerekiyordu Bundan da ötesi artık katırların ve develerin çektiği arabalara kalmıştı.

Ünlü sulama mühendisi Sir William Willococks bir zamanlar şöyle demişti:

"Elimizde bulunan buharlı ve elektrikli makinalarla, patlayıcı ve dinamitlerle en önemlisi de emekten tasarruf sağlayan makinalarımızla, geçmiş koca koca krallıkların, hanedanlıkların yüzbinlerce esiri çalıştırarak günümüze kadar yaptıklarının hepsini biz bugün beş on senede yapabiliriz."

Eğer sipariş edilen makinalar gelir işçiler de bunları kullanmayı öğrenirlerse Sir William Willcock'un söyledikleri oldukça doğrudur.

Yine de biz Londra'da değişik faaliyetlerin yanı sıra British Protectorates'a mühendislik ve diğer başka işlere ait malzeme temin eden Sömürge Bakanlığı servisine sahip olduğumuz için şanslıydık. Sömürge Bakanlığı'nın ihtiyacımız olan köprü, baraka, vinç, yol silindiri ve taş kırma makinalarını seçme konusunda oldukça deneyimli olduğunu biliyorduk. İğneden tutun da, zırhlı savaş gemisine kadar herşeyi temin etmeye alışıktılar; Burma'nın balta girmemiş ormanlarındaki ya da güneyin çöllerindeki bir mühendis neyin gerekli olduğunu çok iyi bilir ve her zaman eldeki işe uygun malzeme gönderir.

Ne yazık ki finansal durumumuz belirsizdi ve bu da varolan sorunlara daha büyük sorunların ekleneceğini gösteriyordu. Yol yapım giderleri için ayrılan yıllık belli istihkaklar ülkenin genel güvenliği için harcanan paraya (her zaman bilinmeyen bir miktardır) bağlı olduğu için önceden ayarlanamazdı.

Bütün endişelere rağmen böyle bir işin başarılması kesindi. Bu büyük projenin serüveninden etkilenmemem mümkün değildi. Tıpkı daha sonra bu projenin hayal gücümü kışkırtması ve en kötü düşmanlarım (Kürt aşiretleri) olduklarını sandığım gerçek bir halkın dostluğunu ve yardımını kazandığım gibi...

Yolun Şaklawa'dan yaklaşık yirmi mil ötede soyguncuları ve katilleri ile ünlü ıpıssız bir yer olan Spilik Geçidinden geçen bölümünü yapmaya başlayacaktım. Bu geçidin ilerisinden Rewanduz Boğazı vardır. Spilik'e gidecek, orada işçi ekibimizi oluşturacak ve işe koyulacaktık.

Birkaç gün sonra çadırlarla ve araç gereçlerle yüklü, iki Kürt polisin koruduğu küçük karavanımla, yerli bir katip, Hasan ve yemeklerimizi yapması ve Hasan'a kamp işlerinde yardım etmesi için işe aldığım Geurges adındaki Asuri ile beraber yola koyuldum.

Mirova Geçidi üzerinden geçerek aşağıdaki Batas Vadisinden Spilik'e doğru ağır ağır uzun ve zor bir yolculuk yaptık. Katırım yavaş yavaş ilerlerken etrafı incelemek için yeterince zamanım vardı. Sağımda çırılçıplak kayalıkları, seyrek bitki örtüsüyle yalçın Harrez Sıradağları dimdik yükseliyordu. Bu dağın daha yukarılarında bir tepenin üzerinde eski bir kalenin; Prens Zad'ın ünlü kalesinin kalıntıları duruyordu. Ve daha ileride Patas Köyü yakınlarında, bu yamaçların yakınlarından görülebilen büyük antik oyma bir taşın olduğu anlatılmıştı bana, ne var ki, gözlerim, geçmekte olduğumuz olağanüstü güzellikteki vadilerden, yukarılara; ta uzaktaki ünlü Spilik Geçidinin olduğu zirveye çıkan dolambaçlı patika yola çakılıp kalmıştı. Oyma taşların yanı sıra, bir mühendisi üzerinde ciddi ciddi düşündürmeye yetecek kadar, hatta daha da fazla şey vardı.

5. Spilik'te kamp

Haritada Rewanduz bölgesine bakarsınız, bu geçidin Harir Dağı üstünden geçen tek geçit olduğunu ve Türkiye ile İran'a giden yolu kontrol ettiğini göreceksiniz. Bu dik yalçın dağın kenarındaki derin bir uçurumun yanından, bir adam boyundan daha yüksek kayaların arasından, dolana dolana gidiyor bu patika yol... Ve biz yukarı tırmanırken, Kipling'in şu dizelerini hatırladım:

'Solda bir kaya, sağda bir kaya
ve boynu bükük bir diken, aralarında
Bir adamın bir daha asla görünmeyeceği
kapının arkadan sürgülenmesinin sesini duyabilirsiniz'

Spilik Geçidi, her zaman eşkıyaların ve soyguncuların yurdu olmuştu.

İşe başlamak için oraya vardığım o gün, bu memleket ve insanları hakkında pek birşey bilmiyordum. Ve Kürtçeden hiç anlamıyordum. Ama o dağ manzarası ve insana canlılık veren

temiz havası beni mest etmişti. Bu uzun dolambaçlı yolun tepesinden geriye doğru baktığımda vadiler arasından ve alçak tepelerden geçerek, uzakta, Erbil yönünde, ufuk çizgisiyle birleşen Baba Çiçek Dağının kasvetli eteklerine kadar gelen bu dolambaçlı eski Kürt yolunu ya da Kürtlerin deyimiyle Êrah'ı görebiliyordum. Erbil'den gelen yol, Şaklawa'yı izleyerek geldiğim yoldan daha kısadır. Yüksek Harir Dağlarını delip geçerek gelir ve erişilmez dar boğazlardan akarak kuzeybatıya doğru gümüş bir zincir gibi uzanır Zap nehri uzakta... Kaleye girişi önlemek için indirilen demirparmaklıklar gibi, bu sıra dağlar da Rewanduz'un dağlık alanlarını düzlük ovalardan ayırır. Sadece bu sıradağların yüksekliklerinin dört bin feetin altına düştüğü Spilik'te, ticari trafik işleyebiliyordu. Yüzyıllardır yolcular, bu yoldan gelip gitmişlerdir ve bundan dolayı da, eşkıya şefleri keyifle palazlanarak Kürt beyefendisi olup çıkmışlardır.

Ama eşkıya tehlikesinden çok mühendislik problemlerini düşünüyordum ve kampımı kurmak için etrafta bir yer arıyordum. Sonunda çadırım, kayalık bir yamaçta, bir gediğin yakınlarında bir pınarın yanında kuruldu. Yakınlarda ise, adı Kela Cin olduğu söylenen bir Kürt köyü vardı. Meşe ve yabani armut ağaçları, güneşten ve rüzgardan koruyan küçük bir korunaktı. Ve kamp yapma yeri olarak bundan iyisini bulamazdım.

Bir Kürt ustabaşı olan Remzi Efendi, bana yardım etmek için işe alınmıştı. Ama yol yapımıyla ilgili hiçbir şey bilmiyordu ve İngilizcesi de yoktu. Bir yıl önce isyancıymış ama yeni Irak Krallığı'nda bağımsız bir Kürt devleti kurmak için büyük bir çabayla üçüncü kez şansını deneyen lideri, ünlü Şeyh Mahmut Berzenci ile beraber yakalanıp esir düşmüş. Remzi Efendi, isyancı aşiret mensuplarına liderlik etmede yeteneğiyle ünlenmişti ve Irak ordusu ile Devşirme İngiliz Ordusuna

Süleymaniye etrafındaki tepelerden sürekli saldırmış. Halkın arasında bilgisiyle, namıyla ünlü böyle bir adamın değerini sonradan anlayabilmek mümkün olacaktı. Bu nedenle, onun sadakatini kazanmak ve ona işin bütün inceliklerini öğretmek için, elimden gelen herşeyi yapmaya kararlıydım.

Bir de Benyamin Yunin adında, Asuri bir ustabaşı vardı. Asuriler Hıristiyan, Kürtler de Müslüman oldukları için bu iki dağ halkı sık sık birbirine düşman olmuşlardı -gerçekten de Remzi Efendi'nin de katılıp önemli roller üstlendiği Şeyh Mahmut isyanı sırasında du düşmanlık vardı. RAF'la birlikte sorunu hallederler, Asurilerden devşirme askerlerin birlikleriydi. Bu nedenle bu iki ustabaşının birlikte nasıl geçinebildiklerini merak ettim.

Bilirkişi, bir Hindu idi ve katibim ise Hıristiyan bir Keldani idi. Yine de bu çeşit çeşit tuhaf personelimin yardımıyla günde bir rupilik (aşağı yukarı 1 sterlin 6 peni) ya da duvarcılara ve ustalara daha fazla, muhteşem bir ücret vererek, birkaç yüz işçiyi biraraya toplamayı başarabildim. İşçi olarak yazılanların çoğu Araplar ve İranlılardı. Gerçi, birkaç aşiret mensubu Kürdü, otoriter bir şekilde, gelip çalışmalarını emrederek askere yazdırdık. Bu biraz da acemice bir blöf sayesinde oldu, zira emirlerimizi uygulatan iki polisin dışında hiçbir gücümüz yoktu. Sonraları kendi istekleriyle gönüllü olarak çalışmaya başladıklarında, bu sıkıntıdan da kurtulmuş olduk. Patlayıcı uzmanı bir Ermeniyle (Türk ordusundayken bu işi öğrendiğini söyledi) birlikte, farklı ırk ve dinlerden gelen insanlardan oluşan bu grup, yolu büyük kayalardan temizleyerek, bu kayaları yol üzerindeki çukurları doldurmak ve yolu aynı seviyeye getirmek için kullanarak ve bazen de dağ eteklerindeki sert kayaları oyarak, istekli bir şekilde başladı bu işe. Allahtan ki, hepimiz, ırksal farklılıklarımızı bir espri konusu yapıp gülebilecek kadar mütevaziydik. Ve iş sorunsuz ilerledi.

Bir Kürt çiftçi.

1928 yazı, Spilik'te sıcak geçti. Alev alev yanan güneş, gün ortasında kayalıkların yüzüne tam tepeden vuruyordu. Ve sı-

caklık, genellikle gölgede 110 F'a kadar varıyordu. Bu, tropikal sıcaklık altında ilk yol yapım deneyimimdi ve yorucuydu, zira haftanın yedi günü de iyi çalışıyorduk. Irak'taki Müslümanlar cuma günü çalışmazlar, Yahudilerde de cumartesi günü tatildir. Hıristiyanlar ise pazar günü dinlenirler. Tatil problemini çözmek için, hiçbir gün tatil yapmama konusunda uzlaştık. Haftada bir gün dinlenmenin ve yaz döneminde öğle uykusu için iki ya da üç saat mola vermenin ve bu saat kayıplarının telafisi içinse, işi havanın daha serin olduğu akşamın geç, sabahın erken saatlerine kaydırmanın yararlı olduğunu henüz öğrenmemiştim; ancak yol üzerindeki o ilk korkunç patlamayı yaptığımızda, karanlığın artık bizi iyiden iyiye çalışamaz duruma getirdiğinde, işi durduramıyorduk ve öğle saatlerindeki dinlenmeyse en fazla bir saat alıyordu.

Yukarısında, çadırımın kurulduğu pınarın suları, yamaçtan ağır ağır akarak, gelip küçük kirli bir gölcüğe dökülüyordu. Ve herhalde, sivrisineklerin ürediği yer burasıydı. Akşamları, milyonlarca sivrisinek ortaya çıkar ve acımasızca saldırırlar. Bu bölgede sıtma vardı. Sivrisineklerce ısırılmaktan kaçış hemen hemen imkansız olduğu için, kininle yaşamak zorundaydım. Nihayet, akşamüstleri kanımı içmeye can atan sivrisinekleri savuşturmanın bir yolunu bulmuştum. Çadırda at gübresi yakıyordum ve bunun çıkardığı duman sivrisinekleri çadırın etrafına bile yaklaştırmıyordu. Keskin duman işkencecilerimi uzaklaştırırken, ben de dumanlar arasında yemeğimi yiyordum. Ve ateş sönmeden, sürünerek cibinliğin altına giriyordum. Geri geldiklerinde, avları ellerinden çoktan kaçmış oluyordu. Sineklerin mi, yoksa dumanın mı daha kötü olduğu tartışma götürür birşey ama ben bu sayede genellikle gece uykularımı kurtarabiliyordum. Kürdistan'ın hiçbir yerinde, bu kadar kötü sivrisinekler görmedim, belki de sonraları alıştım onlara ve ayrıca havaya sıkılan haşere ilacı kullanıyor-

dum, bu da yaşamı daha katlanabilir hale getiriyordu.

Çadırın içinde yukarılara doğru rahatça tırmanma alışkanlıkları olan akrepler de vardı. (Kanımca kurbanlarını daha iyi görebilmek için) Ve sonra masanın üzerine düşüp, fırsatını yakaladığında kurbanını sokmak için kuyruklarını havada hazır halde sallıyorlardı. Her boydan renkli renkli yılanlar da, yaz aylarında epey bol bulunurdu. Bazen çadırımı ziyaret ediyorlardı. Ama tepelerde yürürken, ya çürümüş bir ağaç oyuğunda ya da bir kayanın altından çıkarken görüyordum onları sık sık.

O zaman aşçım oralarda işe aldığım Guerges (bu Asuri ismi İngilizcedeki George karşılığıdır) diye biri vardı. Hazmı zor, tuhaf ve değişik Türk yemekleri yapıyordu ve ben acıdan kıvranıp lanetler yağdırdığım halde, o çok konuşup, ne uygun ocak ne de 'mutbak' [mutfak] olduğunu ve sadece iki taştan ve bir de gazyağı tenekesinden başka birşey olmadığını söyleyerek bahaneler uyduruyordu. Guerges, oldukça karışık bir mazisi olan ve kesinlikle çok görmüş geçirmiş biriydi. Ruslar Rewanduz'u yağmalarken, Rus ordusuyla beraberdi ve çoğu Asuri gibi* o da mutfak araçlarını kullanmaktan çok, ateşli silahları kullanmaya alışıktı. Kampta korkuyordu, çünkü yemek pişirmek için bile asla tabancasız adımını atmazdı ve hiçbir zaman yatarken uyuyormuş gibi görünmüyordu. Farsça, Türkçe ve Arap lehçelerini iyi kötü konuşuyordu. Bu dillerin hepsinde de kendini ifade edebiliyordu. Onunla, kötü Arapçamla konuşuyordum. Grameri varsa bile, benimkinden daha kötüydü. Bununla birlikte, bu kadar çok dilin kullanıldığı yerde, çok dil bilmesi, onu benim için vazgeçilmez biri yapıyordu. Ama bir daha söylemeliyim ki, 'aşçıbaşı' olarak berbattı. Aşağı yukarı üç ay süren meyve mevsimi (Allahtan tam da yeni yeni başlı-

* Guerges, aslında gerçek bir Asuri değil, İranlı bir Hıristiyandı.

yordu) dışında, neredeyse tamamen Guerges'in Türkçe isimler verdiği bol çeşnili yemekleri ya da çok haşlanmış yumurtalar ile yörenin mayasız ekmeklerini yiyerek besleniyordum. Bu ekmekler, arpa ve buğday unu karışımından ya da yulaf ezmesinden yapılmış hamurun, yapışmasın diye hafifçe ıslatılarak, yerde, içi çamurla sıvanmış ve iyice kurutulmuş ve içinde odun ateşinde közü bulunan, sadece oyuklardan oluşan fırınlarda pişirilir. İnce hamur tabakası, fırının sıcak iç kısmına yapıştırılır ve pişmesi için birkaç dakika orada bırakılır. Bu ince hamur tabakası bazen yanan közün üzerine düşer, böylesi durumlarda bazen de yaptırıldığı toprağın bir kısmını alıp beraberinde götürür. Tabii ki bu ekmeklerle birlikte yenmek için tereyağı bulunuyordu ama her ne kadar ot kokusu sinmişse de, keçi sütünden yapılmış yerel peynirin hoş bir tadı ve besin değerinin çok yüksek olduğunu farkettim.

Hiçbir Hintli aşçı, zevk ya da para için bu vahşi dağlarda kalmaya mecbur edilemezdi, bu nedenle Guerges'e minettardım. Ama hakkını da vermek gerekir. Dağ kenarının en ucunda iyi nöbetçilik yaptı ve ne kadar sıcak, ne kadar soğuk, ne kadar uzun, ne kadar zor olursa olsun, kervanla yapılan hiçbir yolculuk yoktu ki, Guerges, mola yerlerinde çalıp çırparak, ödünç alarak ya da satın alarak biraz yemek yapmasın bize... Kaba ve külhanbeyi bir görünüşü vardı. Benim ne yapıp yapmayacağımı, kendisinin nasıl davranacağını çok iyi biliyordu. Ama daha sonra onun hem iyi hem de kötü özellikleri konusunda daha fazla bilgi sahibi olabilecektim. Bunu daha sonra anlatacağım size. Ona iyi para ödüyordum ve alış verişlerde harcadığı parayı hiçbir zaman yakından kontrol etmiyordum. Bundan dolayı, daha kötü patronlarla çalışmamak için, benim yanımda kalmayı uygun buldu ve doğrusu, yemek yapmayı da birazcık ilerletebildi zamanla.

Ne sıcak, ne sivrisinek, hatta Guerges bile, yol yapımının

ilerlemesini engelleyemezdi, ama eğer isteselerdi bölgenin kanun tanımaz aşiret mensupları bunu yapabilirdi. Ustabaşılarım, Spilik'te meydana gelmiş çatışmaları bana anlatmaya bayılıyorlardı. Spilik, yalnızca eşkıyalara dair çatışmaların ve yerleşik aşiretlerle göçebeler arasındaki kavgaların değil, aynı zamanda farklı ulusların askeri güçlerinin karşı karşıya geldiği ciddi çatışmaların da gözde yeri olmuştur.

Çok önceleri, yolun Rewanduz Boğazına indiği Spilik'in doğu yakasına, Türkler, bu geçidi karargah haline getiren eşkıyaların talanlarını denetim altına almaya çalışmak için Kani Uthman Kalesini kurdular. Bu soyguncuların, ganimetlerini Türk jandarmalarıyla paylaşması büyük bir olasılık gibi görünüyor, zira ıssız bir yerde kurulan ileri bir karakol, bu bakımdan bazı şeylere göz yummuş sanki. Bununla beraber bu ileri karakol, 1915 yılında, Kürdistan'dan geçerek İran'a, oradan da İngilizlerin Bağdat'ı ele geçirdikleri sırada onlarla buluşacakları yer olan Mezopotamya'ya inmeye çalışan Rusları kontrol etmede, üzerine düşen rolü oynamıştı. Ruslar, harika bir yürüyüşle Rewanduz'a vardılar. Ancak boğazın giriş çıkışını ellerinde bulunduran Türkleri geçemediler ve İran'a geri çekilmek zorunda kaldılar. Ne var ki, geri çekilmeden önce kentin yarısından çoğunu yakıp yıktılar ve gereksiz bir barbarlık örneği gösterdileer.

Yine 1920'de, İngilizlere karşı açık bir isyan, Diwaniyah ve güneyden ta Kürdistan'a kadar yayıldığında, birçok aşiret boyun eğmeyip direndi. Dağ keçileri gibi kıvrak, ele geçmez bu insanlar, bu vahşi mekanlarında her yolu ve saklanabilecek her deliği biliyorlar ve gri-mavi elbiseleri kayalıklara tam bir uyum sağlıyor. Doğuştan avcıdırlar ve mükemmel silah kullanırlar, nadiren hedef şaşırırlar. Kaptan Lymington filan diye bir ortaya çıkana kadar, eylemleri kontrol altına alınamadan devam edem Spilik eşkıyaları, o dönemin Kürt isyancıları ara-

sında en göze çarpanlarıydılar.

Lymington, o zamanlar devşirme askerlerin bir subayıydı. Korkusuz, durdurak bilmez biriydi. En az bir dağ Kürdü kadar dağları ve dağ yaşamını iyi biliyordu. İyi bir at, kırkbeş kalibrelik Kolt tabancası ve yalnızca bir avuç adamı dışında hiçbir yardım almaksızın, her tarafı isyanlarla dolu bu ülkede, döğüşe döğüşe ilerliyordu. Ani baskınlarla, birçok isyancı lideri yakalayıp esir alarak Erbil'e getiriyordu. Bazen bu adamları yakalamak için gece gizli yürüyüşler yapıyordu. RAF pilotları rahatça görebilsin diye sık sık ateş yakıyordu ve böylece herhangi bir mukavemet olduğunda RAF'ın gece bombardımanıyla birlikte ortak operasyon yapabiliyorlardı. Eğer başarılı olmak isteniyorsa, 'darbeler' dakikası dakikasına vurulmalıydı ve bu gözüpek saldırılar, bazı belalı aşiretleri yola getirmede çok etkiliydi. Lymington, hiçbir zaman tuzağa düşmez, gafil avlanmazdı. Bir gözünde tuhaf bir şaşılık vardı, bu da her nedense, Kürtlerin ona doğaüstü bir güç atfetmelerine neden oluyordu. Kürtler, geceleri kesinlikle bir dağ leoparı gibi görebilen ve yuvasında sürekli oynayan o şaşı gözüyle düşmanlarını hipnotize eden bu adamdan, ne gece ne de gündüz hiçbir şeyin asla kurtulamayacağını düşünüyorlardı.

Daha 1923'lere kadar, Spilik, önemli askeri operasyonlara sahne olan bir yerdi. 1920'de, İngiliz yönetimi Rewanduz'dan geri çekildikten sonra, maceracı bir asker olan Özdemir'in komutasındaki küçük bir Türk gücü, bir süreliğine kenti işgal etti. Her ne kadar İngilizler, Batas vadisindeki Kürtlere karşı birkaç küçük operasyon düzenlediyseler de, Türkleri Rewanduz'dan kovmak için hiçbir çaba sarfetmediler. Ancak Türkler, Şeyh Mahmud ve diğer Kürt liderleri - özellikle de Rewanduzlu Nuri Bavil diye biri - ile kumpaslar kurmaya kalkışınca, onları Rewanduz'dan kovmak zorunlu oldu.

İngilizlere karşı 1920'de isyan eden Kürtler, bu isyana İngi-

lizlerin misilleme yapabileceğinden hâlâ korktukları için, Özdemir, Kürtlerden oluşan büyük bir gücü (çoğunluğunu Nuri Bavil'in adamlarının ve yerel Surçi aşiretinin oluşturduğu) Batas vadisine gelmesi beklenen Devşirme Askerlerin (Levy) ilerlemesine karşı Spilik Geçidini tutmaya ikna edebilmişti. Bu geçidi tutmakla görevli Kürtler, Rewanduz'da bulunan Özdemir'in adamlarından epeyce destek almıştı.

Spilik Geçidine cepheden saldırmak zordu ve o zamanlar Irak'taki hem kara, hem de hava kuvvetlerine komuta eden Hava Yardımcı Mareşal Sir John Salmont için bu geçit, kafa karıştırıcı bir sorun teşkil ediyordu. Parlak bir stratejiyle, bu sorunun üstesinden geldi. Gerçek planını gizlemek için, Levy'den oluşan oldukça büyük bir gücü, sanki her an saldıracakmış gibi bekleterek, Batas ovasında biraraya topladı. Bu arada ikinci bir İngiliz kolu, Koysancak'tan Spilik'in ta öbür ucuna, güneye doğru yola çıktı. Bu kol dağlardan yavaş yavaş ilerleyerek öyle bir yere vardı ki, buradan, arkalarına dolandıkları düşmanlarına saldırabildiler. Böylece, düşmanın Rewanduz'daki üsleriyle tüm bağlantılarını kestiler. Türkler bu manevranın farkına varıp etkin bir savunma geliştirmek istedilerse de, artık iş işten geçmişti. Ama yine de Alan Su vadisinin başında sert bir çatışmaya girerek, İngilizlerin ilerlemesine karşı durdular.

Bu da başarısız olunca, Türkler, Spilik'teki mevzilerinin artık düşmekte olduğunun akıllıca farkına vardılar. Türk askerlerinin, her ne kadar cepheden saldırılara karşı kararlı bir savunma yapabilseler de, savaşta ani ve beklenmedik saldırılardan hoşlanmadıkları ve Spilik'te bu şekilde arkadan avlanmalarının da hiç de istedikleri türden birşey olmadığı sık sık söylenir. Kaldı ki, kendilerine yardım eden Kürtlerle olan ittifakları da kalıcı değildi. Bu yüzden, düşman tabanları yağlayıp kaçtı. Herhangi bir engelle karşılaşmadan, Rewanduz boğa-

zından geçerek, gerisin geri hızla gittiler. Rewanduz kentini bile terketmişlerdi ve iki İngiliz kolu herhangi bir direnişle karşılaşmadan Rewanduz'u işgal etti.

Sonra da bu Devşirme (Levy) birlikleri, uçaklar için iyi bir pistin bulunduğu, Rewanduz'dan yaklaşık dört mil uzaklıkta, Diana'da bir kamp kurdular. 1932'de Devşirme birlikler terhis edilip dağıtılıncaya kadar, burası onların bölgedeki üssü olarak kaldı. Bu dokuz yıl içerisinde Diana, Irak Asurilerinin baş köyü oldu ve bu Asurilerin çoğunun, mükemmel bir duvar ustası, katip, ambar memuru ve muhafız olarak, işimde bana büyük yardımları dokundu.

Spilik'te eşyalarımı korumak için, güvenilir birini tutmam gerektiği tavsiye edilmişti bana. Ve Devşirme birliklerinde onbaşılık yapmış bir Asuriyi, geceleyin çadırımı koruması için nöbetçi olarak işe aldım. İlk başlarda bunun hemen hemen gereksiz bir tedbir olduğunu düşünmüştüm. Gecenin bir yarısında bu nöbetçinin, anlamadığım dillerde bağırıp çağırması, meydan okuması ve karanlığa kurşun sıkmasıyla uyanadığımda, işini ciddiye almadaki bu abartılı isteği, can sıkıcı buluyordum. Belki de meydan okuyacak biri yoktu ortalıkta ama bir Kürdü tanıyıp özelliklerini öğrendikten sonra, işini yapmada aşırı istekli bir nöbetçinin, uyuklayan bir nöbetçiden çok daha iyi olduğunu düşündüm -hele bir de Spilik'teyseniz. Her sonbahar, kışın karı yüzünden dağlardan ovalara göç eden ve ilkbaharla birlikte tekrar Rewanduz'un ötesindeki uzak sınıra, otlaklı yüksek tepelere geri dönen göçebe aşiretler vardır Kürdistan'da. Kısmen eskiden beri sorup gelen geleneklerine dayanarak ama çoğunlukla silah zoruyla, bu aşiretler, keçi, koyun ve at sürüleriyle beraber, yerleşim alanı olan dağ eteklerinden geçerek ovalara doğru inerken, onların buralara gelmesini istemeyen yöre sakinleriyle kavga ederek yollarına devam ediyorlardı. Göçebe aşiretlerinin, çobanlarca iyi korunmuş sü-

rülerinin, yerel toprak sahiplerinin zaten az olan kuru otlarını ağır ağır haraç alırcasına yiyerek yayıldıklarını gördüğünde, Avusturyalı bir ozanın baladı geldi aklıma:

Şimdi, Batı'daki herkesin boyun eğdiği, kara kanundur bu,
Koyunlarıyla, bir günde altı millik bir yol katetmeli bir adam,
Ama çobanların kanunudur bu, kolayca anlaşılır kıldıkları
Otların kötü olduğu yere değin giderler, ama kamp otların iyi olduğu yerdedir.
Kamp kurarlar ve sahipsiz çimenleri talan ederler, bir tek yaprak çimen kalmayıncaya dek
Sonra çekip giderler ovaların kıyısında toplanmış bulutlar gibi.
Kamptan kampa, bir yerden başka bir yere, yumruk yumruğa savaşırlar.
Yol hakkı ya da bir çimen yaprağı için...

Yeni yol yapımı, Şaklawa'dan Spilik'e ulaştıktan bir süre sonra, bir gün Erbil'den dönerken, dağ eteklerindeki köylülerle her yıl neredeyse çatışmaya giren Hurkê göçebeleriyle, yerleşik Surçi aşireti arasında bir çatışma olduğunu duydum. Bu kavgaya birkaç kadın da katılmıştı. Zira kavgaya karışan bu kadınlar, erkekler kadar savaşçı ve nişancıydılar. Arabamla kampa vardığımda, Derioush adındaki Asuri ustabaşımı, tüfeğini ve çapraz fişekliğini kuşanmış, tam tekmil silahlı bir vaziyette gördüm. Bu kesinlikle emirlere karşı gelmekti ve derhal silahını bıraktırdım.

"Ama efendim, burada Hurkê ve Surçi aşiretleri arasında şiddetli bir çatışma var. Bu kayalıkların ardından, Surçili Hıdır Ağa çok iyi ateş ediyor ve aşağıdan da Hurkêli adamlar ve kadınlar ateş ediyorlar, efendim. Tüfeğimi alıp, çatışmayı durdurmak için her iki tarafa da ateş ediyordum. Ama olma-

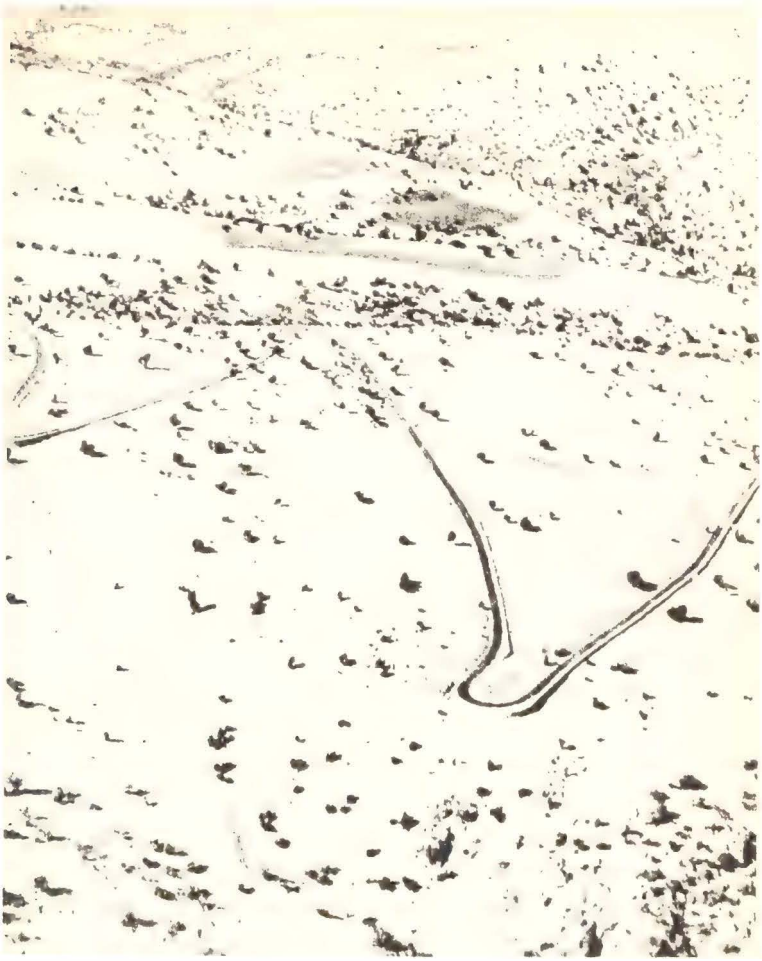

Yukarıdan Spilik Geçidindeki yeni yol.
Kraliyet Hava Kuvvetleri resmi fotoğrafı

dı, efendim. Dört kadın ve onbir adam öldürüldü. Birkaç saat önce atlı polis Batar'dan gelip çatışmayı durdurdu. Hıdır Ağa çok iyi döğüşüyor, çok iyi ateş ediyor, efendim" diyerek konuşmasını heyecanlı bir şekilde tamamladı. Zira, bu türden

kavgaların nasıl olabileceğini, dağlı bir adamın gözüyle görüyordu.

"Pekâlâ, Derioush" dedim sertçe, "bir daha böyle şeylerle uğraşmayacaksın. Bunlar özel kavgalardır, bu kavgalara katılmana izin vermiyorum. Bir daha böyle şeyler duymayacağım. Aksi takdirde kovarım seni."

Selam verdi ve cezadan öyle hafifçe sıyrılmanın verdiği keyifle sırıtarak uzaklaştı. Asurilerin kavgalarıyla ünlü aşiretlerinden birine mensuptu o. Ve benim -ve de Kürtlerin- bunu bilmemi istiyordu. Hıdır Ağa ismini ilk kez duymuştum. Ve bu, son olmayacaktı.

Ucu bucağı görünmeyen sürülerle günlerini geçiren binlerce göçmen, genellikle işlerimize engel olurlardı, zira bir kısmını yapıp bitirdiğimiz yolu kullanmayı, kendileri için daha rahat ve uygun buluyorlardı. Daha yeni açtığımız ve henüz bitirip düzelttiğimiz yoldan, yağışlı havalarda sürülerini geçirerek, yolu berbat ediyorlardı. Dahası, bu yolu o kadar çok sevdiler ki, yolun kenarında ve üzerinde kamp kurdular. Ve gelip geçen bir arabanın geçişine izin vermek için de, yol üstündeki sürülerini kaldırmakta pek istekli davranmıyorlardı.

Bu göçebeler daha önce hiç araba görmemişlerdi. Yaptığımız yol, araçların işlemesine elverişli hale gelir gelmez, arabamı getirtmiştim. Bu göçebeler, arabamla çok eğleniyordı. Bazen onları arabama parasız bindiriyordum. Bir keresinde, her zaman olduğu gibi silahlı bir pitoreks Kürt, arka koltuğa tamamen yayılmıştı. Bir ara omuzlarımın ortasından, rahatsız edici birşeyle dürtüldüğümü hissettim. Dönüp baktığımda bunun, arkada oturan yolcunun tüfeğinin namlusu olduğunu gördüm. Silahın dipçiğini ayaklarının arasına almış, gayet rahat bir şekilde sigarasını içerek oturuyordu. Tüfeğin ağzı da, tam sırtımdaydı. Ama silahını (kesinlikle dolu olduğundan eminim) alıp başka bir yere doğrultmasını söylediğimde, hiç

sorun çıkartmadı. Yolculuğun sonunda, dikkatsizliğinden dolayı benden özür dileme gereği duydu. Bu dikkatsizliğinin karşılığı olarak bana iki nar verdi. Uzun ince piposu, bütün Kürtlerin yanıp tutuşabileceği imtiyazlı bir çakmak, tüfek ve hançer dışında, varı yoğu bu iki nardı.

Bir başka akşam, Spilik'teki çadırıma dönerken, korkunç bir hediyenin beni beklediğini bilmiyordum. Bir kafatası, çay masamın üzerinde duruyordu! Ustabaşı Benyamin Yunin, yüzünde sevinçli bir gülümsemeyle göründü:

"Onu bir kayanın altında buldum, efendim. Ve bunu bir Spilik hatırası olarak kabul edebileceğinizi düşündüm." Kafatasını gördüğümde sevineceğimi sana Benyamin Yunin, memnuniyetsizliğimi görünce ilgimi çeksin diye, 'Daha bir yıllıktır efendim' diye ekledi. Doğu'daki bütün dini mezhepler, ölülerini gömme hususunda katıdırlar. Bu gibi durumlarda ortaya çıkarılan mezarlardaki ölüler, ne pahasına olursa olsun yeniden kaidelere uygun bir şekilde gömülüp defnedilmelidir. Spilik'te yapayalnız bir ölümün karşıladığı bu sahipsiz kafatası kime aitti acaba? Tanıdık biri yok muydu? Kafatası ve diğer parçalarıyla beraber iskeletin, kaidelere uygun şekilde defnedilmesini emrettim.

Bu olaydan sonra, ölüleri çadırıma getirmek, adamlar için bir adet oldu. Şaibenin gerçekle bu kadar iç içe geçtiği ve birbirine karıştığı bu ülkede, bu insanlar hiç kuşku yok ki bana getirilen cesedin, kurbanın gerçekten ölüp ölmediğine dair bendeki olası bir şüpheyi önlediğini düşünüyorlardı. Çoğu olayda olduğu gibi, eğer bir adam öldürülmüşse, olayın faili olarak birçok adam 'mahkemeye çıkarılıyor'du.* Ve bu adamların hepsi de masum olduklarını ispatlama umudu taşıyorlardı anlaşılan. Eğer, genellikle bu durumda olduğu gibi, birisi

* Habeas corpus, mahkemeye çıkarma emri. (*ç.n.*)

öldürülmüşse, olayın failleri olarak görülen sanıklar, bu 'habeas corpus' işinde çoğu kez en istekli olanlardı. Anlaşılan, böyle yaparak masum olduklarını kanıtlayacaklar. Fakat bu gibi olaylar, Rewanduz'daki en yakın bölge karakoluna intikal ettirilinceye kadar, eldeki delillere ve anlatılanlara dayanılarak, olayın faillerini diğer şüphelilerle birlikte gözaltında tutuyordum.

6. Cinli Eşkıya Hamit

Terkedilmiş Kane Uthman Kalesi boyunca dolana dolana gelerek, Spilik Geçidinden geçen kervan yolunun yukarılarında, Kela Cina Köyü uzanır. Kela Cina Köyünün adamları, yaptıkları kanunsuz işlere yaraşır cesaretleri ve gururlarıyla nam salmışlardı. Yüzyıllardır, Arabistan'dan Kuzey İran'a olan uzun yolculuklarda, Spilik üzerinden geçen kervanlardan ve yolculardan haraç topluyorlardı. Eşkıyaların reisleri, yaptıkları işleri halka hizmet olarak değerlendiriyorlardı, çünkü zengin ve yükü ağır olan insanların, yollarına daha rahat devam edebilsinler diye, bütün yüklerini alarak onları hafifletip rahatlattıklarını söylüyorlardı. Kaldı ki, bir tüccarın servetinin, saatinin ve hatta botlarının bile, bu ünlü Spilik'ten geçerken sağ kalmasının bir ayrıcalığı olarak iyi bir karşılık olduğu düşünülemez miydi?

Bu geçit eski yola tümden hakim olduğundan, kervanlar daha millerce uzaktayken görülebiliyordu ve eşkıyalar gelen-

lerin kim oldukları ve ne taşıdıkları belli oluncaya kadar, doğal siper olan kayalıkların arkasında bekliyorlardı. Eğer gelen tüccarsa, gürültü patırtı çıkarmadan boyun eğmeleri şartıyla, sadece malları ve paraları alındıktan sonra bırakılabiliyordu; ama gelenler silahlı kuvvetlerse ve işe subaylar burnunu sokmuşsa, eşkıyaların kendilerini kuşattıklarını bile anlayamadan vurulup öldürülüyorlardı. Zira Kürdistan'da, Spilik kayalıklarından daha iyi hiçbir pusu yeri yoktur.

Köyün reisi Hamit Ağa, bir zamanlar acımasız bir savaşçıydı. Şimdi ise, o vahşi Türk günlerindeki aktifliği kalmayan yaşlı biriydi. Ama kurnazlığından birşey kaybetmediği söyleniyordu. Hurkê ve Surçi aşiretleri arasındaki o kavgadan dolayı, Asuri ustabaşının, atıcılıktaki başarısını öve öve bitiremediği Hıdır Ağa, bu Hamit Ağa'nın oğlu ve aynı zamanda da sağ koluydu ve yaptığı planların birçoğunun arkasında Hamit Ağa'nın parmağı olduğuna inanılıyordu.

Kürdistan'a ilk geldiğim günlerde, Spilik Geçidinin kötü ününe dair duyduğum söylentilerin üzerinde ciddi ciddi düşünmeye pek zamanım yoktu. Farkında olmayarak, çadırımı, bu topraklarda en kötü üne sahip köyün, neredeyse bir top atımı uzaklığına kurmuştum. Ama çok geçmeden, düşüncelerine itibar ettiğim biri tarafından, tehlike olasılığına karşı uyarıldım.

Hava Kuvvetleri'nde filo lideri arkadaşım Bryson'dan; Kürdistan'da benimle birkaç gün geçirmesini istemiştim. Üniformasında iki buçuk sıra madalya taşıyan Bryson'ın, uzun ve dümdüz çölde, çok uzaklarda, arabasıyla yaptığı basit bir kaza sonucu leğen kemiğini kırması, savaş anlarının ironilerinden biri olsa gerekti. Bağdat'ın o dayanılmaz sıcaklığı yerine, hastalığının nekahet döneminde, çok daha iyi bir iklimden yararlanması için dağlara gelebileceğini umuyordum, ama yanıt olarak tekrar iyileştiğini ve görevi başına döndüğünü bana

yazdı. Bu yüzden bana eşlik edemedi ama, çok yararı dokunacak bir öğütte bulundu. Bir zamanlar bu bölgenin özel devlet görevlisiydi. Bu da onun yöre insanının hile ve dolaplarını, davranışlarını inceden inceye gözlemlediği ve her aşiret reisinin karakterini bildiği anlamına geliyordu.

"Hamit Ağa ve Kela Cina Köyündeki ailesine karşı uyanık ol" diye yazdı.

Bryson'dan gelen bir uyarı nedensiz olmazdı, zira raporlarında Hava filoları ve piyade taburlarının satranç taşları gibi hareket edebileceği yazılıydı. Ne var ki, tüm zamanımı işime veriyordum ve itiraf etmeliyim ki, onun mektubuna hemen hemen hiç dikkat etmedim. Ama yine de, ustabaşılarımdan ve hizmetçilerimden dinlediğim Surçi aşiretinin geçenlerdeki olayının hikayesiyle ve Hamit Ağa'yla ilgili biraz araştırma yaptım. Hizmetçilerimin ve ustabaşılarımın, onların kahramanlıklarından bahsetmeye oldukça istekli oldukları belliydi. Zira Doğulular, şiddet eylemlerini anlatmaya (ve abartmaya) bayılırlar.

Geçen bölümde anlattığım Spilik hikayesinin çoğunu işte böyle öğrenmiştim ve ayrıca bu soyguncu ilkel insanların, kendilerinin arasına ilk İngiliz yönetisi olarak gelme talihsizliğini yaşayan bir İngilize karşı acımasız tutumlarının detaylarını da duydum.

Hikayenin bazı dramatik yanları var, 1918'de Musul, Mezopotamian Expeditionary Force tarafından ele geçirildiğinde, Rewanduz bölgesi ad olarak İngilizlerin eline geçti. Siyasi bir subay olan Kaptan V. R. Hay'e burada asayişi sağlaması için zor bir görev verildi. Belki de onun en belalı işi, Spilik eşkıyalarını denetim altına almaktı.

Bir keresinde Kaptan V. R. Hay bir hançerleme olayından sonra Hamit Ağa'yı yakalamayı başardı ve hapsetti. Babasının tahliye gününde, Hıdır Ağa, intikam için, Kaptan Hay Er-

bil'deki evindeyken, pencereden ateş ederek onu öldürmeye kalkışmıştı. Ve o sırada, tesadüfen orada olan Kaptan Lymington, tam zamanında davranarak Kaptan Hay'in yaşamını kurtarmıştı. Her ne kadar silahsız olsa da, ilk ateş açılır açılmaz, saldırganların üzerine atılmıştı. Saldırganlar, üzerlerine gelenin kim olduğunu gördüklerinde kaçtılar, çünkü Kürdistan'da hiç kimse Kaptan Lymington'dan korktuğu kadar, kimseden korkmuyordu. Ve böylece, cinli Hamit'in intikamının alınması önlenmiş oldu.

Irak'taki İngiliz siyasi subaylar, aşiretler ve onların reisleriyle kişisel ilişkiler geliştirmenin önemini biliyorlardı. Taşıdığı riskler ne olursa olsun, asayişin sağlanıp sağlanmadığına bakmak için, sadece keskin zekalarına, yöre insanını iyi tanımalarına ve gözünü budaktan esirgemeyen cesaretlerine (ki Kürtler bu özelliği çok takdir ederler) güvenip, yanlarına yalnızca küçük bir yerli koruma grubu alarak, zamanlarının çoğunu bu diyarları dolaşmakla geçiriyorlardı. İlk başlarda, idari işler sırasında birçok insan cesurca öldü, ama yaşamlarıyla olduğu kadar ölüm biçimleriyle de, uluslarına korkusuzluk ve iyi işler yapma ününü, kendilerinden sonra gelenlere de çok daha güvenli bir ortam kazandırdılar.

Kaptan Hay, fırsatını bulduğunda, Rewanduz'a gitmek için, her zaman kontrolü altındaki yerlerin en belalısı olan Spilik'in ötelerine kadar yolculuk yapmıştır. Yazdıklarına bakılırsa Kaptan Hay, her ne kadar oralara her gidişinde yaşamını riske etse bile, bu karmaşık bölgeye, bir babanın en yaramaz çocuğuna gösterdiği özel sevgiyi göstermiş gibi görünüyor. 1920 yazında Rewanduz'dan dönerken, her zamankinden daha ürkütücü bir olay başına geldi: Irmağı takip eden yol üzerindeki büyük bir kayanın arkasında, pusuya yatmış bir grup saldırgandan hiç haberi olmaksızın Rewanduz Boğazından geçiyordu. Beraberinde, dar boğazda, on millik yol boyunca ikişerli

ve üçerli gruplar halinde yüksüz bir düzine süvarisi vardı. Grubun ilerisinde öncü güç olarak bulunan Hay'ın üç adamı, farkında olmadan tuzağa düştüler. Arkadan gelen İngilizlerin pusudan haberi olmasın diye, bu öncü üç adama teslim olmaları emredildi. Ancak üçü de, bir Kürt deyiminde olduğu gibi 'yedikleri ekmeğe sadık kaldılar.' Öndeki ilk atlı meydan okuyarak saldırganların üzerine ateş açtı. Hemen orada vuruldu. Ve diğer ikisi ele geçirildi ve çırılçıplak edilip dövüldüler.

Silah seslerini duyunca, Kaptan Hay ve adamları durdular ve olayı anladıktan sonra, o zamanlar Lymington'ın komutasında olan Devşirme Askerler Birliği'nden bir müfrezenin gönderilmesi için Rewanduz'a haber gönderdiler. Lymington, elinde tabancası, bu acımasız eylemin olduğu yere geldiğinde, saldırganlar çoktan kaçıp gitmişlerdi ve yarım kalan yolculuk, boğazdan güvenlik içinde tamamlandı.

Hayatına kasteden bu çirkin saldırıyla, sadık sağ kolunun öldürülmesi, Kürt aşiretleri tarafından şiddetle lanetlendi ve bu da Hay'in oradaki popularitesinin kanıtıydı. Tabii ki, Kela Cina'nın adamları, olaydan haberleri olmadığını ısrarla iddia ediyorlardı. Ama herkesin herkesi tanıdığı Kürdistan'da sır tutmak zordur. Ve sonunda bu muazzam boğazın kayalıklarında, sanki yer yarılmış da içine girmişler gibi ortadan kaybolan bu acımasız gizemli çete liderlerinin ismi, kulaktan kulağa yayıldı. Bu lider, eşkıya reisinin oğlu Hıdır'dan başkası değildi. Ve bu işin arkasında Nuri Bavil'in de (Kürdistan'daki İngiliz varlığının zoruna gitmesini gerektirecek kendince nedenleri vardı) parmağı vardı. Ve Hay, bir kez daha acımasız Cinli Hamit'in elinden kurtulmuştu. Ve yine Lymington, bir kez daha bu eşkıyanın kumpasını bozmuştu.

İngiliz siyasi subaylarından biri olan Hay'in yaşamı üzerinde sadece küçük bir etki bırakan bu isyan girişimleri nihayetinde bastırıldığında, bütün ast liderler affedildi. Cinli Hamit de

bunlar arasındaydı, zira bu isyan dönemi boyunca, Cinli Hamit, diğerlerinden çok da farklı değildi.

Ama affedildikten sonra, bu yaşlı kurt, kendi kanunsuz davranışlarını değiştirmesi gerektiğine dair herhangi bir neden görmüyordu. Bir gün, Erbil'deki İdari Müfettiş olan Kaptan Clark'ın -'Chakbo', aşiret mensupları ona bu adı takmışlardı- bürosundaydı. Kaptan Clark, Cinli Hamit ile onun yakın komşularından birisinin arasında ortaya çıkan husumeti halletmeye çalışıyordu. Geçmişte yaptıkları tamamen affedilmişti ve sözkonusu husumetin çözümü sırasında ona karşı saygıda kusur edilmiyordu. Ama hasmının bazı sözlerinden dolayı öfkelenip, aniden bir yıldırım hızıyla hançerini çekti. Eğer Clark -Kürtleri ve adetlerini biliyordu- önceden hamleyi görmeyip Cinli Hamit'i bileğinden yakalamasaydı, hançeri hasmının bedenine saplayacaktı. Husumetin araya girenlerce çözümü sırasında, bir hançerin çekilmesi Kürdistan'da bağışlanmaz bir davranıştır. Ve bu, diğer tarafın ölümüne kadar bir kan davasının güdüleceği anlamına gelir. Ayrıca İngiliz yönetimi, böyle bir davranışı suç olark görmezlikten gelemezdi. Bu yüzden karar, Cinli Hamit'in aleyhine verildi. Bu aşiret reisi, genelde İngilizlere özelde de Clakr'a kızarak, çok kızgın bir şekilde bürodan ayrıldı ve atına binip, dağlara, yuvasına doğru uzaklaşırken, bu yaşlı eşkıya kaşları çatık, gururla başı dik -ve hâlâ pitoresk- görünüyordu. O ve ataları Türk hükümetlerine kafa tutmuşlardı ve şimdi de İngiliz hükümetine kafa tutmaya devam edeceklerdi.

İngilizler, bu ve buna benzer olaylara dair görevleri ve konumları neyi icap ettirirse ettirsin, bu türden adamlara karşı gizli bir hayranlık beslerler. Bu yüzden Clark, bu zorlu ve heyecanlı aşiret reisine ceza vermek için daha fazla peşinde koşmadı. Ve büyük bir cesaretle, eşkıyaların konuğu olarak Kela Cina'ya sık sık giderdi. Bu subaya saygıları öylesine artmıştı

ki, Cinli Hamit ve adamlarının ona karşı davranışlarında gözle görülür bir düzelme olmuştu.

Rewanduz yolu dağların içine kadar girdiğinde, bu kanun tanımaz aşiret mensuplarının, yol mühendisi ve onun silahı olmayan çalışma ekiplerine karşı nasıl davranacakları sorusu, Clark gibi adamların zihinlerini sürekli meşgul ediyordu. Şüphe yok ki, bu kanunsuz adamlar, yol yapımının, eskiden beri sürüp gelen bağımsızlıklarının sonu demek olduğunu biliyorlardı. Sadece mühendislik açısından bakarsak, kabul etmek gerekir ki, bu yolun en iyi yol olduğu pek söylenemez. Ama yolun, en tehlikeli adamların bulunduğu köyün yakınından ya da içinden geçmesi gerekiyordu, çünkü uygarlıkla temasın, onları çok daha barışçı yapacağı umuluyordu, bu yüzden de yol, mühendislik açısından daha uygun olan güzergahtan bu tarafa doğru kaydırılıyordu. Bununla birlikte, 'özel olarak onurlandırılmış' bu aşiret mensuplarının bir kısmının ya da tümünün işimi engelleyebilecekleri olasılığına karşı, Clark tarafından uyarıldım.

Bir gün, Hintli müfettişimle beraber, Spilik'in çok ötesinde, düzlük alanları araştırıyordum. Bu gibi olmadık durumlarda, bana bir at gerektiğinde, ilk getirilen atı kiralıyordum ve bu attan istikrarlı bir performans beklemiyordum. Oralardaki atların dörtnala koşamadıklarını, eşekler kadar uysal olduklarını öğrenmiştim. Eğer siz, bu baş döndürücü yolların bir kısmının boğazlardaki uçurumların etrafından dolandığını görseydiniz, bu atların neden bu kadar uysal ve yavaş olduklarını anlardınız.

O sabah at bulamadık. At bulunup arkamdan gönderilsin diye emir verdikten sonra, tek başıma kampın yukarılarına doğru yürüdüm. Hava kararana kadar çalıştım. Arkamdan gönderilmesini söylediğim attan ses seda çıkmayınca, Hintli müfettişin bodur dağ atını aldım ve Spilik'teki kampıma doğ-

ru yola çıktım. Günbatımı sonrası hiçbir kervanın geçmediği ıpıssız, ürkütücü bir yoldu bu. O gece, gece böceklerinin aralıksız ötüşlerinin dışında herşey sessizdi. Yazın susuzluğunun ve kışın karlarının eğip büktüğü ve oyuklar açtığı budalı meşe ağaçları ile yabani armut ağaçlarının eğik dalları, bu yolda hayatını kaybetmiş olan kurbanların hayaletleri gibi duruyorlardı ve sanki bir tehlikeyi daha geride bıraktım dercesine, yıldızların altından bana el sallıyorlardı.

Buralarda gerçekleşmiş birçok şiddet eylemini düşünerek, elimdeki ince çubukla atımın yanlarına hafifçe vurarak, hiç acele etmeden ağır ağır yoluma devam ediyordum. Yol, ilerde gelip geçenlerin üzerine çakıl taşları yığdığı (bazıları bu taşların buraya böyle yığılmasının, Spilik'in şeytani ruhlarına karşı sihirli bir önlem olduğunu söylerlerdi) büyük bir kayanın etrafından dolanıyordu. Ve kayayı döndüğümde, yolun tam ortasında dikili bir fener duruyordu. Bu fenerin arkasında da silahıyla çömelmiş duran birisi vardı. Onbeş günde bir ödediğimiz maaşları Erbil'den getirmeye gittiğim zamanlar dışında, pek silah taşımazdım. Oldukça çaresiz bir durum gibi görünüyordu ama ölmem gerekiyorsa, bunu erkekliğe toz kondurmadan yapmam gerektiğini düşünüyordum, bu nedenle ağır ağır fenere doğru yaklaştım ve Kürtçe yüksek sesle 'Kimsiniz?' diye sordum.

"Benim sahip" diye tanıdık bir ses yanıtladı. "At yoktu ve bu yüzden sizi karşılamaya ben geldim. Yalnız biri için bu yol tehlikelidir."

Bir haydut olduğunu düşündüğüm, yere çömelmiş bu uğursuz figür, bu ıpıssız geçitte, tüfeği ve feneriyle bana eve kadar eşlik etmek için millerce öteden gelen bizim sevgili Guerges'ten başkası değildi!

Bu yol üzerinde, hiç de beklenmedik bir anda, Kela Cina Köyünden bir tehlike gelebileceğine dair hizmetçilerimin

duyduğu kaygı ve etrafımızda bizi kuşatan tehlikelerin olduğu inançları bile, beni önceden uyarmaya yetmemişti. Cinli Hamit'le ilk temasım da böyle olmuştu.

Postam Hasan, benim için kır bir at kiralamıştı. Hayvanı eşkin sürmeye kalktığımda, atın ön ayakları bir kayaya çarptı ve at yere yığılınca, ben de tepetaklak düştüm üzerinden. Atın öldüğünü sandım ama bereket versin ki, ikimize de birşey olmamıştı. Ve o moral kozukluğuyla, yeniden atıma binip yoluma devam ettim. Özellikle yaşı gözönüne alınırsa, bu atın, o kadar uzun yola dayanması bile mükemmel birşeydi. Dokuz saatlik aralıksız yolculuğa rağmen, atım yine de yorulmamıştı, ama benim de önümde daha katetmem gereken elli millik bir yol vardı ve acele etmeliydim. Bu at herhalde gençken çok iyi bir attı, ama o günler artık geçmişte kalmıştı. Ve yazın tam ortasında, o kavurucu günde, geri kalan yedi saatlik yolculuğum için başka bir at aldım.

Kürdistan'da at kirası, türüne, hayvanın yaşına ve de yeminin ve bakıcısının sahibi tarafından karşılanıp karşılanmayacağına göre değişir. Bu atın süslü püslü bir Kürt eyeri vardı. Ama, dayanıklılığının dışında herhangi birşeye gerek yoktu. Bundan dolayı, günlüğüne bir buçuk rupi vermek, onun için iyi bir ücretti ancak daha önce hiç görmediğim sahibinin parayı almaya geldiği ve ondört gün için sadece yirmi bir rupi vereceğimi öğrendiği zaman, korkunç bir bakış fırlattı ve eli hançerine gitti. Bir an için, sanki beni öldürmek istiyormuş gibi göründü. Son derece kaba bir hakaretle yere tükürdü ve birden dönerek, sert adımlarla uzaklaşıp gitti.

Postam Hasan'a, git o aksi ihtiyara aynen şunları söyle dedim, 'Akşam olmadan ona yirmibir rupi vereceğim, beğenmiyorsa atını alıp cehenneme kadar gitsin.' Zira yirmi bir rupiden başka zırnık bile koklatmam ona. Yarın gelirse, onu görmek istiyorum, tavırlarından da hoşlanmıyorum.

O akşam ihtiyar adam dönüp gelmiş ve hizmetçime, eğer benim vasıfsız işçilerime ödediğim ücretten biraz daha fazlasını ödemiyorsam, sorun çıkacağını söylemiş.

"İyi. Onu buraya getirin. Görelim bakalım, sorun çıkarmak istediği mesele neymiş." dedim.

Yine o uğursuz gözleri üzerime dikilmişti. Ben de aynen onun gibi baktım ona. Adam o kadar öfkeli görünüyordu ki, bütün bu olup bitenlerin arkasında, belki de benim anlamadığım birşey vardı. Onun ise, sanki çekip fırlatacakmış gibi hazır halde, hançerinin üzerindeydi parmakları. Ama kendini kontrol etti. Kafasını öne eğdi ve kızıla boyanmış sakalı göğsüne düştü. Anlaşılmaz birşeyler mırıldandı.

"Ne söylüyor, yoksa bana küfür mü ediyor?" diye sordum Hasan'a.

"Hayır. Sadece ne ücret verirsen ver kabul ederim diyor."

"İyi" dedim, yirmi bir rupiyi verirken. "Ücret için makbuz yazayım. Adın nedir?"

"Kela Cinli Hamit Ağa" dedi hizmetçim.

"Ne" diye şaşkınlıkla bağırdım. "Bu Kela Cina'nin ünlü eşkıyası olamaz!"

"Kesinlikle Hamit Ağa'dır efendim. Yaşlı ve hasta olduğu ve biraz da tükendiği için önce tanıyamadık. 'Spilik Geçidinin ve Kela Cina'nın reisinin kim olduğunu keşke yıllar önce gösterseydim' diyor size. Seni incitmek istememiş, çünkü İngiliz Chakbo onun arkadaşıymış ve ondan yol yapımına yardımcı olmasını istemiş, bu yüzden atını size kiraya verdi. Kela Cina'nın reisinin atına, bir vasıfsız işçinin ücretini vermenin, ona ve adamlarına büyük bir hakaret anlamına geldiğini söylüyor. At belki şimdi sahibi gibi yaşlı ama, dostun da düşmanın da hakkını verdiği gibi bir zamanlar o, Kürdistan'ın en iyi ve en hızlı atıydı."

İşte dağa taşa nam salmış Cinli Hamit buradaydı. Konuğu-

na (zira çadırım onun toprakları üzerinde kurulduğu için zaten onun tescilli konuğuydum) reisin atını, yani kendi atını kiraya vermişti. Bu, bir kervancının katırı filan değildi.

"Onun topraklarına girdiğinizde, konumundan dolayı eğer gidip onu ziyaret etseydiniz, sürüsünün en yağlı keçisiyle ve balıyla size ziyafet çekerdi. Ama yine de siz onu kaale almayarak, ona ve halkına haraket ettiniz. Buna rağmen, emri altındaki adamlar size karışmadılar. Bugün eğer daha genç olsaydı, bu öfkeyle sizi öldürebilirdi -ama artık çaptan düştüğünü söylüyor."

Buna inanmak mümkün değildi, zira Kürtler aniden parlayan atılgan insanlardır ve yaptıklarının sonuçlarını pek düşünmezler.

"Hamit Ağa'ya, hem onun kim olduğunu, hem de reis olduğundan dolayı ona saygı göstermem gerektiğini bilmediğimi, ücrete gelince, bir reis atına yakışır oranda arttıracağımı söyle. Hayvan yaşlı olabilir, ancak sahibinin gençken olduğu gibi, kahramandır hâlâ. Gerçekten Cinli Hamit'e haksızlık ettim ve önemsemeyerek, hakaret edici bir ücret önerdim ona. Ama inşallah beni affeder. Gerçekten, 'Chakbo'nun, bizzat kendimin, onu dost olarak görmemizin makul nedenleri var."

"Eğer beni affeder ve hâlâ daveti geçerliyse, onu ziyaret edip konuğu olurum. Zira, Hamit Ağa, İngilizlerle ve Irak hükümetiyle dostluğunu sürdürdüğünde, onların işlerine yardımcı olduğunda ve sürüleri ve aşireti daha önce hiç olmadığı kadar büyüdüğünde, inanıyorum ki, bizler öldükten sonra bile, refaha kavuşan aşireti, savaşta atının üzerinde heybetli bir şekilde duran, barıştaysa çok da sakin bir Cinli Hamit'ten her zaman bahsedeceklerdir" dedim.

İşim gereği yıllardır, Spilik'ten defalarca geçtim, büyük miktarlardaki işçi ücretlerini dağıtması için ustabaşına götürdüğümde, çoğu kez, arada bir geceliğine konaklamak için ka-

lıyordum. Yine de, ne ben ne de adamlarım hiçbir zaman soyulmadık. Ve Hamit, Hıdır ve Kela Cina'nın adamlarıyla ilişkilerim her zaman dostçaydı. Kürtlerin dost canlısı karakterleriyle ilgili, yaşadığım çarpıcı bir deneyimdi bu.

7. Geliyê Ali Bey

Spilik'te yeni bir yol hattının yapımına başlamıştım. Eğik dağ yamaçları üzerinde, yolu aynı seviyeye getirmek için, büyük kayalardan uzun duvarlar oluşturma işi iyi gidiyorken, tam o sırada, karargahtan, Rewanduz bölgesini gezerek Türkiye ve İran sınırındaki dağlarla polis karakolları için uygun yerler bulmak amacıyla büyük bir geziye çıkmak üzere olan polis müfettişi Kaptan Franklin'e katılmam doğrultusunda emirler geldi.

Bu emirler hoşuma gitmişti. Eğer bir mühendis, bir yolun yapılması gereken en iyi yere yapılmasından emin olmak istiyorsa, onu çevreleyen toprakların tümünü iyi bilmelidir. Ayrıca Rewanduz, daha birkaç yıllığına benim zorunlu mekanım olacağı için, işin bir kısmı, bölgedeki diğer bölümlerin işlerini de kapsayacaktı. Ben de, bölgedeki bu aşiret mensuplarını daha yakından tanıma fırsatını kaçırmak istemedim. Zira, Kürtleri ve yaşam tazlarını tanımaya yönelik ilgimin dışında, yapıl-

ması gereken yolun ileriki bölümlerinde çalışacak işçilerin can güvenliğinin olup olmadığına, herhangi bir düşman aşiret var mı yok mu diye bakmam lazımdı. Çünkü, bu aşiretlerden birinin düşman olma olasılığı varsa eğer, bu çalışma güvenliğini sağlamak için silahlı bir güç talep etmem anlamına geliyordu.

Gezide, Rewanduz bölgesinin Kürt valisi olan ünlü Şeyh Seyid Taha'yı ziyaret etmem gerektiğini ve mümkünse onun aktif yardımını kazanmaya çalışmam öneriliyordu. Yolu destekleyeceğine dair söz verdiğini biliyorum. Çünkü resmi bir projeydi ve o da resmi bir mevkide bulunuyordu, ancak onun yol hakkında gerçek duygularının ne olduğu konusunda, henüz hiçbir bilgim yoktu. Seyid Taha, bu eyalette gerçekten de tam bir yöneticiydi. Şimdiye kadar Bağdat'tan ona pek baskı yapılmadı. Gerçi, planlanmış polis karakollarının ve en önemlisi de benim yapmakta olduğum yolun, Kürdistan'ın son büyük baronlarından biri olan bu akıllı ve otoriter adamın dağdaki gücünü kıracağı hesaplanmıştı.

Çünkü ünlü bir adamdı. Bir Kürde göre iyi eğitim almış biriydi. Hükümet yönetme sanatını çok iyi biliyordu. Hayli soylu bir Kürt ailesinden geliyordu. Ayrıca sıfatına eklenmiş 'Şeyh' ünvanı, Arapçadaki sıradan anlamından oldukça farklı bir anlama sahiptir, çünkü bu ünvan, Kürdistan'da özel dini bir gücü simgeler. Her ne kadar 'seyid' ünvanı, Muhammed'in soyundan geldiği anlamına gelirse de, bu adı taşıyan herkesin Muhammed'in soyundan geldiği söylenemez. Kürtler, Şeyh Taha'nın mucize yaptığına inanıyorlardı ve Şeyh ellerini üzerlerine koyup hastalıklarını iyileştirsin diye, millerce yol katedip, ta uzaklardan geliyorlardı. Şeyh, İngilizlere böyle bir gücünün olmadığını söylüyordu çoğunlukla.

Bununla birlikte, dini bir 'fakih' olması bir yana, kelimenin tam anlamıyla bir insandı. Boyu altı feetin üzerindeydi. Güçlü

bir fiziği vardı. At sırtında uzun yolculuklara çıkmayı, zor ve yüksek dağlara tırmanmayı ve bunları yaparken de ne kadar hünerli ve dayanıklı olduğunu göstermeyi çok seviyordu. Ata muhteşem biniyordu. Çok iyi bir polo oyuncusuydu ve nişancılıkta, memlekette üzerine yoktu. Nişancılıkta ünü Villiam Tell'e benziyordu. Türk ve Rus silahlarına tercih ettiği İngiliz Servis tüfeğiyle otuz adım uzaklığa, dikine dikilmiş on adet sigarayı hiç sektirmeden tek tek vurabildiği söyleniyordu. Bu olağanüstü, başarılması zor işi yaparken hiç tanık olmadım. Bunu yapabileceğine dair içimde yine de bir şüphe var. Ancak, ayı, leopar ya da bir dağ keçisi avcısı olarak çok ünlüydü. Her sonbahar, birçok haftasını dağlarda geçirirdi. Bazen Devşirme Askeri Birliklerin subaylarından bir ya da ikisini davet edip, yanında götürürdü. Bu subaylar, her zaman onun dayanıklılığına ve hünerlerine büsbütün hayran kalmış olarak geri dönerlerdi.

Bir yol yapımcısı olarak işimin başarısını ve hatta güvenliğimin çoğunlukla bu adamın bana yönelik tutumuna bağlı olduğunu biliyordum. Eğer isterse, şu ya da bu bahaneyle bölgeden kovulmamı sağlayacak kadar gücü vardı. Ya da yeni yolun, gücünü tehlikeye sokacağını düşünseydi, resmi olmayan kimi kanallarla, beni kolaylıkla ekarte etmenin yollarını bulabilirdi. Aşiret mensupları, onun sözünden çıkmazlardı ve yönetimindeki herhangi bir zaafiyet, kanunsuzluğu ve işime müdahele etmeyi teşvik edebilirdi, herşeye karşın yine de ciddiye alınması ve kollanması gereken biriydi

Bu yüzden Şeyh Taha'nın, güçlü kişiliğiyle sükuneti sağladığı topraklardan geçecek olan geziye katılabileceğimden dolayı memnundum. Ve eğer, halkın içinde onunla konuşma fırsatını bulabilirsem, mevcut politikalara ne kadar güvenmezse güvenmesin ya da gücünün zayıflamasına ne kadar çok içerlenirse içerlesin, bu yolun ülkesi için tartışılmaz bir değer taşı-

Spilik Geçidi polisi, Guerges ve Hasan.

dığına onu ikna edebileceğimi düşünüyordum.

Planlanan gezini tarihinden önce, Şeyh Seyid Taha ile hiç umulmadık bir şekilde, Spilik Geçidinde buluştuk. Uzun bir hat oluşturan silahlı ve atlı adamları, yeni bir araba yolu yapmakla meşgul işçilerimin ortasında, eski kervan yolunu tümden doldurmuşlardı. Bu ünlü aşiret reisi geçerken, işçiler işlerini bırakıp selam verdiler. Yamaçlarda yankılanan fısıltı şeklinde "Şeyh Seyid Taha" sesleri, gelenin kim olduğu konusunda bende hiçbir şüpheye yer bırakmıyordu. Oldukça ağır eşyalarla yüklü bir dizi katırla birlikte, hizmetçiler, katipler ve tercümanlardan oluşan kalabalık bir topluluk, Şeyh'e eşlik ediyordu. Grup, Şeyh'in Kral Faysal ve yüksek komiserleriyle görüşmeye gittiği Bağdat'tan dönüyordu. Şeyh'in tenezzül edip güney çöllerini ve şehirlerini ziyaret etmesi nadirdi.

Pürüzlü ve kalkerli kayalar arasında, dikkatle ilerleyen, büyük siyah bir aygırın üzerinde Seyid Taha, gerçekten bu ilkel

topraklardaki aşiretleri yöneten bir Prense benziyordu. Ama yine de yanıma yaklaştığında atından indi ve çok iyi İngilizceyle beni selamladı. Çoğu insandan uzunum. Yerel yöneticilerle ilişkilerde olabildiğince heybetli görünmemin yararlı olduğunu biliyordum zaten. Ama bana keskin keskin bakıp, gülümseyerek nazik sorular soran bu iri diplomatın önünde, kendimi önemsiz ve ufak tefek biri gibi hissettim.

"Yol yapım işi ne alemde, ilerleme var mı? Rewanduz'a ne zaman ulaşacak? İşi hızlandırmak için yapabileceğim birşey var mı?"

Seyid Taha'nın atalarından kalma kalenin kapılarının kırılıp parçalanmasını gerçekten görmeyi isteyip istemediği, kafamı kurcalayan bir mesele olmuştu. Her ne kadar yol yapımı, kendisini güçten düşürecek birşey olacaksa da, nihayetinde ülkesine yararlı olacağını söylediğimde, bu Seyid Taha'nın aklına yatmıştı belki de. Besbelli ki o ya bir blöfçü ya da kaybeden taraftı. Belki de her ikisi.

Tebaasının onu sevmeyeceği korkusundan dolayı, Kürdistan'ın bu potansiyel kralının kaderi, onu, İngilizlerin gücüyle ayakta duran Irak hükümetine boyun eğmeye zorladı. Ne de olsa bize bir teşekkür borçluydu. Eğer Türk hükümeti yakalasaydı onu, infaz edecekti. Zira isyancı aşiretlerin lideri olarak yıllarca çıbanbaşı olmuştu. Ayrıca İran hükümeti de ele geçirebilseydi, onu tutuklayacaktı. Yine, eğer Yüksek Komiser izin verseydi, Bağdat'taki Arap bakanlar onu ezmekten zevk alacaklardı. Kürt reisleri içerisinde ne kadar azametli dursa dursun, onunkisi, yapayalnız bir ihtişamdı. Zira düşmanlarınca her taraftan kuşatılmıştı. Tek hamisi İngilizlerdi ve bunu biliyordu.

Yine de onu destekleyip ayakta tutmak bizim için zordu. Şeyh'in "Şabana" adında silahlı, hükümetten maaşlı kendi özel polis gücü vardı. Ama bölgesinden vergi toplama işinde, dene-

tim onun elinde değildi. Bu "Şabana"lar hem iş güvenliğini hem de eşyalarımı koruyorlardı. Bana hiçbir şikayette bulunmaksızın, işlerini de gayet iyi yapıyorlardı. Ama başka yerlerde, çoğu zaman keyfi eylemler yaptıkları söyleniyordu. Hem Kürtler hem de Araplar arasında gelenektir, kakarteri ne olursa olsun, herhangi biri bir aşiret reisinin merhametine sığınmışsa, aşiret reisi onu aşiretine almayı kabul eder, konumu neyse ona göre muamele eder, gerektiğinde silahlı düşmanlarından bile onu korur. Bana, Seyid Taha'nın adamları arasında, ona sığınmak için çevre bölgelerden kaçıp gelmiş birçok suçlunun bulunduğu söylendi. Şeyh'in adamları arasında bazı acayip insanların olduğu kesin. Gerçi iş ona kalırsa, bu adamlardan belki biraz daha iyi olanlar, benim işçilerimin arasında da vardı. İnsanlar iş istemek için bana geldiklerinde, soyu sopu konusunda hiçbir araştırma yapmıyordum, çoğunun eski suçlu olduğunu biliyordum, ama çalışmak istedikleri ve iyi çalıştıkları sürece, gerisi beni hiç mi hiç ilgilendirmiyordu. Politikam, aşağıda Henry Ford'un yazdığı gibi, mütevazi bir rekabet ortamı yaratmaktı: "İstihdam ofisimiz insanların önüne daha önce yaptıkları şeyler yüzünden engeller koymaz - ister Sing Singlli isterse de Harvardlı olsun, eşit düzeyde kabul görürler bizde. Ve nereden mezun olduklarını soruşturmayız bile." Kuralıma, bir iki istisna koymak zorunda kaldım. Bunu da daha ilerki bölümlerde anlatacağım.

Mühendisin, yani binem durumumu, bir karar vermek için dikkatlice inceledikten ve diplomatik dille övgüler yağırdıktan sonra, Şeyh Seyid Taha, beni yolun onun topraklarından geçmesini gerçekten isteyip istemediğine dair düşüncelerini hâlâ öğrenememiş durumda bırakıp, yeniden atına binerek Spilik'in üzerinden çekip gitti. Ama sonraları onu daha iyi tanıdım. Onun gösterdiği iyi niyetin, paha biçilmez faydaları oldu bana. Her ne kadar acımasız da olsa, halkını nasıl yönete-

ceğini çok iyi biliyordu, ama diğer dağlılar gibi gururu ve bağımsızlıkçı ruhu, en sonunda felaketini ve bitişini hazırladı.

On iki atlı gücü ve Erbilli bir Kürt polis şefiyle birlikte, Kaptan Franklin, sınırdaki gezi için tam yola çıkacağı sırada geldi. Ve bu grup, yolculuk boyunca iyi arkadaş oldu birbirleriyle. Hemen hemen hepimiz katırlara binmiştik. Benimkisi, güçlü, inatçı bir katırdı. Franklin'inki ise avcı atı kadar büyük dişi bir hayvandı ve bu hayvan işkencede ruhunu yitirmiş gibi, sık aralıklarla inliyordu.

Benim açımdan hatırası olan bir yolculuk oldu. Önce Rewanduz'a geldik. Bu yerin ne kadar ihtişamlı bir yer olduğuna dair anlatılan birçok hikayeyi sadece coşkulu Hasan'dan değil, aynı zamanda Rewanduz'u gören herkesten dinlemiştim. Ama yine de, burayı incelemeye giden bir yol yapımcısının sakin gözüyle baktığımda, orayı da diğer yerler gibi alelade bir yer olarak göreceğimi sanmıştım ama hiç de öyle değildi.

Kürdistan, yaklaşık olarak kuzeybatıdan güneydoğuya doğru birbirine paralel uzanan yüksek sıradağların bulunduğu bir memlekettir. Dicle kıyılarındaki yamaçlardan başlayarak her bir sıradağ, gittikçe yükselir ve kule gibi yükselen doruğuyla en son sıradağın etekleri, İran platolarına kadar uzanır.

Bu sıradağlar arasında, ırmakların ve çayların aktığı uzun vadiler vardır. Ama gerçekten de bu sıradağların biricik özelliği, nehirlerin ve çayların bu dağlardan kopup Dicle'ye kavuşmak için kendilerine açtıkları muazzam boğazların toplamından ibaret olmalarıdır. Bu dar vadiler genellikle düz değildir. Son derece dolambaçlı bir şekilde sonsuz kollara ayrılmışlardır. Rewanduz Boğazı bunlar arasında en iyi bilinenidir, belki de en büyüğü... Bu boğazın, Rewanduz Nehrine dökülen çay ve derelerin geçtiği en az beş kolu var. Bu kolların her biri de, tek başına görkemli bir kanyondur.

Yeniden haritaya baktığınızda göreceksiniz ki, Rewanduz

Nehri, Rewanduz kentindeki Kürek sıradağlarının kuzeydoğusunda bulunan boğazın ilk koluna girer ve ana kolu batıya doğru akar. Ama keskin açılarla sürekli dolanır ve dik kayalıkların yanlarına sanki duvar ördüğü kapalı bir alan boyunca, millerce öyle akar. Daha da ileride bu nehir, Biradost sıradağlarının altından geçerek, eşkıya köyü Kala Cin'in birkaç mil doğusuna akarken, boğaz da, gitgide genişleyen ama çok daha geçit vermez hale gelen vadiye açılır. Bu vadide, Rewanduz Nehri, bir zamanlar Asurilerin yurdu olan, Türkiye'nin Hakkari eyaletinin yüksek dağlık bölgelerinden ve Barzan'dan akıp gelen Büyük Zap'la buluşur. Her Asuri, bu diyarların güzelliklerinden gururla bahseder ve Hıristiyan Nasturilerin efsaneleri, yukarı Zap'ın Cennet Bahçesi'nin ta kendisi olduğunu iddia eder.

Rewanduz Nehriyle, aynı vadinin diğer ucundan gelen Büyük Zap buluştuğu zaman, birbirine karışmış bu iki nehrin suları, ilerdeki şelaleden, sert kayaların üzerinden aşağıya gürültülü bir şekilde o muazzamın Behme Boğazına dökülür ve oradan da Harir ovasının düzlüklerine çıkar. Bu nehrin suları, nehrin iki yakasındaki yüksek kayalıkların birbirlerine yakınlaşıp sanki nehrin üzerini kapatmış gibi duran yarıktan geçerek, çağıldayan şelalenin ve girdapların içindeki pürüzlü kayalıkların üzerine dökülür. Sel mevsiminde bu nehri, Dicle Nehrindeki suların yarısından daha fazla su taşıyabilir. Nehrin, o dağlık bölgeden kurtulup ovalara açıldığı Behme Boğazında, eğer biz Irak'ı kontrolümüz altında tutmayı sürdürürsek, hidro-elektrik ve sulama amaçlı bir barajın bu ideal koşullarda inşa edilebileceği ve o zaman Harir ovasının çevresine binlerce evsiz Asurinin yerleştirilebileceği ve onların da kendi sanayilerini kurabileceği hükmüne vardım. Bununla beraber ne var ki, bu insanların barış içerisinde, güvenli bir şekilde yaşamaları hayali hiçbir zaman gerçekleşmedi.

Boğazların ve kanyonların oluşturduğu bu elli millik labirentte, bir kaşif, dünyanın en büyük doğal oluşumlarından birini görebilir. Bizzat Behme Boğazı, hayvanların geçemeyeceği bir yerdir. Büyük kayalıktan tırmanarak ve alttan geçen akarsuların üzerine sarkmış, düz kayalıkları dolanarak, bu tehlikeli geçide girmeyi, ancak kedi çevikliğinde olan biri göze alabilir. Bu yolculuk için birçok girişim olmuştu. Ama şimdiye kadar o dolambaçlı dar boğazlar boyunca, hiç kimse Rewanduz Nehrini izleyerek yolculuk etmemişti. Tabii ki, buralarda doğru dürüst incelemeler de yapılmamıştı. Nehrin kayalık ama çoğu kez şahane ormanlarla örtülü kıyılarında yalnızca birkaç Kürt köyü bulunuyordu. Burada yaşayan köylüler de Kürtle-

Kani Reş'e 'Juss' taşıyan katır kervanı.

rin en vahşi ve ilkel olanlarıdır. Çoğu, insanlığın ortaya çıkışından bu yana, keçi ve koyunlarla beraber, kayalıkların altındaki mağaralarda yaşarlar.

Bu dağlık ve derin uçurumlar kuşağında, ancak dik yarların tepesindeki birkaç sivri noktadan baktığınızda, nehirlerin nehirlerle buluştuğu, coşan suların kükreyişinin biteviye seslerinin geldiği engin alanları görebilirsiniz. Görülebilecek tüm yerleri görmek gibi tuhaf bir duygu kapladı içimi, Rewanduz Boğazında iki yıl geçirmeme rağmen, yapmayı tasarladığımız yolun geçeceği bölüme inen yolları ancak birkaç ay önce bulabildim, sürekli iniş ve çıkışlarıyla zorlu bir tırmanmayı gerektiren bu 'geli'lerin bütün geniş kollarını hiçbir zaman tırmanamadım. Bu dar ve derin vadide yaptığımız araştırmalar, bu labirentten geçecek en kısa yolu planlamama ve nerelerin yol yapımına uygun olduğunu öğrenmeme olanak sağladı. Bir muhendis için, herşey olması gerektiği gibiydi. Ama nasıl ki, Simplon'dan geçen yolcular İsviçre'nin güzelliklerini yalnızca bir anlığına görebiliyorlarsa, nihayetinde bu boğazdan gelip geçecek yolcular da, yukarılarda ya da etraflarında hiç de ondan aşağı kalmayan görkemli bir manzarayla karşılacaklardı.

Ancak bu boğazla ilgili detaylı bilgiye sonradan ulaştım. Şimdi emin adımlarla ilerleyen katırımın sırtında, Franklin'le yan yana ağır ağır yolumuza devam ederken, yalnızca boğazın sınırsızlığının farkına vardım.

Spilik'ten, bizi Rewanduz'a götürecek olan, o zamanların tek eski kervan yolunu takip ettik. Eski Kani Uthman Kalesinin ilerisindeki tortulu, şistli dik yamaçlardan Alanasu vadisine indik. İlerimizde, ineceğimiz vadinin ucunu kalkerli kayalarıyla eğik bir duvar gibi tutup yükselen Kürek sıradağları duruyordu, ama vadiye yaklaştığımızda, takip edip geldiğimiz akarsuyun, kayanın yüzünde oluşan V biçimindeki bir yarığa girdiğini gördük. Bu gizli ağızdan geçerek boğaza geldiğimiz-

de, her iki dik yamacında da enfes ağaçların yetiştiği, dar, etkileyici bir vadide bulduk kendimizi. Kayalık bir geçidin girişinden yüz yard kadar ilerledikten sonra sağa döndük ve dar, korkuluksuz ve katırlarımız geçerken sallanan bir köprüden geçtik. Ancak katırlar hiç de endişeli görünmüyorlardı. Ve daha sonraları geçtiğimiz bu köprüden daha korkunç köprüler gördük Kürdistan'da.

Hintli istihkam erleri ve madencilerinin kısmen araba yolu haline getirdikleri patika yol, ağaç yapraklarının oluşturduğu nefis bir örtüyle gölgelenmişti. Kanyonun aşağısından geçen yol kıvrıla kıvrıla akan akarsuyu takip ediyordu. Burada bir zamanlar arkasına eşkıyaların saklanıp Kaptan Hay'i beklediği kaya gösterildi bana. İki katlı bir ev kadar büyüktü. Hintli bir istihkam eri kayaya George adını kazımıştı. Daha sonraları, patlayıcılar kullanarak bu kayanın tam ortasından geçecek şekilde bir araba yolu açıldı. Burası futbol topu büyüklüğünde, kafadanbacaklılardan, nesli tükenmiş hayvan fosillerinin bolca bulunduğu bir yerdi.

Artık bu koskoca boğazın tek düzlük yerine daha önce değindiğim gibi, bir zamanlar Hintli istihkam erleri bölüğünün kamp yaptığı yer olan, bir uçurum dibindeki birkaç akrelik düz bir alana geldik. Resmi kayıtlardaki adı "Mil 65" olan, ancak daha çok bu büyük boğazın orijinal Kürtçe ismiyle Geliyê Ali Beg olarak bilinen yerindeki bu kampta iki yıl geçirecektim.

Hintli askerlerin bitirdikleri işi geride bırakarak, Alanasu yatağından dik kayalık patika bir yola yukarılara çıktık. Altıyüz feet ya da daha fazlasını tırmandıktan sonra, kayalıkların güney tarafından oluşturduğu duvarın üzerinde her yükselişimizde, bu muazzam çatlakların ve onun kollarının karmaşıklığı ve büyüklüğüne dair bir fikir edinmeye başladım ve bunların derinliklerine kıyasla ne kadar dar olduklarını farkettim.

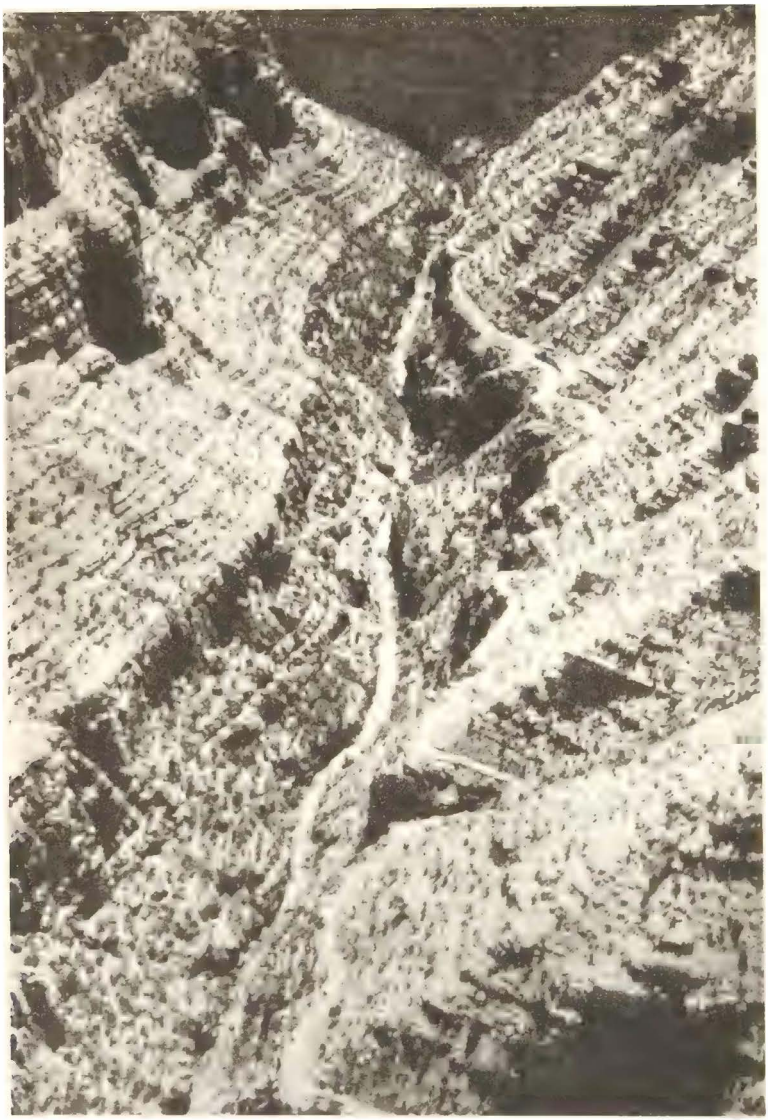

Rewanduz Geçidindeki kervan yolu.
Kraliyet Hava Kuvvetleri resmi fotoğrafı

Durduğumuz yerin karşı tarafındaki kayanın kule gibi yükselen piramidine elimi uzatsam değecektim sanki. Sanırım bin feet kadar yükselmiş olmalıyız. Bu piramidin doruk noktasında, oturup sabahlara kadar dağ keçisi beklediğim, büyük taşlardan yapılmış küçük bir gözetleme kulesi vardı. Oldukça yakın görünüyordu ama oraya ulaşmak, uzun ve zorlu bir tırmanışı gerektirirdi, zira aradan ana boğaz geçiyordu.

Kervan yolu, gittikçe daha da çok dikleşiyordu. Bu kervan yolundan ayrılıp Kürek Dağının zirvesinden geçen tali bir yol vardı. Ancak takip ettiğimiz Rewanduz'a giden ana yol sola sapıyordu. Eskisinden daha az eğimli bir şekilde yükselerek, girintili çıkıntılı, keskin, dik dönemeçlerden kıvrıla kıvrıla gidiyordu yol. Yukarıdan bakıldığında, gümüş bir şerit gibi akan bir nehir görülebiliyordu. Bu nehri göstererek, Franklin'e, bunun geride bıraktığımız Alanansu Nehri olmadığını söyledim, zira bu nehir ters tarafa doğru akıyordu. Bu bana anlatılan boğazın kendi ismini alan Rewanduz çayını ilk görüşümdü.

Yolun en yüksek noktasından aşağıya inmeye başladığımızda, Franklin katırını kontrol etti ve boğazın karşı tarafında tuhaf ve umulmadık bir manzarayı gösterdi. Karış taraftaki kayalık duvarın dar yarığına Balkian Nehrinin suları akıyordu. Bu kule gibi yükselen uçurumlar arasında, uzakta yeşil ovaları ve ötesinde bir zamanlar belki de Darius'un ya da Alexander'in kalesi olan bir höyüğün bulunduğu, çok ayaklı, harabe bir köprüyü görüyorduk. Gün ışığının alabildiğine özgürce vurduğu ve canlı namına yaşayan hiçbir şeyin görülmediği bu dümdüz ova, bizi kuşatan o korkunç dik yarlarla kıyaslandığında, barışın ve umudun diyarıymış gibi görünüyordu. Neredeyse, bir pencereden sanki başka bir dünyaya bakıyor gibiydik. Yolumuza devam ederken uçurumlar yeniden iç içe geçip kapandığında, gördüğümüz manzara da, ortaya çıktığı gibi aniden kayboluverdi.

Yolun uçurumlara doğru dönen bu yerinde, sesin yankı yaptığını bilen kafilemizdeki Kürtlerden biri, kayalıklara doğru bağırdı ve sesinin yankısı, bu yol üzerinde ölmüş bazı yolcuların bu kayalık duvarlar arasında binlerce yıl hapis kalmış da, kurtulmak için yakaran ruhlarının sesi gibi geri dönüyordu bize. Birkaç yard ilerledikten sonra, gittikçe açılıp genişleyen yarıklar labirentinin üzerinden baktığımda, uçurumların diplerine düşen gölgeyi, hatta zirvelerden vuran güneşi bile görüyorduk

"Burası hakkında ne düşünüyorsun, Franklin" dedim. "Burada bir yol yapmaya kalkışmak oldukça umutsuz bir iş sanki. Bu yere ilişkin daha yararlı bir önerin var mı?"

Bir süre sessizce, ayakta o büyülü manzaraya baktı ve kanyonun dibini görmek için boynunu uzattı ve sonra düşünceli bir şekilde yanıt verdi. "Peki, sana yardımım dokunacak yalnızca bir tek önerim var: Çimenli yolun dışına çıkan topu gidip bulmak zorunda kalmak, pek arzu edeceğim bir durum olmasa da, buradan çok iyi bir golf sahası olur!"

Nehrin üzerine doğru sarkıp, sanki havada asılı gibi duran kayalıkları, ihtiyatlı bir şekilde dönüp, yukarıdan tekrar hızla boğazın içine inerken, eyerlerimizin arkasına iyice tutunarak oturduk. Katırdan indim ve yoldaki bir taşı ayağımla uçurumdan aşağı iteledim. Taş aşağıdaki suya düşene kadar yavaş yavaş saymaya başladım. Taş suya değdiğinde, yediye kadar saymıştım. Demek ki, bu dar patika yolun düz kayalıkları üzerinden, katırın ayakları kayıp yolcunun aşağı düşmesi tam bu kadar sürede olur. Ama katırlar ihtiyatlı mahluklardır. Ve katırlarımız dağın kenarlarından geçerken son derece dikkatliydiler. Böylesi bir uçurumun kenarında, ancak ovaların atları ve develeri dikkatsiz olabilir. Aşağıdaki sivri ve keskin kayalıkların üzerinde yığınla iskelet var.

Gittikçe aşağılara inen bu patika yoldan sonra, çok geçme-

den Rewanduz Çayının girdaplı sularına varacağımızı düşündüm. Tersine, aniden yukarı doğru güneye, sarp bir uçuruma saptık. Burada, dik ve dar bir vadiye dökülüp, aşağıdaki Rewanduz Çayına katılan derenin gürültüsü neredeyse kulaklarımızı sağır ediyordu. Bu dereyle birkaç kez daha karşılaştık. Bu dereyi geçtiğimiz bir yerde, suyun alttan kendisine tünel gibi yol açtığı, doğal bir kayalık köprü vardı. Biz yukarılara doğru çıktıkça, suyun gürültüsü de gittikçe çoğalıyordu. Ve sonra, sağımızda, dağın kenarında köpüren suları gördük. Esas nehir sert bir kayanın üzerinden dökülüyordu. Bu bir zamanlar Hasan'ın Diwaniyah'ta bana anlatmaya çalıştığı ve baştan başa tüm Kürdistan'da bahsi geçen ünlü kaynaktı. Kaynağın ismi, Kaniya Bêxêr'dir. Anlamıysa, "Hayırsız Kaynak / çeşme"dir, çünkü etrafında ekilebilir topraklar olmadığından dolayı, sulama işinden yararlanılamıyordu. Bununla birlikte yakınlarda bulunan bir binanın kalıntıları, bir zamanlar buralarda Kürtlerin bir un değirmeni olduğuna işaret ediyordu. Esas itibariyle, günümüzün en modern hidro-elektrik tesisatlarında kullanılan Pelton Çarkı'na benziyorlarsa da, suyla çalışan bu makinalar tuhaf aygıtlardır. Kürtler, hububatı değirmentaşında öğütmek için otomatik bir düzenleme bile bulmuşlardı. Değirmentaşının her bir devrinde, biraz huhubat, taşın tam ortasında bulunan deliğe akıyordu. Kürdistan'da, buğday ve arpa öğüten bu değirmenlerin birçoğuna hâlâ rastlamak mümkündür, ama Kaniya Bêxêr değirmeni çoktan kullanılmaz hale gelmişti. Kaynağın etrafında, görünürde, ne bir köy var ne de bir ev. Kaynak, sert kayanın üzerinden kendi kendine, boşu boşuna akıp durur.

Akan bu suyun ortasında, bir adacık üzerinde "Çayhane" var yalnızca. İyice dinlendik burada. Ot ve sazlardan yapılmış çatının gölgesinde oturup çay içtik. Etrafta gürül gürül akan buz gibi soğuk suların çevreye yaydığı serinletici havadan do-

layı, yazın bu kavurucu sıcağında Irak'ın başka hiçbir yerinde, uyuyup dinlenebilecek böyle serin bir yerin bulunamayacağı söylendi bize.

"Bu Kaniya Bêxêr'in nerden doğduğunu kimse biliyor mu?" diye sordum.

Ama kimse bilmiyordu. Bir dağın kenarından çıkıp gelen bu suyun kaynağı bilinmiyordu. Yüzeydeki sulardan beslenmiş olması, yağışlı havalarda renk değiştirip bulanıklaşmasından anlaşılıyor, ama nasıl oluyor da bu büyüklükteki bir nehrin kaynağı civardaki dağların toprakları içerisinde kayboluyor, bunu bilen yok. Pınar sürekli akıyor, mevsimlere göre suyu çoğalıp azalıyor ama hiçbir zaman kurumuyor. Ve suyun sıcaklığı yaz kış hep aynı.

Tekrar katırlarımıza bindik ve tek sıra halinde vadiden çıkan dik patika yolda ilerledik. Birkaç yüz feet tırmanıp, tortulu şistli kervan yoluna çıktıktan sonra, dik bir dağ yamacına vardık ve bir kez daha o gün zaten Balkian Boğazının "penceresinden" gözümüze ilişen Diana yakınlarındaki ovaları gördük. Alanasu Boğazının girişinden dokuz mil gittikten sonra, bu kervan yolu bir sıtma hastasının ateşi gibi inip çıkıyordu. Takip ettiğimiz bu yolun, hayvanlar için ne kadar iyi bir yol olursa olsun, motorlu araçlar için uygun bir genişliğe dönüşmeye oldukça elverişsiz olduğunu görebiliyordum.*

Bu diyarlarda yol mu yapılırdı! Kaniya Bêxêr'den bu yana, uzun ve zikzaklı yokuşları tırmandıktan sonra, hayvanlarımız dinlendirmek için, bu dik yamacın tepesinde durduk. Çünkü kervan yolu tırmanması imkansız olan bir yokuşa açılıyordu. Katırların sık sık düz kayaların üzerinde kaydığı ve yükleriy-

* Sonraları bu keçiyolu genişletildi ve bir hayli düzeldi. Özellikle de Hurkêlerin göç ederken sürülenyle geçebileceği bir hale getirildi. Zira Hurke'ler, bazen kullandıkları diğer yollardan daha az düşmanla karşılaşıyorlardı bu yolda.

le birlikte geçemeyecekleri kadar dar bir yarığın içinden geçmemiz gerekiyordu. Katırlarımızı dinlendirmek için, bir süreden beri yürüyorduk, bundan dolayı da Franklin kaşlarını çatmıştı - bana eşlik eden bu polis, katırdan inmesi sertçe emredilmedikçe katırdan inmeyi bir tür İngiliz deliliği olarak görüyordu.

"Yolun bu bölümü için sana yürüyen merdiven lazım" dedi, "zira ben arabayla bu yola çıkmam. Güç bela geride bıkartığımız yola gelirsek, bu uçurumların kenarlarındaki kavisleri, paraşütle bile aşamazdım. Düşünsene bir, dümen dingilinin bakır tellerle bağlı olduğu bir paraşüt, yerli taksi şoförlerinin aniden aklına gelmiş ve bunlardan birini de sen kullanıyorsun, kimbilir neler gelirdi başına."

"Eğer Coney adası civarında böyle bir yer olsaydı, Amerikalılar oraya, dünyanın en heyecanlı romanına ya da filmine konu olabilecek, lunaparklardaki o inişli çıkışlı raylardan yaparlardı. Ve boğazda, karşıdan karşıya bir ip gerip modern bir Elondin'e, el arabasıyla bir gösteri yaptırırlardı."

"Ciddi ciddi, sinemayla uğraşan insanlar, şeyhleri ve ilkel tutkuları ve de 'film' olabilecek ne varsa hepsini konu eden muhteşem senaryolar ve korkunç dramlar sahneye koyabilirlerdi. Ama meslekten olmayan biri olarak söyleyecek olursam, bir yol mühendisi olarak çok zor bir işe çattın. Ne yapmayı düşünüyorsun?"

"Peki" dedim, "geldiğimiz kervan yolu, kesinlikle doğal bir yarış pisti değil, üzerinde bir yol yapılabilir, ama bu kanyonun altında bir çıkış yolu bulup kanyondan geçinceye kadar bu yargıma çekince koyuyorum, belki Rewanduz'un başka bir yerinde yol yapabiliriz."

O boğazın duvar dibi dik kayalıkları altından, ta uzaklardaki Diana ovalarına baktığım anı düşünüyordum. Bu olağanüstü vadinin iç kısımları bir kez incelebilseydi, muhakkak bir

yol bulunabilirdi.

Uzakta, nehirden bin feet yükseklikte, aşağımızdaki öne doğru eğilmiş kayalık bir yüzeyin üzerinde birkaç ev görünceye kadar, dağ yamaçlarındaki kırılabilir kayalardaı. inşa edilmiş Türk kışlalarının yıkıntılarını geçtik. Kocaman bir manzara vardı önümüzde ve dünyada ne kadar yer gördüysem, hepsini buradan görebilirdim. Rewanduz'a motorlu araçla ulaşmak imkansız değilse bile çok zordu.

8. Sınırdaki kaleler

Rewanduz öyle tuhaf bir yere kurulmuş ki, elli mil ötesindeki Spilik batı girişine ne kadar hakimse, kent de boğazın doğu girişine o kadar hakimdir. Çünkü katırların bile tökezlediği, tehlikeli virajları olan bir inişteki su kanallarının yanında, eski pazardan geçen, kaygan taşlarla döşeli yoldan başka, kervanların gelip geçebileceği hiçbir yol yoktur.

Dağlara, nehirlere, boğazlara ve doğal surlara sahip olan bu kent, buradan başka hiçbir yerde, etrafına hakim bir konumda kurulamazdı. Rewanduz kenti, yüksek muazzam iki uçurum arasındadır. Bu dil, aşağı doğru indikçe batı tarafındaki dağlık burnun bitişiğindeki kanyona gürül gürül akan Rewanduz Nehrini sınırlayan kıyıların yanındaki düz kayalık platforma ulaşıncaya kadar, dikine inen, hemen hemen yüz yard genişliğindeki dik kayalık duvarların dibinde, suyun kenarında bile, bazen göçebe aşiretlerin buradan geçirdikleri koyun ve keçilerin dışında, onlardan daha büyük ve daha az çevik

olan hayvanlar için bakılacak sağlam yer hemen hemen hiç yoktur. Burası, üç yüz mil aşağılardaki Kaniya Bêxêr'e gitmek için yola koyulduğumuz, Rewanduz Boğazının başlangıç yeriydi. Rewanduz'un doğu yakasındaki bu ikinci kanyon, batıdaki komşusu kadar derin ve ürkütücü olan Hendrin Çayı kanyonudur.

İki büyük uçurum arasında, dik ve derin yokuşlar üzerine konmuş Yukarı Rewanduz duruyor. Dipte, kanyonların buluştuğu yerdeyse, hemen hemen terkedilmiş olan Aşağı Rewanduz var. Aşağı ve Yukarı Rewanduz kentleri arasında, Türkiye ve İran'dan gelen bütün kervanların tırmanmak zorunda kaldıkları, kıvrıla kıvrıla giden ve ta eskilerden bu yana kullanılan bir kervan yolu var. Kasabayı geçerken bu kervanlar, yörenin memurlarına geçiş ücreti ödüyorlardı. Göçebelerin büyük sürüleri, boğazdan geçmeden önce, vergi için sayılıyorlardı. Rewanduz'un böyle sürekli bir gelir kaynağı vardı - bu vergiler, arasıra hükümete ama çoğunlukla ya yerel yönetimlere ya da yönetimde bulunan aşiret reislerine gidiyordu.

İki kervan yolu, Aşağı Rewanduz'da birbirinden ayrılıyordu. Yolun bir tanesi, yaklaşık seksen feet derinliğinde, dik ve dar bir vadinin yukarısında, üzerinde korkuluksuz dar bir köprünün bulunduğu Rewanduz Nehri üzerinden geçiyordu. Uzaklardan, Türkiye'den, Diana'dan ve kuzeyin Kürt köylerinden yolcular gelip geçiyordu bu köprünün üzerinden. İkinci kervan yoluysa, vadiden yukarı doğru, Kani Jindina adlı bir pınara ve oradan da Zin-i Şeyh geçidinden, yaklaşık olarak kırk mil uzaktaki İran'a gidiyordu.

Rewanduz'un etrafı dağlarla kaplı -hemen hemen sekiz bin feet yüksekliğinde olan bu dağların pürüzlü ve girintili zirveleri, yılın altı ayı boyunca karla kaplıdır. Gerçi, zirvelerde kar olmadığı yaz aylarında bile, ihtişamlarından hiçbir şey kaybetmezler. Kentin aşağısında, nehrin üzerinden geçen, bu yılan

gibi kıvrılan yol, yalnızca bu bölgeye değil, Kürdistan'ın birçok yerine de hakim bir yönetici olan Kör Paşa tarafından bir asır önce yaptırıldığı söylenen esaslı bir kalenin üzerinde yükseldiği, tortulu şistli dik ve yüksek bir tepeye çıkıyor. Kürdistan'ın birçok ileri gelenleri gibi, o da sonunda öldürüldü. Bu olayda da, Türkler, iktidardan edip öldürmüşlerdi onu. Bu kalenin altında, buraya geldiğim yazın ortasında bile hâlâ dolu olan büyük bir su tankeri vardı. Ama bina sallanıyordu. Zira, 1915 yılında, Rus dağ topçuları tarafından çok kötü bombalandığı söyleniyordu.

Kendilerine katılan Ermeniler ve Asurilerle -hizmetçim Guerges bunlardan biriydi- birlikte Ruslar, Rewanduz'un çoğunu yerle bir etmişlerdi. Nehrin kenarındaki Aşağı Rewanduz, hâlâ harabe halindedir. Ama yeni yol, bu kente yeniden eski itibarını kazandırdığında ancak, bu kentin insanları yeniden gelmeye başladılar oraya. Rewanduz'un nasıl yağmalandığını sık sık Guerges'ten duyuyordum.

"Rewanduz'u iki kez yaktım" demeyi adet edinmişti, Julius Sezar edasıyla. Alçakgönüllülükten hiç nasibini almamıştı. Bu tür maceralardan ne kadar az bahsederse, kendisi için o kadar iyi olacağı konusunda onu uyardım, zira Kürtlerle dost olmak istiyordum. Onların hizmetçimden intikam almaları, işlerin yolunda gitmesine hiçbir katkı yapmazdı.

Bununla birlikte Rewanduz'un yakılması, Londra'nın yakılmasına benzemiyordu. Evlerin duvarları taştan ya da kerpiçten yapılmıştır. Bu evlerin alev alabilecekleri tek yeri üzeri merteklerle ve sazlarla örtülü, onların üzeri de çamurla kaplanmış olan ve kenarları suyun akıp gitmesine olanak verecek şekilde taşlarla çevrilmiş çatılardır. Kışa girildiğinden dolayı onarılmadıklarından, çatıların yakılıp yıkılması ve kışlık hububatın yağmalanması, bu Kürt kentinin insanlarının korkunç bir sıkıntıya girmeleri demektir.

Rewanduz'un, Musul'un kuzey dağlarındaki kadim bir Kürt kalesi olan Amediye Hisarı gibi mimari açıdan dikkate değer bir eseri yoktur. Evleri, dağın kendisi gibi kaba ve yalındır. Kuşatmalara karşı direnmek için, bu tür yerlerin her zaman kendi su depoları olması lazım -gerçi bu su depoları sıhhi olmalarının dışında herşeye benziyorlar. Ve tifo ve dizanteri salgınının en yaygın nedenidirler. Rewanduz'da kafilemizin takip ederek aşağıdaki dar bir pazara kadar geldiği küçük nehir, Kürek Dağının kenarında billur bir çay olarak aksa bile, evlerin arasından geçtiği birkaç yüz yardalık alan boyunca hiç de temiz değildi. Muhtemelen bu gibi bulaştırıcı pis kaynaklardan su içerek bizzat kendim hasta olduğumdan dolayı, daha arı bir suya ihtiyaç olduğuna yönelik zaten var olan ilgim bir kat daha arttı. Bir yıl sonra Rewanduz'a temiz su getirebilmek için boruların döşenmesinden büyük keyif duydum.

Bu kentin tarihinde ve atmosferinde romantizm var. Zira bu kent, vahşi olayların ve kanlı hesaplaşmaların yaşandığı bir yer olmuştur her zaman. Ve ölüm bu kentin küçük yöneticilerini olduğu kadar, büyük yöneticilerini de acımasızca bulmuştur. Bugün bile bu kent, hakkıyla sürdürüyor bu ününü.

Çok büyük bir kent değil -zaten büyük bir kent olmak için mekanı da uygun değil. Ama bölgenin yönetim yerinin burası olması ve bu çok soylu insanın burada yaşaması, bu kenti önemli bir yer haline getirmiştir. Bu dönemde, kentin yöneticisi İsmail Bey'di. Daha otuzunda değilse bile, uzak görüşlü ve kendi zamanının ilerisinde olan biriydi İsmail Bey. Bundan dokuz yıl önce, daha çok gençken, Kaptan Hay tarafından yerel yönetici olarak atanmıştı, ama şimdi, henüz bilmediğim nedenlerden dolayı, bu bölge resmi bir sorumluluk konumu gerektirmiyordu. Bununla birlikte, Rewanduz'un en güçlü aşiret reisi olmasının yanı sıra, yeni kurulmuş olan Irak Parlamentosu'nun da milletvekiliydi.

Havadan Rewanduz.
Kraliyet Hava Kuvvetleri resmi fotoğrafı

Ayrıca, yerel Kürtçe gazetenin editörü Seyid Hüseyin Efendi de Rewanduz'da oturuyordu -Hüseyin Efendi gazeteye yazıyor, çiziyor, basıyor ve ciltliyordu. Bu haliyle gazete, dünyada kendi türünde ilkti. Kafilemizin yapmakta olduğu geziye Hüseyin Efendi de katılmak istiyordu. Zira, dünyanın bütün gazetecileri gibi o da olası bir ilginç haberi kaçırmak istemi-

yordu. Silahı ve elinde dikkate değer bir beceriyle krokiler çizdiği çok büyük bir defterle birlikte, yanımızda yola devam ediyordu.

Belediye Reisi Muhammed Ali Ağa, gerçek bir Vicar of Bray'di.* İster Türk, ister Rus, ister İngiliz, isterse de Arap olsun kim Rewanduz'da iktidar olmuşsa, işini kitabına uydurarak Belediyeyi hep elinde tutmuştur. Daha sonraları, şu tesadüfe bakın ki, yol kamplarından biri onun evinin yakınında kuruldu. Bu iri yarı adam, ya bir iyilik yapmama ya da malzeme için sık sık yanıma uğrardı. Ben de ona kızmazdım. Rewanduz halkına elimden geldiğince yardımım dokunsun diye, bu adamla iyi geçindim. Öğrenciler, gelip yaptığımız işi görsünler diye Muhammed Ali Ağa'yla birlikte geziler düzenlerdik. Ve bunlar, zevkli ve yararlı bir kır gezisi olurdu. (Tabii ki, gezide yenmesi için güzel yemekler hazırlamayı da unutmuyorduk).

Zaman geçtikçe, kentin bütün insanlarının giderek daha dostane davrandıklarını görüyordum. Ama ilk geldiğimde, insanlar sanki daha "asık suratlı" gibiydi. Tıpkı İskoç dağlılar gibi, ihtiyatlı ve sessizdirler. Arapların tanımadıkları bir misafire gösterdikleri yakınlık ya da yalakalık, Kürtlerde yoktu. Ama birçok katı özelliklerini daha sonraları farkedecektim. Kürtlerin, Araplardan daha cimri ve daha az misafirperver oldukları söylenmişti bana, ancak her ne kadar ortalama bir Kürt çok yalın ve tutumlu yaşamak zorunda olsa da, cimri ve az konuksever oldukları hususunun pek doğruluk payı olmadığını gördüm. Kürtlerin memleketi kayalık ve verimsizdir, ayrıca tarıma elverişli düz araziler pek yoktur. Yoksul olmala-

* Vicar of Bray Papazı 18 yüzyıla ait bir şarkıda, papazlık makamını, Charles II'den George I devrine kadar zamana ayak uydurarak korumasıyla övünen papaz. Şarkı, muhtemelen Anglikan yazarı Thomas Fuller'ın "Worthies of England" (1662) adlı eserindeki bilinmeyen Bray papazı ile bir anekdottan alınmıştır.

rına rağmen gururludurlar.

Şeyh Seyid Taha'ya gelinceye kadar, boğuk sesle ama oldukça dostane sorulan birkaç soruya cevab vererek, kentin ileri gelenleriyle oturup, çay, kahve ve sigara içtik. Şeyh Seyid Taha, kendisinin yazları dinlendiği ve büyük ziyafetlerin verildiği ünlü Kani Jindan'a götürmek için gelmişti bizi. Kentten ayrıldığımızda hava kararmıştı. Nehir boyunca, bize yol açmak için önden giden süvarilerin arkasında, tek sıra halinde ilerliyorduk. Eyer üstünde, o bunaltıcı uçurumların arasında gün boyunca yol aldıktan sonra, bir kez daha o geniş ve açık vadilere girmek, ne güzel birşeydi. Karanlık iyice çökmüştü. Dörtnala gelen atlılar göründü. Tam reislerinin yanına geldiklerinde, dizginlerini çektikleri atların nalları, kıvılcımlar çıkardı taşlık zeminde. Reisleriyle konuştuktan sonra, tekrar geldikleri gibi karanlığa gömülüp yokoldular. Bütün bu olup bitenlerin, bir uğursuzluğa delalet ettiğinden ve nereye götürülüyor oluşumuzdan endişe etmeye başladım. Asılında tüm bu olup bitenler, konukların ağırlanması için yapılan düzenlemelerin her zamanki telaşıydı yalnızca.

Ziyafetin verildiği yere alınarak, oturacağımız yerler gösterildi -bu ziyafet yeri, içinde Kani Jindan adlı büyük bir pınarın doğduğu bir mağaraydı. Pınarın adı, kelimesi kelimesine, 'Cinlerin Pınarı' anlamına geliyor. Bu esrarengiz pınar, varolan hiçbir pınara benzemiyordu. Fizik yasalarına ters işliyor. Kürtlerin efsanelerine göre, bu pınar zamanın başlangıcından beri böyledir. Günde altı kez akardı -şimdiye kadar duyduğum, saati saatine uymayan en ilginç pınardı. Bu pınar, bin sekiz yüz altmış feet yüksekliğindeki Hendrin Dağının sert kayalıkları arasında bulunan derin bir oyuktan geliyor. Canı ne zaman isterse o zaman akıyor ve canı istediğinde de duruyor. Bazen mağaranın arka kısmında bulunan, baca şeklindeki bir oyuktan geriye doğru emilip çekiliyor. Bazen de, kendi arkını

taşıracak ve mağarayı su basacak şekilde, büyük miktarda, hızla oyuğundan fışkırıyor. Bu olay, düzenli aralıklarla gerçekleşmiyor. Aklıma gelebilen tek açıklaması var bunun. Su, dağın havasıyla bağlantılı olan bir yeraltı gölünden gelebilir: Öyle ki, rüzgarlar ya da barometrik basınç, bu suyun akışındaki değişikliğin nedeni olabilir. Kürdistan'daki bazı pınarlar kükürtlüdür ve bazıları da termaldir. Ancak bu pınarın gayzer faaliyeti yok gibi. Çünkü, pınarın suyu temiz ve buz gibi soğuk. Sulamada kullanılıyor, ayrıca sularının Rewanduz Nehrine aktığı değirmeni döndürmeye yarıyor.

Pınarın buz gibi soğuk derin yerinde, sepetler içine konulmuş nefis üzümler getirilip yenildikten ve ziyafet bittikten sonra, mağaranın dışında, ne zaman akacağı kestirilmeyen bu pınarın bahçelere aktığı yerin yanında yattık. Bize olan samimiyetini göstermek için, iki adamını, rehberlik etsin ve güvenliğimizi sağlasın diye bizimle beraber gönderen ev sahibimizden, şafak sökerken ayrılıp yolumuza devam ettik.

Günün yolculuğu bizi, kuzeye, Türkiye'ye doğru, Şeytana Köyünün (sanırım "Şeytanın Köyü anlamına geliyor, zira şeytan kelimesi İngilizcedeki "satan"la aynı kelimedir) dışına kadar götürdü. Polis karakollarının ilki burada kurulacaktı. Ne yapılacağını duyduğunda, Muhtar, pek de memnun olmuş gibi görünmüyordu. Bu yüzden de, Spilik'e geri döndüğümde, ustabaşım Remzi Efendiyi, sorumluluğu üzerine alması için Şeytana'ya gönderdim. Kürt olan Remzi Efendi, son düşmanları Asuri Devşirme Birliği'nden küçük bir müfrezeyle beraber, orada huzuru sağladı. Zira Remzi Efendi, tehditkar bir gücün yapabileceğinden çok daha fazlasını yapabilen, dürüstlüğü ve mertliğiyle, düşman ya da kuşkuyla bakan aşiret mensupları üzerinde etkili olan dostane ve alçakgönüllü biriydi.

Tehlikeli olduğu söylenen bir yörenin sınırına girmiştik artık. Zira, her ne kadar açıktan İngiliz düşmanı olmasa da,

özellikle geçmişte pek dost da olmayan, biraz fanatik bir aşiret reisi olan Şeyh Ahmed Barzan'ın etkisindeki topraklardı buralar. Polis karakollarının inşaatına ek olarak, yalıtılmış karakolların birbiriyle irtibata geçebilmeleri için, Şeyh Ahmed Barzani'nin topraklarına, er geç bir yol yapılacaktı. İşte o zaman bu dehşetli Şeyh, dağlık kalelerini terketmeye ikna edilebilir ve dağlarının arkasındaki dünyayı keşfedebilir belki. Bu arada, vereceği kararlar ve bu kararların sonucu olarak yapacağı şeyler, bizim proje açısından çok önemliydi.

Hiç kimsenin tamamen kötü olmadığında inanmaya başlıyordum. Bizim bölüm, şimdi girmekte olduğumuz bölgenin batısındaki Bleh'te, büyük blok-evler inşa etmeyi hemen sürdürmesine rağmen, Şeyh Ahmed'in bu işe şimdiye kadar karşı çıkmaması beni etkilemişti. Bu işin başlangıcında, daha çok askeri gerekçeler vardı. Planlanan yerleri ele geçirmeleri için, biri doğudan, diğeriyse güneyden olmak üzere, Asuri askerlere iki farklı koldan ilerlemeleri emredilmişti. O zamanki üstüm Majör Parry, askerler planlanan yerleri ele geçirdiğinde, onlarla ortak iş birliği yapmaya ve inşaat işine başlamaya hazır olmamızı bildirdi. Ancak son derece dikkatli bir şekilde hazırlanmış olan bu askeri plan bozulabilirdi. Operasyona başlama zamanında değişiklik yapıldığından dolayı, Major Parry, askerler oraları ele geçirmeden önce vardı Bleh'e. Herhangi bir ölümcül pusuya karşı uyanık olan kanat muhafızları ve öncü gruplarıyla beraber, bir kolu doğudan, diğer koluysa güneyden ilerleyen askerler Bleh'e vardıklarında, Major Parry'i, çoktan kampını kurmuş ve sakince inşaatlarla ilgili incelemeleri yapar halde buldular!

Aslında Kürdistan'da sık sık kanıtlanmıştır ki ordulara şiddetle direnilebildiği bu yerlerde, özellikle mühendis ve yanında çalışanlar gibi zararsız insanlardan oluşan küçük grup ve kafileler, hiçbir müdahale olmaksızın serbestçe dolaşabilirler.

Kürt köylüler.

Bu tablo, en sonunda Irak ordusu bu topraklara devriye gezmek için gönderildiğinde, açıkça ortaya çıktı ve hemen Şeyh Ahmed'le çatışmaya girildi. Kurtarıcı olarak RAF'ın tam zamanındaki müdahalesi olmasaydı, Arap ordusu kesinlikle yenilecek ve belki de silinip yok olacaktı.

Şeytana'dan Kani Reş'e gitmek, bütün günü alan, uzun ve zor bir yolculuğu gerektirir -izlemek zorunda olduğumuz yolun yaklaşık olarak yirmi beş mili, birçok sarp geçitle ve derin, dar vadiyle doludur. Polis karakolları için uygun yerler bulmak ve bu topraklarda araştırma yapmak için bol zamanımız olsun diye, şafak sökmeden yola çıktık.

Vadilerden ve dağ kollarından geçip, bodur meşe ağaçları arasından, önündeki atlının belli belirsiz figürünü yakından takip ederek ve yol seviyesi değişirken hemen hemen hiçbir şey görmeden alçalıp yükseldiğimizi hissederek, karanlıkta, katır sırtında, dağlık patika bir yol boyunca yolculuk yapmak ne tuhaf birşey. Atlar ve katırlar, karanlıkta oldukça iyi görebilirler, bu yüzden, ağaçların dallarına dikkat etmenin dışında çok endişelenmeye gerek yok. İnsan geriye doğru şöyle bir

baktığında, aralarda yakılmış sigaraların ucundaki kızıllıkla, kervan yolunu ince bir çizgi halinde görür, arkadan gelen katırların zil seslerini duyar ve sonra yavaş yavaş şafak söker. Günün ilk okşayıcı ışıkları, doğudan dağlık tepelere vurur, dağlık alanda uzun bir zincir halinde otlayan sürüler, gittikçe daha da belirginleşir ve sonunda güneş, dağların üzerinden yükseldikçe yükselir. Bu arada ben de, katır sırtında uzun yolculuklara alışmıştım. Ama 1915'te Kut-el-Amarah kuşatması deneyimini yaşamış kıdemli biri de olsa ve uzun boylu güçlü fiziğiyle Araplar ve Kürtler arasında, dayanıklılığıyla nam salmış da olsa, Franklin, ofisinden yeni çıkmış çiçeği burnunda biri gibi, bütün yol boyunca ağız dolusu küfürler edip lanetler yağdırdı. Kabul etmeliyim ki, yolculuğumuzun son safhasında, benim sinirlerim de en az onunki kadar gerildi. Gerekli incelemeleri yaparken, beraberimizdeki hizmetçilere, çadırlarımızdan ve yiyeceklerimizden oluşan kervanımızı alıp, ilerde, Kani Reş'ten birkaç mil ötede bulunan Birazgırd Nehrinde, bizi beklemelerini söyledik. Sonunda, akşam vakti, yorgun argın ve aç halde nehre vardığımızda, emirlerimizin yanlış anlaşıldığını ve ortalıkta kimselerin olmadığını gördük. Asuri bir rençberin bize verdiği bir karpuz dışında, öğlen yemeği yememiştik. Bütün bu aksiliklere ek olarak, bir de sivrisineklerin saldırılarına maruz kalıyorduk. Bu bölgenin tam da sıtma bölgesi olduğu söylendiğinde, keyfimiz iyice kaçmıştı. Bir polis subayı olarak Franklin, emirlere harfiyen uyulmasını isteyen biriydi ve meseleyi unutup gideceği yerde, çoktan uzaklaşıp gitmiş olan kervana takıyordu kafasını. Oysa suç, çoktan yemeklerini yiyip karınlarını doyurmuş olanlarda değil, onlara bu emri verenlerdeydi. Akşam yemeğimizi ancak gece yarısında yiyip, kamp yataklarımıza girebilmiştik.

Birazgırd Nehrinden, sel dönemlerinde yürüyerek geçemezsiniz. Kampımızın yakınlarında eski bir köprü yeri vardı.

Köprünün bir kaç payandası hâlâ duruyordu. Çünkü bu payandalar, kare şeklindeki taşlarla ve kireç harcıyla örülüp, büyük bir ustalıkla yapılmışlardı. Harun el-Reşit tarafından yaptırıldığı rivayet edilen bu köprünün, eskiden beri anlatılagelen ilginç bir hikayesi vardı. Büyük Halife Harun el-Reşit, sahip olduğu topraklarda, bir uçtan diğer uca, bu tür inşaat işlerini yaptırmasıyla ünlüydü. "Belki de cinlerin sihirli yardımıyla" ziyaret ettiği her yerde bir köprü ya da cami yaptığı söyleniyordu. Kani Reş yakınlarında, çamurun harç olarak kullanıldığı köyün kaba saba evlerinden oldukça farklı olarak, köprününkiyle aynı olan kareli duvar taşı ve kireç harcıyla örülmüş, mükemmel bir cami vardı. Kani Reş'in adı, söylendiğine göre, Reşit'ten gelmedir. Halifenin ön adı olan Harun'un da, nehrin kıyısında bulunan Haruna Köyüne verildiği söyleniyordu. Bu gerçekler, hikayenin doğru olduğunu ve bu köprünün de, gerçekten de Binbir Gece Masalları'nın ana kahramanı olan bu şahsiyetin eseri olduğuna kanıt olarak gösterildi bize. Aladdin'in Sarayı dışında hiçbir yapı bir gecede yapılamaz. Ama zaman, bu kadim sihirbazın eserini mahfetmişti. Döneminde çok yararlı bir köprü olmuş olmalı, daha yavaş ve daha Ortodoks araçlar kullanmak zorunda kalmış olsaydık bile, aynı yerde aynısının yapılması gerektiğini söylerdim.

Gerçekten de, Kani Reş'te polisler için blok evleri inşa edilmesi basit bir mesele değildi. Ayrıca, Şeytana'da olduğu gibi, buraya da, devşirme askerlerden oluşan küçük bir birlik yerleştirilmişti. Bu birlik, her ne kadar Barzan aşiretinin kalabalık ve kararlı bir saldırısı karşısında, hiç direnme şansları olmasa da, yine de orada bulunmaları, işçilere güven veriyordu. Çünkü Devşirme Askeri Birlikler, İngilizlerindi, bu da Kürdistan'da hiç de azımsanmayacak güçte oldukları anlamına geliyordu. Ayrıca, blok evlerin duvarları bittikten sonra, iyi bir mevzi elde etmişlerdi ve iyi de askerdiler. Dediğim gibi, bir

Asuri nöbetçiyi, uyurken yakalamak zordur.

Küçük bir güç, fırıldakla (helyo) Şeytana'daki karakola haber veriyorlardı. Mesajı olan Şeytana'dakiler ise, Diana'daki Ana Devşirme Askeri Birlik kampına iletiyorlardı bu haberi. Böylelikle, olması muhtemel bir saldırı haberi, yardım gönderilmesi için karargaha yıldırım hızıyla ulaştırılabiliyordu. Neyse ki, sonuçta, iş süresi boyunca, karakollara karşı ne bir gösteri yapıldı ne de bir saldırı.

Savunma sorunu dışında, nakliyat zorlukları epeyce fazlaydı. Bu dağlarda bulunan kaynak taşını (kalsiyum sülfat) bir tür Paris polyesteri oluncaya kadar kavrulmasıyla elde edilen 'yuss' adında bir tür harç gerekliydi. Bu maddenin katır sırtında Şeytana'dan getirilmesi lazımdı. Ve hemen hemen yüz kadar katır, sürekli bu işte çalıştırılıyordu. Katırlar, bir Kürdü kızdırarak gelip gidip eşkıya olduracak kadar becerikli hayvanlardır. Kapı, pencere, çatı ve montaj malzemeleri gibi diğer ihtiyaçların, uzaklardan, ta Bağdat'tan getirilmesi gerekiyordu. Ücretlerin ödenmesi için de para lazımdı. Faysal ad-Awish'in güneydeki Basiah katliamından epeyce ders çıkarmıştım. Bu yüzden, her tedbiri almam gerekiyordu. Bu yere, inşaatın devam etitği süre boyunca, birçok kez gittim. Devşirme Askerlere, işçilerimize ya da ustabaşılarımıza yönelik, bölgede herhangi bir kötü niyetin olup olmadığını, eğer böyle bir niyet varsa nedeninin ne olduğunu öğrenmek için çaba sarfettim. Zira, sorunlar çoğu kez, incir çekirdeğini bile doldurmayacak kadar küçük şeylerle başlardı. Hakkında dedikodular ve olumsuz raporlar olan adamların durumları incelendi ve işe uygun adamlar almak için düzenlemeler yapıldı. Velhasıl, Barzan'ın dehşetli adamları bize dokunmadılar, üstelik yardım olsun diye de kendi hayvanlarını bize kiraya verdiler.

Kani Reş'ten ayrıldıktan iki gün sonra, günbatımında, Asurilerden oluşmuş Devşirme Askerlerin karargahı olan tabura

geldik. Bu Asurilere, çok büyük bir saygıyla bakmaya başlamıştım ve onların başında bulunan İngiliz subaylarının kazılarıyla tanışmıştım zaten. Kampın telsiz istasyonu vardı ve doğal uçak pisti olan bir yere kurulmuştu. Etrafı tel örgülerle çevrilmiş ve ileri karakollarla iyice takviye edilmişti. Her bakımdan düzenli ve temizdi. Biz içeri girerken kapı nöbetçisi, bizden parola sordu. Güneş dağların ardında batarken, iştimadaki bu küçük birliğin, İngiliz bayrağı borazan sesiyle yavaş yavaş indirildiği sırada pür dikkat hazır ol vaziyetinde olmaları, İngilizlerin en ücra karakolu olan bu yerde, etkileyici bir manzara ortaya koyuyordu. Borazan sesinin son yankıları da ortadan kaybolduktan sonra, sulama kanallarının her iki kenarında da aralıklı şekilde söğüt ağaçlarının ve sıra sıra kocaman ayçiçeklerinin bulunduğu bir yoldan geçerek yemekhaneye doğru ilerledik.

Spilik'te haftalarca yalnız kaldıktan ve ardından pek insanın bulunmadığı vahşi yerlerden geçerek uzun ve zahmetli bir yolculuk yaptıktan sonra, daha hazır olmadan, aniden uygar bir ortama girmek, tuhaf birşeydi. Tüylü kırmızı şapkası, şık üniforması ve bastonuyla, bu taburun iri yarı komutanı karşıladı orada bizi. Bu komutan, daha sonra bu diyarlarda samimi bir dost olacaktı. Gerçek bir Londralı gibi, bizi yarı ciddi yarı komik bir şekilde selamladı. Sonraları çok iyi anladım ki, bu yapısıyla komutan, kısmen yüz ifadesi kısmen de nükteci maskaralığıyla, her zaman bana açıkça George Robey'i hatırlatıyordu.

"Merhaba çocuklar! Sen Franklin, sen de şu mühendis olmalısın. Ben de Alf York. Şeytana'dan helyo masajını siz göndermiştiniz, değil mi? Şu sürprize bakın ki, sinyalcilerimizin işi başından aşkın olmasına rağmen, mesajınız sizden önce geldi. Bu yüzden biz de, Musul'dan telsizle ekstra bira istettik. Biralar henüz gelmedi. Ama gelin, dünden kalanlarla idare edelim. Bitse iyi olacak. Bu sıcak havada onları bozulmadan

muhafaza etmek çok zor. Burdan çıkarıp maşrafaya koyana kadar buharlaşıp uçuyor sanki."

Kaptan York'la beraber onun yanında dolaşan iki küçük tilki teriyeri var. Hayvanlarımıza binerken, kuşkuyla bacaklarımızı koklayıp burunlarını havaya kaldırıyorlardı. Ama sonra üç evcil ayı bize doğru koşarak gelirken bizi tamamıyla unutup meydanı bu gürültülü koroya bırakarak kaçıp gittiler. Ayılar, henüz daha küçükken dağdan yakalanıp getirilmişlerdi. Her zaman onlara şeker verilmeye alıştırıldıklarından, şeker alabilme umuduyla üzerimize doğru sıçrıyorlardı. Ama York, elbiselerimizin lime lime olmasını istemiyorsak eğer, ayıların bu kucaklama oyunlarına karşı dikkatli olmamız gerektiği hususunda bizleri uyardı. Diana'daki subayların çoğu, ünlü ailelerden gelen İskoçyalılardan oluşmuş gibi görünüyordu ve Hillah'ta tanıştığım McTawish'i onların arasında görmek, beni epeyce sevindirdi. Birkaç tanesi, en az Franklin kadar görev yapmıştı Irak'ta. Devşirme Askerler Birliği (Levy'ler) dikkate büyüklükte bir güçtü. Bunlar tedricen terhis ediliyorlardı. Memlekette -en güneyde, Süleymaniye'de- yalnızca tek bir tabur kalmıştı. Bu gücün bir kolu, Bağdat'taki Genel Vali konağını ve Hinaidi'deki büyük RAF karargahını koruyordu şimdi.

Terhis edildikten sonra birçok subay, dünyanın diğer bölgelerinde bulunan alaylarına katılmak üzere, buradan ayrılıyorlardı. Katırlarının üzerine kayışla bağlanmış teneke kutularla, eğitim ve talim yaptırdıkları ve yıllarca komutanlık ettikleri insanlara istemeye istemeye veda ederek, katırlara binip bu vahşi ileri karakollardan ayrılıp gidiyorlardı. Şeytana'da bu taburun amiri bir subayla, daha önce Spilik'te, İskoçya'daki evine giderken yolda tanışıp sohbet ettiğim, Argyllshire ve Sutherland dağlık bölgesinden bir İskoç Kaptan hakkında oturup konuştuk. "Onu çok sevdik, efendim ve bizi terkettiğinde ağladık" dedi Asuri, oldukça etkilenmiş bir şekilde.

Tabur, her an çıkabilecek bir savaşa karşı iyi donanmıştı. Askerler oldukça sıkı eğitiliyorlardı. İngiliz subayların komutası altında, Asuri subaylar vardı, bunların çoğu aşiret liderleriydi, zira Asuriler de Kürtler gibi aşiretsel hiyerarşik bir örgütlenmeye sahiptirler. Kaptan York komutası altında kıdemli bir Asuri subayı olan Yacu İsmail'le tanıştırdı beni ve üçümüzün birlikte geçireceği çok serüven olacaktı.

Tarihi gizem içinde kalmış bir ırkın son kalıntılarıdır Asuriler. Asurilerin, kadim Sergen ve Sennacharib ırkının torunları oldukları iddiasının kesin olmadığını söylüyor arkeologlar. Yine de, bu toprakların insanlarının adlarını ve soy kütüklerini binlerce yıl korudukları iyi bilinir. Böyle büyük bir kadim ırkın torunları olma ihtimali hiç de az değil.

Her ne kadar geçmiş çağlarda ovalarda yaşadıkları söyleniyorsa da, bugün, dağların dayanıklı çocuklarıdır Asuriler. Kuşkusuz Asuriler, İslamiyetin ilk yıllarının önde gelen bilim adamlarıdır ve çok önceleri, daha Avrupa'da yokken, birçok üniversite kurmuşlardır. Çok önceleri Hıristiyan olmalarına rağmen, bizzat Muhammed'in kendisi, ilim irfan sahibi olduklarını bildiğinden dolayı, onlara dinsel anlamda örgürlük bahşeden bir "ferman" çıkardı. Asuriler, o zamanlar bütün Hıristiyan ulusların en büyüğüydü. Asuri misyonerler, Çin gibi çok uzak yerlerden, hâlâ çalışmalarının izlerini taşıyan Hindistan sahillerine kadar olan o geniş alanda bütün cemaatlere Hıristiyanlığı götürdüler. Özel kuryeleri, Papa ile dini sorunları tartıştı. Onların, Hıristiyanlığın Nasturi formunun, Hz. İsa döneminden bu yana kuşaktan kuşağa değişmeksizin gelen bütün formlar içerisinde en yalını ve hiç bozulmayanı olduğunu iddia etmelerinin sağlam dayanakları olabilir.

Hıristiyanların maruz kaldığı bütün bu korkunç eziyet dönemlerinde Asurilerin hayatta kalmış olmaları tuhaftır. Ve yine bugün, İngiliz koruması altında olmalarına rağmen, ırk

olarak yok olma tehlikesi taşıyor gibi görünüyorlar. Ne Muhammed, ne halifeler, ne bütün fetihçi Moğollar, ne de Selçuklular, Asurilere çok zarar vermediler. Ancak son ikiyüz yıldır, mülteci olarak Hakkari'nin geçit vermez dağlarına sürüldüler. Savaş sırasında ve ondan sonra, bu son yirmi yıl içerisinde de nüfusu altmış bini aşkın bir ulustan, aşağı yukarı yirmi ya da otuz bin civarına düşmüş bir ulus haline getirilmişler ve yersiz yurtsuz, lidersiz bırakılmışlardır. Bugünün Asurileri, yakın zamanların korkunç kayıplarının ve acılarının sonucu olarak, neredeyse umutsuz insanlar haline getirilmişlerdir. İngiliz askerleri olarak düzgünce eğitilip silahla donatıldıklarında, müthiş bir savaşçı güç haline gelmelerinin, şaşılacak yanı yoktur. Ve hizmet verdikleri İngiliz ulusunun gözüne girebilmek için ellerinden geleni yapmışlardır.

Diana Köyü, Devşirme Askerler kampının bitişiğindeydi. Ve o zamanlar, kısmen korunmak için, kısmen de köyün ulusal faaliyetlerin merkezi konumunda olması ve biraz da sanayinin olması nedeniyle, Asurilerin çoğu bu köyde yaşıyorlardı. Bununla birlikte bazıları, Batas yakınlarındaki köylerde yaşıyorlardı ve diğerleri de Kani Reş civarındaki, kısmen sıtmanın yoğun olduğu bir bölgeye ve diğer birkaç bölgeye dağılmışlardı.

Her ne kadar toprakları Rewanduzlu İsmail Bey'e aitse de, Diana, yıllardır bir Hıristiyan köyü olmuştur. Kuşkusuz İsmail Bey, Kürt ve Müslümandı ve bir toprak ağası olarak katiyyen baskıcı biri değildi. Kendi topraklarında oturanları korumasından dolayı, bu topraklarda büyük saygı görürdü. Her yıl Müslümanların bayramı olan Ramazan bitiminde, köylüler İsmail Bey'i evinde ziyaret ederler ve onun gözüne girmeye çalışırlardı.

Diana'dan İran sınırına, oradan da geri Rewanduz'a yapılan yolculuk, hemen hemen bizim zaten yapmış olduğumuz yol-

culuk kadardı ve daha da, iki yıl sonrasında esas işimin olacağı topraklara kadar uzanıyordu. Berserini Boğazı, o zamanlar katırlara bile geçit vermezdi. Ve ikibin feetlik Dergala Geçidini uzun bir mücadeleden sonra geçebildik. Sonra da buradan, boğazın yanındaki bir vadiye indik. Yeniden büyük bir dağ kolunu tırmandık ve en sonunda ağır ağır insana gına getirten bir inişle Rayad'da ve deniz seviyesinden altıbin feet yüksekliğinde, İran sınırındaki Zin-i Şeyh'e vardık.

Daha sonraki yıllarda, Rewanduz yolu yapımında rol oynayan ve hâlâ da önemlerini koruyan aşiret reislerinin bölgeleridir buralar. Hep böyle sarp olan bu topraklardan geçtiğimde, yol yapımı için ne kadar iş yapılması gerektiğini biliyordum. Her ne kadar uzun ve sabırlı bir çalışmayı gerektirse de, Rewanduz'u da alt edebilen makina ve organizasyonların, bu geçitlerden bir yol açabileceğini düşünüyordum. Fakat manzaraya, vahşi aşiret mensuplarına, hatta mühendislik meselelerine olan ilgimi kaybetmiştim artık. Çünkü, Kani Reş'ten ayrıldıktan sonra, dizanteriye yakalanmıştım. Gezinin olağanüstü güzelliklerinde ve ziyaret ettiğimiz aşiret reisleri tarafından gösterilen misafirperverlikten tümüyle yararlanabileceğim halde, çoğunlukla Franklin'in nazik ama katı bakımı altında yaşıyordum. Franklin, hiçbir katı yiyecek yememe izin vermiyordu. Beni hintyağı, Brandy ve Arapların 'liban' ve Kürtlerin 'Mast' [Kürtçe; yoğurt] dedikleri, birçok hastalığa iyi geldiği söylenen ekşi birşeyle besliyordu. Bu tedavi yöntemi, beni iyeleştirmediyse de rahatlattı. Ve sonunda, geri dönüp Spilik'e vardığımızda, Franklin'le beraber gerekli tedavimin yapılması için Kerkük'e gittim. Yaşadığıma, bir tür 'açlık' da denilebilir. Tedavi edilmiş gibi göründüğümde, tekrar işime devam etmek istedim. Bu acelecilik aptalca birşeydi. Zira hastalık tekrar nüksetti. Yine de işimi bir dereceye kadar yapabildiysem de, hastalığı tamamen üzerimden atmak birkaç ayımı aldı.

9. Orta Doğu'nun insanları

Spilik üzerindeki yol inşaatının ilk aşaması, pratik olarak bitmişti artık. Ve hızla, Hintli askerlerin boğazda yapmış oldukları yola kadar uzatılıyordu. Bundan dolayı Benyamin Yenin'i burada sorumlu olarak bıraktım. Erbil'den Şaklawa'ya giden eski dar patika yolun yüzeyini düzeltip genişleterek, cepheden giriştim yola.

Sonunda bu büyük proje, faaliyete geçti böylelikle. Yolun yapıldığına dair haberler, ülkenin her tarafına süratle yayılıyordu. Uzak, yakın her yerden, iş bulurum umuduyla insanlar geliyordu. Pirmum Dağını -Banaman'ın ötesinde, yolu kesen sıradağlar- aşmam için emrimde altı bin adamım bir de ustabaşım vardı. Bu kalabalığı verimli bir şekilde çalıştırmak kolay bir iş değildi. Banaman'da ne ofisimiz ne de fazladan kadromuz vardı, tek hedefimiz işti. Yanımda çalışan vasıflı vasıfsız tüm işçilerin, hem mühendisi, hem mutemedi, hem doktoru, hem de kanun koyucusuydum.

Neyse ki, Şeyh Mahmud Berzenci'nin başka bir isyancı önderi olan ustabaşım Sabri Efendi'nin etkisi, adamların gönlünü almaya yetiyordu. Tabii ki, dikkat edilmesi gereken birkaç belalı adam ve fırsatını bulduğunda namussuzluk yapabilecek birileri de bulunuyordu her zaman. İlk başlarda herkesi tek tek tanıyamıyordum ve bazen bazıları fazladan bir maaş daha almak için yanlış isim verirlerdi. Bu suç farkedildiğinde, yapanın dayağı -çok şiddetli değil- hak ettiği anlamına geliyordu bu. Zira, bu alçak herifleri kendi arkadaşları önünde utandırmanın genel olarak yeterli bir ceza olduğunu fark etmiştim. İşçilerin arasında bazıları da kullandığımız parça başı iş sisteminde günlük işlerini tamamladıkları zaman, bu tembelliklerden dolayı, para cezasına tabi tutulmaları gerekiyordu. Gerçi, özellikle iyi çalışanları ödüllendirmek için hiçbir şey yapmıyordum -çoğu da iyi çalışıyordu.

Disiplinin katı olmasına rağmen, işçiler durumlarından pek rahatsız gibi görünmüyorlardı. Ve bir de, ne grev ne de lokavt oldu. İşçilerin kendi çabalarının sonucu olarak yolun tedricen ilerlediğini gördüklerinde, işlerine dört elle, gerçek bir hevesle sarılmış olmaları, beni çok sevindirmişti. Bu öyle bir hevesti ki, dört yıl sonra, nihayet yol İran sınırındaki geçite varıncaya kadar, hiçbir zaman terketmemişti onları. Bu basit insanların amaçlarını gerçekleştirmede gösterdikleri sabır ve inat ve işte uzmanlaşmayı öğrenme kapasiteleri, giderek etkilemişti beni. Çok geçmeden, katlanılan sıkıntıya değdiğini anladım.

Ayrıca, çok da eğleniyorlardı. Üç büyük ulustandılar -Kürtler, Araplar, Farslar. Her birini sırasıyla tanımlamaya çalışayım.

Komşu köylerden gelen birkaç ekip Kürt vardı. Dağlıların giydiği keçi kılından yapılmış grimtrak elbiseler giyiyorlardı. Pantolonları genişti. Paralarını, değerli eşyalarını sakladıkları ve yanlarından hiç eksik etmedikleri ucu eğri hançerlerini

taktıkları, kuşakları vardı bellerinde. Eğer hançer (tehlikeli bir silah olarak değerlendirilir) yalnızca gösteri için taşınıyorsa, kuşağın kıvrımları arasına meyilli olarak iyice sokulur, ama her an kullanmak amacıyla taşınıyorsa, yıldırım gibi çekebilsin diye, kir Kürtler bu konuda ünlüdür, göğsün ön tarafında, kuşağın içine tam sokulmadan yukarda tutulur. Türkler döneminde hançer taşımanın yasaklandığı ve bu yasağa uymayanınsa öldürülebileceği gibi çok sert yasaların olduğu söylendi bana. Ama biz bu durumdan hiç endişe duymadık, huzuru sağlayan diğer yöntemlere güvendik sadece. Herhangi bir sorun çıkartmadıktan sonra, yol yapımı sırasında hançerlerini istedikleri gibi taşıyabilirlerdi. İşin ilk günlerinde, Kürtler omuzlarında çapraz asılı fişekleri, ellerinde tüfekleri ve kuşaklarında herkesin görebileceği bir şekilde duran hançerleriyle birlikte geliyorlardı işe. Sonraları bu silahların gerçekten onlara bir yararının dokunmayacağını ve bu süs eşyalarının sadece onları işlerinden alıkoyduğunu görünce, artık onları evlerinde bırakarak işe geliyorlardı. Aşiretlerin kendi aralarındaki kavgalarda hançer ve kılıç darbelerine karşı korunmak için, en az zırhlı bir ceket kadar iyi olan, tuhaf, pileli yelekler giyerlerdi. Bu yelekler, en az bir hayvan postu kadar sert, bir inç kalınlığında bir keçeden yapılır. İnsanı sıcak tuttuğundan dolayı, bizim Kürtler bu yeleklerden giyerlerdi. Burnu yukarı kalkık deri ayakkabılar, yörenin imalatıdır. Küçük takkelerin etrafına doladıkları, koyu gri püsküllü sarıklarıyla kostüm tamamlanmış olur.

Bu köylü Kürtler, uzun saatlere varan zahmetli işlere alışkın değillerdi. Ama çok geçmeden, sürekli çalışmaya alışmaya başladılar yavaş yavaş. İşin başında, duvarcılara taş getirme gibi basıt işleri onlara vermek zorunda kaldık. Ayrıca işe yeni alınan herkesin, sık sık ibadet etmek için işe ara vermesi, ciddi bir biçimde engelliyordu işlerimizi. İbadet yapanın işi ya-

Rewanduz nehrine katılan Alanasu.

Fotoğraf: J.D. Kidd

vaşlatmak için ibadet süresini kasten uzatmadığı müddetçe ve ibadetten sonra diğer çalışanlar gibi işine devam edip tamamen rekabetçi bir ruhla kendini işine verdiği sürece, bu mola vermeleri pek önemsemiyordum.

Kendi özel lehçelerinin dışında dil bilmiyorlardı. Dilleri, birçok lehçenin yarattığı zorluklar bir yana, öğrenilmesi kolay bir dil değildir. Kürtçenin Farsçayla yakın ilişkisi var ve belki bu dilden gelmedir. Ama farklı bölgelerden gelme Kürtlerin, birbirlerini anlayamadıkları birçok lehçesi var Kürtçenin. Ama yol yapımı sırasında, geniş bir kelime hazinesine sahip olmam gerekmiyordu. Söylemem gerekenlerin hepsi: "Acele edin, büyük kayaları getirin, çok getirin, çabuk getirin"di. Zira Kürtler duyarlı insanlardır ve güzel söze değer verirler. Bu

konuda, enerjilerini gevezelik yaparak, şarkı söyleyerek harcayan ve çalışmaları için sürekli pohpohlanmaları gereken Araplardan oldukça farklıdırlar. Tabii ki, iyi Arap işçiler olabildiği gibi, kötü Kürt işçiler de olabilir. Ama ben genel konuşuyorum.

Yol yapımında çalışan çok sayıda Arap vardı. Yazları gelirler, sonbaharda da tekrar geri dönerlerdi. Zira Kürt kışıyla karşılaşmak istemezlerdi. Çoğunluğu Musul civarındaki yoksul aşiretlerdendi. Ne ekilebilir toprakları vardı ne de tarlaları. Zaten toprağı işleyemeyecek kadar tembeldirler ve rençberliği kadınlarına bırakıyorlardı. Bunlar, Irak'ın bir ucundan diğerine her tarafında rastlayabileceğiniz tipik yoksul, tarım emekçisi olan Araplardır. İngiliz aylakları gibi bir değneğin ucuna bağladıkları bohçalarını omuzlarına alarak, millerce yol katedip yol yapım işine geliyorlardı. Elbiseleri çok sadeydi. Çoğunlukla, kadınları tarafından ilkel dokuma aletleriyle keçi kılından örülmüş ya da kaba pamuktan yapılmış, ayaklarına kadar bol bir şekilde inen uzun beyaz bir gömlek giyiyorlardı. Bu gömleğin üzerinde, kışın soğuğunda yürürken ya da otururken başlarını örtebilecekleri koyu bir abbas ya da pelerinleri vardı. Başlarında ise, usturayla tıraş edilmiş dazlak kafalarını örtmeye yarayan, arkaya doğru attıkları, kırmızı beyaz tipik renklerle bezeli 'kefiye'leri vardı. Kefiyeleri başlarından düşmesin diye, uygun bir şekilde, 'egal' adı verilen siyah bir ipi başlarından iki kez dolandırarak, kefiyelerini bağlıyorlardı. Hemen hemen her zaman ayakları çıplaktı. Çölün devedikenine aldırış etmeyecek kadar sertçe nasır tutmuştu ayakları. Ama dağlık alanların bu keskin kayalıklarında, ayakkabısız rahatça dolaşamıyorlardı.

Sempatiktiler. Kürtlerden daha konuşkan, daha espirtüel ve işten kaytarmada daha hünerliydiler. Ucu sivri, basmak için tahtadan bir ayak yeri olan, tarım işlerinde kullanılan, saçma

sapan küreklerini de beraberlerinde getirirlerdi. Kuşkusuz bu aletler, kayalık zeminde hiçbir işe yaramazdı. Oyalansınlar diye, onlara bir kazma ya da bir kaldıraç verildiğinde, neşeli neşeli gülerlerdi ve ertesi yıl buna rağmen yine de o gülünç küreklerini beraberlerinde getirirlerdi. Onların, bu kürekleri taşımaktan zevk aldıklarına inanıyorum.

Diğer işçilerle aynı ücreti alıyorlardı ama yiyeceğe pek para harcamazlardı ve kış aylarında evde boş boş oturdukları süre boyunca idare edebilecek kadar para biriktirmeye uğraşıyorlardı. Sonuçta zayıf düşüyorlardı -neredeyse açlıktan öleceklerdi. Onlara yemek yedirmek için elimden geleni yapıyordum. Ama makul bir fiyatla onlara yiyecek sağlamanın ve iyi beslenmedilerini söylemenin dışında, elimden pek birşey gelmiyordu. Herkesin maaşından makul bir miktar kesip, onun yerine yemek çıkarmak ya da genel bir mutfak oluşturmak, ekiplerin böyle dağınık çalıştığı ve farklı yemek kültürlerinin olduğu bir yerde, sözkonusu olamazdı.

Araplar dağlıları sevmezdi. Öyle diyorlardı. Taş işlerinde pek iyi değildiler. Kazılacak bir yer varsa, bu monoton iş her zaman onlara verilirdi. Buna rağmen, ilkbahar güneşi karları erittiğinde, o zahmetli uzun yolları aşıp, yine de her yıl gelirlerdi. Öyle ki, her birini tek tek ismine kadar tanıyıp, filan adam bu sene niye gelmedi diye sorardım.

İlgilenmemden memnun olmuş halde, neşeyle cevap verirlerdi, "Haa, başınız sağolsun, geçen kış öldü" diye cevap verirlerdi.

Bazen de, "yolda yalnızca kayalıklarla ilgili işler kaldığı için size bir daha gelmeyin demiştim, artık kazılacak toprak yok. Ayrıca sizi soyup öldürebilecek olan Kürtlerden korktuğunuzu söylemiştiniz" diye takılıyordum onlara.

"Doğru ama uzun süredir sizinle çalışıyoruz. Hep şikayetçi olmanıza rağmen yine de her seferinde iş verip baktınız bize.

Bu yollarda kimsenin soyulmadığını, kimseye saldırılmadığını gördük" diye yanıt verirlerdi.

Bu nedenle, ertesi yaza kadar, yolda çalışabilecekleri bir iş ayarlardım onlara.

Ancak, defterde kayıtlı olan işçilerin en önemlilerini, İranlı Kürtler oluşturuyordu. Başka bir yerde evleri olmadığı için, bunlar yol yapımında kampta yatıp kalkan profesyonel ve düzenli işçilerdi. Bunların çoğunun, kendi köylerinden dışlanmış, bu yüzden de iş aramak amacayla Irak'ı dolaşan kötü karakterli kişiler olduğunu anladım. Başka işçilerin yaptıklarının iki katını yapabiliyorlardı. Diğer işçilerin gösterdiği eforun sadece yarısıyla, yol yatağındaki büyük kayaları çıkarmada kaldıraç ve kazmaları çok hünerli kullanıyorlardı. Neredeyse hepsi bekardı. Geride tasalanacakları ne evleri vardı ne de karıları, (öyle söylüyorlardı). Yiyeceğe, Araplardan daha çok para harcıyorlardı -geri kalanıyla da hiç şikayetçi olmadan kumar oynuyorlardı. Kürtlerin ve Arapların elbiseleri pitoreks olmasına rağmen, İranlılarınki, onlarınkinden çok daha tuhaftı. Arap ve Kürt karışımı elbiseler giyerlerdi. Ama ek olarak ağır Avrupa botları (genellikle lime lime olmuş) ve ikinci el her türden Batı giysisi giyerlerdi. Yakın Doğu'da elbiselerin değiş tokuş sistemi o kadar karmaşıktır ve eşyalar o kadar el değiştirir ki, ceketleri ve pantolonları nereden temin ettiklerini hiçbir zaman öğrenemedim.

Sürekli Tuğbay* tüniği giyen birinin, bunu, dürüst yollarla ya da başka türlü bir biçimde İngiliz askeri kaynaklarından elde ettiğini tasavvur edebiliyordum. Ama 1850'lerin uzun kuyruklu popüler bir frakını giyen adamın, bunu nerden aldığını insan hayal bile edemezdi. Ne de omuzları beyaz harflerle "L.N.E.R Guard" damgalı siyah ceketin nereden alındığı bili-

* Tuğbay: Eskiden tugay komutanlığı yapan albayla tuğgeneral arasındaki bir rütbe. *(-ç.n.)*

nebilirdi. Bu elbiselerin sahibini, kazanmasıyla aşağıdan gelirken ne zaman görsem, kayıp bir Edinburg biletini ceplerinde hummalı bir şekilde arama hissi uyanıyordu içimde -bakarsınız treni bekletebilirdim. Bir başkasıyla, bir zamanlar belki de Bond Street'i çokça aşındırmış bir hanımnefendinin artık tüyleri iyice dökülmüş, taklit fog derisi kürkünü giyiyordu. Bu aynı adamın altındaydı gösterişle giydiği, kenarları solmuş kırmızı şeritle süslü, bando mızıkacılarının pantolonu vardı.

Bu İranlı Kürtlerin hemen hepsi, nereden alındığı bilinmeyen Avrupa orijinli elbiseler giyerlerdi. Değerli bir hazine gibi görünen bu elbiselere, ömrünün çoğunda onları gece gündüz üzerinden çıkarmayan sahipleri tarafından çok büyük bir değer atfedilir. Ve özenle tamir edilip düzeltilirlerdi. İç çamaşırları da yamalı bohça gibiydi ama yorucu işlere rağmen, sık sık yıkayıp temiz tutuyorlardı.

Bu adamların çoğu, daha önceden, ya bizim bölümün mühendislik işlerinde, ya petrol şirketlerinde ya da demiryolu bölümünde çalışmışlardı. Bu yüzden de işlerinde epeyce hünerliydiler. Bazılarının yeteneklerini ve iyi hallerini gösteren, işten ayrıldıktan sonra aldıkları sertifikaları vardı. İsteyene, benimle çalıştıklarına dair imzalı belge her zaman veriyordum. Zira bu daha sonraları hem bu belgenin sahibi için hem de onu işe alacak olan için yararlı olurdu.

Bununla ilgili, RAF'tan yeni gelen birinden duyduğum komik bir olayı anlatayım size. RAF'tan yeni gelen bu adam, bir gün arkadaşlarıyla beraber arabayla yolun ıssız bir yerine kadar gitmişler ve bir Kürt köyü yakınlarında öğle yemeği için mola vermişler. Aniden yanıbaşlarında, birçok silahlı aşiret mensubunun bitiverdiğini farketmişler. Çok ürküp korktukları ve Kürtçe de bilmedikleri için, tabancalarının kılıflarını açıp hazır halde beklemişler. Grubun lideri, hançerini ya da tüfeğini değil, büyük bir gururla elinde bir belge sallayarak

yanlarına gelmiş. Belgede, "Aziz Ağa iki yıl çalışmıştır, işe alınmaya uygundur" yazıyormuş ve altındaki imza da benim imzammış. Köylüler sadece gelen konuklardan biraz üzüm isteyip istemediklerini sormak için gelmişler. Ve muhtar da bu övücü sertifikasını gösterip caka satmak için bu fırsatı kaçırmamış.

Her ne kadar birkaç Arap, öğrenilmesi kolay olmayan kaya patlatma ve köprü inşa etme teknikleri konusunda birinci sınıf iseler de, bu konuda uzman olanlar, çoğunlukla İranlı işçilerdi.

Önemli ve beceri isteyen başka bir zanaat da, duvar ustalarınınkiydi. Bunların çoğu ayrıydı. İşçilerin taşıdığı taşları çekiçle kabaca yontarak, en son yol seviyesi yükseliğinde harçsız duvarlar yapıyorlardı. Bu duvarla, yolun yokuşlarda viraj aldığı yerlerde, bazen yirmi ya da daha fazla fett yüksekliğe kadar çıkıyordu. Küçük taşları ezerek, yola son halini vermek için üzerinden geçecek olan buharlı yol silindirinin ağırlığını çekecek kadar sıkı bir şekilde örülmesi gerekiyordu bu duvarların. Eğer kaynak ayrılmışsa, üstüne bir de zift çekiyorduk.

Banaman'da, sonraki yıllarda büyüyüp gelişerek modern yol makinalarının oluşturacağı, "atölye ve makina" ilkiyle başladık işe.

Bize, bir buharlı yol silindiri, bir taş kırma makinası ve bir de traktör gönderildi. Bu traktör, gündüz taş çekiyor, gece de taş kırma makinasının moturunu çalıştırıyordu. Bu üç makinamla çok büyük bir gurur duyuyordum. Bu makinaların, acemi şoförlerle bile ne kadar çok iş yaptığını göstermekten büyük zevk duyuyordum. Elbetteki bir süreliğine, bu makinalar var olan sorunlarımıza yeni sorunlar eklediler yalnızca. Makinaları kullanmaları için görevlendirdiğim adamlar sık sık yaralanıyorlardı. Buharlı yol silindiri üzerindeki 'ikinci' adam, Stephan Leacock'ın doğabilimlerinin ilk yasasını bilmiyordu,

"dönen çarklı dişlilerin arasına parmaklarınızı koyarsanız, pantolon askınıza kadar makina çalışmayı sürdürür." Allahtan bu olayda, adam sadece sağ elinin çoğunu makinaya kaptırmıştı. Bir başkası da kolunu, taş kırma makinasının ağzına kaptırmıştı. Daire testeremizin olmadığına şükretmeye başlamıştım. Hiç değilse birkaç adamın sağlam kalmasını istiyordum.

Bu türden kazalar olduğunda, ilk yardım çantamla elimden geldiği kadar yaraları sarmaya çalışıyordum. Sonradan da, yaralıyı, Erbil'deki Suriyeli doktora götürüyordum arabamla. Doktor, olabildiği kadarıyla tedavi ediyordu yaraları. Her kazada, hastanın bakımı için para ve kazazedeye tazminat ödenmesi için girişimlerde bulunuyordum. Bir iki yıl boyunca yaptığım bu başvuruları Maliye Bakanlığı bazen kabul ediyordu. Tek tek her bir kaza başvurusunu değerlendirmek, sanki parlamentodan özel bir yasa geçiriyorlarmış gibi uzun bir süreyi alıyordu. Sonuçta da ödenmesi gereken miktar topu topu sekiz pounddu.

Son derece şaşırtıcı bir olaydı, yol silindirimizin ortalıkta görünmediği bir günde oldu. Birkaç sulama mühendisi, işimize bakmaya gelmişlerdi ve yolun inşa halinde olan bölümünün ilerisinde benimle karşılaştılar.

İçlerinden biri, "Allah Allah bayağı ilerlemişsiniz. Tepenin diğer tarafındaki yolda, yol silindirinizin perfonmansı görülmeye değerdi doğrusu. Sürücüsü, şaşılacak düzeyde mükemmel. Yokuş aşağı virajları, saatte otuz mil süratle ne kadar da kolay alıyordu öyle, bizim arabayı sıyırıp geçerken, aramızda sadece altı inç kalmıştı. Son olarak onu, yokuşun aşağısında, çok daha hızlı bir şekilde keskin bir virajı dönerken gördük.

Berserini Boğazı
Foto: Kaptan H.M. Burton

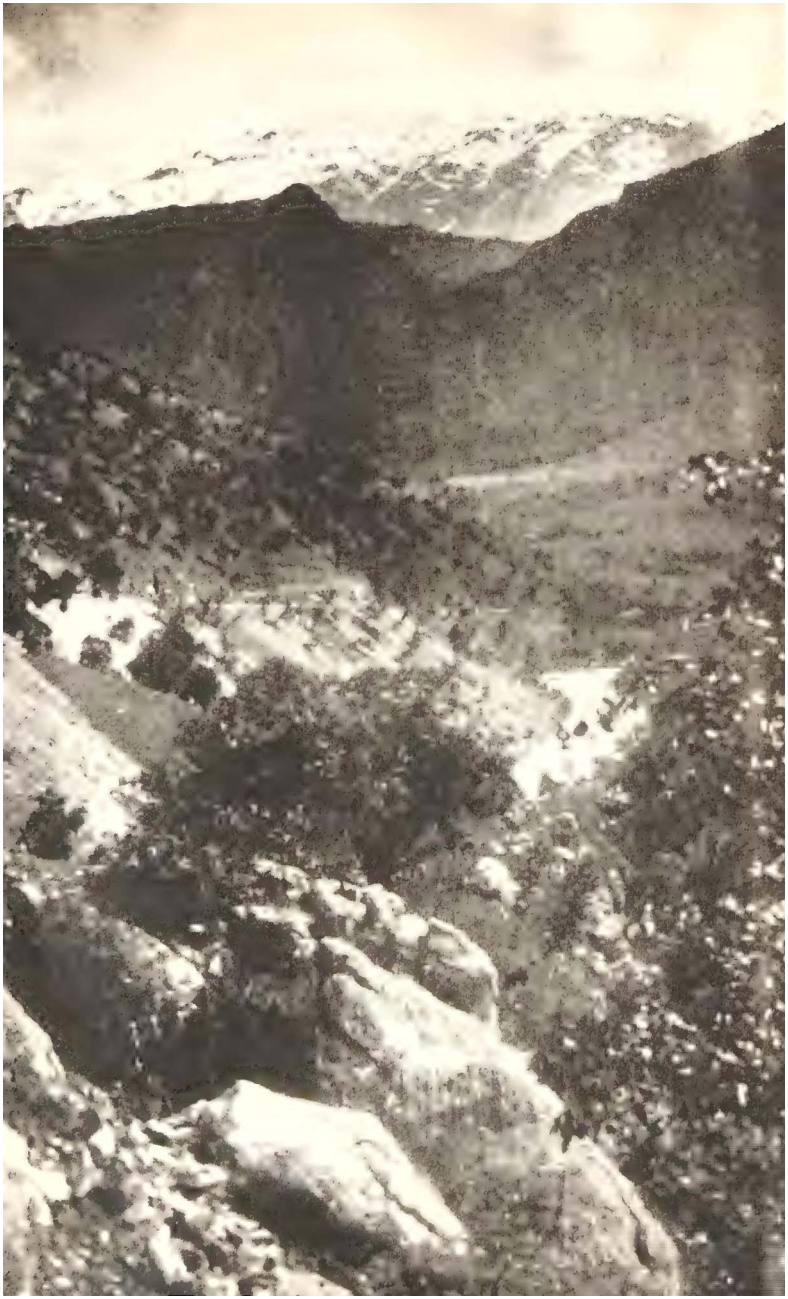

Böyle kısa bir süre içerisinde, bir adamı akrobatik gösteri yapabilecek kadar nasıl eğitebildiniz? Olağanüstü bir başarı doğrusu" dedi.

Tüylerim diken diken olmuştu. Hiçbir buharlı yol silindirinin saatte beş milden daha fazla hız yapmasına izim verilmezdi. Konuklarım da bunu çok iyi biliyorlardı. Daha hızlı sürmek, hem yararsız hem de bu türden yollarda tehlikelidir. Bundan daha da kötüsü, daha o sabah en iyi sürücümü hasta listesine koymuştum. Ve silindiri kullanma görevini, kısmen eğitimli yardımcısına vermiştim. Besbelli ki, vitesleri karıştırmış. Eğilmiş kocaman bir silindir tekerleği, kaynayan bir kazan ve hurda yığını altında kalıp üzerine buhar fışkıran ezilmiş bir adam getirdim gözlerimin önüne. Ama hayal ettiklerimi kendime saklamamın iyi olacağını düşündüm. Belli ki, arabayla gelenler, herhangi bir patlama sesi duymamışlar ve bereket versin ki altı inç gibi bir aralıkla canlarını kurtarabilmişler. Laubali bir şekilde yanıt verdim:

"Ha! Ha! Evet. Bu vasıfsız işçilerin arasından iyi şoförler bulabildim. Bu yoldaki tek buharlı silindirimizden azami düzeyde yararlanmak zorundayız. Bir an bile boş kalmasına izin veremezdik öyle değil mi? Hadi işinize bakın" dedikten ve onları apar topar yolcu ettikten sonra, geldikleri yöne doğru hızlı adımlarla gittim. Sonunda makina stop edip durduğunda, uğradığımız zararın sadece, kamyonlarımızı tamir ettiğimiz atölyelerde, bizzat kendimizin onarabileceği kırık bir akstan başka birşey olmadığını görünce, şaşırdım elbette. Bu atölyelerde, bir torna tezgahı ve diğer aletler vardı. Bu atölye, savaş zamanında Bağdat'ta bize geçen eski kuşakların bıraktığı bir mirastı, çok da yararlı olduğu ortaya çıktı.

Bu buharlı yol silindiri, bize gönderilmek üzere direk İngiltere'deki fabrikasından Kerkük'e getirilen yeni marka ikinci bir yol silindirinden daha şanslıydı. Onu Erbil'e götürecek

olan şoför, ovalarda iş gören bir başka yol silindirinin şoförüydü, dağ yollarının ova yollarına benzemediği konusunda uyarılmıştı. Ancak Doğulular (Batılılar gibi) çok iyimserdiler. Bu uyarıları küçümseyip gülerken, altın dişleri parlıyordu. Yani şimdi o nasıl sürüleceğini bilmiyor muydu? Yıllarca şoförlük yapmamış mıydı yani? Beş dakikada sürmesini öğrenemeyeceği herhangi bir İngiliz yol silindiri var mıydı ki? Tabii ki yoktu! Hıh, buharlı yol silindirleri! O anadan doğma şofördü!

Gerçekten çok iyimser olan bu adamın bu konuşmalarının etkileyici bir yanı var. Böyle kendine çok güvenen adamlar, haftanın her günü Londra'da milleti dolandırmaya çalışırlar ama çoğu kez, mesele anlaşılıp zoru gördüklerinde sıvışırlar. İkinci yol silindirinin Kürkük'ten aşağı yukarı altı mil ötede bir dere yatağına devrilmesi gibi, bu türden adamların iddiaları da tepetaklak olduğu zaman, bu adamlar, bu işin sorumlusu sanki kendileri değilmiş gibi, bir işe karışmadan öyle kenarda dururlar. Bu silindir de ters yüz olmuştu ve tekerlekleri havadaydı. Eğik bacası yol kenarına düşmüştü. Şoförü çamurdan sürünerek çıkmıştı. Hayal kırıklığına uğramış ve aklı başına gelmişti. Bu buharlı yol silindiri, dere yatağından çekilip düzeltildiğinde, bir daha hiç o eski alımlı haline gelemedi ve kendisine yapılan bu haksızlığı hiçbir zaman unutamadı ama bölümümüze yıllarca kin besledi sanki.

İş kazalarında ortaya çıkan bütün ciddi yaralanmalara anında müdahale ediliyordu. Ama küçük yaralanmalar ve hastalanmalar için bir dispanser açmak ve her akşam adamlarımı tedavi etmek zorunda kalıyordum. Portatif ecza çantam, bizim Sağlık bölümünden ve Erbil'deki Suriyeli doktor arkadaşımdan temin ettiğim ilaçlardan müteşekkildi. İlaç çantamla ve hastalıklar hakkında bilgi içeren yazılarla, büyük ameliyatlar hariç, ister cerrahi isterse de tıbbi olsun, yapamayacağım hiçbir şey yok gibi görünüyordu. Hastalarım çoğunlukla sağlıkla-

rına kavuşup, mutlu bir şekilde ayrılırlardı yanımdan. İlaç çantamda, iyot şişeleri, kenin, borasit, aspirin, magnezyum sülfat, morfin (üzerinde zehirlidir işareti var), hintyağı, potasyum permangonat, makaslar, bandajlar katkut ve kırık tahtaları vardı eğer bunların dışında, geri kalan bütün ecza ve Guy'ın* amaliyat malzemeleri olsaydı bile, bu küçük çantamla yaptığımdan daha fazlasını yapamazdım yine de.

İşte size tipik bir vaka. Bir Arap feryat figan inleyerek geliyor: "Sahip, eni hasta." Hastayım efendim.

Ben: Neren ağrıyor?

Arap: Valla betni, karnım. (vücudunun ağrıyan yerini tutarak.

Ben: Çok iyi (iki galonluk kutudan bol dozda hintyağı döküp yutturuyorum ona) Şimdi nasıl, daha iyi değil mi?

Arap: Kulliş zen, sahip. (Çok daha iyi, Allah razı olsun, vs)

Ayaküstü oracıkta hemen iyileşirler. Güvenmekten gelen bir şeydir bu! Aklıma gelmişken tedavi yöntemlerim ne kadar nahoş olursa, hastalarımın tedavime olan güvenleri o kadar artmış gibi görünüyordu.

Ateşi olan hastalara, kinin veriliyordu. (Çoğu sıtmalıydı) Yaralar sıcak su ve iyotla temizleniyor, kırmızı gözler borasitle yıkanıyordu. Trahom, çok yaygın olan bir salgındı.

Gerçekten hasta gibi görünen biri, Erbil'deki hastaneye gönderiliyordu. Ama onların çoğu, yeterince sağlıklıydı. Sadece küçük rahatsızlıkları vardı.

Erbil'den ve tıbbi yardımdan uzaklaştıkça, ihtiyacı olanların gelip istirahat edebileceği, iyi yemek yiyebileceği ve bakımının yapılabileceği, çadır hastaneler kurdum. Bazen de, kendi aralarındaki kavgalarda yaralanan aşiret mensupları, ta uzak te-

* Guy's Hospital Londrali bir kitap satıcısı. Oxford University Yayınevinin basımcılarından biri olan Thomas Guy, (1645-1724) tarafından kurulan Londra'daki hastane.

peleri aşıp, yaralarını sardırmaya geliyorlardı. Benim ilkel tıbbi servisime olan güvenleri, çoğu zaman son derece dokunaklıydı.

Ayrıca, yoklama defterinin kontrolü ve işçilere ödenen paraların hesaplanması, akşamları zamanımın çoğunu alıp götürüyordu. Küçük çadırımda (çadırlar azdı ve benimkisi yırtık pırtık bir çadırdır. Vasıfsız işçilerinkinden daha iyi değildi) oturuyordum. İşe kaç gün geldiklerini maaşına göre her adamın ne kadar para alacağını hesaplarken, çadırın kenarlarına sıkı sıkıya sarılan iri ve kahverengi bok böcekleriyle akrepler, faaliyete geçmek için uygun fırsatı kolluyorlardı.

Her onbeş günde bir adamlarımın maaşlarını dağıtmak uzun ve belalı bir işti. Altıyüz küsur işçi, yaklaşık yirmi ekibe bölünmüştü ve her ekibin başında da, onlardan ve dağıtılan aletlerden sorumlu "Tindal" adı verilen sorumlular vardı. Eğer aletler kaybolur ve bunun makul bir gerekçesi bulunmazsa, aletin değeri maaştan düşürülmek zorundaydı. Bunun dışında başka problemler de vardı. Bazen un kıtlığı olduğu zamanlar, unu Erbil'den biz satın alıp, maaşlarının belli bir kısmına karşılık olarak ekiplere dağıtıyorduk. Elbette, her adam kendi maaşının ne kadar olduğunu tam olarak biliyordu. Eğer birine kazara ödeme yapılmamışsa, bunu hemen söylerdi. Gerçi fazla ödeme yapıldığında, Allah bereket versin deyip, hiç sesini çıkarmadan parayı ceplerine koyarlardı.

Sabri Efendi'nin yarı Kürtçe, yarı arapça tuttuğu hesap defterleri, işimizi daha da zorlaştırıyordu. O'nun İngilizcede sıfır ama Arapçada beş olduğunu ve arapçadaki yedinin İngilizcede 6 anlamına geldiğini unutmamak zorundaydım. Böylece 70, 65 anlamına, ama 91 gerçekten de 91 anlamına geliyordu. Zira bu sonuncu rakam hele şükür ki İngilizcedekine uyuyordu!

Erbil'deki Hazine'den para getirme olayı dehşet verici bir-

şeydi. Yeni bir para sistemini tedavüle koyacağım diye, Irak hükümeti yıllarını boşu boşuna harcadı. Bu arada, şimdiye kadar gördüğüm en kaba kağıt paraları kullanıyorduk. Gerçi, bazı parçaları kaybolabiliyorsa da, iki ya da daha fazla parçaya ayrılmış düzinelerce yırtık pırtık Hindistan banknotlarını, karşıt köşelerindeki numaralar birbirini tutacak şekilde iğneyle tutturarak ya da pulla yapıştırarak, seçip ayıklamak zorunda kalıyorduk. Tarif edilemeyecek kadar kirliydiler. Ya mürekkeple ya boyayla, hatta bazen kanla kaplandığından, üzerlerindeki yazılar neredeyse görünmez hale gelmişlerdi. Şiddetin kol gezdiği bu diyarlarda, birçok tuhaf insanın eline geçmiş, birçok tuhaf olaylara tanık olmuşlardı.

Hazine memurundan almadan önce, bu banknotları bir kez hatta daha fazla saymak zorundaydım her seferinde. Hazine memuru, ayrıca, birkaç binden fazla gümüş rupi ve küçük madeni paralar veriyordu. Tüberkülozdan bir deri bir kemik kalmış bu solgun Erbil veznedarı, hesabında asla hata yapmazdı. Ve biz birbirimize mutlak surette güveniyorduk. Her zaman en temiz banknotları verirdi bana. Aslında, sabırsız ve meşgul bir mühendise az para vererek onu aldatmak, onun için çok kolay bir işti. Zira, parayı bir kez aldıktan sonra, sorumluluk tümüyle bana aitti artık.

Banknotların olmadığı zamanlar, bazen yalnızca gümüş sikke almak zorunda kalıyordum ve kampa arabamın güç bela taşıyabildiği madeni para çuvallarıyla dönüyordum. Bazen de gümüş sikke olmuyor, sadece banknotlar bulunuyordu. Bu da, paraların düz hesap beş ya da on rupi edecek desteler halinde, konbine olarak dağıtılması anlamına geliyordu. Parayı sonradan, aralarında hiç sorun çıkmadan paylaşıyorlardı. Tuhaftır, bundan dolayı hiç kavga etmiyorlardı.

Maaşı ödenen adam, maaşını aldığına dair üç kez parmak basmak zorunda kalıyordu. Üç kez altı yüz adamın parmak

izini almak işini bitirebilmem için, sabahlara kadar çalışmam gerekiyordu. Bir gemici fenerinin ışığında, etrafında sabırsızlıkla ayakta bekleyen yüzlerce belli belirsiz figürün arasında o karanlıkta, sebatla çalışır didinirdim. Mevsim ilerlerken, yağmur yağardı çoğu kez. Eğer dikkatli olmazsam, yoklama defterinin yaprakları çamurlanırdı. İnsan işi hızlandırabilirdi ama ödeme sırasında, bu neredeyse imkansızdı. Zira sadece ödeme yapmakla sınırlı değildi bu yoklama ve hesap defterleriyle olan işimiz. Sorular, Irak Hesap Uzmanı'ndan gelirdi:

Soru: Son yoklamadaki Ahmet Murad'ın şimdi niçin Murad Ahmet olarak yazıldığını açıklar mısınız lütfen?

Cevap: Çünkü öyledir de ondan. İkisi de farklı kişilerdir.

Soru: Neden Kerim Han'ın sol değil de sağ parmak izi alınmış? Ve niçin cuma tatili için bu adama para verilmiş? Açıklayabilir misiniz?

Cevap: Çünkü sol eli yok. Kendisi eşyaları korumakla görevli olan bekçimizdir.

İki yıl sonra, aynı sayfalar bir kez daha kontrol edilir.

Soru tarihli no'lu sayfada Abdulkadir'in çalıştığı günlerin toplamı doğru değildir. Fazladan sekiz anna verilmiş. Tahsil ediniz ve devlet dairesinden verilen avansı matluba geçiriniz. Ve tütfen, gelecekte bu türden hataları tekrarlamayın.

Cevap: Abdulkadir sekiz ay önce ölmüştür. Hata istemeyerek olmuştur. Ve tahsili de mümkün değildir.

Soru: Akrabalarından tahsil ediniz. Verilen emre göre, devlet hazinesinden verilen avansı matluba geçiriniz.

Cevap: Abdulkadir'in Irak'ta akrabaları yoktur. Kendisi İranlıdır.

Soru: O zaman tütfen hatayı düzeltiniz ve bütün İranlıların işine son veriniz.

Cevap: Abdulkadir'in vatandaşlık sertifikası vardı. Bu yüzden, o bir Irak vatandaşıdır. Usulüne uygun bir şekilde veri-

len sekiz anna için hesaplarıma bakınız. Soruşturulan işçinin milliyeti vs vs...

Soru: vs. vs.. (ad libitum)*

Her bir işçiye maaşları ödendikten sonra, iş bitmiş sayılmazdı, bir önceki ödemede bulunmadıklarını ve paralarını alamadıklarını iddia eden bir ekip olurdu her zaman. Gerekli incelemeler yapıldıktan sonra, iddiaları dağru çıkıyordu çoğu kez. Adamlarım, onlara iyi muamele ettiğimi gördükten sonra, kasti bir namussuzluğa hemen hemen hiç rastlanmıyordu.

Yalana ve abartılı yaklaşımlarına bu tür durumlarda değil, tersine kendi özel kavgalarında hakemlik yapmam gerektiği zamanlarda başvuruyorlardı. Bu gibi durumlarda kafalarının tası atmış bir şekilde yanıma gelirlerdi. Ben de, ya Kur'an üzerine ya da çocuklarının başı üzerine, ya üç taş attırarak ya da diğer kutsal şeyler üzerine yemin ettiriyordum. Buna rağmen yine de yalancı tanıklık ederlerdi. Bununla birlikte, genel olarak, kendi adıma o kadar sabır gösterdikten sonra, önerilerim doğrultusunda dostane bir çözüme geliyorlardı.

Sonunda "gün bitmiş, gecenin kanatlarına karanlık çökmüştü." Muayenehane kapanmış, ücretler ödenmiş, kavgalar yatışmış ve ortadan kalkmıştı. Yıldızlı gökkubbenin altında yatağım serilmişti. Bu taşlık zeminde, bir zamanlar güçlü uygarlıklar kurmuş ulusların torunları olan insanlar uzanıyordu her yanımda -Araplar, Kürtler, Farslar, Asuriler, Ermeniler ve Hintliler. Bu mehtaplı ve sıcak sonbahar gecesinde, üzerlerine herhangi birşey örtmeden ve herhangi bir yatağa ihtiyaç duymadan, orada burada koyunlar gibi birbirine sokulup yatmışlardı. İnananlar, inanmayanlar, her türden insanlar olarak bizler, bütün sorunlarımızı hayal ülkesine taşıyarak, Irak yazının o boğucu sıcaklığında, oniki saatlik uzun bir işin beraberinde

* Ad libitum (lat): İstenildiği kadar. (*-ç.n.*)

getirdiği o büyük bitkinliğin ardından, uzanıp deliksiz uyuyorduk. Uzaktan, gece vardiyasında çalışan taş kırma makinasının aralıksız gürültüsü duyulabiliyor. Ama bu gürültüye, sivrisinek sokmalarına ve sabahın ne getireceği bilinmeyen kaygılarına aldırmadan uyuyorduk. Görünüşte, giyimde, dilde, gelenekte ve dinde farklı olabiliriz ama ölüm gibi uykuda da hepimiz birbirimize benzeriz.

10. Kanyonun derinlikleri

Kürdistan'da kış, 1928'de, bizi Rewanduz Boğazında, Geliyê Ali Bey kampını kurarken yakaladı. Akarsuların ve uçurumların büyük bir engel teşkil ettiği böyle bir boğazda, iki yıldan fazla kalacaktık.

Gerçi son derece ilginç yıllardı bu yıllar. Bütün bu yol projesinin başarılı ya da başarısız olmasının, Geliyê Ali Bey'de yapacağımız işe bağlı olduğunu biliyorduk.

İlk başlarda, geçebilecek hiçbir yol umudunun olmayacağı tahmin edilen bu boğazda, birkaç aylık bir keşiften sonra, en dip tarafta yol için bir yer bulundu. (İlk yolun, yukardaki kervan yolundan geçmesi planlanmıştı.)

Boğazın derinliklerinde keşif yapmak, heyecanlı birşeydi. Alanasu Nehri, aşağıdaki kayalıkların üzerinden, irili ufaklı şelalelerden akıp, eğrelti otlarının her tarafı sarıp sarmaladığı karanlık mağaralardan geçerek, dik ve yelpaze şeklindeki bir çağlayandan Rewanduz Nehrine dökülüyordu. Billur gibi su-

İşçilerin öğle dinlenmesi, kayaların üzerinde uyurlarken.

ların ağır ağır aktığı, her tarafı ağaçlarla kaplı, yemyeşil küçük bir vadiydi burası. Ve daha da aşağılarda, ta eski zamandan bu yana orada olan koca bir kayanın oluşturduğu doğal bir köprü vardı, bu nehrin üzerinde. Boğazın bu yakasını incelemenin zorlukları vardı. Şu an devam eden yol yapımının, birkaç yer dışında pek öyle kaygı yaratacağını düşünmüyordum.

Esas kanyondaysa işler değişiyordu. Bu kanyonun içine girmek neredeyse imkansız gibi görünüyordu. Alanasu'nun en son olarak görkemli bir şelaleden dökülüp Rewanduz Nehriyle birleştiği yerde, sarp bir kayalık uçurumdan dolayı, nehrin aşağı ucundan kanyona girilemezdi.

Bu kervan yolundan, dik yüzeylerden inen ve nehir boyunca giden patika yollar yapabilirdik. Avantajlı yanlarını düşünerek inceledim buraları. Bu yolları takip ederek bir iki yerden, aşağılara inilebileceğine karar verdim. Aşağı bir kez inilebilirse, sanki basılacak daha sağlam yerler varmış gibi görünüyordu oralarda. Ama inişin ürkütücü olacağı belliydi. Ne o dipteki tehlikeli düz kaya çıkıntısını, ne de o yarıktan ilk inişimi asla unutamam.

Kanyonun derinliklerinde keşif yaptığım o ilk gün, benim için gerçekten anılmaya değer bir gündür. Seçip topladığım bir grup adamla beraber, bu kervan yolundan, neredeyse geçit vermez olan keçi yollarını takip ederek aşağıya indik. Ve sonunda, boğazın dibinde, düz bir kaya çıkıntısının başladığı yere vardığımızda, kendimizi kutladık. Ama önceden burada, suyun kenarında hoş bir gezinti yapabileceğimize dair umutlarımız yıkılmıştı. Biz ilerledikçe, düz kaya çıkıntısı da daralıyordu. Pınarların şırıl şırıl aktığı bu yerlerde, arada bir de, kayalıkların arasındaki çatlaklarda yetişen bodur incir ağaçlarına sıkı sıkıya tutunmak zorunda kalıyorduk. Balçıklı ve kaygan dar patika yollar oluşturan bu pınarlar, tehlikelere tehlike katıyorlardı. Havada asılı duran bir kaya tabakası da, bu kaya çıkıntısının üzerine doğru sarkıyordu en sonunda. On iki yardlık mesafeyi iki büklüm geçip, sonra da, ilkin ellerimiz ve dizlerimiz üzerinde, en sonunda da karnımız üzerinde sürünerek, çoğu zaman da aşağıdaki nehrin dik kayalıklarının kenarlarından, bir ayağımızla kuvvet alarak ilerlemek zorunda kalıyorduk. Nihayet birkaç yüz yard ilerledikten sonra, bu düz kaya çıkıntısı biraz genişledi ve tekrar belimizi doğrultabildik. Kuşkusuz dağ leoparları için bu keçi yolunu aşmak kolaydı. Ama bana eşlik eden o küçük grubun, burdan sağ salim kurtulması beni son derece rahatlatmıştı.

Dik bir yarı tırmandık. Bu yarın üzerindeki büyük bir pı-

nardan sağnak halinde dökülen su, güneş ışınları gün ortasında boğaza derinlemesine işlerken, avize gibi asılı eğrelti otlarının arasında, gökkuşağı gibi parıldıyordu.

Daha da ilerleyip, tekrar nehir seviyesine indik. Tıpkı Kaniya Bêxêr'de olduğu gibi, dik yamaçlardan kopup gelen büyük miktardaki sel sularıyla, yolumuzun hemen hemen tamamının kesildiğini gördük. Küçük bir keşif yaptıktan sonra, bir kayadan diğerine atlamak suretiyle bu suyu geçebildik. Gerçi içimizden biri, az daha o korkunç suya kapılıp gidiyordu ki, son anda bir arkadaş tarafından yakalanıp kurtarıldı.

Bu pınar bizi çok şaşırttı, çünkü çok yukarımızdaki eski kervan yolundarn bir hafta önce aşağı baktığımızda, bu pınara dair herhangi bir belirti gözümüze çarpmamıştı. Bizim için çok daha şaşırtıcı olanıysa, aniden ortaya çıkan bu pınarın bir ay sonra, yine aniden ortadan kaybolması oldu. Bu pınarın, mevsim normallerinin üzerinde bir yağış olmasından dolayı ortaya çıktığını zannediyorduk, zira bir daha bir damla bile akmadı. Sanki yolumuzu engellemek için dağın büyücüsü bu pınarın musluklarını ardına kadar açınış ve başarısız olunca da tekrara muslukları kapatmıştı.

Öyle görünüyor ki, Kürdistan'da hiçbir pınar yoktur ki, böyle aşılmadık bazı özellikleri olmasın. Gerçekten de, bu dağların içinde bir ruh olmalı!

Bir zamanlar insan eliyle yapılmış gibi görünen patika bir yola geldiğimizde şaşırmıştık. Bu yol, yüzyıllardır burada olmalı, zira yöredeki Kürtlerin bile bu yolun geçmişi hakkında bir bilgileri yok, ayrıca anlatılan efsanesi de yok. Yine de burada, açıkça görülebilecek şekilde, iki köprünün kalıntıları vardı. Birinin payandası hâlâ duruyordu. Ayrıca bir de, bir zamanlar yol için yapılmış taş duvar kalıntıları vardı. Yukarıdaki dik yamaçlardan kopup, aşağı yuvarlanan kayalar, bu duvarların büyük bir kısmını yerle bir etmişti. Bu yerlerde, kal-

kerli düz kayaların hiç de basılacak sağlam yerleri yoktu. Neyse ki, ip ve çelik çubuklar almıştık yanımıza. Ve bu aletlerin yardımıyla ilerleyebildik.

Sürünüp tırmanarak, birkaç yüz feet kadar yukarlarda, eski kervan yolunun hemen altındaki pürüzlü kayalıklara ulaştık ve yukarıdaki bu tehlikeli patika yoldan düşüp parçalananların korkunç izlerine rastladık. Esrarengiz ve korkunç bir yerdi. Büyük uçurumlar arasındaydık. Yanıbaşımızdaki nehir, gürül gürül akıyordu. Ve ayaklarımızın altında, yukarıdaki kervan yolundan yuvarlanıp gelen ticari eşyalar, buruşmuş askeri malzeme parçalarıyla, insan ve hayvan iskeletleri vardı. Orada öyle ayakta dururken, izleyip geldiğimiz yol üzerindeki bu korkunç yere gelene kadar, atlattığımız badireleri ve daha da kötüsü, böyle ölümcül bir vadiden nasıl çıkacağımızı - çıkabilirsek tabii- düşünüyorduk. Bu doğal hapishane içerisinde, kapana kısılmış, dört taraftan kısılmış gibi hissediyorduk kendimizi. Endişeyle etrafımıza bakınırken, birden aklımıza yapmamız gereken iş, yani boğazdan geçecek bir yol bulma işi geldi. Zira nehrin karşı kıyısında, içinde Balkian Nehrinin akıp gittiği kayalıklarda, bir ağız gördük. Gerçekten de, yukarıdaki yolda yaptığım ilk gezi süresince, Diana yakınlarındaki yeşil ovalara baktığımız "pencere" bu pencereydi. Ve dımdik kayalar boyunca yol açmanın zorlukları ne olursa olsun, boğazın bu yakasından bir yol açılması gerektiğini biliyordum.

Balkian Boğazına giden tek yol, Diana'nın ucundan geliyordu, zira önümüzdeki Rewanduz Nehri bir tür köprü olmazsa geçilemezdi. Bu yüzden, aşağı doğru tehlikeli patika yolu takip ederek esas boğaza vardık. Allahtan bu kez, herhangi bir aksilik çıkmamıştı.

Keşiflerimle ilgili yaşadığım bütün deneyimlerimin en rahatsız edici olanı, Balkian Boğazının incelenmesi sırasında

olacaktı. Daha önce dediğim gibi, boğaza en uzak uçtan girilmesi gerekiyordu. Bu da, Rewanduz'dan başlayan uzun ve dolambaçlı bir yolun aşılması demekti. Bu uzun yolculuğa bizim bölümden, izinden yeni dönmüş Major Perry ile birlikte, yağışlı bir sabah çıkmıştık. Balkian Bağızının girişine vardığımızda, bütün dereler taşmış, sel suları ortalığı kaplamıştı. Atlarımızdan indik. Atlarımızı, yanında bir işçiyle boğazın dışında bırakarak, Perry ve ben, boğaza girdik. Çok gitmemiştik ki, belli belirsiz yol, iki kola ayrılmıştı. Keşfimizi en kısa zamanda bitirebilmek için, ikimiz de ayrı kollara sapmıştık. Çünkü, ikiye ayrılan bu yol, sanki ilerde birleşecekmiş gibi görünüyordu ama birleşmedi. Boğaz, pek o kadar geniş değilse de biz birbirimizi kaybettik.

Yağmur bütün izleri yok etmişti. Öfkeden kudurup, gittikçe kabaran nehir sularının gümbürtüsü, belki de bizi birbirimize ulaştırabilecek bütün bağırışlarımızı boğuyordu. Boğazın karşı yakasının Rewanduz Nehrinin esas kanyonuyla buluştuğu yere kadar, sürünerek, tırmanarak, yukarı aşağı her tarafı aradım ama yine de arkadaşıma ait hiçbir ize rastlayamadım. Endişe verici bir durumdu, çünkü arkadaşım Major Perry, etrafımızı saran bu karmakarışık kanyona dair, benden çok daha az bilgi sahibiydi. Ayrıca geçtiğimiz yollar, çoğunlukla bir adım genişliğinde bile değildi. Ve ağır yağmurdan sonra, son derece kaygan bir hale gelmişlerdi. Bir dikkatsiz adım, bir kayış... Hiç kimse bu kabarıp taşan nehirden sağ kurtulamazdı.

Nehrin üzerine doğru sarkmış bir kayanın altında bir yerlerde, hiç dost görünmeyen ve tanımadığım bir grup Kürt, oraya sığınmış öylece duruyorlardı. Silahlı olduklarını ve uzun tüfekler taşıdıklarını farkettim. Bu nedenle de, ana kampımdan uzak bu türden alışılmadık gezilere çıktığımda, yanımdan hiç ayırmadığım otomatik tabancamın kılıfını açtım.

Şefik Hüsnü Efendi (sağdan üçüncü) ve Şeyh Seyid Taha'nın şabanaları.
Foto: Kaptan H.M. Burton

Arkadaşımın izine rastlamak için tekrar boğazın içinden geçtim. Zira, bir yerlerde yaralanmış ya da bayılmış olabileceğini düşündüm. Ayrıldığımız yolun hem aşağısını hem de yukarısını taradım. Sonra, bir kayanın altında saklanırken gördüğüm o Kürtlerin, onu soyup nehre atmış olabilecekleri aklıma geldi. Ama böyle olduğuna dair herhangi bir belirtiye rastlayamadım. Zira, kim olduklarını öğrenmeyi ve yardımlarını istemeyi düşündüğüm sırada, esrarengiz bir biçimde ortadan kaybolmuşlardı.

Tarifsiz endişeler içindeydim. Yakında akşam olacaktı ve karanlık çökmeden önce, birşeylerin yapılması gerekiyordu. Eğer Perry yaralanmışsa ya da kaybolmuşsa, mutlaka bulunması lazım. Bu nedenle geriye, boğazın girişine atlarımıza göz kulak olan işçinin yanına gittim. Devşirme Askerler Birliği'nin Kaptanı York'a, bütün olanları anlatan ve karanlık çökmeden acilen bir arama grubunun gönderilmesini bildiren, çalakalem bir mesaj karaladım.

Sorunun aciliyetini hemen kavrayan işçi, bir tavşan hızıyla

gitti. Zira, böylesine kaygan bir dağ yamacında, atla gitmekten daha ziyade, yaya gitmek daha iyiydi.

İşçi gideli çok kısa bir süre olmuştu ki, arkadaşım Perry boğazın karanlık ağzında birden bire görünüverdi. O da benim gibi, iliklerine kadar ıslanmış, yorgun ve bitkin düşmüştü. Ama yaralı değildi! O da benim kaybolduğumu düşünmüş, ana boğaza gitmiş olmam gerektiği düşüncesiyle, oralarda arayıp durmuş beni. Öyle olsa bile, birbirimizi nasıl kaybettik anlayamadım. O da benim kadar kaygılanmış. Saklambaç oynamak için ne havanın ne de yerin müsait olduğunu birbirimize söyleyip homurdandıysak da, böyle çetin bir günü kazasız belasız atlatmanın getirdiği rahatlığı varın siz düşünün.

Atlarımıza binip, yardım için gönderdiğimiz mesajı iptal etmek için, Devşirme Askerler Birliği'nin kampına doğru giderken, neredeyse karanlık çökmüştü. Hâlâ yağmur yağıyordu ve sağnak yağmurun damlaları, yerdeki su birikintilerinin yüzeyinde küçük daireler oluşturarak sıçrıyordu. Biraz yol aldıktan sonra, akşam karanlığında, sabahleyin geçtiğimiz küçük dereye yaklaşıyorduk. Bu derenin şimdi, geçmesi imkansız olmasa da, kabarıp büyüdüğünü biliyordum. Aniden keskin ve meydan okuyan bir ses duyuldu. Ve bu hayra alamet olmayan seslere -bir düzine tüfeğin mekanizma şakırtılarına- doğru atlarımızın dizginlerini çektik. Her tarafımız silahlı adamlarla kuşatılmıştı. Asuri askerler, her tepeciğin, her zaman çalının arkasında, sanki yerin altından çıkar gibi aniden ortaya çıkmışlardı. O zaman farkettim ki, önümüzdeki dere, yarı beline ve koltuk altlarına kadar çamurlu su içinde kalmış, haki üniformalı askerlerle doluydu. Asuri askerler, vahşi ve her türlü pis işi yapmaya kendini adamış ve bu konuda oldukça gaddar olan insanlara karşı mücadele veriyor ve hiçbir şeye aldırmadan, ölü ya da diri, Balkian Boğazından gelen herkesi yakalama emrini yerine getiriyorlardı yalnızca.

Mesajım yerine ulaşır ulaşmaz hemen harekete geçilmişti ve çok geçmeden de, kampından uzak, herşeye hazır bir bölük (karanlıkta büyük bir tabur gibi görünüyordu) karşımıza dikilmişti. Her ne kadar daha önce hiç aklıma gelmemişse de, Devşirme Asuri Birlikleri'nin dikkat edilmesi gereken tehlikeli bir güç olduklarını o zaman anlamıştım. Böyle bir havada, hiç gerekli olmamasına rağmen, Asuri Subaylar tarafından konuk edilmemizden biraz endişe duydum.

"Ah, kahrolasılar, sizleri gördüğüme öyle sevindim ki" diyen Kaptan York'un sesi, karanlığın derinliklerinden geliyordu. Ama bu sefer ciddi görünüyordu. Çavuş Yokhana, iki mühendisin de güvende olduklarına dair mesaj ilet" dedikten sonra dönüp bize "görüyorsunuz, B bölüğü emrinizdedir" diye açıklamada bulundu.

"Şüpheliler kaçmaya çalışabilirler diye, boğazın diğer girişlerini tutmaları maksadıyla gönderdiğim takımı geri çağırmak için işaret fişeği atmam gerek. Bu adamlar kavga etmekten zevk alırlar. Ama böyle bir gecede, her ikinizin de Zap'a kapılıp Bağdat'a kadar sürüklenmeyişinize oldukça sevindim. Ayrıca boğulmayacak kadar ıslanmak da hoş birşey değil. Hadi eve, ateşin yanına ve orada bıraktığım biralara gidelim" diye devam etti.

Kaptan York rahatlamış, tekrar eski ruh haline bürünmüştü.

"Zorluklar... Zorluklar mı? Kuzey Denizi Devriyesi vs, vs? Lüks ve konfor için, bana Kürdistan'ı verin! Nasıl ayakta kalınabileceğini bildiğinden, küçük karakollarda görev yapmış yaşlı bir askerden daha iyisini bulamazsınız. Size gelince, ördek gölünden çıkmış iki tavuk gibi mutlu görünüyorsunuz" diyerek güldü. Ve Diana'ya gitmek için yola çıkarken, çamur içinde kalan elbiselerimize bakıp, yersiz şakalar yapıyordu.

Başını belaya sokmamıza ve ona verdiğimiz bütün sıkıntıla-

ra rağmen, arkadaşımız Kaptan York'un her zamanki alçakgönüllüğü üzerindeydi haklı olarak, kolay bir avdık biz o gün.

Rewanduz Boğazının pençesimden kurtulmada, herkes bizim kadar şanslı değildi.

Bir grup adamım, benim ilk girdiğim ana boğazın aşağı yamaçları boyunca tırmanmaya çalışmışlar, ama aptallık edip yanlarına ip ya da buna benzer herhangi bir malzeme almadan yola çıkmışlar.

Adamlardan biri, suya kapılır kapılmaz, gözden kaybolup gitmiş. geride kalanlar, kervan yolunu tekrar tırmanabilmişler ve üzgün üzgün geri dönerken, arkadaşlarını aşağıda uzakta ırmağın ortasında büyük bir kayaya sıkı sıkıya sarılmış bir şekilde görünce çok şaşırmışlar. Güçbela kurtarabilmişler adamı. Ama bu hiç kimsenin unutamayacağı bir ders olmuştu bize.

Yine, adamlarımdan bir başkası, yukarıdaki yolu kayalardan temizlerken ayağı kayıp, uçurumdan aşağıya, daha önce insan iskeletlerini ve askeri malzeme döküntülerini gördüğümüz o ölümcül yere düşmüştü. Sonunda arkadaşları, defin için onu oradan çıkardıklarında, kırılmamış hemen hemen hiç bir kemiği kalmamıştı. Adamın itildiğini söylüyordu bazıları. Meseleyi araştırıp soruşturdum ama birşey bulamadım. Belki de itilmiştir.

Yaşanan trajik olaylara rağmen, boğazı fethetme düşüncesinin verdiği heyecan, adamlarımı daha çok çalışmaya teşvik ediyordu. Gerçekten de yol yapımı, aksiliklerle birlikte ağır ağır ilerliyordu.

Kış yaklaşıyordu ve Kürdistan'da kışın sert fırtınalarla dolu ve çok soğuk olduğunu biliyordum. İran sınırındaki geçidin ilk hazırlık incelemelerinin, geçit derin karlarla kapanmadan yapılması gerekiyordu. Bu yüzden güvendiğim bir Hintli olan Sorumlu Müfettiş Sujan Singh'i görevli olarak Geliyê Ali

Bey'de bıraktım ve doğuya doğru yola koyuldum.

Daha önce anlattığım gibi, Rewanduz Boğazı'nda incelemeler yaparken başıma kötü şeyler gelmişti. Ama Rewanduz'un on mil ötesinde, ancak bu kadar kötü olabilen Berserini Boğazıyla karşılaştık. Hiçbir kervan buradan geçmez. Bunun yerine, iki bin feet yükseklikteki uzun ve dolambaçlı yol kullanılırdı. Berseı ini'deki patika yollar, aşılması son derece zor olan yollardır. Katır sırtında bile gidebilecek pek yol yoktu. Yükleriyle birlikte hayvanları o yola sokmak, sonsuz kere yüklerin indirilip bindirilmesi ve aynı nehrin birkaç kez geçilmesi demek oluyordu. Neyse ki, o mevsimde nehir, en düşük su seviyesindeydi.

Bu türden taşıma sorunları, yoldaki ilerleyişimizi oldukça yavaşlatıyordu. Bununla birlikte inceleme ve araştırma, üzerinde düşünüp taşınma ve zaman gerektiğinden, bu gecikme pek sorun teşkil etmedi.

Dar vadi çok çarpıcı ve görkemliydi. Boğaz, Rewanduz Boğazından daha açık bir boğazdı genelde. Gerçi birçok yerde büyük yalçın kayalar, nehrin üzerine sarkmıştı. Araba yolu açmak için, tonlarca patlayıcı kullanmamız gerekiyordu. Tıpkı Rewanduz'da olduğu gibi, nehri geçmek için birkaç köprüye ihtiyaç vardı. Bir iki küçük şelale dışında nehir, bir İngiliz nehri gibi düz ve sakin akıyordu. Bu sessizce akan akarsuyun üzerine, söğüt ve çınar ağaçları sarkmıştı zarifçe. Nehir balık kaynıyordu -oltayla balık avlayan biri için burası gerçek bir cennetti. Her iki boğazda da, çok sınırlı olan menümüze balığın eklenmesi, sevindirmişti bizi. Düzinelerce çatallı ve acayip kılçıklarından dolayı, bu balıkları yemek belalı bir işti. Ama insan alışıyor. Hele bir de tazeyken pişirilmişse, tadına doyum olmuyor. Olta kamışıyla balık yakalamaya zaman bulabildiğim için, bunu mükemmel bir spor olarak görüyordum. Bunu söylemek çok güç olsa da, itiraf etmeliyim ki, gerçekten yiye-

ceğe ihtiyaç duyduğumuz zamanlar, sportif olmayan ama bizim sıkça başvurduğumuz hızlı balık avlama yöntemleri de kullanıyorduk. Orada olsaydınız, bizi affederdiniz. Küçük bir patlama yeterliydi. Patlamanın etkisiyle sersemleyip su yüzüne çıkan balığı tutmak için yüzmek zorunda kalıyorduk. Gerçi çoğu kez kendilerine gelip, biz gelene kadar kaçıp gidiyorlardı.

Sarp kayalıkların oluşturduğu muazzam bir doğal merdivenle yolu kesilen boğazın iki yakasında, çorak zirvelerinde karların aylarca kaldığı ormanlı dağlar uzanıyor. O çok uzaklardaki uçurumlara, tartışmasız dağ keçileri hakimdir. En uzakta görülebilen doruğun ötesindeki Türkiye, İran ve Irak sınırlarının birleştiği yüksek no-man's-land'a kadar uzanıyor bu sıradağlar.

Hakim olunamayan toprakların bir yerinde, bütün kanundışı Kürtlerin en namlısı Simko İsmail oturuyordu o zamanlar. Yıllarca suçlarının cezasını çekmeden yaşayabildiği o emin yerlerin, kendi doğal kalesinin tek hakimiydi. Sonraları 1930'da İranlılar ona bir tuzak kurdular ve İranlıların sunduğu yemin cazibesine kapılarak tuzağa düştü.

Olay şöyle olmuştu.* Tebriz'den Simko İsmail'e, ondan tamamen özür dileyen ve sınır yakınlarındaki Uşnu Eyaletinin valiliğine atandığını bildiren bir mektup gelir. Tek hakimi olduğu no-man's-land'de otlakları bulunan göçebe aşiret reisiyle birlikte Simko İsmail Uşnu'ya gider. Burda ona Garnizon Komutanlığı verilir ve vali olarak muamele görür. Kendisine bir ev tahsis edilir, ona ve adamlarına özel İran elbiseleri dağıtılır.

Simko, üç gün yöneticilik yapar ve egemenliği tanınır. Bu arada garnizona gizlice yığınak yapılır ve İranlılar planlarını

* Olay bir Kürdün aktarımından çevrilerek anlatılmıştır.

hazırlarlar. Adamlarından bazıları durumu sezerler ve Simko'ya ihanet tehlikesinden bahsederler. Ama o bunlara kulak asmaz. Etrafında kendi adamları yok muydu? Onu vali olarak tanımaları için İranlılar, bölgedeki bütün Kürt aşiret reislerine mesaj göndermemişler miydi?

Simko'ya önemli bir İran şahsiyetinin kendisini ziyaret etmek için yola çıktığını bildiren bir mesaj gelir. Hazırlıklar yapılır ve Simko, göçebe aşiret reisleri ve adamlarıyla birlikte, bu resmi şahsiyeti karşılamak için yola koyulur. Belirlenen yere geldiklerinde uzun bir süre beklerler. Ve sonra bir süvari dörtnala gelip, arabaları bozulduğundan dolayı konuğun bugün gelemeyeceğini söyler. Bu yüzden Simko da tekrar kente geri dönmek için yola koyulur. Bu arada İran garnizonunda, askerler, makinalı tüfekleri ve silahlarıyla bütün çatılarda pusuya yatmışlardır. Kente yürüyerek dönerken Simko, kötü birşeyler olacağına dair bir tehlikenin kokusunu alır. Şafak söker sökmez adamlarıyla birlikte evine, yani dağlara geri döneceğini söyler. Ama bu akıllı karar için artık çok geçtir. Karanlık çöküp grubun önünde evine yaklaşırken, aniden İranlılar her taraftan ateş açar.

Böylece, Simko İsmail, on iki Kürt reisi ve birçok adamıyla birlikte ölür. Eğer karanlık çökmemiş olsaydı, Uşnu tuzağına düşen bütün Kürtlerden bazıları kurtulabilirdi.

Kürtler, Büyük Britanya ve Irak hükümetlerine verilmek üzere İngilizce bir dilekçe kaleme aldılar. Dilekçede şunlar yazılıdır: "Kürtler gibi soylu bir ırkın ezenlerinden kurtulması gerekir. Hangi insan vicdanı, hiçbir günahı olmayan onca büyük aşiret reisinin katledilmesi gibi kahpece birşeyi kabul edebilir?"

Katliamın yapıldığı zamana kadar, her sonbahar dağlardan inen ve ilkbaharda tekrar sürülerini yeni yoldan geçirerek yeniden dağlara dönen birkaç göçebe aşiret reisiyle samimi bir

dostluk kuracak kadar kalmıştım bölgede zaten. Bu reislerden biri, sık sık sohbet ettiğim ve öldürülenler arasında bulunan Hurşit Ağa'ydı. Her ne kadar hiç kimse, birkaç yıl önce Asuri Patriyarkı, Mar Şamun'u kahpece öldüren Simko'ya acımıyorsa da, yine de, ne yazık ki onunla beraber olan ve bana dostluk göstermiş olan, zararsız ve barışçı aşiret reislerinin öldürülmesine üzüldüm. Bana öyle görünüyordu ki, sadece nefret ve kin üretebilecek yanlış adalet arama yöntemiydi bu.

Berserini Boğazı'nın ötesinde yeniden kervan yoluna çıktı güzergahımız. Burada, araba yolu yapımının daha kolay olacağı ve herhangi bir köprüye ihtiyaç duyulmayacağı açıktı. Yine de epeyce engel vardı. Rusların Rewanduz'a doğru ilerlemesine karşı Türklerin şiddetle direndiği dik kayalık tepeler, yolu kapatmıştı. Yine de, Rewanduz ve Berserini Boğazından daha kısa ve daha az heybetli ama bir mühendisin bakış açısına göre daha şeytanca olan diğer boğazlar vardı yolun üzerinde. En sondaki boğazın ucu, büyük bir kayalık duvarla kapanmıştı. Bu kayalık duvarın pembe ve beyaz mermer olduğunu gördüğümüzde çok şaşırmıştık.

En sonunda, buzul çağından kalma koca koca kayaların bulunduğu yüksek yaylalara geldik. Çok uzak olmayan geniş bir vadinin başında Kürdistan'daki dağların kralı, 12249 feet yüksekliğinde, hâlâ karlarla kaplı Algurt Dağı yükseliyor. İki nehrin arasındaki dağlık burun üzerine rahatça kurulmuş gümrük karakolunun bulunduğu Rayad'a varıncaya dek, şiddetli kar yağıyordu. Muhtar Ali Ağa'ya, geldiğimizi bildirmesi için bir adam gönderdim, zira misafir ağırlayan her Kürt, yemeğin hazırlanması ve konuğuna sunabileceği en iyi şeyleri tedarik edebilmesi için, konuklarının olacağını önceden bilmesinden hoşlanır her zaman.

Ali Ağa o karda yürüyerek bizi karşılamaya gelmişti. Bu adam yaşlı ve çok vakur biriydi. Yanımda benimle beraber,

Şeyh Mahmud Berzenci'nin isyancı liderlerinden (Sabri ve Remzi gibi) ünlü Kürt Yunus Efendi vardı. Yunus Efendi, yetenekli ve güvenilir bir ustabaşıydı artık. Bu gibi keşifler yaparken, karşılaştığım aşiret reisleriyle baş edebilmenin, Yunus Efendi'nin yardımlarını gerektireceğini biliyordum. Yunus, Ali Ağa'yla tanıştırdı beni ve selamlaştık onunla. Bu Kürt reisinin dili, etrafındaki görkemlilikle uyum içinde olan bir sadelik ve güzellikteydi.

"Selamün aleyküm, bixêr hatî (hoşgeldiniz)" dedi başını öne doğru eğip elini göğsüne koyarak. "Buyrun, hükümetinizin şerefiyle şu zavallı kulunuzun evini onurlandırın. Yiyecek, sigara, çay ve herşeyim emrinize amadedir. Uzaktan geldiniz, üşümüşsünüzdür, dinlenmeye ihtiyacınız var. Buyrun, fakirhaneme geçelim. Bu gece konuğum olun, ateşin yanında oturalım."

Toparlayabildiğim en iyi Kürtçemle cevap verdim ve hal hatırını sordum.

"Na wallah çaw baş niya - Hayır, gözlerim iyi değil" diye üzüntüyle yanıtladı. Trahom, Kürdistan'ın en ücra köylerinde bile yaygın ve etkilidir.

Beni, "Divanhane" denilen, her tarafı halılarla döşenmiş, sıcak ve kuru misarfirhanesine götürdü. Büyük bir çaydanlık, keyifle tütüyordu burada. Odaya girerken ağır ve ıslak botlarımı kapıda çıkardım. Zira, ev sahibinin halılarına kirli ayakkabılarla basmamak kuraldır. Ve onur konuğu olarak odanın baş köşesine doğru giderken, minderler üzerinde oturan diğer misafirler ayağa kalktılar. Bağdaş kurarak Ali Ağa'nın yanına oturdum ve bir kez daha ellerimizi göğüslerimize götürerek selamlaştık. Ancak o zaman diğer konuklar yerlerine oturdular.

Köye bir mühendisin geldiği duyulduğu için odada birçok kişi vardı. Gümrük müdürüyle, öğretmenle ve komşu aşiretin

reisi Şeyh Alaaddin'le tanıştım. Yerli başçavuş, üniformasını üstünkörü giymişti. Arapça ya da Türkçe bilenler, süper eğitimlerini gösterip hava atmak için, bu dillerde selam verdiler bana. Hatta içlerinden biri, birkaç kelime İngilizce bile biliyordu. Ama biz büyük çoğunlukla Kürtçe konuştuk. O zamana kadar da, Kürtçeyi yeterince öğrenmiştim zaten.

Böylece, sıcak bir odada oturduk ve küçük bardaklar içinde, yanında kıymetli taşlarla işlenmiş küçük bir keserle konik bir şekilde kesilmiş kesme şekerlerle birlikte çay ikram edildi. Ortada nar gibi kızarmış büyük, silindir bir soba vardı ve sobaya çıra gibi yanan dağ meşesi atılıyordu sürekli. Yiyecekler gelip yemek yendikten sonra, misafirler ayrılıncaya kadar birlikte sigaralarımızı tüttürdük.

Ali Ağa ve ben, oturup özel meseleler tartıştık. Sağlığı ve oğlunun eğitimi gibi basıt konularda bilgi almak için ordan burdan sorular soruyordum. Sonunda bana iyi geceler dileyip, beni Kürt ustabaşım Yunus Efendi ile yalnız bırakarak odadan çıktı. Çok geçmeden portatif bir karyolada buldum kendimi. Yunus Efendi'nin yatsı namazı kılarken çıkardığı fısıltı dua sesleri daha bitmemişti ki uykuya dalmışım.

Şimdi geriye doğru dönüp baktığımda, böyle yalnız başıma, korumasız bir şekilde, hiçbir tehlike hissetmeden yatmanın tuhaf birşey olduğunu düşünüyordum. Zira, hem Ali Ağa'nın hem Yunus Efendi'nin, İngiliz hükümetinin bir temsilcisi olarak benden intikam almalarının, kendilerince haklı nedenleri olabilirdi pekâlâ. Uçaklarımız Süleymaniye'yi bombalarken, Remzi Efendi oradaymış. Ve bana, intikam almayı gerektirebilecek gibi görünen bombardımanın, bir çok korkunç ayrıntısını anlatmıştı.

Ali Ağa'nın bu küçük köyü de bombalanmıştı. Neden, anlayamadım, zira bilebildiğim kadarıyla Ali Ağa hiçbir zaman isyancı olmamıştı. Belki de köyü, başka bir köyle karıştırılarak,

yanlışlıkla bombalanmıştı. Bombalamayla ilgili hikaye şöyle anlatılıyoru: Boş bir tepenin üzerinde kurulmuş olan Ali Ağa'nın evinin yakınlarına, bu bombalama sırasında bir bomba düşmüş. Büyük bir çukur açmış yerde bomba. Açılan bu çukurdan, belli ki, bu çorak yüzeyin altına gizlenmiş bir su kaynağından bir pınar fışkırmış. İngilizlerle yeniden iyi ilişkiler (bu bölgede gerçekten de iyi ilişkiler hiçbir zaman bozulmadı) geliştirildiğinde, oraları gezen bir resmi görevli Ali Ağa'yı ziyaret etmiş. Tesadüf ya, o sene kurak sonbahar yaşanıyormuş. Ve resmi görevliyi alıp bombanın düştüğü yere götürmüşler. Pınar hâlâ akıyormuş ama damla damla...

"Evimin yanıbaşındaki bu çukur, sizin bombardımanınızdan kalma" dedi. Ali Ağa. Anlamlı bir duraklamadan sonra, her taraftan Ali Ağa'nın adamları silahlarıyla birlikte orada toplanmışlar. Oldukça afallayan bu resmi görevli, olacaklardan endişe duymaya başlamış:

"Şimdi, bombalamanın tümden bitip bitmediğini öğrenmek istiyorum sizden" demiş Ali Ağa.

"Tabi ki bitti, köyünüz bir daha bombalanmayacak artık" diyerek endişeli bir şekilde yanıt vermiş resmi görevli.

"Yazık, ben de, bunun gibi birkaç bomba daha düşer de, biz de bu kuru mevsimde, birkaç tane daha pınara kavuşuruz belki diye düşünüyordum!" diyerek yanıt vermiş üzüntüyle.

Rayad'ın ilerinde, bir zamanlar Rus ordusunun birçok kışla kurduğu ve Rewanduz'dan geri çekilme sırasında ölen birçok askerin mezarlarının bulunduğu bir tepe var. Asıl geçit ve İran-Irak sınırı, daha da uzaklarda, sınırı ayıran sıradağın sırtındadır.

Bu sınır bölgesini gördüğümde, çıplak ve kasvetli bir hali vardı. Keşif ve inceleme işlerini yaparken, Algurd Dağının yükseklerinden kopup gelen Kasem sonundaki kar fırtınasına yakalandık. Allahtan, yoğun kar yağışının olduğu o gün, işi-

mizi tamamlamıştık. Kar ertesi ilkbahara kadar orada kalacaktı.

Ali Ağa'dan ayrıldıktan sonra, yağmurun ve sulu sepken kar yağışının altında, bu dağlık sınır alanlarında, katır sırtında aşağılara doğru hızla indik. Soğuk, iliklerimize kadar işlemişti. Sonunda yürümenin daha rahat olacağına karar verdim ve ısınmak için öyle enerjik ve çabuk yürüyordum ki, kervan, bana ayak uyduramamaktan şikayet ediyordu. Bütün o yağmurlu gün boyunca, sebatla eve varmak için yolumuza devam ettik. İliklerine kadar ıslanmış, üşümüş, yorgun ve bitkin bir halde, bir köye vardık. Gelişimizi bildirmek için önden kimse gitmemişti. Ve haber yollamaksızın, gecenin bu vaktinde, köyü ziyaret etmenin, nazik bir davranış olmayacağını düşünüyordum. Bu yüzden, dışarda ateş yakıp, etrafında kamp kurmayı önerdim. Ama bur tür meselelerde güveneceğimi bildiğim Yunus Efendi, Kürdistan'da bütün yolculara misafirperverlik göstermenin kutsal bir görev olduğunu söyledi. Bu nedenle, köye girdik. Köyün köpekleri büyük bir gürültü koparddılar.

Uykudan uyanan herkes kalkıp, silahlarına sarıldı. Kafilenin başında Yunus Efendi, aşiret reisini sordu. Aşiret reisinin orada olmadığını, topraklarında konaklayan kiracılarını ziyarete gittiğini söylediler. Köyden sorumlu olarak sadece, aşiret reisinin acemi bir akrabası vardı. Bu adam bizi alıp misafir odasına götürdü. Bu oda soğuk ve kasvetliydi. Eğer istersek burada kalabileceğimizi söyledi. Haklı olarak, böyle bir saatte rahatsız edildiklerine alınmış gibi görünüyordu.

Sonra aniden, öfkeden çılgına dönmüş Yunus Efendi'nin sesi kapladı ortalığı:

"Konuklara karşı gösterdiğiniz bu türden davranışınıza reisiniz ne diyecek? Burası Kürdistan değil mi? Bu ne biçim misafirperverlik? Ateş yakın, yiyecek getirin, minder ve döşek

getirin, hadi çabuk olun, yoksa burada kalmayı kabul etmeyiz ve gider dünya aleme cimriliğinizi ve terbiyesizliğinizi anlatırız!"

Yabancı bir köyde kullanılan sert bir dildi bu. Ama Yunus Kürttü ve kendi halkının yazılı olmayan kanunlarını biliyordu. Adam, utanarak, özür mahiyetinde ağzından birşeyler geveleyerek çıkıp gitti. Çok geçmeden bütün istemlerimizle birlikte çıkıp geldi. Bu da bizi epeyce rahat ettirdi.

Bu öylesine tuhaf ve cömert bir kanundur ki, her aşiret mensubu buna uyar. Geliyê Ali Bey'e geri döndüğümde, buradan gelip geçen her Kürdün istediğinde kalıp yatabilmesi, yemek yiyebilmesi ve yolculuğum sırasında hem kötü hem de iyi geleneklerin böylesine el ele gidebildiği bu memlekette gördüğüm misafirperverliğin aynısının onlara gösterilmesi için gerekli talimatları verdim.

Seyh Mahmud

11. İşler yolunda

Geliyê Ali Bey'deki iş gece gündüz durmaksızın devam ediyordu. Sonbaharın sonlarına doğru, yaklaşık yüz adam çalışıyordu ama kışın bu sayı epeyce azaldı.

İşçiler yavaş yavaş patlayıcı işine alışıyorlardı ve su virilmiş uzun çelik dışında, hiçbir alet kullanmadan sert kalkerli taşları delip derin çukurlar açmada gerekli beceriyi kazanıyorlardı. Ertesi yaz, uygun kaya delme makinesi ve çelik köprü malzemeleri İngiltere'den geldiğinde, iş daha hızlı ilerlemeye başladı. Ancak o zaman, sarp yarların etrafından bir araba yolu açmak ve gürül gürül akan nehirlerin üzerlerinden geçmek mümkün oldu. Buna rağmen, hiçbir makinamız olmadan önce bile, varolan ilkel aletlerle, gözle görülebilir bir ilerleme kaydedebilmiştik.

Kayaları delip oyuk açma işi, işin en önemli kısmıdır -geri kalanını patlayıcı halleder. İlk başlarda, çelik çubukla bir oyuk açmak, iki işçinin neredeyse tam bir gününü alıyordu.

Açılan oyuk, doldurabildiğimiz kadar yerli barutla doldurulu-yordu ve güherçile ile ıslatılmış uzun bir bez parçasının tapa olarak kullanılması gerekiyordu.

Jelatinli dinamit yedek emniyet tıpası ve fitiller İngiltere'den gelinceye kadar, yeterince iyi eğitilen bir işçinin elindeki çelik çubuk iyi bir nalbant tarafından iyice dövülüp düzgünce su verilmişse, o işçinin tek başına bir günde on feet derinliğinde bir oyuk açabileceğini öğrenmiştik.

Böyle bir nalbant vardı, o da bir Türk olan Ahad Rahim'di. Ahad Rahim, haçlıların son derece övdüğü Şam bıçaklarının yapımcıları olan nalbantların soyundan geliyor olmalı. Zira ustalığı ona babadan kalmadır. Çelikleri, fabrika imalatı çelik gibi iyi dövülüp su verilmiş çeliklerdi. Böyle akıllı zanaatçıları takdir edip teşfik etmişimdir her zaman. Her ne kadar o zamanlar ilkel sayılsalar da, bizim kaya delme yöntemlerimizi belki geliştirebilir umuduyla, onun demirci ocağındaki her aleti inceleyerek geçiriyordum saatlerimi.

Her çelik çubuğun ucu keski biçimindeydi. Kaya delme işi, açılan bu oyuklardaki ezilip parçalanmış taş parçalarının, çelik çubuğun bir kürek gibi kullanılarak fırlatılmasıyla sonlanıyordu, bu da çelik çubukların, "sıçratan çubuk" (jumping-bar) ismini almasına neden oluyordu. Oyuk derinleştikçe, toz haline gelen kaya parçalarının su ile temizlenmesi ve oluşan beyaz yapışkan sulu çamurun çekilmesi gerekiyordu. Bu iş için özel bir tulumba (uzun bir demir çubuğun ucunda bulunan ayak valfli kısa bir borudan ibarettir) icat etmek ve bu aletlerden çok sayıda yapmak zorunda kaldık. İşçiler tulumbaya su dökmek için küçük demliklerini getiriyordu. Oldukça komik bir durumdu, zira işçiler baştan aşağı beyaz çamura bulanıyorlardı. Açtıkları oyukların derinliğine göre ücret alıyorlardı. Üst başlarına pek dikkat etmezlerdi. Bir grup işçi yüksek bir kayanın üzerinde kabala aldıkları işte durmaksızın

çalışırken, oyukların derinliklerine göre değişen çelik çubukların yankısı orijinal bir boru sesi gibi yankılanıyordu boğazda. Bu yankı sorumlu mühendisin kulağına öyle melodik geliyordu ki...

Genel olarak bir günde yüzlerce çukur açılıyordu. Öğleden sonra saat 4'e gelince patlayıcılara yerleştirmek için herşey hazır hale geliyordu. Barut kullanımı kolaydı, ancak bol miktarda jelatinli dinamitin elle yerleştirilmesi, şimdiye kadar yaşadığım en kötü başağrısı ve mide bulantısına neden olur. Birkaç özel patlama denemesi için patlayıcıları yerleştirmeyi bizzat kendim yapmam gerekiyordu. Bu gibi durumlardan sonra, hareket edemeyecek kadar hasta bir şekilde, saatlerce uzanıp yatıyordum, neyse ki adamlarım her nedense, benim nitro-gliserinden duyduğum rahatsızlığı duymuyorlardı. Sanırım bu maddeye benden daha alışkınlardı.

Patlayacı yüklü yüzlerce oyuğu ateşleme işlemi her zaman heyecanlı oluyordu. Ve havada uçuşan kaya parçaları kimseyi çarpmasın diye, ateşleme büyük bir özenle yapılmak zorundaydı. İşçiler, tehlikeli bölgenin epeyce dışına çıkarılıyorlardı; uyarı amacıyla yüksek sesle düdük çalınıyordu; patlayıcı yüklü çukurların olduğu bölüm, her iki taraftan da, kimse geçmesin diye, ellerinde uyarı amaçlı kırmızı bayraklar bulunan gözcüler tarafından tutuluyordu. Gelip geçen kervanlar ve aşiret mensubu Kürtler, bu kırmızı bayrakların ne anlama geldiğini bilmiyor olabilirlerdi. Ama ister şarapnel bombaları olsun isterse havada yapılan bombalama olsun isterse de bizimki gibi bir patlama olsun, yerel olarak patlama anlamına gelen "bombarduman" sözcüğünden kesinlikle anlıyorlardı. Bu önemli sözcüğün uyarısını kabul ediyorlardı.

Herşey hazır olduğunda, her birinin elinde ateşleme çubuğu olan en çeviklerinden yaklaşık yarım düzine adam, patlayıcılarla yüklü oyuklar arasında çılgınca koşarak fünyeleri ateş-

liyorlardı. Hele bir de, yüksek ve düz bir kaya çıkıntısının olduğu yerdeki gibi sıkıntılı bir yerdeyse eğer, fünyenin yakılması, bir ya da iki saniyeyi alıyordu, zira patlama başlamadan önce yol hattı pürüzsüz ve düz olmanın dışında herşeye benziyordu. "Patlatıcılar" adı verilenler, özel olarak seçilip eğitiliyorlardı. Bu tehlikeli iş için de ekstra ücret alıyorlardı. Bir fünye ateşlenmeden atlandığında ya da ateşleme işi geciktiğinde, birbirlerini bağırarak uyarıyorlar ve yıldırım hızıyla koşuyorlardı! İlk yerleştirilen patlayıcılar, daha sonuncusu ateşlenmeden çok önce patlıyordu. Patlamanın etkisiyle havada uçuşan taşlar, sanki dağın cinini kovalıyormuş gibi adamların peşisıra geliyordu.

Sağsalim kurtulabilmek için, canhıraş bir şekilde, Kürtçe "Wallah! Wallah! Zû! Zû! (Allah aşkına! Çabuk! Çabuk!)" diye bağırıyorlardı. Bir Arap patlatıcının, kendi dilinde "Bilagel! Bilagel!" diye bağırışının sesi yankılanıyordu.

Nasıl kaçışıyorlar, nasıl da eğleniyorlar! Her işçinin fitiller çarçabuk yanmadan ve ilk patlama olmadan önce, en az iki yüz yard uzaklaşması gerekir. Patlamanın sağır edici gürültüsü dar kanyonda yankılanır. Eski çağlardan kalma yaşlı kayalar paramparça olurlar. Patlamaların gürleyen korusu ard arda yükseldiğinde, yerin kendisi de sallanır. Kadim yerlerinden koparılan koca koca kayalar, aşağıdaki nehre yuvarlanıp parçalanırlar. Havada uçuşan molazlar işçilerin korunmak için saklandıkları barınakların üzerine yağmur gibi yağar. Bu patlamaların en şiddetli olduğu anlarda, kafasını barınağından dışarı çıkaran biri, olsa olsa çılgının tekidir.

Artık ellerinde ateşleme çubukları olan patlatıcılar ortalıklarda görünmezler. Çok uzaktadırlar. En son fitilleri de ateşlemişlerdir belki de ve tıpkı, kış aylarında kendilerini yutan çığların o korkunç tuhaf gürültüsüyle çılgınca alarma geçip, yukarılardaki dağların doruklarını delice koşarak aşan dağ ke-

Eski Berserini Köprüsü.

çileri gibi, barınaklara sığınmak için tabana kuvvet vermişlerdi. Koskoca boğaz, volkanik bir infilaktaki gibi yükselen ince bir toz bulutu içinde kaybolur. Ve hava, patlayıcı maddenin acı güherçileli dumanıyla kaplıdır.

Bazen gerektiğinde, bir günde birkaç yüz oyuğa patlayıcı yerleştirilip patlatıldığı zaman ağır topların kullanıldığı büyük bir meydan muharebesine dönerdi sanki ortalık. Birbirinin peşisıra çok kısa aralıklarla, bazen küçük bir patlama, bazen ard arda gelen grup halinde bir patlama, bazen de gerçek bir depremi andıran patlamalarla, boğaz gümbürdeyip sallanıyordu. Kürtlerin bu patlamalardan, mühendisi bir büyücü sanmaları kadar doğal birşey yoktu.

Bu gümbürtüler, nasıl aniden başlamışsa, öyle aniden biter. Son kayalar da yuvarlanıp ebedi yerlerine çekildikten sonra, ortalığı bir sükunet kaplar. Toz duman yavaş yavaş çekilir. İşçiler ortaya çıkar, yaptıkları işin sonuçlarına bakarlar. Parampça edilerek yerinden çıkarılan kaya parçaları yol boyunca her tarafa saçılmıştır.

Patlama alanına hemen girilmez. Henüz patlamamış patlayıcı yüklü kayalar yüzünden her an patlama olabilir diye, bir süre alana yaklaşılmaması gerekir. Herşeyden önce, patlatıcılar, her fitilin yanıp yanmadığından emin olmak için dikkatlice kontrollerini yaparlar. Bu adamlar, işçilerin işbaşı yaptıklarıda aniden kayıp kafalarına düşmemesi için, parçalanmış ve sağlam olmayan her bir kayayı uzun çubuklarla kontrol ederler.

Patlatıcılar yeterli teftişi yaptıktan sonra, bir kez daha düdüklerini öttürürler ve işçiler, merakla orada durup geçmeyi bekleyen kervanları ve aşiret mensuplarına yolu açmak için geri gelirler. Bu kervanlar ve aşiret mensupları, ta zamanın başlangıcından bu yana insanlar ve hayvanlara geçit vermeyen bu kadim engellerin gözleri önünde eriyip unufak olmasıyla şaşkına dönmüşlerdi.

Kuşkusuz, bir araba yolu açmak için sadece tek bir patlama yeterli değildi. Bu işlerin defalarca yapılması gerekirdi. Bazen yolumuza çıkan bir tepenin yüksek bir kaya çıkıntısını yerinden oynatmak haftaları alıyordu. İşçiler, yükseklerde kocaman bir kayanın yüzeyinde ayak basmak için kendilerine çıkıntılı bir yer yapıp ya sinekler gibi ya da iplere sımsıkı tutunarak çalıyorlardı. Sonra, petrol kuyusu açan bir sondaj makinesine benzer bir şekilde çalışan ve 30-40 feet derinliğinde delikler açabilen vinç sistemleri geliştirirdik. Bu tür yerlerde, iş yarım kalmasın ya da istenilen sürede yetiştirilsin diye, gece ve gündüz vardiyaları şeklinde bütün gün sürekli çalıyorduk.

Kışın karlarından korunup barınmak ve büro evraklarımla para kasamı güvende tutmak için, bizzat kendim Geliyê Ali Bey'de taş ve çamurdan ev yaptım kendime. Güvende olsun diye de, para kasamı bir kayaya zincirle bağlanmış bir şekilde yere gömülü olarak karyolamın altında saklıyordum. Kürt tarzında iki odalı alışıldık bir evdi bu. Çatısı merteklerle ve çalı-çırpılarla kapalıydı ve bunların üzeri de çamurla sıvanmıştı. Çamur kuruduğunda çatlamasın diye de, silindir gibi yuvarlak bir kaya üzerinde gezdirilirdi. Çatı olarak mükemmel görünüyordu ama Kürdistan'da haftalarca neredeyse hiç ara vermeden sürekli yağmur yağabileceğini gözönünde bulundurmamıştım. Ve çatının su sızdırmaması için, üzerine atılan çamura belli bir miktar da kil katılması gerektiğini o zaman öğrenmiştim. Çatı işi için çok önemli bir madde olan kilden yoksun, el altında hazır bulunan toprağı kullanmıştım. Bir iki hafif fırtınaya dayandı ama, gerçekten yağmurlar gelip çattığında, çatım her tarafından akıtıyordu ve her iki odamda da tek kuru bir yer kalmamıştı. Bütün eşyalarım ıslanmıştı. İlk kez dış dünyayla ilişkim tamamen kesilmişti, zira yol yüzeyi araba için kullanılmayacak bir haldeydi, Bağdat'tan çatı sacı getirmeyi ise, hiç düşünmemek lazımdı.

Kar yağmaya başlayınca sorun çözülür diye umdum ama sobanın yaydığı ısı, damdaki karı eritiyor, aynı şekilde her tarafa damlalar düşüyordu. En sonunda, büyük damlaların yere düşerken düzensiz aralıklarla çıkardığı seslerden uyuyamadığımdan dolayı, yatağımın üzerine alelacele geçici olarak bir çadır kurdum. Her ne kadar tamamen ıslanan duvarların çökebileceği tehlikesi olsa da, rahat bir şekilde uyku çektim.

Evimin biraz ötesinde, patlayıcı deposu olarak kullanmak için benzer bir bina inşa etmiştik, iki ton jelatinli dinamit saklıyorduk burada. Bu binanında ilerisinde orayı korusun diye Şeyh Seyid Taha'nın adamlarının yerleştirildiği bir polis bina-

sıyla bir nczarethane inşa ettik. Bu nezarethanede, itham edildikleri suçları soruşturuluncaya ya da Rewanduz'a gönderilinceye kadar, genellikle birkaç işçi bulunuyordu. Daha da ileride ayrı ayrı olmak üzere, ustabaşıların ve işçilerin kaldıkları binalar vardı.

Patlayıcıların kamptan epeyce uzakta mağaralarda saklanması daha akıllıca bir iş olurdu. Zaten daha sonra böyle de yaptık. Özellikle kış aylarında, donduğu zaman jelatinli dinamit, herhangi bir şiddetli çarpmaya ya da sarsılmaya karşı son derece duyarlıdır. Ve sürekli havaya uçma tehlikesi altında yaşıyorduk. Düşman bir aşiretten ya işinden hoşnut olmayan bir işçiden gelecek bir mermi veya çatının çökmesi dinamit dolu depoyu patlatabilirdi. O zaman, patlamadan sonra oluşacak o kocaman çukurun ilerisindeki kampımızdan hiçbir eser kalmazdı. Ama o ilk kış korunma amacıyla, mümkün olduğu kadar az ve öz eşya bulundurmayı tercih ettim yanımda. O zamanlar, yöredeki aşiret reislerinin iyi niyetinden tamamıyla emin değildim. Oysa daha sonraları bu reislerin adamları gelip patlayıcılara ve malzemelere göz kulak oldular.

Tuhaf ve ıpıssız bir yerdi. Geliyê Ali Bey'deki bu kampta, kış fırtınaları boğazda şiddetli bir şekilde girdaplar oluşturduğunda, bu her tarafı damlayan evin içinde, çadırımın altında, bahar gelince yapacağımız büyük atağın hesabını ve planını yaparak, yalnız başıma oturuyordum. Zorluklarla karşılaşacağımız kesindi. Bu zorlukların nasıl aşılabileceğini önceden görmeye çabalamak rutin işlerimden biriydi. Bu nedenle, çatıdan, nar gibi kızarmış ince sobanın üzerine düşen dalların buharlaşarak etrafa yayılması, bütün evi Türk hamamı haline getirirken, ben de ne kadar kazı yapıldığını inceleyerek ve yol yapımındaki her adımı planlayarak saatlerce çalışıyordum.

Sobanın yanında tüylü bir Kürt köpeği kıvrılmış yatıyordu. Adı Ghunnie olan bu hayvan biraz eskimo biraz da Alsas ka-

rışımı bir köpekti, belki de kurt soyundan gelmişti, kim bilir ama iyi bir arkadaş ve geceleri iyi bir bekçiydi.

Köşede, tüyleri posurmuş, mavi renkte oldukça güzel bir güvercin duruyordu. Son baharda üç tane güvercin verilmişti bana. Ama bir gün güvercinler, dışarda orda burda uçuşurken, yukardaki kayalıklardan büyük bir kartal üzerlerine çullandı ve birisini havada yakaladı. Her zaman elimin altında olan İngiliz Servis tüfeğimi kapıp ateş etmeme rağmen, kartal yine geri gelip diğer güvercini de öldürdü. Sonuçta bu evcil kuşlarımdan sadece bir tanesi kaldı geriye.

Daha sonraları, ırmağın karşı tarafında bir kayaya konan bu kartalı vurdum. Dağ keçisi avlanma sezonu için daha önce defalarca nişan talimi yapmıştım bu tüfekle. Bu yüzden uzun menzilli bir atış da olsa, kartalı vurdum. Ve bu dev kuşun, ağır ağır kanatlarını çırpıp hızla yere düştüğünü gördüğümde, keyfime diyecek yoktu. Kartal arızalı bir uçak gibi çakıldı yere. Bir uçtan diğerine açık haliyle kanatları, benim kollarımın açık halinden daha uzundu.

Olayı seyretmekte olan kanp korumalarımdan bir polis, hayranlıkla bağırdı:

"Mükemmel bir atış, nehrin ta karşısına hem de."

"Nehrin karşı kıyısındaki bir hedefi vurmak, neden özel bir harikalık taşısın ki?" diye sordum.

"Su, mermiyi aşağıya doğru çeker de ondan. Bu her zaman böyledir. Bunun hesaba katılması gerekir. Bilmiyor muydunuz yoksa?" dedi. Zira bu, Kürdistan'da yaygın bir ortak inançtı.

Bu atış, nişancılıkta ün kazandırmıştı bana. Bu ünü keyifle, "çikaw", yani dağ kekliklerini çifteyle avlama mevsimi geldiğinde bile devam ettirebildim. Kürtler, hareket halindeki avı vurmaya çalışmazlar bile. Her zaman avın kolay anını beklerler. Bu kuşların avlanması zordur, çünkü araziye uyan renkle-

ri vardır ve yamacın hemen üzerinden inanılmaz bir hızla uçup giderler. Havada vurdunuz diyelim. Onları ancak sağ taraftaki boğazın diplerinde bulabilirsiniz. Yiyecek olarak bu kuşlar, tavuklar kadar semiz ve yumuşak olurlar.

Bazen hesap kitap işlerini yaparak geceleri yalnız başıma oturuyorken, yukarı taraflarda, sarp kayalıklar arasında, bir kar leoparının kükreyişini duyuyordum. Bilebildiğim kadarıyla bu hayvanlar, hiçbir zaman kampa kadar gelmezlerdi. Yaralı olmadıkça da, insana saldırmazlardı genelde. Gerçi saldırdıklarında kedi türünün en çevik ve en öldürücüsü olduğunu söylerlerdi Kürtler, bu hayvanların.

Bazen akşamları, Geliyê Ali Bey'den, o cepheden atağa geçtiğimiz günden beri benimle beraber olan Hintli müfettiş Sujan Singh gelip bana disiplin meseleleriyle ilgli bazı raporlar sunardı. Bu konuda aşırı titiz davranırdı, ama şaşırtıcı derecede enerjikti ve bunu diğerlerinden de beklerdi. Tuhaftır, en gizli bilgilere sahipti işçilere dair. Bin küsur işçiyi tek tek adlarıyla tanıyordu. Ve her bir işçinin geçmişi ve karakteriyle ilgili, çok şeyler anlatabiliyordu bana. İşin hızlı ilerlemesi, onun için en büyük ödüldü. Zira yöreden toplanan işçilerin eğitiminin çoğu, onun omuzları üzerindeydi. Başına taktığı beyaz sarıktan dolayı, işçiler onu "ser-i spi" (beyaz başlı) diye çağırırlardı. İşçiler bu beyazbaşı gördüklerinde, işleriyle "meşgul" oluyorlardı. Ne yazık ki, Bağdat'taki Irak hükümetinin değişmesi, genellikle yol personelinde de değişiklikler yapılmasına neden oluyordu. Yeni işe alınmış bir adam, çoğu kez daha eğitimini bile tamamlamamışken, ya başka bir yere gönderiliyor ya da işine son veriliyordu. Daha da kötüsü, başından beri yanımda olan birkaç yetenekli Hintli, ülkelerine geri gönderildiler. Yol işinde çalışan beş eski isyancı Kürt liderinden geriye yalnızca Remzi Efendi, bütün iş bitinceye kadar benimle birlikte kaldı. Milliyetçi Irak hükümeti, Asuri ustabaşı-

lara ve katiplere de pek iyi bakmıyordu. Nihayetinde işlerine son veriliyordu. Allahtan, yolun büyük bir bölümü tamamlanmıştı o zamana kadar.

Mutlak sadakatlerinin yanısıra, Asuriler işlerinde de yetenekliydiler. Bazı anlayamadığım nedenlerden dolayı, Müslüman işçilerin çoğunlukla Hıristiyan bir ustabaşının denetiminde, kendi dininden olan bir ustabaşının denetiminden çok daha iyi çalıştıklarını farkettim. Tersi durum sözkonusu olduğunda da, yani Hıristiyanlar Müslüman bir ustabaşının denetiminde çalıştıklarında, aynı etki burada da görülüyor gibiydi. Leon Marşemun adında genç bir Asuri vardı. Asuri halkının her zaman liderlerinin çıktığı ünlü aileden gelmeydi. Fransa'da eğitim görmüştü. Olağanüstü bir güvenirliği olan bu gencin tek amacı, adamlarını refaha kavuşturmaktı sanki. Arap işçiler, bu genç adam dışında başka biriyle çalışmayı hiçbir zaman istemezlerdi ve diğer ustabaşıların denetimi altında çalışmaya verildiklerinde, şikayet ediyorlardı. Gerçekten de, yol yapım işinde, kentteki Arap-Asuri ırksal düşmanlığına hiç rastlamadım. Bir kere, buna vakitleri olmayacak kadar işleriyle meşguldular.

Çamurdan dolayı dış dünyayla pratik olarak bağlantımızın kesildiği o kış, çakıllardan, sağlam temelli bir yol yapılması gerektiği kafama iyice yerleşti. O iki aylık yağmur boyunca, hiçbir yol kar etmezdi. Kışın geri kalanı için arabayla yolculuk yapmak, yalnızca batağa saplanma tehlikesiyle karşılaşmak demekti -hatta yolda birkaç mil ilerlenebilse bile... ilk başlarda, posta ve maaşları getirmek için Erbil'e yaptığım yolculukların çoğu, katır sırtında yapılmak zorunda kalıyordu -bu yolculuklar genellikle üç gün sürerdi. Bazen de akarsular taştığında, su seviyesi geçişe olanak verecek bir seviyeye ininceye kadar beklenildiğinde, bu yolculukların süresi daha da uzardı. Neredeyse bütün bu seyahatler, sağnak yağmur altında yapı-

lıdı. Her tarafı karlarla kaplı bu geçit vermez dağlar, şimdi ne kadar görkemli olursa olsun, aşağıya kadar inmiş bulutlar yüzünden nadiren görülüyordu. Ne yolcular, ne çiftçiler ne de çobanlar vardı. Böyle havalarda, hemen hemen hiç kimse kalkıp yollara koyulamazken, bu ıpıslak ovalarda ve karlı geçitlerde, sadece hizmetkarım ve korumalığımı yapan bir polisle birlikte, tenha yerlerde yolculuk yapıyordum.

Geceleri barınmak için, nerede bir yer bulabildimse, orada duruyordum. Genellikle Şaklawa'da yaptırdığım bir mola yerini tercih ediyordum. Ama çoğu zaman, kabarıp taşan akarsular, bizim oraya varmamızı engelliyordu. Bu gibi durumlarda, yol kenarındaki en yakın "çayhane"lerde kalmak zorunda kalıyordum. Bu türden havalarda, hayvanlar dışarıda bırakılmayacağından dolayı insanlarla hayvanların birlikte paylaştıkları tek bir odada kalmam gerekti. Hayvanların yanında, uzak bir köşede, altına sürekli para kasamı sakladığım portatif karyolamı kuruyordum. Her ne kadar kafamı sokacak bir yer bulabilmişsem de, sakin bir uyku çekmeyi beklemiyordum. Baca görevi gören çatıdaki bir deliğin altında, odanın ortasında yatırılan bir ocaktan çıkan duman, kopkoyu ve gezleri kör edecek gibiydi her zaman. Envai çeşit haşere vardı. Ve gece boyunca faaliyetteydiler. Tam dolu ve her an kullanılmaya hazır bir şekilde emniyeti ayarlı tabancamı, yorganımın altında, elimin yanında hazır tutarak yatıyordum. İnsan, yarı kapalı gözlerle çok şey görebilir. Yorganın altında, hiç kıpırdamaksızın ateş edebilmek kolaydır. Tabancayı yastık altında saklamak, hançerli bir saldırgan karşısında çok kullanışlı bir yöntem değildir. Çünkü siz el yordamıyla silahınızı yastığınızın altında buluncaya kadar, saldırgan sizden çok daha hızlı davranır. Bütün bunları Diwaniyah'ta Pentley'den öğrenmiştim. Onun bu öğüdünü her zaman tutum.

Ani baskınlarıma, refakatçilerim ne kadar çok şaşırıyorlar-

sa, ben de kendimi o kadar çok güvende hissediyordum. Hizmetkarım ve koruma polisim nöbetleşe, orada kalan yolcuların bir dolap çevirip çevirmediklerini kontrol edip, onları dikkatlice izleyerek uyanık duruyorlardı. Herşeyin yolunda olduğundan yeterince emin olduktan sonra -bu türden durumlarda insan bir içgüdü geliştiriyor. Herhangi bir tehlike karşısında uyarıcılarım olan atlar ve tavuklar, yüzüme doğru kanat çırpmazsa, yer değiştirip derin derin homurdanmazsa, birkaç saat uyuyabiliyordum. Bu gibi durumlarda hayvanları rahatsız eden şeyin ne olduğunu anlamak için hemen uyanırdım. Her seferinde de bu kuşkularım boşa çıkardı. Sanırım insanlar beni, mütevazi ve konforsuz bir yaşamı tercih eden bir tür "derviş" olarak görüyorlardı. Bir İngiliz görevlisinin, bu çamurlu, yağmurlu ve nehirlerin taştığı yerlerde, görünüşte sadece bir eğlenceymiş gibi görünen bu yolculuklara çıkmasının, başka bir nedeni olmasa gerekti.

Bir keresinde, isyan sırasında, muhtarın kalleşçe bir rol oynamasından dolayı devşirme askerler tarafından sert bir şekilde cezalandırılan bir köye sığınmak zorunda kalmıştım. Lymington, kıl yapı ölümden kurtulmuştu orada. Oradakilere ders olsun diye, gerekeni kendi elleriyle yapmıştı Lymington. Köye vardığımda karanlıktı ve yoğun bir kar yağışı vardı. Apaçık, savunmasız durumdaydım. Buna rağmen, her ne kedar vahşi ve acımasız olmalarıyla nam salmışlarsa da akşam yemeğini beraber yemek için davet etti bu Kürtler beni. Yatmak için odama çekildiğimde, arzu edersem kapıyı arkadan kilitleyebilmem için odanın anahtarını verdiler.

Çoğu zaman, hakettiğimden daha şanslı olduğumu düşünüyordum. İşimin doğası gereği, genellikle risk almak ve kendimi cesurmuş gibi göstermek zorunda kalıyordum. Gerisini de Allaha havale ediyordum. Kendi kampımda bile, bir sürü tekin olmayan insan vardı etrafımda. Kamp nöbetçilerimin,

güvenilir olup olmadıklarını dahi bilmiyordum. Erbil'den her dönüşümde, para kasamın içi binlece rupiyle dolu olurdu. İyi bir sığınma olanağı sağlayan İran ve Türkiye sınırları hemen yanıbaşımızdaydı.

Benimle çalışan insanların hepsi belalıydı. Kaybedecek hiçbir şeyleri yoktu. Uygulamaktan hiç çekinmemeleriyle nam saldıkları şiddet ve soygun yoluyla, çok şey kazanabilirlerdi. Üstelik hiçbir askeri gücün onlarla yarışamayacağı kadar araziyi biliyorlardı ve çok hızlı hareket edebiliyorlardı. Sözgelimi mutfakta, Guerges'e yardım eden şu şişman Rüstem Han'ı ele alalım. Adam kurnazlık edip, en az çalışarak en fazla refahı elde ediyor.

Günler, haftalar geçtikçe, nehirler yükselip kabarıyordu. Öyle ki, nöbetleşe, değiştirerek kullandığı iyi atlarıyla Erbil'e haftalık yolculuklar yapan kampın resmi postacısı, yola çıktıktan birkaç saat sonra dönüp, yolculuğun artık mümkün olmadığını söyledi. Mektupların ve raporların gönderilmesi, son derece önem arzediyordu. Bu yüzden, postacının bıraktığı işi yapabilecek bir gönüllü aradım. Rüstem Han'ın ilk gönüllü olması beni çok şaşırtmıştı. Guerges gibi o da karanlık bir geçmişe sahipti ve anlaşılan, cesaretini göstermek istiyordu. Kabaran nehirleri nasıl aştı, Erbil'e yürüyerek nasıl ulaşıp geri geldi, bilmiyorum. Ama rekor bir sürede, mektuplarla birlikte geri dönmüştü. İyi bir işi başarmıştı.

Ayrıca bir de Şeyh Seyid Taha'nın "Şabana"larından, homurdanıp duran, kaba ve yaylı Gurgor diye biri vardı. Bir film yönetmeninin gönlünü hoş edecek kadar kötü karakterli görünüyordu. Polis üniforması giymezdi. Giyse bile tam giyinmezdi. Kürt elbiseleri onun için kafiydi ve yarım yüzyılı aşkın süre, işlediği karanlık faaliyetlerin ona sağladığı ün, kampta devriye gezdiği zaman, bütün insanların onunla saygılı bir mesafede durmalarına neden oluyordu. "Önce ateş, sonra pa-

rola" Gurgor'un bir nöbetçi olarak savunduğu slogandı. Kampından gece gündüz tek kol halinde gelip geçen göçebe Hurke aşiretinin geniş klanı, tüfeği dizinin üzerinde, yere çömelmiş vaziyette onları atmaca gibi süzen bu korkunç şahsiyeti tanıdıklarında, hiç beklemeden, çarçabuk yollarına devam ederlerdi.

Bu Gurgor denen adam, esrarengiz biriydi. Bana yönelik duygularını hiçbir zaman tam olarak anlayamadım. Ya da başka kimse olmadığında, onunla yalnız yola çıktığımda, kendimi tam güvende hissedemezdim. Bir gün, boğazın dik yamacına tırmanmak için yola çıkmak üzereydim. Karların hiç erimediği yerlerde çikawların avlanmasının daha kolay olduğu söyleniyordu. Boğazdan, Kürek Dağının üstüne çıktığı söylenen yolu incelemek istedim.

Yüksek sesle, "Seninle geleceğim" dedi Gurgor ve iznimi bile beklemeden geldi.

Bu yoldan yukarı doğru gitmek, uzun ve zor bir tırmanışı gerektiriyordu. Ama ben çok formumdaydım. Ve arkamdan ağır ağır yürüyerek gelen bu yaşlı Kürt için, adımlarımın çok hızlı olduğunun hemen hemen hiç farkında değildim. Sonunda, geçmekten başka çaremin olmadığı yerlerden birinin etrafındaki çıkıntılı düz bir kayaya vardık. Aşağımızda dik bir uçurum vardı. Öyle yüksekti ki bu uçurum, aşağıda uzaklarda bıraktığımız kamp, küçücük beyaz noktalar gibi görünüyordu. Bu kayayı yüzyıllardır insanlar ve hayvanlar kullana kullana yüzeyini aşındırmıştı. Bundan dolayı açıkça görülüyordu ki, önemli bir yoldu bu. Belki de, boğazın ana çıkışları düşmanlar tarafından tutulduğunda, kuşatmadan kurtulmak için kullanılan gizli bir yoldu.

"Yeter artık, oturalım" dedi Gurgor. "Çok hızlısın, sana yetişemiyorum" dedi, yolun kenarına çöktü.

Evet, dağları seviyordum ama uçurumları değil. Bir an ön-

ce gitmek için can atıyordum. Ama bu durum hiç hoşuma gitmese de, bu yaşlı adamı dinlendirmek için yanında oturmaktan başka yapabileceğim pek birşey yoktu. Gerçi, refakatçi olarak Gurgor'un dışında herhangi birini tercih ettiğimi de itiraf edeyim.

Orada bir akbaba gibi kıvırılıp oturan ve tüfeğinin namlusuyla bir yerleri işaret eden Gurgor, hemen hemen anlaşılmaz bir Kürtçe lehçeyle, aşağımızdaki büyük boğazın kanlı ve uzun hikayesini anlatmaya başladı bana.

Hikayeyi pek anlayamamıştım ama benim anlayıp anlayamamam onun hiç umurunda değildi. Parıldayan gözleriyle aniden döndü ve hikayeyi dramatize etmek için hançerine sıkı sıkıya sarıldı. Anlattıklarının bende yarattığı etkinin olumlu olup olmadığını anlamak için, yaşlı adamların yaptığı gibi istekle bakıyordu yüzüme. Bana Reis Ali Bey'den bahsetti. Ali Bey, büyük bir valiymiş ve boğazdan geçen bir kervan yolu yaptırmış. Bundan dolayı da buraya onun adı verilmiş. Geliyê Ali Bey... Ancak hikayenin büyük bir kısmı, aşağıdaki vadide olan her zamanki şiddet ve kanlı olayların anlatımıyla doluydu. Nihayet sıra, Hasan Bey'in hikayesine gelmişti.

Hasan Bey kimdi, nerede yaşardı, hiç anlayamadım. Ama öyle anlaşılıyor ki bu kodaman Kürt, bir yabancıyı uçurumdan aşağı atmayı tasarlamış. Çünkü, bu talihsiz kurban, bu gizli yolu farketmiş anlaşılan.

Oturduğum yeri işaret ederek, "tam buradaydı" dedi Gurgor. "Şimdi sana ateş edebileceğim gibi, Hasan Bey tam da böyle, düşmanını arkadan hançerledi." Burada Gurgor tüfeğini bana doğrulttu ve hikayesine devam etti. "Kurban yere düşmüştü. Ölmüş gibiydi. Yan tarafından kan sızıyordu. Hasan Bey ölünün yanına gelerek, cesedi ayağıyla itip uçuruma yuvarlamak istediğinde, ölü tam boşluğa düşecekken aniden katilinin bacağına sıkı sıkıya sarılıp kendisiyle beraber Hasan

Bey'i de aşağıya yuvarlamıştı."

Gurgor heyecanlı bir şekilde öne doğru eğilerek onların kayalara çarptıkları ilk yeri işaret etti.

"Evet, evet çok ilginç. Soluklandıysan eğer, yolumuza devam edelim. Sağ tarafında şu uzaktaki kayaya konmuş çikawı vurabileceğini zannediyor musun?" dedim.

Bugün için yeterince kanlı Kürt hikayesi dinlediğimi ve bu berbat yerde yeterince oyalandığımız düşünüyordum.

"Asla" diye yanıtladı Gurgor: "Bu mesafeden kimse vuramaz."

"Öyle mi, gör o zaman" dedim. Ben de, bu dar boğazın içine çekilme arzusu yaratan bu ihtiyar adamın anlattığı hikayelerin üzerinde bıraktığı şeytani büyüyü kıracak birşeyler yapmayı tasarlıyordum.

Tıpkı kartalı vurduğum gibi, yine tesadüfen, harika ve şanslı bir atışla, kayanın üzerindeki çikawı tepeledim. Bu küçük mahluklar, yüz yardlık mesafeden kolay kolay vurulmazlar. Yaşlı Kürdün ağzı şaşkınlıktan açık kalmıştı.

Sanki her zaman yaptığım olağan atışlardan biriymiş gibi göstermeye çalışarak "git aşağıdan, vurulan çikawı al getir" dedim.

Kıpkırmızı gözlerle, geldiğimiz o belalı düz kaya çıkıntısını hızla aşıp, vurulan çikawı aşağıdan büyük bir zafer edasıyla getirdi.

Geli Ali Bey'de belki de namussuz insanlar vardı. Ama aslında onların varlığı, benim kendimi güvende hissetmemi sağlıyordu çoğu kez. Bu uzun kış gecelerinde, şiddetin yaygın olduğu insanlar arasında, böyle bir yerde olmak hayali, en azından cazip birşeydi benim için. Böyle gecelerde, en büyük eğlencem kitap okumaktı. Tuhaf bir şekilde çevreme uyan bir kitap göndermişti bir arkadaşım -Dorothy Sayer'in ünlü koleksiyonundan Great Short Stories of Dedection, Mystery and

Horror. Kitabı baştan sona kadar okudum.

Doğu'da işlenmiş olsa da, bir cinayetin aydınlatılacak bir yanı vardır yine de; kamptaki değişik görevlerimin öyle komik yanları vardı ki, bunlar beni, Geliyê Ali Bey'de "sinirlenmekten" alıkoyuyordu her zaman.

Kürtler bir zamanlar hangi özelliklere salip olurlarsa olsunlar, benim kampta yeterince etkin olmamdan dolayı, kilisedeki pazar vaazları gibi huzurlu bir ortamın varolduğuna yönelik bir izlenimle, dış dünyadan gelen bütün konuklarımın büyülenmesini her zaman istiyordum. Canımı sıkan şeyse, vermeye çalıştığım bu izlenimin tabiri caizse burnumun dibinde tuz buz olmasıydı çoğu kez. Ortalıkta kimsecikler yokken bu türden şeyler olmuyordu, ama bütün cinayetler ve kavgalar sanki özellikle misafirler geldiği zaman oluyordu. Geziye çıkan müşavir ve müdürün (her ikisi de yüksek mevkilerdeki memurlardır) onuruna verilen akşam yemeğine daha gitmeden, belki de yarı yolda, bağırıp çağıran işçiler tarafından berbat bir hale sokulmuş birisi, yaka paça evimin eşiğine kadar getirildi. Gidip biraz soruşturma yapmak ve gerekli tutuklamaları gerçekleştirmek için, misafirlerimin yayından ayrılmak zorunda kalıyordum. Sözgelimi, Ali Baba cinayetini ele alalım.

Bir akşam Devşirme Askerler Birliği'nden İrlandalı bir tıp subayı kampımı ziyaret etti. Çadırımın dışında oturup çene çalarak, sessiz ve sakin bir akşamın keyfini çıkarıyorken tam, Abdullah Çavuş'un pek hayra alamet olmayan o uğursuz gelişini farkettim. Abdullah Çavuş, Gurgor'un da içinde yer aldığı, çok zayıf bir polis gücünün komutanıydı. Ağır ökçelerini şakırdatarak selam verirken, "peki, yine ne var?" dedim.

Ciddi bir pozisyonda duruşu, en azından bir cinayetin olduğuna dair işaretler veriyordu bana. Ve yanılmamıştım. Arkasında, dört işçinin sırıklarla taşıdıkları bir çuvalın içinde, uzun ve siyah birşey vardı.

Sanki gizliyormuş gibi ama herkesin duyabileceği bir fısıltıyla, "Kaybolan Ali Baba'nın cesedidir efendim" derken, bir taraftan da, bunun yaptığı etkiyi görebilmek için yanımdaki Murphy'yi süzüyordu. "Birkaç gündür nehirdeymiş, yeni su yüzüne çıkmış. Başında bazı yaralar var" dedi yüksek sesle mesleki bir gururla... "Emirlerinizi bekliyorum efendim."

Murphy, bu türden bir eğlenceyi hemen hemen hiç beklemiyordu. Ama Irak, böyle umulmadık olayların gerçekleştiği yer olmakla ünlüdür. Bu yüzden, piposunu keyifle doldururken, gerekli incelemeleri yapmak için benimle geldi.

İranlı bir işçi olan Ali Baba'nın parası olduğu söyleniyordu. Ve birkaç gündür kayıptı. Öldürülmüş olabileceğine inanmak için makul sebepler vardı. Ama onun çadır arkadaşları, Ali Baba'nın memleketine gittiğini söylüyorlardı. Hakkı olan ücreti gelip almadığına göre bu hiç mümkün görünmüyordu. Kaldı ki, nehir yakınlarında, su kenarındaki kayaların üzerinde, Ali Baba'nın elbiselerinden yırtılmış parçalar ile kan lekeleri bulunmuştu. Cesette, herhangi bir ipucuna rastlanmadı. Olmasını da beklemiyordum zaten. Ali Baba'nın çadır arkadaşlarının elbiseleri üzerinde kan lekeleri bulunmuştu. Ama bu adamlar, bu kan lekelerinin, kesilen bir keçinin kanı olduğunu, oradan bulaştığını söylüyorlardı. İşçiler arasından hiç kimse, onların söylediğini doğrulamadı. Ve kampın kasabı, bu adamlara ihtiyaçları kadar et verdiğini söylüyordu. Bilinen bütün kumarbaz ekipleri, şüpheli olarak tutuklattım.

Ve nehir tarafından sürüklenip götürüldüğü sanılan ceset, artık buradaydı. Büyük bir kayanın arkasında, pek güçlü olmayan bir girdaba kapılıp ağır ağır dönerken bulunmuştu. Hoş bir manzara değildi. Ama cesedin, kaybolan Ali Baba olduğu konusunda hiç şüphe yoktu.

Murphy ile birlikte, bu korkunç şeyi inceledik. Murph için oldukça alışıldık, sıradan bir işti bu. Irak'ta bir tıp subayı ola-

rak bu türden yığınla olayla karşılaşmıştı. Ölmeden önce maktulün katilleriyle boğuştuğuna dair birçok kesin işaretlerin olduğu konusunda Murphy ile hemfikirdik. Yaralar ve çürükler bunun kanıtıydı.

"Abdullah Çavuş" dedim, "Tutuklanan adamlar hâlâ suçsuz olduklarını iddia ediyorlar mı?"

"Evet efendim."

"O zaman, sabahleyin işçilerin arasına gidip daha fazla kanıt toplamalısın. Kendi aralarında mevzuyu konuşuyor olmalılar. Birileri birşeyler biliyor olmalı."

Kimse duymasın diye, beni gizli bir şekilde bir köşeye çekip "Bütün gerçeği öğreneceğim efendim, kılık değiştirip aralarına gireceğim" diye yanıt verdi.

"İşçilerin bile seni tanımayacağı kadar kılık değiştirmeyi başarabilir misin gerçekten?" diye sordum. Zira Abdullah Çavuş herkes tarafından tanınan biriydi.

"Yapabilir miyim ne demek" dedi küçümseyici bir tavırla. "Ben polis olduğum kadar aynı zamanda dedektif de değil miyim? Sen onu bana bırak!"

Ertesi gün, her gün gittiğim yerleri teftiş etmekle meşguldüm. Bir an için olayı unutmuştum. Öğlenleyin, birkaç işçinin bir araya gelip toplandığı kamp çayhanesinin önünden geçiyordum. Oturup çay içenlerin arasında tuhaf birini farkettim. Başında Kürtlerin giydiği bir sarık, omuzlarından aşağı sarkan uzun bir Arap elbisesi, belinde deri bir kemer ve bu kemere takılı normal kırkbeş kalibrelik bir polis tabancası olan iriyarı bir adamdı. Belden aşağısındaysa, alttan giyilen haki renkteki pantolon ve dolaklar, uzun Arap elbisesinin dizlerinde çıkıntı oluşturuyordu. Ayaklarında ise, ucunda kabarası olan büyük polis botları vardı!

"Bak hele, eğer selam vermeseydin seni asla tanıyamazdım Abdullah Çavuş" dedim. "Herhangi bir ipucu var mı?"

Tam hedef üzerindeyken büyük bir Kürt dedektifinin neye benzediğini görmüştüm artık!

Irak'ta işlenen birçok cinayette olduğu gibi, bu cinayet de bir mahkemeden diğer mahkemeye gidip durdu, ama suçlananların elbiseleri üzerinde insan kanı olduğu belli olan lekelerden başka kesin bir kanıt yoktu ortada. Ve adamlar serbest bırakıldılar.

Ne var ki, adamları astırmak için elimden geleni yapmıştım. Bundan dolayı, adamlar bırakılıp keyifli keyifli kampa dönerek, sakince benim onları yeniden işe almamı beklerkenki şaşkınlığımı varın siz düşünün! Bu sefer onları işe almadım. Kararıma gücenmiş gibi görünüyorlardı. Birkaç hafta kamp çıvarında kararımı değiştiririm umuduyla beklediler. Ancak diğer arkadaşlarına ders olsun diye, disiplin bir biçimiyle korunmak zorundaydı. Bir katili astıramadıysam bile, onu işten sepetleyebilmeyi istiyordum.

12. Kürdistan'da bir Noel arifesi

Banaman'dan, Geliyê Ali Bey'in ötelerine kadar yapılmakta olan bu uzun yol hattı buyunca, yapılacak o kadar çok şey vardı ki, belli günlerde tatil hakkımız olduğunu bile unuturdum. Dağdan inip Noeli Kerkük'te geçirmem için, üstümden kesin emir almıştım. Düşünceli ve nazik bir üstün ricası geri çevrilemez elbette. Bir hafta süren yağışsız bir hava, yolları arabaların geçişi için yeniden uygun kıldığından, kısa süreli yolculuğum için gerekli hazırlıkları yapmaya başladım.

Kısmen çok meşgul olduğumuzdan, kısmen de resmi tebligatların uzak dış görev yerlerine genelde zamanında yetişmediğinden, ancak tatil günleri gelip geçtikten bir süre sonra elimize geçtiğinden dolayı, önceden belli olan tüm tatil günlerinden yararlanamıyordum.

Irak'taki her dine uygun düşecek tatil günlerini düzenleyip ayarlamak, Bağdat'taki görevliler için zor bir iş olmalı herhalde. Yahudilerin ve Hıristiyanların çoğunun da katıldığı, özel-

likle Ramazan orucu döneminde, Müslümanların birçok tatili var. Bunun yanısıra, oruç tutan, bayram yapan, ibadet eden ya da ülkenin bir ucundan diğerine dağılmış türbeleri ziyaret eden birkaç mezhep her zaman bulunurdu. Müslümanların ömürleri boyunca en az bir kez Mekke'ye hacca gitmesi, dini bir görevdir. Bu büyük bir olaydır. İnsana hacı ünvanı verir ama ayrıca yörede ziyaret edilmesi gereken birçok kutsal yer de vardır. İran Şiileri ölülerini kutsal kent olan Necef'te gömmek için, uzun yolları katederlerdi. Güneydeyken, dolambaçlı çöl yollarını tubutlarla aşan kervanlar görürdüm. Bu tabutlar, genellikle develerle taşınırdı. Son zamanlarda bu işi de kamyonlar yüklendi. Şah, bu geleneğe artık son vermişti. Çünkü Irak'ın en büyük camilerinde defin işleri çok yüksek paralar gerektirdiğinden dolayı, İran'dan dışarı çok büyük miktarda para akıyordu. Şii Müslümanlar, Hasan-Hüseyin ayinlerini fanatik bir şekilde yaparlar. Şii olan işçilerin (çoğu İranlı) arasında, acayip sancaklar yapıp, kendilerini gece gündüz sopa ve kılıçlarla dövenler vardı. Sonra, gönüllü olarak herkesten bağış toplandığı büyük bir ayine kendilerini kaptırırlardı. Bu işçiler arasında, en akıllıları bile beni, Necef ve Kerbela gibi özel kutsal yerlerde, günlük sıradan bir işmiş gibi, sarsılmaz bir inançla inandıkları mucizelere, ikna etmeye çalışıyorlardı.

"Peygamberin bizzat insanları dirilttiğini herkes görmemiş miydi?" diye söylerlerdi.

Aralarında Kürtlerin de bulunduğu Sünni Müslümanlar, bu kadar saf değildir ama. Hacca gitmek pek umurlarında değildir (şimdiye kadar bir Kürt hacıyla karşılaştığımı hatırlamıyorum) ve ölülerini genelliklę yamaçlardaki mezarlarına gömmekten pek rahatsız da olmazlar. Her bir mezar, üzerinde en ufak bir kayıt yazısı bile olmayan, dik koyulmuş uzun ve çıplak bir taştan ibarettir yalnızca. Muhtar ve kent halk, oruç

günlerine genellikle riayet ederler. Yoksul halk ise buna pek aldırmıyor ve sanırım çalışan insanlara bu hususta özel bir ayrıcalık gösteriliyor ve oruç tutmamalarına pek aldırış edilmiyor. Bütün Müslümanları tatmin etmek için yetkililer, onların tatil günlerini düzenlemelerine rağmen -her ne kadar elimde tam çalışma günleri listesi olmasa da- "Yalnız Yahudiler için", "Yalnız Hıristiyanlar için" ve hiç kuşkusuz Yezidiler (Şeytana Tapanlar) ve diğer dinler için de özel tatil günleri tahsis etmemişlerdi.

Yahudiler, bütün adetleri uygulamada son derce titizdiler. Cumartesi günleri hiçbir Yahudi işe gelmez. Ve belki de, kamptaki Yahudi işçilerin sayısının bu kadar az olmasının sebebi budur. Yolun yakınlarındaki köylerde, onlara iyi davranıyormuş gibi görünen Kürt aşiret reislerinin koruması altında yaşayan çok sayıda Yahudi vardı.

Yanımda çalışan Hıristiyan işçiler arasında, çok sayıda değişik mezheplerden gelme insanların olduğunun farkına vardım. Eldekiler içerisinde en iyi traktör şoförleri olan Ermeniler, sanırım Yunan kilisesine bağlılar. Ayrıca, Roma Katoliklerinin ve nankonformistelrin dağınık bir grubu olan Keldaniler ile, onlardan daha kalabalık olan Nasturi Asuriler vardı. Hıristiyanlığın bu farklı mezhepleri, bayramlarını farklı zamanlarda kutluyorlardı. Geneli kapsayabilen hiçbir tatil günü yoktu -Noel bile... Dr. Wigram'ın misyoner çabalarından bu yana Asuriler, resmi olarak İngiltere'deki kiliseye bağlıydılar. Buna rağmen yine de, tamamen kendilerine ait ouç tutma dönemleriyle, Noelleri vardı.

Rewanduz yolunda, hiçbir din yoktur ki, bir temsilcisine rastlamayayım. Birkaç Hintlinin arasında bile, aynı mezhepten iki kişi bulamazsınız. Müfettiş Sihti. Bilirkişi Hindu, buharlı yol silindir şoförü Müslüman bir molla, vs vs...

Hizmetkarım Guerges'in esnek bir dini inancı vardı ve bu

konuda oldukça rahat biriydi. Hıristiyan olarak doğduğunu ama diğer insanların dini bayramlarına ve ibadet günlerine katılmamanın zararlı olduğunu söylüyordu. Bu yüzden Guerges, Hıristiyan bayramlarında Guerges'ti, Müslümanlarınkinde Abdullah İsmail ve Yahudilerinkinde de Şhaul Elishu oluyordu!

Kendisi aslen Glasgowlu bir İskoç olan, Erbil'de PWD Ambar memuru Abdullah Efendi ise, dindar bir Müslüman olarak oldukça farklı bir kategorideydi. Bu adam, İslamın ilkelerine ve adetlerine karşı derin bir bağlılık geliştirmiş ve son derece saygıdeğer bir Müslüman olmuştu. Böyle değişmekle ne makam ne de dünyevi bir hedefin peşindeydi, tersine kendi vicdanında derin bir huzur ve mütevazilik bulmayı arıyordu yalnızca. Sık sık bana, ancak çok az sayıda Müslümanın kendi dini vecibelerini yerine getirerek yaşadığını söylüyordu üzülerek. Abdullah Efendi, dini inançlarına rağmen, İngiliz vatandaşı ve sadık bir İskoç olarak kalmakta ısrar ediyordu. Gerçi bunun, işini kaybedeceği ve ülkesini terkedeceği anlamına geldiğini de biliyordu. Sanırım şimdi Hindistan'dadır.

1928 yılının 25 Aralığına kimin Noelinin gerçekten denk geleceği sorusuna gelince, bunun anlaşılmasının çok uzun bir süre gerektirdiği sonucuna vardım. Bunun yerine, personelime ve yolda çalışan herkese, bir tatil isteyip istemediklerini sorarak, bu zor sorunun üstesinden gelmeyi düşündüm. Çalışmanın olmadığı günler için ücret ödenmez. Her ne kadar hafta içi ve hafta sonu, hiç ara vermeksizin eşek gibi çalıştıklarını biliyorsam da, tatil için onlara ücret ödemek benim yetkim dahilinde değildi. Ama öyle olsaydı bile, sayısız farklı dine mensup bu insanların, Noel tatilinin ne zamana denk geldiğine dair sorduğum soruya, hiç kuşku yok ki ortak bir yanıtları vardı: "Sizin Noeliniz, bizim de Noelimizdir."

24 Aralık sabahında, şafak sökerken, yolun başından başla-

yarak işçilere maaşlarını ödedim ve personelime izin verdim. Roma Katoliğine bağlı Asuri Leon Mar Şamun, ayin için Diana'ya gidiyordu. Orada herkesin Nasturi olmasından ve Nasturilerin Noelinin de on beş gün sonra olmasından dolayı, o zamana kadar ayinin yapılmasına izin verilmeyeceğinden korkuyordu. Ama ne olacağını gidip görmek zorundaydı. Ermeniler ve Keldaniler de, dini olarak bunun bir faydası olup olmadığını görmek için Diana'ya gidiyorlardı. Diğer işçiler de yalnızca sağda solda oturup elbiselerini tamir ediyor, kışlık odun topluyor ya da alış veriş için Rewanduz'a gidiyorlardı. Bazıları nehirde balık avlıyordu ve herkes şu ya da şekilde hayatından memnun gibiydi.

Sonunda Geliyê Ali Bey'deki herkese ücreti ödenmiş, sorunlar halledilmişti. Seyahate çıkarken her zaman yanıma aldığım yatak takımı, para kutusu, yedek lastikler, daktilo ve büro dosyalarıyla arabayı yükleyip, yanıma korumamı da alarak, suları yara yara o uzun çamurlu yola -Erbil'e altmışbeş millik dolambaçlı bir yol- çıktım. Eğer çalışıyor olsaydık, Spilik'teki o zahmetli ve uzun yol işimizde daha da ilerleme imkanına sahip olacaktık ama kampın günlük sıradan sıkıntılarından kurtulmanın verdiği büyük sevinç ve beni çocukluğumun ilk yıllarına götüren Noel kutlamalarına bir an önce katılma hevesi, bütün bunları unutturdu bana. Ve artık o gerçek tatil havasına girmeye başlamıştım. Ne riske edilecek birşey vardı ortada, ne de kazanılacak...

İhtiyatlı bir şekilde, boğazın girişindeki kervanların geçtiği o dar köprüyü geçtik. Köprü, motorlu araçlar için bile hâlâ kullanılıyordu. Ta ki yeni çelik kemerler gelinceye dek... Bu köprünün toplam genişliği, arabanın tekerlekleri arasındaki mesafeden yaklaşık dört inç kadar büyüktü. Ve her iki kenarda da, arabanın nehre uçmasını önleyecek herhangi bir korkuluk yoktu. Su, buz gibi soğuk görünüyordu. Eğer bir araba

köprüden tepetaklak suya uçarsa, şoförüyle birlikte, onu böylesi bir derinlikten çekip karaya çıkarmak oldukça zahmetli bir iş olurdu. Köprüden geçmek, her zaman tehlikeli bir işti. Guerges ile Hasan'ı ön tekerlekleri gözlesinler diye önceden yolladım. Yoldan hafif saptığımda, elleriyle bana, sağ yap, sol yap, ya da düz gel diyorlardı. Durumu kontrol etmek ve tekerlerle köprünün yol payı arasındaki mesafenin ne kadar olduğunu görmek için, sık sık çamurluğun üzerine doğru sarkıp yola bakıyordum. Velhasıl, şu veya bu şekilde, her zaman sağ salim geçiyordum bu köprüden. Gerçi adamlarımın arabadan inip beni arabada yalnız bırakmaktaki telaşlarını ve heyecanlarını ferketmiyor değildim.

Sonra, Spilik Geçidinin yukarısına çıkan, beş millik bir yol çıktı önümüze. Yol hep yokuştu. Ve küçük Chahrolette, birinci viteste, radyatörü sanki cin çarpmış gibi şiddetli bir şekilde kaynatıp köpürterek, çamurları yararak ilerliyordu.

Ne yolculuk ama! Çok geçmeden, arabanın camları ve her tarafı çamurdan görülmez olmuştu. Bazen taksi, derin çamurlara battığı zaman, stop ediyordu. Ama bütün bunlar yıldırmıyordu bizi. Adamlarım arabadan iniyor, ben de hız alabilmek için olabildiğince geriye alıyordum arabayı. Ve birinci vitesle yeniden önümüzdeki derin çamurlara dalıyorduk. Zaten yol kenarında, bu yamaçta, aks-şaftı kırılmış ve terkedilmiş bir araba (Rewanduz polis şefinin arabası) vardı. Ama bu Noel arifesiydi ve eğer bu gece Erbil'e varmak istiyorsak, bir kez daha denemek zorundaydık! Bu nedenle debriyaja basıp hızla çalıştırdığım motorla ani bir hamle yaptım. Her ne kadar korkunç bir yöntemse de, genellikle sonuçları şaşırtıcı bir şekilde etkili olur. Çamurdan çıkmayı başardık. Ve adamlarım arabanın yan tarafındaki çamurluklara basıp, ümitsizce hareket halindeki arabaya binmek için "ya Allah" diye bağırıyorlardı. Son bir hamleyle arabaya binmeyi başardılar, zira ben arabayı

durdurmaya cesaret edemiyordum. Daha da ilerde, bir başka mola yerinde, sürüsüyle dolaşan bir aşiret mensubu ve kervanla beraber geçen yolcular, arabaya bir el atsın diye, yorulmak bilmez body guardım tarfından zorla ikna edilmişlerdi. Adamakıllı itiyorlardı arabayı. Ve çamurdan kurtulmuştuk. Peşisıra ardımızdan, o çamurlu halimize bakarak, Kürtçe "tomofil" (otomobilin yanlış telaffuzu) dedikleri bir şeytani tuhaf makinaya şaşıp kalıyorlardı.

Vinç operatörleri köprü yapımını kontrol ediyor

Sonra, yolun yüzeyindeki keskin bir taşa çarptık. Ardından bir gümbürtü koptu. Korktuğum başıma geldi. Bu taşların çoğu, Spilik'teki kayalar gibi keskindi. Yanımıza çok sayıda yedek iç lastik almamızın nedeni de buydu. Yokuşta, derin bir

çamura saplanmış bir arabayı krikoyla kaldırmanın hiçbir yararı yoktu. Krikonun uzunluğu yetmiyordu ve çamura battığından neredeyse görünmüyordu. Ya da, araba bir iki inç yükselir yükselmez, kayıyor veya devriliyordu. Krikoyu daha fazla kaldırmak için bile, insanın çamura gömülmesi ve sonra da Tanrıya dua etmesi gerekiyordu. Ama bir şekilde bu işten de sıyırdık. Bu iç lastikler, daha önceki yolculuklarda defalarca patlamış ve yamalanmıştı zaten.

Sonunda Spilik'in tepesine vardık. Kuru ve kıvrıla kıvrıla inen yoldan aşağı doğru gittik. Çamurluklara vuran teker zincirlerinin çılgınca şakırtısıyla Batas ovalarını aştık. Burada kaybettiğimiz zamanın bir kısmını telafi etmiştik. Yolda toplanan çocukların, yoldan geçen bir araba gördüklerinde sevinç çığlıkları attıkları Harrir'de yavaşlamıştık sadece.

Oldukça hızlı bir şekilde vardık Mirova Geçidine... Yol zemini, yağmur sonrası olmasına rağmen, beklediğimden çok daha sağlamdı. Geçitten aşağı doğru, Mirova Nehri boyunca, tekrar çamurla karşılaşıncaya kadar saatte yirmi mil hızla yol aldık. Ve Şaklawa'ya varmadan, yarı yolda bir hana vardık.

Son derce aksi biri olan ustabaşım Emmanuel Pawrus, beni orada bekliyordu. Her zaman sorun yaratarak başımı ağrıttığı için ona Noel tatili vermediğimi söylemiştim ama şimdi bu Noel arifesinde ona acıyıp, yumuşamıştım.

"Pawrus" dedim, "başbelası herifin tekisin sen. Her zaman adamlarınla ve diğer ustabaşılarla kavga ediyorsun. Git, evde bir Noel geçirmeyi dene. Bu belki biraz aklını başına getirir!"

Böylelikle Pawrus ve adamlarına maaşlarını ödedim ve Kora Köyüne doğru yola çıktım. Erbil'den yavaş yavaş ilerleyerek gelen buradaki şose yola, eskiden, Canadian Pasific Railroad'dan Jaques Searty adında Ermeni birinin sorumluluğu altında, çakıltaşı dökülüp yol yüzeyine son hali verilmiş. Buradan sonrasında, nihayet sağlam bir yoldan gidecektik.

Birçok ekibe maaş ödemek epey zamanımı aldı. Yaralıların, maaşı ödenmemişlerin sorunları gibi halledilmesi gereken alışıldık "sorunlar" vardı. Hepsini zamanında hallettim. Ve Musul'daki karısını görmeye giden Searty'i yanıma aldım. Searty'nin kucağındaysa, Noel günü kesileceğine hiç aldırmadan, sessiz sakin bir şekilde duran bir hindi vardı.

Geceye doğru, yüzeyi düzeltilmiş bu sağlam yol boyunca hız yaptık. Bin feet yüksekliğindeki, saç tokası gibi zigzaglı ve tehlikeli Pirmum Dağına çıktık. Sonra, sonbahar yağmurları sonrası, iki feet derinlikte akan Bastura Nehri boyunca aşağıya indik. Sulu sepken kar fırtınasında yol alıyorduk. Arabamın dışında, çamurlukla kaporta arasına bağlanmış eşyalarım soğuktan donup, çamurlu bir kalıp haline gelmişti. Arabamın camı, kalın bir buz ve çamur tabakasıyla kaplandığı için, son on mil boyunca, başımı pencereden çıkarıp yola öyle bakarak direksiyon kullanıyordum. Patinaj için kullandığımız zincirlerin hâlâ sesleri geliyordu. Ama her nasılsa, o yamalı tekerlek dayanıklı çıkmıştı. Sonunda, siste arabanın ön lambalarının parlayan ışığıyla Erbil'e, PWD ambarının üstündeki o bomboş odaya varabildik.

Günün yolculuğu bitmişti ve Noel postası beni bekliyordu. Bütün mektupları açıp hepsini okudum. Ve dünyanın öbür ucundaki evimden gelen kolileri tek tek açtım. Kekler, tam da bizim oranın kekleriydi, kurabiyeler bizim oranın kurabiyeleriydi, hatta erik puddingi bile!... Hepsi gösterişli bir şekilde paketlenip, tenekelerde lehimlenerek, sekiz bin millik yoldan gelmişlerdi.

Yolların bu haliyle, o gece Kerkük'e varmanın hiç umudu yoktu. Sanki Noel arifesini tek başıma geçirecekmişim gibi görünüyordu. O anda Kaptan Clark'ın, eğer Erbil'e uğrarsam ve aynı dönem o da Erbil'deyse, ona uğramamı isteyen daveti aklıma gelmişti. Sayısız kere lastik değiştirip çamurdan görün-

mez hale gelmiş elbiselerimi alelacele çıkartarak, hiç olmazsa daha düzgün görünebileceğim günlük bir takım elbise giydim ve tekrar o eski püskü arabama atladım.

Karanlık bir geceydi. Gökyüzünde, kesik kesik parlayan yıldızlar ve hızla birbirini kovalayan bulutlar vardı. Saat 20:15 gibiydi ve misafirlik için uygun bir saatti. Eve vardım. Yüksek kerpiç duvarlı bahçe kapısını geçtikten sonra, pencerelerde parlayan ışıkları ve mutfakta parlayan ışıkları gördüm. Bu da, Doğu'da Malay'dan Kahire'ye kadar her yerde bir "ziyafet"in hazırlandığı anlamına geliyordu. Kendimi arkadaşıma zorla davet ettirmişim gibi kötü bir duyguya kapıldım. Ve tekrar ısısız odama kaçıp gitmek için çamur içindeki arabama geri dönerken, Clark'ın hizmetçisi beni gördü.

"Yemeğe buyrun efendim."

"Hayır, hayır. Kaptan Clark'ın misafirleri olduğunu bilmiyordum" diye aceleyle yanıtladım.

"Misafirler yok ama yemeğimiz bol efendim" dedi. Efendisinin yiyeceğiyle cömert ve kayıtsız davranan bir Doğulu hizmetkar edasıyla, beni davet etti.

Başka arabaların olmadığını o zaman farkettim. Kaptan Clark'ın iyi ışıklandırılmış verandasındaki tertemiz günlük akşam kıyafetleriyle görüntüsü, bütün bu hazırlıkların benim için yapıldığını gösteriyordu. Ne garip bir manzara! Vahşi bir kış gecesi, Kürdistan'da ışıklarla aydınlatılmış bu evin arka tarafında, kopkoyu gökyüzüne doğru karaltı halinde yükselen surlarıyla, tüm kentlerin en eskisi olan Erbil'de, dümdüz buğday tarlalarının ortasında yapılan bu tipik Doğu evinde, tek başına bir İngiliz, yalnız bir Noel kutluyordu.

"Şu şansa bak hele" dedi. "Gelen arabanın kime ait olduğunu merak ettim. Noel arifesini neredeyse tek başıma geçireceğimi düşünecektim ama şimdi sen çıkageldin. Rewanduz'daki vahşi aşiretlerim hakkında son haberleri öğrenece-

ğim senden. Benim oraya gelmemi gerektirecek herhangi bir durum olmaksızın, aşiretlerle çok iyi anlaştığın söyleniyor. Hamadê Cin nasıl?"

"Orada yarattığın etki sayesinde, bizler de çok iyi geçiniyoruz onlarla" deyip yanıtladım onu. "Ama bu gece burada kalmaya gelince... Davetsiz bir misafir olmaktan korkuyorum."

Önüme düşüp beni eve götürürken, "Tam da çorba servisi yapmalarını söylemiştim hizmetkarlarıma. Sen de tam zamanında geldin. Uzun ve yorucu bir gün geçirmiş olmalısın. Sanırım Geliyê Ali Bey'den geliyorsun, değil mi? Yaptığın yolun Kürdistan'ı, bütün o eski romantik yalnızlığından arındıracağını görebiliyorum. Eskiden bu yol, katır sırtında, üç günlük tehlikeli bir yolculuğu gerektirirdi." Bunları söylerken bir yandan gülüyor, bir yandan da bana kokteyl hazırlıyordu.

"Keşke sana şampanya sunabilseydim. Birkaç tane ısmarladım. Ama yağmur nedeniyle elimize ulaşmadı. Ama bu kokteyl Batı tadında bir şeyler veriyor insana, değil mi? Sağlığına ve mutlu bir Noel'e" diyerek sözlerine devam etti.

odanın bir köşesindeki gramafondan Beethoven'ın yumuşak bir aryası çalınıyordu. Alev alev yanan ateşin üzerindeki şömine rafı, Noel kartlarıyla süslenmişti. Bunların arasında, birçok Arap ve Kürt işi kartlar da vardı. Zira dinlerinde Noel inancı olmasa da, Müslümanlar bile Noel ruhuna katılıyorlardı. Kartlardan bazıları Rewanduzlu arkadaşım Hüseyin Efendi'nin elinden çıkmış tipik işlerdi. Hele özellikle, madeni bir levha üzerine asitle yakılarak çizilen ve ince bir el becerisi gerektiren gravür desenlerinin ilkel aletlerle yapıldığını düşündüğümde, Hüseyin Efendi'nin pitoresk el sanatını her zaman takdir etmişimdir.

Ev sahibimin Noel arifesini bu izole edilmiş yerde tasarlarken gösterdiği özene şaşırmıştım. Davet edebileceği herhangi bir konuğu yoktu ve kesinlikle kimseyi beklemiyordu. Ama

yine de, oda, Noel zamanı bir İngiliz evi nasıl süslenmişse öyle süslenmişti. İnsan sanki, kalabalık konukların geleceğini ve sokaklarda ilahi söyleyen grupların gelip pencerenin önünde "Good King Wenceslas" şarkısını söylemeye başlayacağını sanıyordu.

Clark, masanın başındaki yerini aldığında, o an atalarının geçmiş başarılarıyla övünecek, ziyafet salonunda tek başına bir zafer edasıyla oturan New Orleanslı Fransız bir aristokrata dair, büyük usta O. Henry'nin o acıklı hikayesi geldi aklıma. Avare avare dolaşan biri dışında kimse bu aristokratın bayramına gitmemişti. Ben de kendimi tam da o hikayedeki avare gibi hissettim!

O gecenin rahatlığıyla ve güzel yemekleriyle taban tabana zıttı , bu yaptığı zor yolculuk -ve Clark'ın sürekli gezgin yaşantısı için de bu böyleydi. Ertesi gün av tüfeğiyle ıslak ovalara, uzaklara gideceğini söyledi. Onun en büyük sporu, çifteyle ördek avlamaktı. Ve o mevsimde bütün Irak'ın, Sibirya'dan gelen su kuşlarıyla dolup taştığı söyleniyordu.

Yemekten sonra, likör ve kahvelerimizi yudumlayıp ateşin yanında otururken, Kürt insanının karakteri, gelenekleri ve dili üzerinde tartışmasız otoritelerden bir olarak kabul edilen bu mütevazi adamdan birkaç olayın hikayesini öğrenebileceğimi biliyordum. Onun adaleti ve cesareti hakkında, Kürdistan'ın bir ucundan diğer ucuna kadar sözedildiğini söylemeye bile gerek yok. Ona dair birçok hikaye duymuştum. Sel sularına kapılıp nasıl sürüklenmiş ve nasıl bir mucize eseri kurtulabilmişti. Hiç kimsenin göze alıp gidemediği o yüksek dağlardaki donmuş şelaleler arasında nasıl kayıp da kalçasını kırmıştı. Ve kırılan kalçanın incinmesin diye, güvenilir aşiret mensuplarınca bir merdivene bağlanıp, günlerce süren geçitleri ve boğazları aşarak, sonunda yüz millerce ötede, ovalardaki İngiliz doktorun ellerine nasıl teslim edilmiş ve nasıl her

hangi bir ödül almayı kabul etmeksizin, aşiret mensupları kendi yalnızlıklarına geri dönmüşlerdi.

Şeyh Mahmud isyanında, aylarca Süleymaniye'de hiç kimsenin haberi olmaksızın isyancılarla birlikte tek başına kaldığında, hangi mucizeyle ölümden kurtulmuştu. Şeyh ile, Şeyh'in Kürdistan egemenliği hırsı arasında, İngiliz iktidarını simgeleyen bir şahsiyet olarak kalmıştı orada. Ve bu düşman kentin dar sokaklarında dolaşıyorken, bazen kurşunlar vızıldıyordu kulağının dibinde.

Bilebildiğim kadarıyla, her ne kadar son derece dramatik bir hikaye de olsa, Şeyh Mahmut'un ve kendi halkının yararına olduğuna inandığı uzun süreli mücadelesinin tam hikayesi yazılmamıştır henüz. O Noel gecesi, olayın geçtiği Süleymaniye'nin dağlık alanlarında (Rewanduz'un yüz mil güneyine düşer), bir süre baş aktör olmuş olan bu adamın hikayesini epeyce dinleme olanağım oldu. Hikayenin bir kısmını zaten, Şeyhle beraber mücadele eden ustabaşılarım Remzi, Sabri ve Yunus'tan dinlemiştim.

1918'de, İngiliz ordusu Kürdistan'a girdiğinde, Şeyh İngilizlere dostluk göstermişti. Ama bir yıl sonra, yaptığı faaliyetlerden dolayı tutuklanması zorunlu hale gelmiş ve Tümgeneral Fraser komutasındaki bir muharebeden sonra yakalanıp Kürdistan'dan kovulmuştur. Ne var ki, yerel yöneticileri atama sorunu gündeme geldiğinde, babadan oğula geçen tarihi liderlik konumundan dolayı, bölgeye sorumlu olarak Şeyhin dışında daha uygun kimse yok gibi görünüyordu. Bu nedenle Şeyh serbest bırakıldı ve eski görevine iade edildi. Bu, kesinlikle kötü bir politika değildi. Zira, Şeyh Mahmud Berzenci, kendi halkı arasında gerçekten güçlü biriydi.

Dikkate değer bir kutsallığı olan, dini bir liderdi. Korkusuz bir savaşçı olarak nam salmıştı. O kadar çok savaştan sağ olarak kurtulması, Şeyhe, saygıyla karışık dinsel bir korkuyla ba-

kılmasına neden oluyordu neredeyse. Kurşunların ona gerçekten de işlemediği söyleniyordu. Bunu, ünlü Şeyhle yan yana savaşan ustabaşılarımdan çok kez dinlemişimdir. Ustabaşılarımdan biri, "Allah şahidimdir, kurşunlar Şeyhin vücudunu delip geçerek arkasındaki adamı öldürdüğünü, ama buna rağmen Şeyhe birşey olmadığını kendi gözlerimle gördüm. Onu savaşta kimse öldüremez."

Şeyh, sözünün eriydi de. Şeref sözü üzerine serbest bırakıldığında, belki bu sözünü tutacak, İngilizlerin dışında hiç kimsenin olmadığı saf bir İngiliz yönetimine karşı isyan etmeyecekti. Ama İngiliz egemenliğinden Arap egemenliğine geçilmesi gündeme geldiğinde, buna son derece şiddetli bir şekilde karşı çıktı. Zira, Kürtlerle Araplar, birbirlerinin kadim düşmanıdırlar.

Bu nedenden dolayı, kaçınılmaz olarak sorun ortaya çıktı. Ve 1924'te, akıcı bir Kürtçeye sahip olan Clark, Şeyhi, Irak'ın egemenliği altında tutmaya yönelik girişimlerde bulunması için Manda'nın politik resmi görevlisi olarak Süleymaniye'ye gönderildi. Buradaki politikamızın belirsizliğinden dolayı, gerçekten de zor bir işti bu. Diplomatik yetenekleri gelişkin olan Clark bile, sorun çıkmasını önleyemezdi belki de...

Doğu'nun şaşmaz içgüdüsüyle, Şeyhin adamları, politikamızın ne kadar belirsiz bir politika olduğunu biliyorlardı.

"İngilizler kararsızdır. Çok geçmeden buradan gidecekler ve o zaman bizim Araplardan korkmamıza gerek kalmayacaktır!" diyorlardı.

Şeyh Mahmud Berzenci'nin Kürdistan'dan uzaklaştırılıp sürgüne gönderilmesi döneminde, Süleymaniye, Binbaşı E.B. Soanne'nin etkili ve yetenekli yönetimine verilmişti. Soanne kişisel olarak Kürtlere karşı ilgi ve sevgi besleyen biriydi. Süleymaniyelileri, bizim Batı sistemimizi ve genel ilerlemeyi örnek almalarını teşvik edecek bir tarzda, tedricen gelişen ve bü-

yüyen bir Kürt devleti kurmaları doğrultusunda biçimlediriyordu. Ancak büyük Soanne, savaş sonrası yönetimin, zamansız, yersiz ve keyfi bir yöneticisiydi. Bir Kürt ulusu yaratmaya yönelik politikası pek destek görmeyince, resmi görevinden ayrılarak, yeniden öğrenciliğin ve yazarlığın o sessiz yaşamına geri döndü. Kısa bir süre sonra da öldü.

Şeyh Mahmud'a bölgenin kontrolü yeniden verildiğinde, Şeyhin Soanne'nin planını uygulaması, ülkesini geliştirip organize etmeye çok istekli olacağı kesindi. Ne var ki, o zamanlar biz, Irak hükümetinde tamamen Arap çıkarlarını desteklemeye başlıyorduk. Ve şeyh ve adamlarının, bizim devlet adamlarının Kürt bölgelerine ne yapacaklarına karar vemediklerine inanmalarını gerektirecek makul gerekçeler vardı. Mandacı bir güç olarak İngiltere'nin Kürdistan'da sürekli bir egemenlik kurma isteğinin garantisi yok gibiydi. Milletler Cemiyeti'nce, Irak'ın Manda yönetimi altında geçireceği makul süre yirmi beş yıl olarak konuşuluyordu. Bunun üzerine Kürtler, Türklerin egemenliğinden ziyade İngilizlerin egemenliği altında yaşamak istediklerini dile getirmişlerdi. Ama Kürtler nihai olarak bağımsızlığın peşindeydiler ve Arap yönetimi altında kalmayı hesap etmemişlerdi.

Şeyh Mahmud, eğer bu gerçekleşirse, planlarının aşırı ölçüde kısıtlanacağını, çalışmalarının semeresini alamayacağını hissediyordu. Bir Bağdat yönetimi altında, kendisinin ve halkının refaha kavuşacağına dair umutlarının olmadığını söylüyordu ve Arap görevlilerine de kızmıştı.

Şeyhin, Kaptan Clark ve diğer İngiliz görevlilerine yönelik tavrı dostçaydı. Onların Süleymaniye'de kalmalarını çok istiyor gibiydi. Ne var ki, yöreden devşirilerek oluşturulmuş Kürt birliğindeki İngiliz subayların Kürdistan dışına çıkarılmaları ve adamların da silahsızlandırılmaları kararlaştırılmıştı. Anlatıldığına göre, subaylar ayrıldığında adamların silahsızlandı-

rılması işi, tüfeklerin mekanizmalarının çıkarılıp sonradan rahatlıkla alınabilecek bir şekilde bir kuyuya atılmalarından ibaretti yalnızca. Böylece, Şeyhin başına geçip yönetebileceği, iyi silahlanmış, disiplinli bir güç vardı Süleymaniye'de.

Clark'a politik bir görevli ve Şeyhin danışmanı olarak biraz daha kalma emri verilmişse de, Şeyhi kuşatan kentin önde gelenleri onun aklını çelip, bağımsız bir hükümet kurmaya ikna etmişlerdi çoktan. Ayrıca, Türklerin de silah göndererek yardım sözü vermiş olduklarına inanılıyordu. Şeyh gerçekten de bir Kürt hükümeti kurdu. Hatta kendi adına posta pulu bile bastırdı -çok kıymetli olduklarından dolayı, ancak birkaç tane bastırılmıştı. Ustabaşılarımdan bazıları, Şeyhin kabinesindeydi. Eğitim Bakanlığı, Gümrük ve Vergi Bakanlığı, vb gibi değişik bakanlıklar bunların elindeydi. Bunlar, benim yanıma gelip çalışmadan yaklaşık üç yıl önce oluyordu.

Clark için kafa karıştırıcı bir dönemdi. Şeyh her ne kadar ona dostane davranıyorsa da, Şeyhin bir Arap hükümetinin egemenliği altında yaşamayı kabul etmeyeceği besbelliydi.

Bununla birlikte Şeyh -ister Arap olsun isterse de olmasın- hükümetin egemenliğini tanıması ve bağımsız bir Kürt devleti kurma planlarından vazgeçmesi konusunda uyarıldı. Şeyhin bu uyarıya yanıtı nazikçeydi. Ve ısrarla Britanya'nın sadık bir adamı olduğunu iddia ediyordu. Ama aynı zamanda da Bağdat'taki bakanların emirlerini de açıkça küçümsüyor ve politik görevlinin öğütlerine de pek kulak asmıyordu. Bundan dolayı Clark, Süleymaniye'yi terkedeceğini ima etmişti ona. Ve Şeyhe, kendisinin Süleymaniye'den ayrıldıktan sonra bunun, onun bir isyanı olarak görüleceği anlamına geleceği uyarısını yaptı.

Şeyh, bu duruma itiraz etti: "Sen beni terkedemezsin. Benim dostum ve şeref konuğumsun."

"Bu, danışmanı bir rehine olarak tuttuğun anlamına mı ge-

liyor?" diyerek kızgınlıkla yanıtladı onu Clark. "Beni burada esir tuttun diye, Hava Kuvvetleri'nin Süleymaniye'yi bombalamayacağını sanıyorsan, çok geçmeden yanıldığını anlayacaksın."

O Noel arifesinde Clark bana şunları anlattı: "Eğer yalnızca iş Şeyhle sınırlı olsaydı, faaliyetleriyle felakete davetiye çıkardığına ikna edebilirdim onu. Ama aşiret reisleri, tekrar eski düşüncelerini savunması konusunda kafasını çelebiliyorlardı. Şeyh, herkesi memnun etmeye çalışarak bir o yana bir bu yana savrulup duruyordu. Mesele bu kadar ciddi olmasaydı, bu iş eğlenceli de olurdu. Elbette Şeyhin, İngilizlerin Kürdistan'da kalmasına yönelik isteğinin garantisini veremezdim. Zira, bunun hiç de ihtimal dahilinde olmadığını biliyordum. Burada uzun süre kalmayacağımız belliydi. Yaşlı Şeyhin bakış açısını anlıyordum ama ona daha iyi bir teklif götüremediğim için de çok üzgündüm. Ne de olsa yönetici olarak Araplar, kendi uyrukları olacaklara güven veremiyorlarsa, insan zorla Arapları Kürtlere sevdiremez.

Buna rağmen yine de, Şeyhi oldukça açık bir dille, ancak Irak hükümetinin egemenliğinde yöneticilik yapabileceği, "kabine"sini hemen dağıtması gerektiği, mevcut yönetimine son vermesi gerektiği -eğer bunlar yapılmazsa, açıktan ir isyancı muamelesi göreceği- konusunda uyardım.

Bir süreliğine, beni esiri olarak tuttu aslında. Atlı olarak kentin dışına çıkmama izin verilmiyordu. Sözde bir hizmetçi, ama gerçekte gardiyanım ya da yanımdan hiç ayrılmayan nöbetçim, her zaman benimle beraberdi. Hiç yanımdan ayrılmayan bu gölgemden oldukça bıkmıştım. Bir gün, gerçekten esir olup olmadığımı denemek için, sanki kaçıyormuş gibi yaparak atımı dörtnala sürmeye başladım. Umutsuz bir kovalamacadan sonra, adamın bana yetişmesine izin verdim.

Laubali bir şekilde "Kerkük'e gidiyorum, sen de mi benim-

le geliyorsun?" diye sordum.

Beti benzi atmış bir halde, titreyerek, eğer kaçarsam kendisini ölümle cezalandıracaklarından dolayı, dönmem için bana yalvarıyordu.

Bu yüzden, yeniden Süleymaniye'ye geri döndüm. Ve Şeyhle tartıştım. Ona ayrılacağımı söyledim -yatağını yapıp yatmaya hazırlanıyordu. Büyük bir üzüntü duyarak, istemeye istemeye, gidişime razı olmuştu. Kanımca beni seviyordu. Ne zaman döneceğimi sordu. Ona, belki de birkaç ay içinde, yanımda Devşirme Askerler Birliği'yle beraber ve arkamda da Irak ordusu olmak üzere gelebileceğimi söyledim.

"Demek öyle" dedi. "İster bu şekilde, isterse de ben Kürdistan Kralı olduktan sonra büyükelçi olarak gel, aynı şekilde benim mütevazi misafirperverliğimle karşılanacaksın. Bu arada, evin ve eşyaların korunacaktır. Evinin kapısını kilitle, anahtarını bana getir. Geri döndüğünde, herşeyi bıraktığın gibi bulacağına söz veriyorum. Her ne kadar bana saldırmak için gelen kuvvetin başında da olsan, yine de adamlarım sana karşı silah kullanmayacaklar. Ve onur arkadaşım olarak hayatına kast edilmeyecektir."

"Sağ salim Bağdat'a geri döndüm ve raporumu sundum. Sonuç olarak, Şeyh Süleymaniye'yi terketmediği için, RAF'ın bu kenti bombalaması emri verildi. Ve RAF bunu çok şiddetli bir şekilde yaptı.

Süleymaniye'deki halkın üzerine bombalar yağdırılırken, ortaya çıkan manzaranın ne olduğunu ustabaşılarımdan dinlemiştim. İnce ayrıntılarına kadar anlatmışlardı o korkunç manzarayı. Sağnak halinde yağan bombaların ölümcül fırtınası altında, panik halinde kaçışan insanlar, yaralı çoluk çocuk ve yaşlılar... Kalınacak gibi değilmiş artık Süleymaniye.

Clark hikayesini anlatmaya devam etti.

"Irak ordusuna, bölgeye girmesi emri verilmişti. Ama ova-

lara alışkın bu Araplar, dağlara alışkın olan ve sürekli hareket halinde olan Kürtler tarafından hemen safdışı edildiler. Savaş sırasında, en az Kürtler kadar dağları mesken edinmiş Devşirme Asuri Birlikleri devreye sokuldular. RAF'ın da yardımı gelince, isyanın akıbeti artık belli olmuştu."

"Bu muharebeyle bağlantılı olarak bir çok tuhaf olay yaşandı. Sözgelimi şu olay: Bir motor arızası ya da silahla vurulması nedeniyle Süleymaniye yakınlarına bir uçak düşmüş. Uçaktaki bombacı subayla pilotu kurtarmak için, kıdemli bir RAF subayı, tam da sıcak çatışmanın geçtiği düşman bölgesine, oldukça cesaret gerektiren bir iniş gerçekleştirmiş. Düşman birlikleri, aralarına aniden inen bu uçağa ne yapacaklarını düşünüp karar vermeye uğraşırken, RAF subayı, iki adamı da yanına alarak yeniden havalanmayı başarmış."

"Her ne kadar ümitsiz bir direniş gösterse de -Süleymaniye'nin de bombalanmasına rağmen- bize iyi davranmayı sürdürmesi olağanüstü birşeydi. Bir örnek vereyim. Esir düşen iki İngiliz subayı hastalanmış. Şeyh onları yanına alarak, elinden geldiğince iyi bakmaya çalışmış. Ve onların muayenesinin ve tedavisinin yapılması için bir doktorun gönderilmesi ve muayene sonucunda eğer hastaların durumu kötüyse, geriye Bağdat'a gönderileceğine dair bir mesaj yazıp yollamış. Düşman hattından gelen doktoru, esirlere gösterdiği her zamanki nazik sözleri ve tavırlarıyla karşılamış. Doktor, hastaların muayenesini yapmış ve yalnızca esir olmaktan biraz etkilendiklerini görmüş, hepsi o kadar. Bu durumda, böylesi sağlık koşullarını gerekçe göstererek adamların serbest bırakılması istemenin dürüstlük olmayacağı kanısına varmış doktor. Ve gerçeği olduğu gibi söylemiş. Ama buna rağmen yine de, her iki adam Şeyh tarafından sonuçta serbest bırakılmış."

"Bir başka sefer de, Asuri Devşirme Birliklerinden bir İngiliz subayı, dağda bir çatışmada Kürtler tarafından öldürülü-

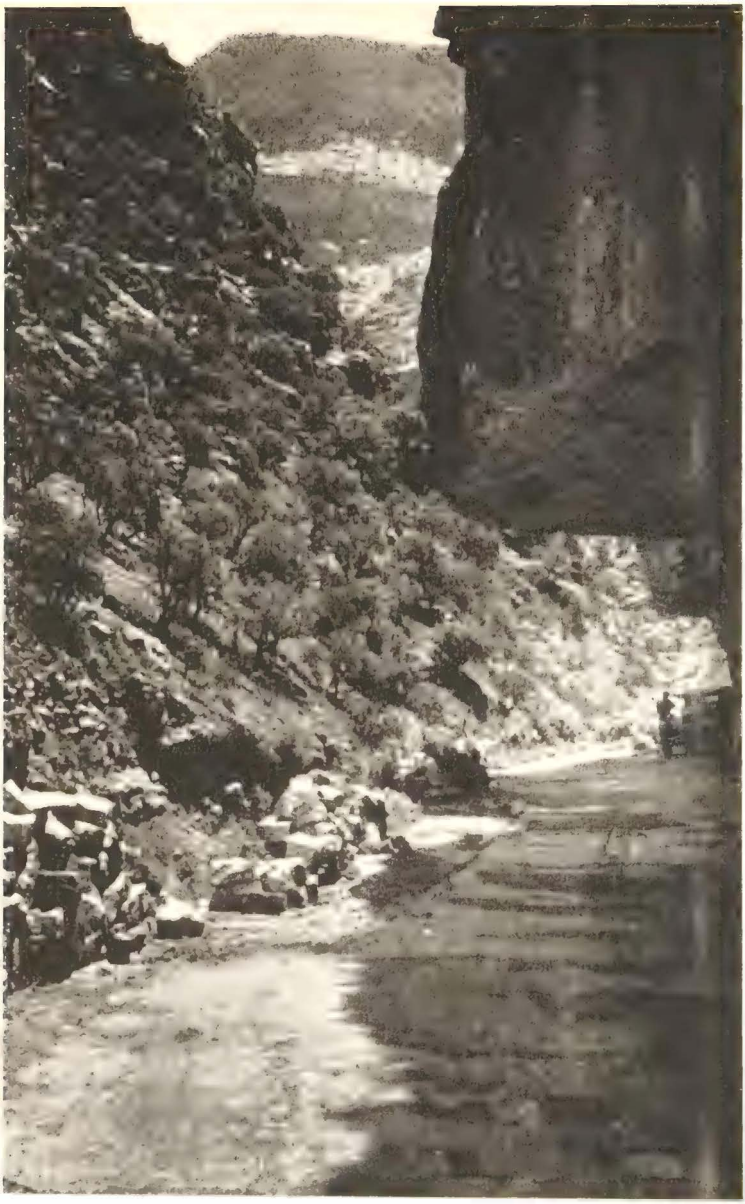

Rewanduz Boğazındaki varı tunel sosc *Foto: Pilot V I. Scott, RAF*

yor. D.C. Albay MacDonald'a, subayın ölümünden son derece üzüntü duyduğunu ama sözkonusu çatışmada kimin kim olduğunu ayırdetmenin olanaksız olduğunu bildiren bir özür mektubu gönderiliyor!"

"Ne tuhaf bir savaş bu" dedi Clark gülerek.

Diana'dayken, Albay MacDonald'a, komua ettiği Devşirme Asuri Birlikleriyle birlikte Kürtlere karşı kesin ve neredeyse hiç kan dökmeksizin zafer kazandığı bu muharebe ile ilgili olarak bazı şeyler anlatması için sorular sorduğumu hatırlıyorum bir zamanlar. Omdurman'dan* bu yana, aktif görevde bulunmuş dağlık arazilerin bu yaşlı askeri şu kelimelerle başarısını küçük göstermeye çalışıyordu:

"Şeyh Mahmud'a karşı verdiğim mücadele son derece cemtilmence bir mücadeleydi. Yemek saatlerinde çatışmaya ara veriyorduk. Eğer herhangi birisine bir kurşun isabet etmişse, birbirimize üzüntü dileklerimizi iletmek, genel bir anlayıştı. Bunu da, mükemmel bir şekilde yapıyorduk ve bu manevralar hepimizi çok eğlendiriyordu. Bazen karşı tarafın komutanları, çene çalmak için bizi yanlarına çağırıyorlardı. Gözü dönmüş Dervişlere** karşı savaşmaktansa, Kürtlere karşı savaşmayı her zaman tercih ederim!"

Eğer Devşirme Asuri Birlikleri iyi yönetilmeseydi, tersi de olabilirdi. Kürtler, vahşi ve inatçı savaşçılardır. Dağ taktiklerinde, kendileri gibi dağlı olmayan ve dağları bilmeyen askerlere karşı üstün geleceklerdi belki de. "Şuraya dikkat etmek lazım. Britanya'ya karşı olmadığına ya da ısrarla kanıtlamaya çalıştığı gibi, bizim Mandacılığımızın devamını istediğine vurgu yapmak, her zaman Şeyh Mahmud'un politikası olmuştur.

* Omdurman Nil Nehrinin sol yakasında Hartum'un karşısında bir Sudan kenti. Mahdi tarafından 1884'te başkent olarak kullanıldı; Kitchener yönetiminde bir İngiliz Mısır ordusunun Dervişleri yendiği savaş burada oldu. (1898) *(-ç.n.)*

** Sudanlı Mehdi'nin peşinden gidenlere verilen ad. *(-ç.n.)*

Onun hoşuna gitmeyen şeyin, Arap yönetimi düşüncesi olduğunu söylüyordu. Bu konuda kendi yöneticiliğinin Doğu'daki herhangi bir yönetim kadar iyi olduğunu düşünüyordu. Bu konuda yorum yapmak benim işim değil. Aklıma gelmişken Şeyhin, eşyalarımı koruyacağına yönelik verdiği sözü tuttuğunu da söyleyeyim."

"Sonunda Şeyh esir alındığında, bölgenin yönetimini üzerime almak zorunda kaldım. Süleymaniye'deki manzara korkunçtu. Hava bombardımanından mucize eseri kurtulan evimin, aşiretlerce talan edilmediğini gördüğüm zaman yaşadığım şaşkınlığı gözlerinin önüne getir. Şeyh Mahmud, evin anahtarını bana geri verirken şöyle dedi:

"'İnanıyorum ki hiçbir şeye el sürülmediğini ve hiçbir şeyin kaybolmadığını göreceksin.' Aylarca süren savaş sonrasında, herşeyin bıraktığım gibi yerli yerinde olduğunu gördüm. Şeyh Mahmud böyle bir adamdı işte!"

"Öyle" dedim. "Sonunda yenildi ve bölgesinde polis güçleri devriye geziyor şimdi hep. Her taraftan blok-evler yükseliyor. İran sınırı yakınlarında, zararsız bir halde yaşıyor şimdi."

"Şeyh Mahmud'un etkisinin ortadan kalktığını mı düşünüyorsun" diye karşılık verdi Clark. "Hayır, değil. Tıpkı daha önceden olduğu gibi, yeniden etkin hale gelebilir. Ve o, Kürt halkının kahramanı olarak tarihe geçecektir.

Bu sözleri iki yıl sonra, Kürtlerin temsil haklarının ortadan kaldırılması için 1930 parlamento seçimlerine hile karıştırıldığına dair, Kürtler tarafından ciddi ithamlar yapıldığı zaman hatırlayacaktım. İsyan ateşleri yeniden alevlenmişti. Şeyh Mahmud Berzenci, bir kez adaha savaşmak için öne atılmıştı. İki yıllık mücadeleden sonra, üçüncü kez, ama bu sefer daha önce olduğu gibi Şeyhin arasının bozuk olduğu Güney hükümeti askerlerince değil, İngiliz Hava kuvvetleri tarafında yenilgiye uğratıldı.

Şeyh, onca direndiği Arap yönetiminin ellerine teslim edildi bu kez. Ve Doğu hükümetleri, İngilizlerin yaptığı gibi esirlerini serbest bırakmazlar. Ülkesinin bir gün bağımsızlığa kavuşacağı rüyasının tuz buz olduğu birçok Kürt gibi, Şeyh de düşmanlarının elinde esir olarak ömrünü tüketiyor şimdi.

13. Karlar eriyor

Geliyê Ali Bey'e bahar geldiğinde, engebeli sarp dağları ve yalçın kayalıklarıyla Kürdistan'ın bu çorak yerinde, birden bire olağanüstü bir güzellik patlar.

Martın sonuna doğru, hemen hemen bir gecede, yerdeki karlar erir ve bahar serinliği dolar havaya. Sis dağılır. Ve seyredenin gözleri önüne aylarca gerili duran bir perdenin kalkması gibi sanki, birden bire çekilirdi... Açık havada, dağlar öncekinden daha yakınmış gibi görünür. Boğazın karanlık duvarlarının yukarısındaki karla kaplı yüksek yerler, keyifle tüylerini kabartan beyaz kanatlı dev bir kuş gibi, öyle sakin, kıpırtısız uzanır, bulutsuz parlak gökyüzünde. Vadinin tamamı, kayalık yerlerinse büyük bir kısmı, yemyeşil otlarla kaplanır.

Dağ keklikleri, çikawlar, uyanmışlardır şimdi ve neşe içinde cıvıldaşıyordur yüzlercesi. Karların eriyip toprağın bir kez daha ürüne durması ve boğazın verdiği sarhoşlukla... Su kuşları bile var... Ovalardaki akarsuların üzerinde yaban ördekle-

ri... (Ne tuhaf şey oysa, boğazda hiç rastlanmaz bunlara) Ve zarif balıkçıl kuşları. Bataklıkta, suyun üzerinde alımlı adımlarla yürüyen... Kürt avcılar, sansar ve tilki avlarlar derileri için. Çünkü bu hayvanlar, aslında bütün hayvanlar, bahar geldi mi daha serbest ve daha az kurnaz olurlar. Kürk için en uygun koşullar bu dönemdedir. Hatta bütün kışı içerde geçirdikten sonra özgürlüğüne kavuşan aptal eşekler bile, her zamankinden daha aptal olurlar baharda... Taze yeşil otları iştahla işkembeye indirdikçe, durdurak bilmeksizin hoplayıp zıplarlar, sağa sola koşuştururlar.

Koyun ve keçiler, bütün o can sıkıcı aylar boyunca çobanların sürülerini tuttukları mağaraların barınaklarından dışarı çıkarlar. Karınları doyduğundan, kayaların üzerinden atlar, nerde bir çıkıntı, bir kenar varsa, hemen oracıkta otlamaya başlarlar. Koyunların yağlı kuyrukları, gelecek kışa besin depolamak için yeniden kabarır. Tehlike anında çoban -belki bir kurt ya da leopar görmüştür kayaların arasında- bütün sürüyü biraraya toplayan tuhaf bir ıslık çalar. Hayvanlar hemen bu emre uyarlar ve tıpkı bir köpeğin yaptığı gibi ellerini ve elbisesini koklayarak çobanın etrafında toplanırlar. Bu ülkede çoban, sürünün başında durmaz ve onları önüne katıp sürmez. Çoban köpekleri de vardır. Benim Ghunnie'm gibi tüylü ve büyük çoban köpekleri... Bu köpeklerin işi sadece sürüyü korumak ve kurtlar yanaştığında işlerini en iyi şekilde yapmaktır.

Her zaman çiçekler fışkırır otların arasından. Her gün değişik bir renk hakim olur. Boğazın yukarı tarafındaki erişilmez yüksek yerler kızıl lalelerle parıl parıl parlar, yol kenarıysa süsen çiçeklerinin mavisiyle... Koca koca lalelere rastlanır, en karanlık çatlaklarda ve küçük orkidelere, karanfil yataklarına... Yamacın üzerinde Kani Uthman yakınlarında, uzaktan erimemiş karlar gibi bembeyaz duran nergis tarlaları vardır.

Zap Nehrinin yanındaki Deşt-i Harir üzerinde kocaman kırmızı gelincikler ve uzun beyaz papatyalar vardır, zira ovaların çiçekleri boğazınkilerden oldukça farklıdır. Büyük çiçeklerin görüldüğü ekilebilir alanların haricinde, insan sanki onbinlerce küçük çiçekten oluşan bir halının üzerinde yürür. Haftalar geçip de, bir bitki türü yerini bir kaşka bitki türüne bıraktıkça, dev bir bukalemun gibi renk değiştirip, bütün renklerle aydınlanır, o inişli çıkışlı alçak tepeler... Ta ki, bütün diyar yaz güneşi altında bir kez daha sararıp soluncaya, en sonunda da yerini sonbaharın kuru otlarına bırakıncaya kadar.

Bana kalırsa, bu görüntüler içerisinde en güzeli, bu Deşt-i Harir. En yeşil olduğu zamanda, mümkün olan her yer ekilmiştir ve toprağı temizleyip sürmek için, itinayla buraya getirilmiş, bazense yüksek piramitler oluşturacak denli üst üste yığılmış tomrukların meydana getirdiği geniş kemerler, her tarlaya sınır teşkil eder. Ne şaşırtıcıdır ki, bu kayalık diyarda buğday türü bitkiler yetişir. Arpa mahsülleri, buğday ve çavdar, dünyanın hiç bir yerinde görmediğim kadar kalındır ve yükseğe boy atmıştır. Ama her tarla için bu geçerli değildir, zira nadasa bırakılmış pek çok tarlayı, başı boş büyüyen yabani çiçekler kaplamıştır. Harrir Dağının yüksek eğimlerinden bakıldığında, tomrukların oluşturduğu düzensiz hadlarla Harrir ovasını meydana çıkaran millerce uzunluktaki tarlalar, sanki rengarenk kumaş parçalarından dikilmiş büyük bir yorgan, kocaman elleriyle, onun kıştan kalma gri hüznünün üzerine örtülmüş gibi görünür. İşe yaramaz gibi görünen bu toprakların sahipliği için, yüzyıllar boyunca insanların niçin birbiriyle kavga ettiğinin, niçin birbirlerini öldürdüklerinin farkına sonradan varıyor insan...

Rengarenk ve çiçekler içindeki bir bahar, Kürtler kadar hiç kimseyi mutlu edemez bence. Nereye gitsem, kır çiçeklerinden ya da bahçelerinden kopardıkları daha başka tür çiçekler-

den bir demek sunulurdu bana. İşin tuhaf olan yanı, bu aşiret insanlarının ellerinden geldiğince her türden çiçeği yetiştirmeyi seviyor görünmesi ve ortada bir konu olmasa da keyifle ve ilgiyle sohbet edebilmeleri... bu durumu keşfettiğimde, Bağdat'ta bir deneme çiftliğinde çalışan bir arkadaşımdan birkaç küçük okaliptus alma işini ayarladım ve bu küçük ağaçları (ve evde istenildiği kadar bulunan ama Kürdistan'da bilinmeyen) bana getirlmiş olan fundalıklarla ve birkaç yerel çiçekle "değiş tokuş" ettim. Beni fazlasıyla memnun eden bu alış veriş sayesinde, kaldığım her kampıma, kendi Kürt bahçemi de yaptım. Ektiğimiz okaliptus ağaçları kolayca tuttu ve umarım o sert Kürt kışında ayaktadırlar hâlâ...

Seyahat ederken yol boyunca sık sık durdururum arabayı, bahar çiçeklerinin en güzel olduğu yerlerde. Hizmetkarlar ve polisler de benimle birlikte atlarlar arabadan ve hep beraber dalarız diz boyu çiçeklerin arasına. Demet demet çiçek koparırız, arabayı süslemek ve benim boğazdaki pis görünümlü çamurdan barakama götürmek için...

Yamaçtaki bodur ağaçlar, bahar güzelliklerini henüz ortaya dökmemiş, henüz açmamış çiçekleriyle hiç de altta kalmazlar. Boğazın kenarlarına yapışık, aylarca ölü görünen bu ağaçlar, karanlık kayalıklara daha az korkunç bir görünüm veriyor şimdi. Zira, her yarıkta büyüyorlar. Sonra, yeniden meyve ağaçları... bunların içinde ilk meyveye duransa, yaban dutudur. Armut, elma, şeftali, kayısı ve ceviz ağaçları gelen baharı henüz daha yeni karşılıyorken, bu ağaç meyve vermeye başlıyor. Ama daha sonra diğer ağaçlar da peşi sıra takip ederler onu ağır ağır... Baharları, Şaklawa'nın geniş meyve bahçeleri kadar insana hayranlık veren başka bir görüntü yoktur. Arıların bal toplayıp, oyuk kütüklerin içine depo ederek harıl harıl çalıştıkları bu yerde -ki, her sürü köylülerce dikkatli bir şekilde kaydedilmiştir- uzun 'ispandar' [spindar] ya da kavak ağaç-

ları, açan çiçekleriyle bir çiçek denizi oluşturur adeta. Çuval çuval cevizleri, keçi derisi gibi sert yaban balı, bir rupi ya da biraz fazlasına satın alabileceğiniz eşek anırtan nefis üzümleriyle bu bahçelerin meyvelerini Kürdistan'daki yalnız yaşamın maddi anlamda bir karşılığı ve zevki olarak bugün bile hatırlarım.

Bolluk ve kıtlığın en aşırı uçlarını görebilirsiniz bu ülkede. Bahar geldi mi, bol meyve veren toprak, sonbahar ve kışta çoraktır. Bereket versin ki, Kürtler, kesinlikle müsrif insanlar değildir. Yeterli bir miktarı kış için ayırırlar, geri kalanıysa, olası savaşlara ve felaketlere karşı önlem olarak ihtiyat amacıyla tutarlar. Gerçekten de bu durumlarla hemen hemen her zaman karşılaşmak mümkündür Kürdistan'da.

Savaş ve hava bombardımanı, bütün köylerin yıkımı, mahsulün ve tahıl ambarlarının yakılıp yıkılması, insanların evlerini terketmeleri ve yiyeceksiz kalmaları anlamına gelir. Ama yine de, savaşlardan bile daha korkuç olanı çekirgelerdir. İstilacı bir ordu gibi gelirler ve onlara karşı savaşmak, askerlere ve uçaklara karşı savaşmaktan çok daha zordur. Yaşam evrelerinin hangi aşamasında görünürlerse görünsünler; ister henüz daha yerde sürünür, ister yumurtadan yeni çıkmış haşere, isterse de, zıplasa bile henüz uçamayan "hoplayanlar" ya da yüzlerce millik mesafeyi uçabilen olgunlaşmış bir böcek olsunlar, çekirgelerin yok edici kapasiteleri, son derece dehşet vericidir. Yerde bir sap, ağaçta bir yaprak görmesinler... Şöyle dendiğini bile duydum: Bakımsız hayvanları, hatta tek başına bırakılmış küçük bebekleri bile silip süpürüyorlarmış. Su kanalları, hatta nehirler bile durduramaz onların ilerleyişini. Milyonlarcası boğulur ama suyun yüzeyinde dalgalanan bedenleri, köprü olur yoldaşlarına. Tamamen çekirgelerle kaplanan toprağın o katı yüzü, yavaş yavaş sağa sola hareket ediyormuş gibi görünür.

Tabii ki, aralıksız bir savaş yürütülür onlara karşı... Hoplama evrelerinde, yollarına arsenikli kepek bırakılarak öldürülebilirler. Yediklerinde hemen ölürler. Sonra diğer çekirgeler gelir ve bu ölü çekirgeleri yiyip peşi sıra ölürler. Hazırlanan zehirin büyük miktarlarda olması ve çekirgeler daha uçmadan kümeler halinde yakalanabilmesi için hızlı ve de organize taşınması lazımdır. Birçoğu bu yolla öldürülebilir belki. Ölü çekirgelerin kabuklarından büyük bir yığın oluşur ve sonra, yeterli sayıdaki istilacı ordu, yollarının üzerinde ne varsa ezip geçerler. Petrolle yakmak ya da yumaşak metal levha ile kaplanmış hendeklerde tuzağa düşürmek de mümkün bunları hatta Irak'taki açıkgöz Çekirge Bürosu'nca, Londra'nın haftalık resimli dergilerinin yüzlercesinin parlak sayfaları kullanılır bu amaçla. Bu büro, Irak hükümetinin da çalışmalarının değerini ve yöntemlerinin orijinalliğini takdir ettiği, zararlı böceklerin yok edilmesinde başarılı sonuçlar verebilmiş bir kampanya örgütledi.

Olgunluğa erişince, hoplayanlar uçarlar ve güneşi karartacak kadar bir bulut oluştururlar gökyüzünde. Arabanın ön camına doğru körlemesine uçarlar ve orada kalınca, bir kirli tabaka oluştururlar kendilerinden. Ya da çamurluğun üzerinde, sanki dünya umurlarında değilmiş gibi keyfine bakarak bir süre dinlenirler. İnsanlardan korktuğuna dair hiçbir belirti göstermezler. "Eğer istiyorsan öldür beni" der gibidir: "Arkamızda milyonlar var." Arap aşiretlerinden bazılarının çekirgeleri kurutup yedikleri söylenir, ama ben hiç görmedim, çekirgeyi yiyecek olarak kullandıklarını.

Yolun yapımı, zehir ve petrolden duman-püskürtücüleri taşıyan çekirgeyle mücadele kamyonlarının hareketliliğine yardımcı olmadı yalnızca, aynı zamanda tahılın, açlık çeken insanların yaşadığı bölgelere kolayca taşınmasına olanak sağladı. Kıtlık, Doğu'daki en korkunç şeydir, özellikle de salgın

hastalıklarla beraber görülürse... Bir keresinde ünlü bir tıp uzmanının, "Bana göre, bir fizikçi olarak, dünyanın en ilginç ülkesidir Irak, zira tam bir felaket cennetidir" dedi.

Bahar geldiğindoe, yılanlar ve sürüngenler de çıkar ortaya. Küçük olanları benekli, büyükleriyse siyahtır. Çok azı zehirlidir, fakat bereket versin ki, çoğu değil. Örneğin su yılanları hemen hemen zararsızdır. Gerçi, yine de nehirde yüzenleri korkutmaya yetiyor. Kürtler, her türünden sakınırlar ve gördükleri yerde ateş ederler. Bir keresinde, bir Kürt polis kumandanının, polis memurlarından birisinin tüfeğini kapıp, önümüzdeki yol üzerinde kıvrıla kıvrıla hızla giden bir yılanı tek atışta ikiye bölerkenki süratine şaşırıp kaldım.

Guerges, eğer bir yılan öldürürsem, onun eşinin beni izleyeceği ve sonunda bulacağı, ne kadar uzağa gidip saklansam da kar etmeyeceğine dair uyarıda bulunmuştu. Bunu söylediği gün büyük bir benekli yılan öldürmüştüm ve uyarısını ciddiye almayıp güldüm. Yerimiz millerce uzaklıktaydı.

"Dikkatli ol" diye ısrar etti Guerges, "eşi gelecek. Yılan büyülü bir mahlukattır ve imkansızı gerçekleştirebilir. Hem, bütün hastalıkları iyileştiren, yılanın çıkarıp attığı deriden yapılan ilaç, niçin bu kadar kuvvetli?"

Kürtlerin ve Asurilerin bu garip ilaca güvenleri tamdır.

O gece, fener hâlâ yanık halde yatağıma uzanmış kestiriyorken, damdaki büyük bok böceklerinin çıkardıkları aralıksız çıtırdama sesinin yanısıra, başka bir sesin olduğunun farkına vardım usulca. Damın kuru yapraklarının arasında akıp giden bir şeyin çıkardığı türden bir hışırtı vardı. Çekinerek kafamı yukarı kaldırıp şöyle bir baktım. Tam kafamın üzerinde uzun, benekli bir yılan asılı duruyordu, odanın içinde etrafıma bakınırken düz kafası sağa sola sallanıyordu. Yılanların, samandan ya da yapraktan örülmüş damlara fare avlamak için geldiklerini duymuştum ama, bakışlarını üzerime dikmiş, korkudan

donakalmış bir haldeyken, bu yılan muhakkak benim için gelmiş olmalıydı. Bir gayretle, bu küçücük ve parlak gözlerin tılsımından kurtardım kendimi, çaktırmadan kalktım, elime bir değnek aldım ve şiddetli bir darbeyle, kıvrıla kıvrıla acı içinde yılanı yere serdim.

"Eşinin gelip seni bulacağını söylemiştim sana" diye bağırdı Guerges, zafer kazanmışçasına, yılanın cansız bedenine bakarken.

O zaman ben, Bağdat'taki Tıbbi Hizmetler'de çalışan genç ve ateşli bir doktorun özel isteği üzerine, yılan topluyordum. Bu genç doktor, konusunda otorite olan biridir. Ne kadar numune varsa istedi ve bana yılanları yakalamak için bir alet patenti göndermiş... Ve bir şişe de korunmak için formalin... Formalin, benim yakalamış olduğum büyüklükteki yılanlara karşı tamamıyla etkisiz... Ben de, gazyağı ve ispirto eksikliğini gidermek için elimden geleni yaptım ve ağzına kadar dolu koca bir teneke topladım.

Tıbbi Hizmetler Müdürü, yol yeniden arabaların geçişine açıldıktan sonraki ilk ziyaretçimdi ve gidiyorken Bağdat'tan alınmasını istediğim her hangi birşeyin olup olmadığını sordu.

"Evet, zahmet olmazsa tabii ki" dedim. "Sizin bölümün doktoru Dr. Corkill bazı yılan nümuneleri istedi benden ve birkaç tane yakaldım onun için. Burada, bu kutunun içerisinde... Onları da yanınızda götürürseniz çok minnettar kalacağım size. Kapak gayet güvenli."

"Oh, yılanlar" dedi, hiç mennun olmamış bir halde. "Bir göreyim."

Zorla açtım kapağı. Yılanların işi tamamdı. Öyle görünüyorlardı. Ama itiraf etmeliyim ki, teneke kutu acayip kokuyordu. Yılanların işinin gerçekten görülmüş olduğu ve Kürdistan'da her zaman böyle koktuklarını açıklamaya çalıştım. Ar-

gümanlarım herhalde çelişkili gelmiş olmalı. Acaba gerçek sebep yılanlar mıydı, yoksa özel doldurulmuş teneke kutu muydu, bunu söylemedi. Ama, benim kolleksiyonumu alıp Bağdat'a götürerek yardımcısının bilime yapacağı katkıya yardımcı olmayı kesin bir dille reddetti.

Noel zamanı Erbil seyahatimden geri dönüşümde, Spilik üzerinde Kala Cin Köyü yakınında arabayı terketmek zorunda kaldım. Hüzünle baktı bana, orada bıraktım onu. Her zaman katır sırtında giderim bu yolu. Bahar güneşi yolun çamurlu yüzeyini kuruttuğunda, mennun oluyordum, zira o zaman eve kadar sürebiliyordum arabamı. İki ay boyunca, hatta daha fazla, orada tek başına bıraktım arabamı. Hemen hemen Cinli Hamit'in ve onun kötü nam salmış takipçilerinin kapısının önünde... Onu tekrar gelip alana kadar, tek bir somun anahtarı bile kaybolmuyordu. Bu da, bu olağanüstü insanların doğal bir gurur kaidesiydi.

Eğer o zaman zarfında Ermeni taksi sürücülerince kullanılmışsa yol, tamamıyla başka türlü şeyler olur. Ufak ufak benim Chavrolet eksilip kayboluyordu. İlk önce birkaç araç gereç, sonra bir tekerlik, sonra motor, en sonunda da tüm şase... Çekirgeler gibi azar azar bitirirler, yollarına çıkan her terkedilmiş arabayı. Ya da onlara göre, porsiyonu...

Diğer insanların aletlerinin ve motor parçalarının iç edildiği Ermeni taksi sürücülerinin yolu kadar sakin başka hiçbir yol bilmem. Diyelim ki, Erbil yakınlarında bir yol kenarında, koltuğun altında, yeni marka bir pompa ve tam takım iyi bir dışlastik lövye seti olduğu halde, arabamdan on dakikalığına ayrılmam gerekti. Geri döndüğümde, yerlerinde aniden eskimiş, yamulmuş ya da kırılmış şeyler bulurum. Bazı taksicilerin yakınlarında bir "puncher"ları olur. (Modern Arapçadan çevrilen "puncher", bir delikten ulusal bir belaya kadar herhangi bir anlama gelebilir) Çamurda yayvan dış lastiğinin iz-

lerini görebilir onun. Yolun farmasonuyla beraber, benim krikolarımı, lövyelerimi ve diğer başka şeylerimi izinsiz almış. Ansızın yakalayıp onu, aletlerimi geri istediğimde, yanlış olanları geri koyarak, yalnızca önemsiz bir hata yapmış gibi görünür.

Benim kendi traktör ve araba sürücülerim, ki pek çoğu Ermeniydi, (teknik işlere sanki doğuştan yetenekliymiş gibi görünürler) bu hususta içlerinde sabıkası en kabarık olanlardı. Bunlar, sadece işlerine yaradığında aşırmazlardı aletleri, aynı zamanda yoldan geçen herhangi bir şoför arkadaşlarına da ödünç verirlerdi. Kuşkusuz ki, herhangi bir pazarda her zaman bir kaç anna* edebilirdi bu aletler. Aletleri periyodik denetlemelerimde, somun anahtarlarının, kerpetenlerin ve buna benzer birkaç şeyin kayıp olduğunu gördüm hep. Bu aletlere ne olduğunu sormakla boşuna zaman harcıyordum. Soru, hiç değişmeyen alışıldık Iraklı cevabında karşılığını bulurdu: "Wallah maruf!", "nerden bilebilirim ki" anlamına geliyor. Bu nedenle, hangi pazarda satmışlarsa, alıp bana geri getirmelerini, aksi takdirde hiç de iyi şeyler olmayacağını emrettim sadece.

Övündükleri şey de ne... Ermeni şoförlerin pek çoğundan, az çok risk almayı seven insanlar diye sözedilmesi... Kürdistan'ın engebeli arazisinde, uçarcasına kullanırlardı külüstür arabalarını. En basitinden bile bir mühendislik eğitimi almamalarına karşın, olağanüstü bir biçimde anlarlar araba işlerinden. Bir arabanın karşılaşabileceği bütün arızalar, kendi kullandıkları orijinal bir sözcük sistemine göre cetvel haline getirilirdi. Bölgede kullanılan sekiz dilden herhangi birisinde, "gudgeon pin"i ya da "universal joint"i** karşılayacak herhangi bir kelime bulamazdınız. Bundan dolayı, birkaç arıza

* Anna: Rupinin onaltıda biri. *(-ç.n.)*

** Gunpeon pın: Pistonu ve piston kolunu bir arada tutan mil. Unvırsal joint: Üniversal kavrama, kardan kavraması. *(-ç.n.)*

sebebini sınıflandırır ve bunlardan başkasını bilmezlerdi. Diyelim ki, motor durdu, nedeni evvela "bujiler"di ("plujs") her zaman... Kastettikleri elbette "sparking-plugs"tı* ve yuvalarından sökülüp takılırken kötü kullanılan somun anahtarı darbeleriyle birçoğunun kırılıp dökülmesi, itinasız, kaba yaklaşılması bu zararsız parçaların ömrünü tüketirdi. Motorun en azından bir silindiri çalışıyor olmasına rağmen, araba hâlâ yerinde sayıyorsa, tahminen eski model T Ford'un (en çok kullanılan araba türüydü) bir sonraki arızası 'benz'di. Ford'un episilik dişlisinin 'band'larının, korkunç sesler çıkararak tepeleri tırmanmaya zorlanmaktan, vaktinden önce Allahı şaşardı. Bir 'benz'i süsleyip püslemişlerse eğer, bu onun işe yaramaz olduğunu kanıtlardı. Geriye bir tek açıklaması kalıyordu: "Wallah maksur!" Bu da, "Allahın belası şey, bir yerlerde bozulmuş!" demekti.

Genellikle anamilden, difransiyel ya da arka akslardan gelen tuhaf gıcırtılar, zaten insanın aklına bozuk olabileceği fikrini getirirdi. Hemen oraya kuruluverirlerdi ve ardından da büyük operasyon. Arabanın arkasını kaldırma, bütün bağlantılarını sökme ve küçük dişli çarkları ve cıvataları yollara saçma... En sonunda arızalı parça bulunur, üzerinden yağ damlar halde, neşeyle havada tutulurdu.

"Dişli (çark)!" diye bağırır Ermeni, üzerinde diş miş kalmamış bir konik çarkı gururla göstererek.

Tam da bu noktada, taksi sürücüsünün daha önce sözü edilen mal mülk düşkünlüğü içgüdüsü kendini gösterir. Yol kenarına bırakılmış herhangi bir şaşeden aşırılmış eski bir yedek konik çarkı vardır muhakkak. Eğer yoksa yoldan ilk önce geçen bir sürücünün, bundan bir tane yapabilmesi ve o parçanın

* Her ikisi de 'buzi' anlamına geliyor. Ama Ermeniler kısaltıp söylüyorlar. Bunu ifade edecek, yani bu farkı ortaya koyacak Türkçe bir karşılık bulunamadığından, İngilizcesi yazıldı. *(-ç.n)*

yerini mükemmelen tutabilecek tamamen el yapımı bir başkasını hazırlaması pratik olarak mümkündür. Kendi geçimlerini sağlarken de, taksi sürücülerinin bu masonik hünerlerini aynı ölçüde sergileyebildiklerini söyleyemem. Bir radyatörden tam bir motora kadar herşeyi hiç aldırış etmeden serbestçe değiştirirlerdi!

En sonunda, bağlantılı olduğu çarkın dişlileriyle iç içe geçebilecek, aşağı yukarı yeter sayıda dişleri olan bir konik çark bulunur bir yerden ve sökülen araba yeniden monte edilir. Gerçi, bilye yatakları aşınmış, bilyeler kaybolmuş, kırılma noktasına gelmiş, hiç önemli değil!.. En ufak bir kaygı duyulmaz. Hatta kırılan dişli hâlâ yağ karteri içindeymiş, cıvatalar, somunlar kaybolmuş, hiç farketmez. 'Neden' derler, 'herhangi bir motorlu araçta her zakman fazlasıyla cıvata ve somun vardır.'

Sonra, yol kenarında durup bütün bu tılsımlı işi hayranlıkla seyreden herkes, tekrardan neşe içinde arabalarına atlar, 'bujiler' ve 'benz' son bir kez kontrol edilir, bir iki veya üç silindir üzerinde tekleye tekleye motor çalışır ve taksilerimiz yeniden yola koyulur. Çamur, yol mühendisine körü körüne itimat eden bu serüvenci sürücülerden en sonunda haracını almıştı. Güya, dağların arasında kaybolan yeni yapılmış patika yolda herşey daha iyi olacaktı. O kış, benimkisinin yanısıra, yarım düzine araba daha, güzergahı boyunca bir yerlerde yakalandı bu tuzağa. Böyle çamurlu bir pislik içerisine yolu kasten bırakmamıştım tabii ki. Ama inşaat ekipleri, yola kırık taş döşeyen ekipten daha hızlı ilerlemişti ve çalışır vaziyette sadece bir tane buharlı yol silindirimiz vardı. Hepsini bitirmeyi amaçlamıştık ama birinci yılda, kuru havalarda iş gören bir irtibat yolunu bitirmeyi başarmıştık.

Bununla birlikte, yol kuruyunca, trafik bir kez daha arttı. Ziyaretçiler ve yolcular sıklaştı, İran yoluna doğru giden tica-

ri kervanlar geçti, uzunca bir hat oluşturan katır ve eşekler, yol kampına ihtiyaçlarımızı getirdi.

Baharda, göçebe Hurkê aşireti sürüleriyle birlikte dağların sınırına geri dönerdi. Liderler ve onlara eşlik eden tam teşekküllü silah kuşanmış adamları, bodur dağ atlarının üzerinde tek sıra halinde geçerken, epey heybetli görünürlerdi -Kürt giysileri ve gösterişli eyerleriyle, pitoresk ve savaşçı bir ihtişam ve tavırla, ateşli bir görünüm içerisindeydiler. Onlar öyle gururla sürerken atlarını, bir film kameram olmasını çok istedim. Hurkê, varlıklı bir aşirettir, uçsuz bucaksız koyun ve keçi sürüleri var, görünmeye çalıştıkları gibi savaşsever insanlar değillerdir gerçekte. En azından, yerleşik Surçi halkı ve Hamadê Cin kadar agresif değiller örneğin. Hurkêler, sürülerinin bir kısmını, gereksiz bir kavgaya tutuşmazlarsa, kaybetmeyi göze alabilirler -gerçi bir yıl oldu, genellikle onlardan daha az varlıklı olan rakiplerinin zorladığı bir savaşa ya da ona benzer birşeye karışmadılar.

Dediğim gibi, benim işlerime müdahale etmezlerdi ve bana karşı epey dostça davrandılar. Bazen ufak tefek sorunlar çıkardı aramızda ve sonrasında meseleyi reislerine intikal ettirmemişsem eğer, hemen oracıkta ne gerekiyorsa onu yapmam lazımdı. İşte bir misal. Küçük bir grup aşiret mensubu, kampımın yakınlarında rahatsız edici şekilde ateş ediyordu. Neye ateş ettiklerini bilmiyordum, muhtemelen birkaç vahşi hayvana... Kamp etrafında belli bir alan içerisinde ateş edilmesini yasaklamıştım ve tepeye hizmetkarlardan birini gönderdim, ateşi kesmelerini söylemesi için. Her zaman bu yerde avlandıklarını ve başlarındaki reislerinin adının ne olduğunu anlamak için o an işe yarar tek adamım olan küçük Asuri hizmetkarımı yolladım. İşini yaptı bu küçük Asuri, hem de fazlasıyla. Zira liderlerini, silahsız ve elleri arkadan kemerle bağlı, esir alınmış halde bana getirdi. Asuri, kendi ulusunun pek çoğu

gibi, ateşli bir delikanlıydı ve göçebe aşiret mensuplarına, bunun benim emirlerim olduğunu söyleyerek, düpedüz blöfle, çarçabuk yakalamıştı. Oysa bir düzineye karşı tek başındaydı, ama beni şaşırtan, hiçbir karşı koyan olmamıştı. Aşiret mensupları, kendi şeflerinin benim emirlerime karşı gelmeyeceğini bilirlerdi. Şefleri, ekibini alıp başka bir yere götürmeye söz verir vermez, esirlerin hançer ve tüfekleri geri verildi ona.

Edindiğim deneyimlerden biliyordum ki, bu, göçebelerin düşman olmaları için yeterli bir nedendi. işi daha da ileriye götürüp götürmeyeceklerini merak ediyordum. Patlamalarımızla, bazen eski patika yolları geçici olarak bir süreliğine ortadan kaldırıyorduk. Ve üzerinde kadın ve çocuklar olan bodur dağ atları, yüksek kaya yığınları arasında tökezleyip düşüyordu. Araba görüntüsüne de alışık olmadıklarından, bazen korkuya kapılır, sürücülerini fırlatıp atabilirlerdi üzerlerinden. Hayvanlar uçuruma atlamasınlar diye, makinaların ve arabaların her zaman yolun dışından ilerlemelerini kural olarak koydum ve riski en aza indirmek amacıyla, motorların durdurulması şarttı. Böylelikle aşiret mensupları, kazaları önlemek için elimizden gelenin en iyisini yapıyor olduğumuzu anladı.

Diğer meselelerde, bizlerin iyi yaklaşımlarına daha az güvenirlerdi. Fırsatını buldu mu, benim yanımda çalışan vasıfsız işçiler, koyunlarını ve keçilerini çalardı onların. Çalıların arasında, yakalanmış keçiler bulurdum. Yol makinalarının altındaki yerlere zulalardı onları. Tabii ki hiçbir işçi, onun oraya nasıl geldiğinin yanıtını veremezdi. Bu hayvanlar çok aptal derlerdi, kendi kendilerine bazen böyle şeyler yaparlar!.. Bazen benim adıma alındığı bile oluyormuş, bu hayvanların... Ve sonunda anladım ki, yanımda çalışanlar, bu hususta hiç de masum değiller.

Aklıma geliyor da, buna benzer bazı şeyler oldu galiba.

"Oh, Mühendis Bey bir koyun istiyor!" der Guerges, herhangi bir aşiret reisine ve bana saygıdan hemen bir koyun verilir Guerges'e.

Guerges ve onun ahbabı Rüstem Han'ın benim mutfağımda resmi olarak çalışmalarının yanısıra, ikinci bir iş olarak işçilerle pek çok ticari işler yaptıkları bilinirdi. Velhasıl, koyun kesildikten sonra, bu iki kafadar oturup bundan nasıl kar sağlarız diye düşünmeye başlarlardı ve aralarında aşağıdakine benzer bir diyalog geçerdi.

Guerges: "İyi de Rüstem Han, bu et, hem subayın hem de seninle benim ihtiyacımız olandan çok fazla."

Rüstem Han: "Yine de, birazını subaya ayırmayı unutma. Ona et almak zorunda olduğunu biliyorsun herhalde. Ama çoğunun boşa gitmesine, gerçekten yazık olacak. Eminim, küçük bir parçasını da işçilerime vereyim demeyi aklından bile geçirmez."

Guerges: "Doğru, Rüstem Han, sen her zaman iyi bir iş adamı oldun. Hadi, subayın payını kesip ayıralım, sonra da bakalım, ne kadarı işçilere kalıyor. Aha işte tartılar. 'Dufta'sına (personel hesap defteri) günde bir 'hokka' et girsem, hiç itiraz etmez. Sadece bir rupi geçiriyorum hesabına bunun için. Ve işçilerin, subayın etini bir rupiden daha düşük bir fiyata almalarını beklemek olmaz, öyle değil mi?"

Rüstem Han: "Tartıya koyduğun o parça birazcık hafif. Patronuna karşı dürüst olmalısın, biliyorsun. Daha büyük parça koy. Evet aşağı yukarı bir hokka. Ve biz, bir Kürt reis tarafından sürünün içinden özellikle seçilmiş, taze eti satacağız."

Böyle şeyler olduğunun kanıtına rastladığımda, hiç memnun olmadığımı gösterir ve bunu açıkça ifade ederdim. Kampı ve çalışanlarımı sıkı bir denetime tabi tutardım. Belki bundan olacak, birkaç ay sonra Guerges, İran'a geri dönecek kadar para biriktirmiş olmalı ki, yanımdan ayrıldı. O boğazdaki

yaşantımızın pek tekin bir yaşantı olmadığını söyledi (arabamı uçurum kenarlarından sürmemden hiç hoşlanmazdı) ve İran'da bir karısı ve çocuğu olduğunu unutmaması gerekirdi. Böylece, karşılıklı iyi niyetlerimizi sunduk birbirimize. Kesinlikle kötü bir uşak değildi. Hiç kaybetmediği iyimserliği, güneşin altındaki her konuda tam ve güvenilir bir bilgiye sahip olmasıyla çok işime yarıyordu benim.

Onun yerine, bütün hizmetkarlarım içerisinde en güvenilir olan Hamit adında bir genç geldi. Sert ve dayanıklıydı. Önünü arkasını pek düşünmeden, en uzun ve en tehlikeli dağ tırmanışlarına ve de başka türden seferlere çıkardı. Rewanduz delikanlısıydı ve oldukça iyi bir ailesi vardı. Yerel aşiretlere ilişkin derin bir bilgiye salipti. Kürt geleneğine ilişkin ise, paha biçilmez... Üstelik, kendi yaşamının olduğu kadar, benimkisinin güvenliğinden de sorumluydu.

14. Kospyspee Mağarası

Gerçi 1928 sonbaharı sonunda, Berserini Boğazında, ön hazırlık niteliğinde bir teftiş yapmış olsam da, yine de ertesi yıl, yol hattımızın geçtiği nehir vadisinin yukarılarında incelemeler yapmaya epey zaman harcamam gerekmişti. Bu yol yapım çalışmasının ana karargahının epeyce uzağındaki kamplarda, sürekli hareket halinde haftalarca yaşamam demekti. Bu türden ön hazırlık seferleri yapmadığımız zamanlarda, sadece bütün patika yolları ve geçitleri bilen değil, aynı zamanda geniş bir yolun bozabileceği tarlaların ve su kanallarının kimlere ait olduğunu söyleyebilecek kılavuzlar bulabilmemiz ve yiyecek temin edebilmemiz için, kampımızı genelde Kürt köylerinin hemen yanında kurardık. Söylemeye gerek yok ki, mevcut tarıma mümkün olduğu kadar az mani olmaya çalışıyorduk, zira kıraç Kürdistan'da, ekilebilir topraklar kıttır ve Kürtler bu çok eski gerçeklerinin önemini bilirler her zaman.

Akşamları, tesadüfen kampım o gün hangi köyün yakınla-

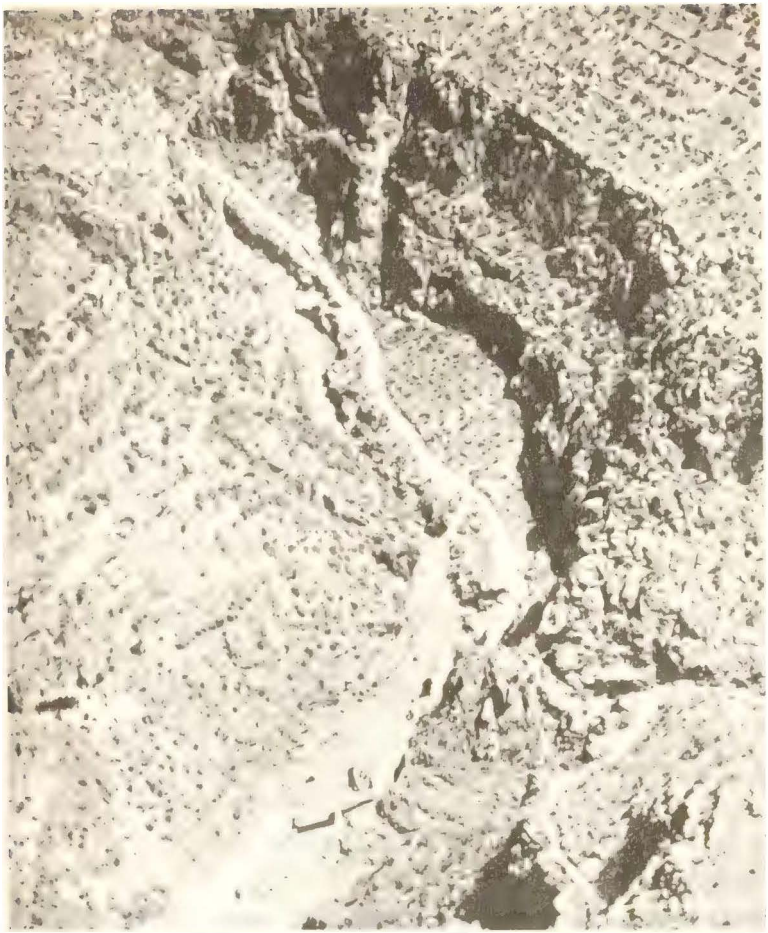

Balkan Boğazının havadan fotoğrafı.
Kraliyet Hava Kuvvetleri resmi fotoğrafı

rındaysa, o koyun önde geleniyle sık sık oturup, havadan sudan konuşurdum. Yine boyle bir akşam, Berserini Köyunun reisi ve benim de arkadaşım olan Aziz Ağa ile, çökmekte olan akşam karanlığının solgun ışığında, sigaralarımızı tellendirip çayımızı içiyorduk keyifle. Kampımdan kafamızı uzatsak,

onun nehrin karşısındaki köyünü hemen görebiliyorduk. Berserini, İtalyan çağrışımı yapıyor insanda. Köprünün yukarı tarafındaki kayalık setin üzerinde, bahçelerin tam ortasına kurulmuş alçak damlı evler, kış rüzgarlarının oldukça sert estiği kule gibi yükselen dağlarla kuşatılmış bu derin, engebeli vadiye rağmen, Akdeniz sahillerindeki kadar pitoresk görünür. Yüksek payandalar üzerindeki ağaç gövdelerini artık taşıyamaz hale gelmiş olan köprü, ancak bir kişiyi, bilemediniz bir eşeği taşıyabilirdi! O da Allahın lütfuyla...

Sonradan, köprünün konumunun, komşu bölgelerden geçen yola giriş yeri olmaya yarayacağının farkına vardığımda, iyice onardım onu, zira muhtemelen yüzyıllar önce inşa edilmiş payandaları çok sağlamdı ve köprü, birkaç çelik kirişle, köprü zeminin katır kervanlarının geçişini kolaylaştıracak şekilde yenilenmesine ihtiyaç duyuyordu sadece.

Köyün bir kısmı, savaş sırasında Ruslar tarafından yıkılmıştı ve bir daha da yeniden kurulmadı. Aziz Ağa, böbürlene böbürlene, Ruslar gelmeden önce zengin bir adam olduğunu ama şimdi fakirleştiğini söyledi. Bugün sahip olduğu şeyler ortadaydı, zira bütün bir vadide ekilebilen sadece iki mısır tarlası onundu. Aziz Ağa, yol işinden sıyırmanın rahat bir yolunu bulmuştu. Köyün yıkılan bütün evlerini yeniden inşa etmeyi umuyordu bir gün. Belki de oğulları -altısı birden- ya da torunları yapabilirdi bunu, kimbilir?..

Ama yine de, köylülerle birlikte geldi daha sonra ve yol çalışmasında oldukça aktif bir görev aldı. Her zaman söylerim: Eğer kendi tercihleriyse, Kürtler çok iyi çalışırlar.

Aziz Ağa, onun ülkesinde yapıyor olduğum yol işinden dolayı bana minnettar olduğunu, hatta daha da ileri giderek, Kürtlerin Britanyalıları çok sevdiğini, çünkü Türkler ve Ruslar yakıp yıkarken, çalarken, ırzlarına geçerken, onların hayırlı işler yaptıklarını ve nezaket gösterdiklerini söyledi. Buna

güldüm ve iltifatlarıyla beni memnun etmeye çalışıyor olmasına gerek olmadığını söyledim. Ama, aşiretinin ve kendisinin, hayatlarının büyük bölümünü dağlarda kaçak olarak geçirdikleri doğruydu. Bugün böyle bir korkusu yoktu ve üzüm bağlarıyla iki mısır tarlasını güven içinde ekiyordu. Geçmiş dönemlerde Türklerin kazandırdığı anlamla 'hükümet' sözcüğü, askerlerin aniden saldırması, yağmalaması, yakıp yıkması demekti onun için. Bugünse, eski kayalık patika yolları, düzeltilmiş yollara çevirmek için harıl harıl çalışan benim masum ekiplerimin onu endişelendirmesi ya da tehlike arzetmesi için hiçbir neden yoktu.

Onun bu umut verici girişimi ve övgülerinden güç alarak, uzun zamandır aklımda olan bir soruyu sordum Aziz Ağa'ya. Bu civarlardaki dağlarda, hiç kimsenin sonuna dek gidemediği, toprağın ta derinliklerine uzanan mağaralar olduğunu duymuştum. Bunlar hakkında bilgisi olup olmadığını sordum.

Şimdilerde, mağaralar, tehlike zamanlarında saklanılacak yer olarak kullanılıyor ve uçak bombardımanından korunulmasını sağlıyor. Aşiret mensupları, bu mağaraların nerede olduğundan bahsetmeyi pek sevmezler ama Aziz Ağa hiçbir rahatsızlık belirtisi göstermedi, benim bu sorum karşısında. Hatta dediğine göre yol hattının hemen yakınında uzanan büyük Kospyspee mağarasına beni götürebileceğini söyledi.

Ertesi sabah, mağarayı incelemek için yola koyuldum. Mağaranın girişi, yüksek bir sırttan, nehrin köpüklü sularının altında kaybolunceya dek vadinin kenarına kadar inen büyük bir kaya duvarın (jeolojik olarak bir kırık) karşısında uzanıyor. Duvar, vadiyi kervanlara hemen hemen kapatırdı ve eski patika yol, yol-burnu çok uzağa eriştiğinde, patlatarak ortadan kaldırmamız bir ayımızı alacak olan hantal bir 'şak'ın veya çıkıntılı bir yalıyarın üzerine sarktığı dar bir dolambaçlı merdivende, bu duvarla karşılaşması gerekti. Zira motorlu

araçlara uygun bir meyil elde edilebilmesi için, en az altı bin ton kayanın yerinden çıkarılması gerekti.

Biz mağaranın ağzına ulaşıncaya kadar, kervan yolunun yukarısındaki dik patikayı tırmanırken Aziz Ağa kılavuz olarak önden gitti. Onun, adamlarından biri, ben ve benimle birlikte İranlı bir işçi ve de Asuri ustabaşı Benyamin Yanin takip etti. Yaşlı Ağa, tüfek ve hançer taşıyordu. Çünkü bu tür yerlerde, hiç beklenmedik bir anda kurtlarla ya da ayılarla, hatta bir leoparla bile karşılaşma şansı vardı.

Önümüze fenerleri katıp sürünerek ilerlemek zorunda kaldığımız alçak bir tünel olarak başladı mağara. Sonra aniden genişledi ve kendimizi gerçek mağaranın içinde bulduk. Yarasaların sürüler halinde inip, sanki karanlık tapınaklarına davetsiz girmemize kızmışlar gibi, kafalarımızın üzerinden tehdit edercesine hızlı dalışlar yaparak yıldırım hızıyla geçtikleri büyük kubbeli bir tavanı vardı mağaranın. Konuştuğumuzda, sesimiz garip bir biçimde yankı yapıyordu. Önümüzde, bir dikite yatırılmış, kemik yığını olduğu belli olan -muhtemelen insana ait- parıltılı beyaz bir kubbe gördük. Fenerlerin donuk ışığı sayesinde, ilerde girintili çıkıntılı bir geçidi ve başka bir yöne ilerleyen ikinci tüneli görebildik. Ana geçidi bulmak için ileri doğru yürüdük ve yapışkan çamurdan zeminin yavaş yavaş derinleştiği bir yere vardık. Bu bizi yıldırmadı ve ilerlememizi sürdürdük. Gerçekten de, tuhaf bir büyü sanki bizi mütemadiyen kışkırtıyordu. Birkaç köşe döndükten sonra, çamur neredeyse dizlerimizin üzerine kadar çıktı ve ayaklarımızın altında sert zemin hissedemez olmuştuk artık. Sonra, tek aklımıza gelen, zeminsiz olduğu belli olan bir tür bataklığa yakalanmış olduğumuzdu.

Hava serinlemişti ve pis kokuyordu -yoksa beni soğuk terleten, nabız atışlarımın hızlanması mıydı? Birkaç yard önümüzde, bir kaya platformu veya kürsüsü yükseliyordu. Elim-

de tuttuğum fener birden bire tamamen sönmeden ki bir iki kez sönermiş gibi yapmıştı zaten o platforma erişip erişemeyeceğimizi merak ediyorduk. Bu bir sihir miydi? Ve biz tıpkı diğerleri gibi, burada ölüp gitmeye mi mahkum olmuştuk? Arkamızda kalan kemik yığınlarını hatırladık. Grubun artçısı olan işçinin taşıdığı ikinci fenerin titrek son alevi de sönünce, ortalık tamamen karardı! Dizimize kadar, berbat bir kokusu olan batağın içindeydik. Şüpheye yer bırakmayacak kadar, bu pisliğin esasını yarasa dışkısı oluşturuyormuş gibi görünüyordu. Ve biz, durdukça daha derine battığımızı hissediyorduk. Hareket etmemiz gerek. Ayrıca, nereye gittiğimizi de göremiyorduk şimdi.

İmgeleminde asla unutamayacağı bir etki bırakan sahneler vardır bir insanın hayatında... İkinci fenerin son parıltısıyla etrafıma bakındım, bu yeraltı bataklığından bir çıkış yolu bulmak için... Hemen arkamda, uzun Türk tüfeğini elinde hazır halde tutmuş yaşlı Ağa'yı görmüştüm, ürkütücü bir halde. Zira bu insanlar, insan ya da hayvan hiç farketmez, her ikisini de hiç çekinmeden rahatlıkla vururlar. O da benim gibi batağın içindeydi. Onun arkasındaysa, peşimizden gelenlerin korkudan beti benzi atmış yüzleri ilişmişti bir an için gözüme. Işıklar neden kendiliğinden sönüyordu? Bunun mantıklı açıklaması birden aklıma geldi -hava, yanma olayını olanak vermeyecek kadar kirli olmalı. Ama bu batıl inaçlı ve sıradan insanlara bakılırsa, dağların kötü ruhunun ya da bir 'cin'in işinden başka birşey değildi bu. Bundan dolayı, az da olsa sağukkanlı görünerek, yüksek sesle hiçbir tehlike olmadığını söyleyip, rahatlatmaya çalıştım onları. Kibritlerini yakmalarını ve kibrit çöpleri yanarken geri çekilmelerini emrettim. Yaşlı Ağa'ya nerede olduğunu sordum ve çamurun içinde sesinin geldiği yöne doğru ilerlemeye çalıştım. Karanlıkta elini yakalayabildim sonunda.

Tehlikenin büyük olduğu gerçekti. Hatta, çamurdan kurtulsak bile, birçok dönemecin arasında doğru olan dönemeci takip edip geri dönebilir miydik, zira mağaranın girişinden bir hayli uzaklaşmıştık. Fenerler söndüğü için, gazdan boğulma riskinin olduğunu da farkettim. Hava olmayan, çürümüş yarasa dışkısının o pis kokusu, mağara gazının sayesinde patlama olmasını mümkün hale getirebilir miydi ve bibrit çöplerinin alevi, kömür madenlerindeki grizu patlaması gibi bir patlamaya neden olabilir miydi?

Aziz Ağa korkuya kapılmıştı, ama Kürt gururuyla, endişesini belli etmemeye çalışıyordu. Bu kadar uzağa gidip de geri dönenin olmadığını, bizzat kendisinin bu mağaraya tek başına girme cesareti gösteren bir adamı hatırladığını ve bir daha da ondan hiç haber alınamadığını söyledi bana. Duygularını gizlemek ve daha ileri gitmemenin gerekçesi yapmak için, mağaranın ucu bucağı olmadığını, sonsuza kadar devam ettiğini herkesin bildiğini söyledi! O nedenle, bataklıktan, çamurun en sığ olduğu geçidin pürüzlü duvarına kadar, yolumuz boyunca bu sığlığı hisedip, periyodik kibrit alevi yardımıyla en sonunda kuru toprağa vardık. Hafiften bir sevinç çığlığı duyuldu karanlıkta. Çok ötelerde, bir dönemeç girişinin civarında, solgun bir ışık görmüş benim işçi. Taze havaya ve günün kör edici ışığına doğru sürünerek ilerlerken, duygularımızı anlatacak kelime bulmak gerçekten çok zor.

Bugünkü yol yapımı boyunca, büyük miktarlarda patlayıcı depolamak zorundaydım ve bu amaçla kullanılabilecek en iyi yerler mağaralardı. Kospyspee mağarası, hemen yol hattının yanında olduğu için idealdi. Jelatinli dinamiti istif edebilmeleri için, adamlar ayakta girebilsinler diye, mağaranın ağzının genişletilmesi emrini verdim. Daha da genişleyen ağız, birkaç hafta içerisinde mağaranın kötü havasını temizlerdi ve bir fener en azından çamurun içerisindeki en uzak noktaya kadar

hiç sönmeden yanabilirdi. Arkadaşım ve serüven yoldaşım Kaptan York'a (Devşirme Askerler Birliği'nden) daha önceki deneyimimizi anlattığımda, daha büyük bir ekiple bu yeri boydan boya havaya uçurmaya kalktı hemen, bütün gayretiyle... Kaptan York'la aynı derece mağarayı uçurmaya can atan Devşirme Askerler Birliği'nin başındaki Asuri Subay 'Rab Trema' Yacu İsmail'i yanımıza almaya karar verdik. Birlikte çıktığımız resmi turlarda ve av seferlerinde, onun ırkının savaş sırasında göç ettikleri, Asurilerin Türkiye'deki eski anayurdu olan Hakkari'nin dağlarındaki mağaralara dair, esrarengiz hikayeler anlatmıştı bana. Hıristiyan Asurilerin kendilerini kahramanca savunup, Türklerin istilasından önce geri çekildikleri mağaralardı bunlar. Yiyecek ve su stoklarından, bir de barut ve mermi gibi şeylerden başka birşey almamışlar yanlarına. Kadınlar mağara ağzının içerisinde silahları doldururken, erkekler girişi tutup, ağızdan dolmalı eski tüfekleriyle çıkıntılardan ateş ediyorlarmış. Asurilerin yaptığı barutlu silahın, Türklerin kullandığı mavzerler kadar iyi olduğu söylendi. Kullanımı zor bir silahtı ve öğrenene kadar çetin sınavlardan geçilmesi gerekti. Bunların en acayip olanlarından biri şuydu: Tüfek avucunuzda ısınmaya başladığında öyle hızlı yakar ki, deriniz daha kabarmadan yapışıp kalırdı tüfeğe. Tüfeğin tam patlaması ve içinde barutun külü kalmaması içinse, hazırlanan bileşim oldukça dikkatli bir şekilde temizlenip karıştırılırdı. "Rab Trema", Hakkari dağlarındaki mağaraları gençlik günlerinden hatırlıyordu. Silahların eşitsizliğine karşın, aşireti Yukarı Tiyari'nin yaptığı ve kazandığı savaşlardan bahsederken gözleri parlardı. Düşmanı dağıldıklarına ve mağlup olduklarına inandırdıktan sonra tepelerdeki geçişlerin yükseklerinden nasıl saldırdıklarını, aynen kurnaz dağlılar gibi kendilerinin de haritada yeri olmayan vadilerdeki çalılıklara nasıl uzanıp gizlendiklerini ve şaşkına dönmüş düşmanlarından askeri malzeme-

leri nasıl ele geçirip taşıdıklarını anlatır dururdu. Diana'nın Battalion karargahından Berserini Boğazındaki mağaraya katır sırtında ağır ağır yolculuk ettiğim sırada, 1915'te Mezopotamya'yı Türklerin elinden zorla almaya kalkışan Rus kuvvetlerine katılmak için, Kürdistan'ın tam ortasından geçerek bir ucundan diğer ucuna ite kaka zorla çarpışa çarpışa ilerliyorken, Asuri halkının çekmiş olduğu sıkıntıları da anlattı. Urmiye'de Ruslarla karşılaştıklarında, modern silahlar ve yeterli mühimmat verildi onlara. Fakat daha sonraları, Rusya Bolşevik olup askerlerini geri çektiğinde, Asuriler kaderlerine terkedildi. Cephaneleri yetene kadar dayandılar ve onları kuşatan düşmanlarının üzerine birçok saldırı başlattılar.

"Sonra" dedi Asuri, "üç yüz mil güneyde, Hamadan'daki İngiliz kuvvetlerine katılmak için, o trajik yürüyüş başladı. Binlerce kadın, erkek, çocuk açlıktan, hastalıktan ve düşman kurşunlarıyla öldü yollarda."

Oradan da, İran geçitlerinden Hanikin'e kadar ilerlediler ve Baquba'da büyük bir mülteci kampı kuruldu. Fakat bu Kospyspee mağarasıyla ilgisi olmayan tamamıyla başka bir hikaye.

Şimdi, arkasına iki ton jelatinli dinamit depolanmış bir taş duvarla kapanarak kamufle edilip gizlenen, mağarının ağzına ulaştık. Bu patlayıcıların başında Kürt bir nöbetçi duruyordu -zira yerel aşiret mensupları son zamanlarda benim bütün erzaklarımı ve hatta bana ait kampları korumayı adet edinmişlerdi -ve biz mağaraya girerken adam bizi selamladı. Bu patlama için hazırlıklar çok iyi planlanmıştı ve önceki ziyaretimden çok daha bilimseldi. Ana aydınlatma olarak hizmet görmesi için elektrikli bir sinyal lambası vardı ve her birimiz bir el feneriyle bir tabanca taşıyorduk. Üstelik ekip, bize mağaranın girişine geri dönüş yolunu göstermek ya da bir köşede havasız kalmaya dayanamayan birini taşımak için, dehlizler bo-

yunca adamlar yerleştirmemizi mümkün kılacak kadar yeterli büyüklükteydi. Böyle bir tehlikeye yol vermemek için yanımızda bir de fener taşıyorduk. Hem de ilerlerken havayı kontrol ediyorduk.

Battalion karargahından ayrılmadan önce Albay MacDonald, insanın kötü havaya dayanması sorununa dair epey bilgi verdi bize. Savaşın sonlarına doğru Almanya'da tutsakken, kaçmak amacıyla toplama kampının içerisinden başlayıp dikenli tellerle çevrili çitin ötelerine kadar ulaşan gizli bir tünelin kazılması işine karışmış. Albay, bir fener yandığı müddetçe, çok pis havada bile insanın hayatta kalabileceğine inandırdı bizi. Gerçi o zaman da, büyük bir gayretle çalşmanın zor olduğunun anlaşıldığını söyledi. Buna güvenip kalkarak mağaranın, en azından hayat için yeterli oksijenin var olduğunu gösteren yarasaların yaşadığı yere kadarki bölümünü patlatmaya hazırlandık.

Pis kokulu bataklığın kenarına kadar hızla yolumuza devam ettik. Ve hava akımının daha serbest olmasıyla ve de daha serin havayla birlikte, bataklığın kısmen kurumuş olduğunu farkettik. Böylelikle, öncekinden çok daha az bir tehlikeyle, güçlükle de olsa bataklığın sonuna kadar ilerleyebildik. Ötedeki kayalık kürsüyle tırmandık. Binlerce yarasa çıldırmışçasına, başımın üzerinde fırıl fırıl dönüyordu. Kayalık platformdan, sanki bir tiyatro sahnesinin arkasından başlarmış gibi, dehlizlerin kolları başlıyordu. Bir girintinin içerisinde, oradan kazıp çıkarabileceğimiz ikinci bir taşlaşmış kemik yığını keşfettik ve bunlar neticede, bu türden maddelerle her zaman memnun olan antropologlarca incelensinler diye Bağdat'a gönderildi.

Direkt olarak dağın ta kalbine kadar inebilen en derin dehlizmiş gibi görünen bir dehlize sabırsızlıkla daldık. En sonunda, hemen hemen bir insan bedeninin geçebileceği büyüklük-

Balkan Köprüsü

Kraliyet Hava Kuvvetleri resmi fotoğrafı

te bir tünelde son buldu. Cep fenerlerimizi yaktık ve yarığın ağzından içeri doğru tuttuk, ama dibini göremedik. Ekibimizin en ufak tefeği olan 'Rab Trema' bu tünele girmeye gönül-

lüydü -zira Asuriler, her işi yapacak kadar cesur insanlardır- ve bir elinde tabanca diğerinde el feneri, kıvrıla kıvrıla ilerleyip, yola koyuldu tünelin içinde. Birkaç dakika sonra, biraz uzaktan, ilerde oldukça büyük bir bölmenin olduğunu söyleyen sesi duyuldu. Bu öyle merak uyandırmıştı ki bende o küçük tünele kendimi sığdırıp başladım aşağı doğru inmeye. Uzun ama az çok ince yapılı biriyim. Gerçi, delik kalçalarıma dar gelse de, bir kere yokuş aşağıydı ve düz olduğu durumdan çok daha aza zorluk çıkarıyordu. Yaklaşık on iki feet ya da daha fazlasını kıvrıla kıvrıla süründükten ve bu mesafenin biraz ötesini de el ve ayaklar üzerinde emekledikten sonra, kenarları muntazam kesilip sert kayadan sıralar ve raflar açılmış, çok eski tarz bir rahip manastırının muhtemelen gizli bir bölmesi olan küçük bir odaya çıktık. Görünürde ne insan ne de hayvan kalıntısı vardı. Gerçi, toprak zeminin altında ne var, onu bilemiyorduk.

Oturma yeri haline getirilen kayanın içerisinde tamamen kayboluşumuzdan epeyce endişeye kapılan Kaptan York'un neler olduğunu merak eden sesini duyabildik. Zaten sürekli kullanılmaktan, elektrikli el fenerlerimizin ışığı zayıflamaya başlayacaktı birazdan. Ama yine de herşeye rağmen bu ilginç yerde çok kısa bir araştırma yapıp, Asuriye geri dönmemiz uyarısında bulundum. Bugüne kadar hemen hemen hiçbir insanoğlu, Kospyspee mağarasının içerisinde bu kadar uzağa gitmemiş. Bunun gibi kalıntılar da, hâlâ hiç dokunulmamış halde yatıyor olabilir orada, zira ziyaretimiz tekrarlanmadı. Kimbilir belki de birkaç tane daha aynı türden delik vardı, ancak bu mağaraya her iki ziyaretim de, bu türden aksiliklerle ya da araştırma yapmaya mani olan başka bir askilikle sarılıp sarmalanmıştı sanki. Hepsinini içinde beni en fazla telaşa düşüren deneyimse, ortaya çıkmak üzereydi.

"Rab Trama", benim önümde emekleyerek ilerliyordu ve

deliğin en dar yerinden geçiyorken biraz zorlandığını gördüm. Arkadan ittim ve geçmeyi başardı. Benim sıram geldiğinde, omuzlarım hiç zorlanmadan geçmişti ama kalçam sıkışıp kaldı. Kalçalarımı hareket ettiremediğimden, kıvrıla kıvrıla ilerleyemiyordum. O fare deliğinde olanca gücümü harcayarak güç bela ilerlemeye çalışırken, tam bir çaresizlik duygusuna kapılmıştım. Yer, her taraftan sıkıştırıyordu beni sanki. Bu durumum, toprağa diri diri gömülü insanların korkunç hikayelerini hiç yazmamış olmasını istediğim o ana kadar, yazma gücüne hayran olduğum bir yazar olan Edgar Allen Poe'nun hikayelerini getirdi aklıma. Böcekler, köpekler ve karıncalar yiyip parçalayıncaya kadar, bir adamın sadece kafasını dışarda bırakıp, dikey bir konumda boğazına kadar canlı canlı gömüldüğü, İranlıların işkencesini de aklımdan geçirdim. Bütün bunlar, çaresizlik içerisinde yerde sürünerek ilerlemeye çalışırken oldu. Önümde, tünelin ağzında, arkadaşlarım vardı ve daha fazla ilerleyemiyorum diye bağırdım onlara. Her zaman soğukkanlı ve şakacı biri olan Kaptan York, yanıtıyla rahatlattı beni: "Moralini bozma Ham, el yazması kitabın ne yazdığını unutma: Uzun bir solucandır o geriye dönmeyen!"

Asuri, emekleye emekleye geri döndü bana yardım etmek için ve bütün ekip onu ayaklarından tutuyorken, o beni kollarımdan çekiyordu. Tüfeğin namlusundan çıkarılır gibi zorla çekip çıkardılar beni dışarı. Tamamen kurtulduğumda, yerden ayağa kalktım arkadaşlarımın yanında.

Alf, burnunu kapatıp, elindeki el fenerini bana tutarak dikkatlice inceledi beni.

"Arkadaşım" dedi, "Hiç yıkanmıyor musun, yoksa böyle kokmak tercihin mi?"

Ancak ondan sonra, o pis geçidin içerisinde mücadele ederken, yüzyıllar boyunca tam kıvamına gelmiş ve tam kokusunu almış yarasa dışkısıyla, kelimenin gerçek anlamında sırıl

sıklam olmuş olduğumun farkına vardım. Peh, nasıl da kokuyordum! Bu elbiselerle mağara avından bıkmıştım elbette. O yüzden de tekrar girişe doğru geri döndüm.

Katırlarımıza binerken, sözüm ona nüktedanlığına yine devam etti Alf:

"Sizin için bir mahsuru yoksa, rüzgarda kalalım azizim" dedi.

"Sizin parfümeri beğeninizi yeni anlıyorum. Karargaha amonyak ruhu siparişi vereceğim ve bir de gaz maskesi. Başka bir zaman mağara avına çıkarsak diye!"

Alf'in kaba takılmalarına rağmen, neşe içinde, beni bekleyen sıcak banyo keyfini düşünüp, tatilimden oldukça memnun döndüm kampa.

15. Kadim kral mezarları hazinesi

Bıradost Dağında, Kospyspee'den bile daha büyük bir mağara olduğunu bana ilk söyleyen, Kürt tarihçi Seyit Hüsnü Efendi'ydi. Kendisinin bizzat görmediğini söyledi ama, en az Binbir Gece Masalları kadar muhteşem birçok olaydan bahseden, çok eski Kürt kitaplarından okumuştu. Bir Kürt Cumhuriyeti yaratan, Rewanduz'un kör hükümdarı ünlü Kör Paşa'nın hükümranlığı İran'dan Erbil ovalarına kadar uzanan ve sarayı, Harrir Dağlarının kayalık yüksekliğinde hâlâ kalıntıları duran ve benim daha önce görmüş olduğum o kale olan Prens Zad'ın ve hatta Haçlıları geri püskürten büyük Kürt Selahaddin'in bahsi geçiyormuş bu kitaplarda. Onun İranlı bahçesinde, nar ve dut ağaçlarının altında oturup kahvelerimizi yudumlarken, bir hikayeyi defalarca büyük bir zevkle okurdu Seyit Hüsnü Efendi.

Bahçenin bir köşesinden, Rewanduz'un taştan hisarına sınır teşkil eden ve onu hemen hemen zaptedilmez kılan keskin bir uçurum iner. Çok aşağılardan, boğaza dökülen nehrin boğuk

gürültüsü geliyor. Ruslar Rewanduz'u işgal ettiğinde, atlı süvari bölüğünün hiç farkında olmaksızın yanlışlıkla bu çok tehlikeli yerde, uçurum kenarında konuşlandırıldığı anlatılır.

Seyit Hüsnü Efendi, sadece bir tarihçi değil, aynı zamanda yerel gazeteci ve gazete sahibidir. Kapısının üzerinde gazetenin ismi Zari Kermanji (Kürtçenin Çığlığı) yazılı pirinç bir levha vardır. Editör, Kürtlerin düşüşüne ve ateşli Kürt liderlerine dair yazar. Harfleri elle dizer. Dağ kenarındaki meşe ağaçlarından küçük tahta bloklar keser. Onları düzgün ve uygun bir şekilde rendeler. Gazetesi için, resim kalıpları çıkarır onlardan. Plakaları mürekkepler, ilkel matbaasını çalıştırır, sonra aylık dergiyi meydana çıkarmak için yaprakları bir araya getirip dizer ve ciltler. Bir nüshası Yüksek Komisere, bir diğeri de Cenevre'deki Milletler Cemiyeti'ne gider. Kürtçenin çığlığı aylık bir dergidir ama Bağdat hükümetinin pek hoşuna gitmeyen Kürtçe duyarlılığından ötürü, bu küçük gazetenin yayını sık sık yasaklanır.

Bununla birlikte, ona peygamber torunu görüntüsünü veren belindeki yeşil kuşağıyla, pitoresk Kürt kıyafetleriyle dolaşan Seyit Hüsnü, bu hikayenin konusu değildir. O civardaki mağaralara dair anlatılan efsanelere ilişkin bildiği herşeyi anlattı bana ve suları her zaman düzensiz aralıklarla bir akıp bir geri çekilen (Cinlerin Pınarı) Jindian'daki mağaradan bahsetti. O mağarayı Şeyh Taha'nın konuğu olduğumda bizzat kendim görmüştüm. Yazın kuruyken, çatlaklardan akan bu pınarın, yeraltına doğru millerce uzanabildiğini söyledi.

Bütün mağaralar arasında en ünlüsü olan Bradost mağarasına gelirsek Seyit Hüsnü, aşiret mensuplarının bu mağaranın nerede olduğunu sır gibi sakladıklarını, gerçi bugün hayatta olan ancak birkaç kişinin bu mağaranın tam olarak nerede olduğunu bildiğini söyledi. Söylendiği üzere, akarsular, yer kabuğunun taş kısmından ayrılan kaya kütlelerine oyulmuş ka-

dim kralların ve hükümdarların heykellerini ve yarım kabartmalarını, bir dini mezhebin din adamlarına ait türbeleri, bütün bunların binlerce yıldır Kürdistan'daki varlığını unutturmuş. Ama çok kısa bir zaman önce, acaba mağaranın nerede olduğunu söyleyebilir mi diye öğrenmek için bir Ermeni gelmiş Seyit Hüsnü'ye. Adam yabancıymış ve gizli gömülerden bahseden birkaç kitabı ele geçirip bir araya toplayan bir tarihçiymiş. Bunların neler olduğuna dair hiçbir şey söylememiş Ermeni. Adamın mağarayı bulup bulamadığını ise bilmiyor Seyit Hüsnü, zira adam bir daha Rewanduz'a dönmemiş.

Bu bilgi üzerine, Diana'ya, Devşirme Birliği'ndeki arkadaşlarımın yanına gittim. Battalion karargahının subay yemekhanesi olarak kullanılan çatılı binalarının konforunda Kaptan Alf York'a hikayemi anlattım. Bu esnada yaptığı işten daha ziyade anlatılan hikayeye dikkat kesilen Arap hizmetkar Halif elinde içki tepsisi tutarken hayretten ağzı açık kalmış halde dikilmişti başımızda.

Asuri subay Yacu İsmail istendi. Yanımıza gelip sert bir selam verdi ve subaylarına karşı kullandığı o her zamanki kibar üslubuyla, "Beni mi istemiştiniz efendim?" dedi.

"Evet, Rab Trema, Bradost'taki büyük mağara hakkında ne biliyorsun?"

Asuri birden dikkat kesildi.

"Mağarayı biliyorum efendim" dedi sevinçle. "Havdian Köyünün yüksek geçidinin üzerindeki mağaradan bahsediyor olmalısınız."

Bu nedenle, hikayemi yeniden anlattım. Yacu İsmail'in gözleri yeni bir macera umuduyla ve gururla parladı.

"Bradost mağasında olduğu söylenen şeylerin çok azını duymuşsunuzdur, ama eminim ki, hiçbir kadın ya da erkek içine öğütülecek malzeme koymasa bile, her daim un öğüten ve hiç durmayan değirmeni duymamışsınızdır. Sonsuza kadar

yanan ateşi de duymamışsınızdır... Ne de, henüz daha Avrupa'da ve İngiltere'de insanlar ormanlarda tam bir vahşi olarak yaşıyorlarken, bizimkilerin yeryüzünün en kudretli ulusu olduğu zamanlar, kadim Asur krallarının düşmandan ganimet olarak alınmış hazinelerinin koyulduğu gizli mezarı..."

"Ben, o kadim kralların torunuyum! Ulusumun, savaşta ayakta kalmayı başaran çok küçük bir kısmı, şimdi Irak'ta yersiz yurtsuz bir haldedir. Bazılarımız İngiliz askerler olarak sizlere hizmet ediyoruz. Ama herşeyden önce bu topraklar bizim, Batas'taki, Amediye ve Ninova'daki taş oymalar kanıtlar size bunu. Bu taş oymalardaki başların şekli Asuridir, sizin de kabul etmeniz lazım ki, ne Kürt, ne de Arap başlarına benzerler. İlk önce, şimdi bir harabe olan, komşu kasabanın tapınaklarını süsleyen hazine, geleneğimiz uyarınca Bradost mağarasına gömüldü. O kasabanın ismi 'zalim insanlar şehri' anlamına geliyor, zira benim atalarım vahşi savaşçılardı. Kasaba istila tehlikesindeyken, hazine uzak bir yere götürülüp gizlendi. Hazine hâlâ kanunen biz Asurilerindir ve ben onu arama ve bugün fena halde yardıma ihtiyacı olan ve nesli tükenme tehlikesiyle karşı karşıya olan kadim ulusum için kullanım hakkına sahip olan biriyim."

"Havdian'daki kuzenimden, daha geçenlerde olmuş garip bir hikaye dinledim" diye davam etti. "Bir Ermeni gelmiş ve bir eşek satın almış köyden. Ve bu mağara hakkında sorular soruyormuş ve adamın yanında, Ermenice yazılmış, küflü ve soluk birkaç eski kitap varmış. Ermeni yazısı, sizin İngilizceniz gibi soldan sağa doğrudur, Asurilerin ve Kürtlerinki gibi sağdan sola doğru değil. Havdian'da hiç kimse yazıyı okuyamamış, ama bazı sayfaların üzerinde, ateş sunaklarında ibadet eden rahiplerin resimleri ve yeraltı dehlizleri veya odalarının planları olması nuhtemel çizimler varmış. Ermeni, bohçasını kayışla eşeğe bağladıktan sonra, çıkındaki yiyeceği yerken

görmüş bütün bu şeyleri benim kuzen... Bradost Dağının güney kıyısına, vahşi Surçi ve Barzan aşiretlerinin yaşadığı vadiye giderken, Havdian Dağı üzerindeki yüksek geçidin epey yukarılarına kadar ulaşan patika yolu tutmuş yabancı... Ermeni, bir daha geri dönmemiş. Belki de aşiret mensuplarınca öldürülmüştür. Kimbilir, belki de mağara onu da yutmuştur, ama kuzenim hiç izine rastlanmadığını söylüyor."

"İyi, hikayeyi daha ilginç hale getiriyor bu" dedi Kaptan York. "Hafta sonundaki keşfimiz için yiyeceğimizi ve yol erzağımızı hazırlayalım öyleyse. Halatlar ve portatif elektrik lambaları almalıyız yanımıza ve bu esrarengiz mağarayı baştan aşağı incelemeliyiz. Bulabilirsek tabii... Ha! Buza yatırılmış birkaç bira koymayı da unutma Halif. Ve elbette ki, hazineyi taxımak için ekstra bir katır..." diye ekledi şaka yollu, yeniden Arap hizmetçisine dönerek. (Aklıma gelmişken söyleyeyim, buz Kürtlerin, yazın dağların doruklarından getirip mağaralarda topladıkları kara denir.)

Ağustos, Kürdistan'ın en sıcak aylarından biridir ve bu, sıcaklığın gölgede 110 F derece olduğu anlamına gelir bu ülkede. Sanki bir fırından çıkmış gibi, insanın kemikleri iliklerine kadar kupkuru oluyor bu sıcakta. Ve Havdian'dan dar bir boğaz boyunca ilerleyip, en sonunda biten sarp patika yol üzerinde, hiçbir su kaynağına rastlanmaz. Kürdistan'da bir yol sayılabilecek o dar çıkıntıların birinde, ihtiyatlı bir şekilde devam ederken yolumuza, ola ki düşman olan aşiret çobanları ya da avcılarından gelebilecek herhangi bir tehlikeye karşı dar ve derin vadinin pırıltılı doruklarına dikkatlice bakıyorduk, zira buraların belalı olduğu söylentisi dolaşıyordu ortalıkta ve daha yeni birkaç Asuri öldürülmüş burada. Her birimizin elinde bir tüfek vardı ve hepimiz de düşman gözetlemeyi iyi biliyorduk. Ayrıca saldırıya uğradığımızda, en az dağlılar kadar iyi silah kullanabilirdik.

Dışa doğru çıkıntı yapmış kayalara sürtüne sürtüne geçerken, içinde erzaklarımızın olduğu kutular katırın sırtından boşluğa fırlayıp uçurumdan aşağı yuvarlanır ve parçalanarak havadan ta aşağıdaki derin ve dar vadinin dibindeki meşe fundalıklarının tepesine düşerdi. Bu her zamanki gibi Doğu'da, hiç kimsenin suçu değildi! Hizmetkarlar katırcıları suçlardı, katırcılarsa hizmetkarları. Şükür ki, o dar patikada hayvanlar kendi başlarına dengelerini korumayı becerirlerdi. Ayrıca, ekibin beslenmesi için ayrılan, tutumlu kullanırsak en az bir gün idare edecek kadar yiyeceğimiz vardı. Kürdistan dağlarında çalışıp yaşayan hepimiz, az ile yetinmeyi öğrenmiştik ama Allah kahretsin ki, biralar gitmişti!

"Belki de, dağların ruhlarının hoşuna gitmiyor seyahatimiz" dedi, batıl inançları olan Asuri.

"Biralarımızın peşinde oldukları daha akla yatkın" diye homurdandı Kaptan York. "İçecekler diyorum, içecekler... Su bulmak için ne yapacağız?"

"Su bulunan yere gelmeye, daha uzun bir yolumuz var"dı, bu sorunun yanıtı ve doğru olduğu ortaya çıktı çok geçmeden. Rab Trema, patika yolun yukarısına doğru çevik bir adım atarak tırmanışı başlattı ve sonunda dört bin beşyüz feet yükseklikte, sıradağlar silsilelerinin esas tepesine ulaştık. Önümüzde, çok uzaklarda, üzerinde aşiret köylerinin siyah lekeler gibi durduğu, çok dağ vardı daha. Birkaç bin feet aşağımızdaysa, Rewanduz Nehri ve Zap'ın birbiriyle karşılaştıkları yer olan uzun ve dümdüz bir vadi uzanıyordu. Takip ettiğim patika yol, belli ki aşağıdaki Rewanduz Nehrine kadar iniyordu ve kıyılarının arasındaki mesafenin daraldığı ve suların üzerinde neredeyse birbirleriyle karşılaştıkları yerde, kesişirdi nehirle.

Çok daha uzaklardaysa, insanlar ve hayvanlar karşıdan karşıya geçebilsin diye, çalılıklarla çamur ve taşlarla kaplı ağaç

kütüklerinden yapılma, kaba saba doğal bir köprüyü ancak görebiliyorduk.

Rab Trema, şimdi ana yoldan ayrılıp, aşağımızda yükselen Bradost'un güney yüzüne tırmanmamız gerektiğini söyledi. Dağların çeşitli kısımlarındaki mağaralara dair bilgisini ve dağlardaki becerisini önemsediği bir Asuri avcıyı da Havdian'dan beraberinde getirmişti. Ama bu adamın bile, efsanede kimden ve neden bahsedildiği ve Ermeni tarihçinin neyi arıyor olabileceği hususunda hiçbir yardımı dokunamadı bize. Hiç kimse kolay kolay yaklaşmıyordu bu adamın yanına. Onu takip etmemiz için, sert ve kısa emirler veriyor ve biz de onun emirlerine uyuyorduk, zira bu sessiz ve az konuşan dağ adamı, bizim rehberimiz ve liderimizdi şimdi. İlk ihtiyacımız suydu ve az miktarda da olsa, ilerde su bulacağına söz verdi.

Asuri avcının bize önderlik ettiği yol boyunca en kötüsü de, sarp yamaçlar üzerindeki çalılar ve kayalar arasında dolana dolana ilerlemeye çalışan hayvanların kontrolünün bana verilmiş olmasıydı. Velhasıl, en sonunda, küçük bir mağaradan daha ziyade bir membaya benzeyen küçük bir hendeğe geldik. Aşağılarda bir yerlerde, karanlıkta görülmeyen bir kaynak vardı. Oraya merdiven işlevi görsün diye konulmuş eski bir ağaç kütüğüne tutuna tutuna aşağı indik ve bir tünel kenarında, susuzluğumuzu giderecek kadar temiz ve soğuk su bulduk. Biz dönünceye kadar katırcıların gözetiminde yukarda bıraktığımız hayvanlar için de kovalarla su çıkardık.

Su şişelerini ağzına kadar doldurduktan sonra, dağ etrafında yolumuza devam ettik. Karanlık çökerken, rehberimizin arıyor olduğu, görünüşe göre sadece hayvan barınağı olarak kullanılan ardına kadar açık bir mağaraya ulaşmıştık. Ama arkada mürekkep gibi kapkara dar bir delik gördük. Ötesi tamamen karanlıktı.

Yörenin ekmeğinden müteşekkil sade yemeğimizi yedikten

sonra, nöbet düzenini ayarladık ve ardından da sert zemine yatıp uyuduk. Sabahın ilk ışıkları henüz sökmüştü ki, patlayan bir tüfeğin gürültüsü ve onu takiben, mağaranın ağzı yönünden gelen, adeta bir insana ait tüyler ürpertici bir çığlıkla uyandık. Rehberimiz ayışığında hareket eden belli belirsiz bazı cisimler görmüş -ya kar leoparı veya ayı, ikisinden birisibize saldırabileceğini düşünüp korkutup kaçırtmak için ateş etmiş. Belli ki, karanlıkta hedefi ıskalamış, çünkü şafak söktüğünde ölü ya da yaralı ne insana ne de hayvana rastlayabildik. Ama o acı feryat nereden gelmişti öyleyse? Buna hiç kimse açıklık getiremedi.

Mağaraya girmeden önce, eğer geri dönemezsek nerde olduğumuzu bildirsin diye bir adamımızı dışarı nöbetçi diktik ve görünüşe göre, geçmiş zamanlarda yakılmış büyük ateşler yüzünden duvarları simsiyah olan o kocaman mağaranın kasvetli karanlığında ilerlemeye başladık. Günışığına elveda deyip, dar bir dehliz içerisinde ileriye doğru süründük. Önceleri zemin, aşağıya doğru eğimliydi ve çıkıntılı kayalara bağladığımız iplerle indiriyorduk kendimizi. Yirmi yard kadar ilerledikten sonra, güçlü elektrik ışığımız en az St. Paul'ınki kadar büyük olan dikit formasyonunda sütunlarıyla büyük bir katedrali andıran uçsuz bucaksız bir bölmeyi çıkardı ortaya aniden... en dipte, org borularına benzeyen binlerce boru vardı sanki, ama bu doğal tapınak, damlayan suların çıkardığı sesin, mağaranın derinliklerinde, iç tarafın kuytularında yankı yaparak büyüdüğü bir mezar kadar sessizdi. İhtiyatlı şekilde hareket edip, oldukça dikkatli yaptık keşfimizi. Ekibin içinde etrafa dağıldığı mağara öyle büyüktü ki, ellerimizde oraya buraya tuttuğumuz cep fenerlerimizle, pagan ayinlerinde, ateşe tapanlar mezhebinin uzun ölüm törenlerindeymişiz gibi ilerliyorduk sanki.

Sağ taraftaki adamdan bir bağırma sesi geldi. Hemen altın-

da başka bir büyük mağara keşfetmişti. Hemen oraya toplaştık ve ışıklarımızı tuhaf bir manzaranın üzerine tuttuk. Yirmi beş feet kadar aşağımızda, suyla birlikte damlayan renklerin olağanüstü güzellikte renk cümbüşü oluşturduğu sarkıtların süslediği, görkemli bir mezar vardı. El fenerlerimizin ışığında, ateşten kümeler gibi pırıl pırıl parlıyorlardı. Kireç tuzlarının ışıl ışıl kristalleriyle su yüzeyinin uçlarında parıldadığı, dupduru ve tertemiz bir su birikintisi vardı zeminde. Ve bu yeraltı kemerleri, tuhaf şekilli dikitlerle doluydu. Bunlar önceleri dikey insan heykelleriymiş herhalde, fakat şimdi beyaz parıltısıyla kristal biçimi almış kireçtaşı olarak parıldıyorlardı. Her ne kadar bu tekin olmayan yerde mağara figürlerine rastlanmış olsa da, doğa ve yüzyılları bulan zaman, bu figürleri tanınmayacak denli taşlaştırmış ve hepsinin üstü kabuk tutmuş ama buralarda bir yerlerde mutlaka kayıp bir hazinenin ve kral mezarlarının olduğunu düşünüyorduk.

Bir tuzak olup olmadığına iyice dikkat edip, dikkatimizi iniş yolları ve araçları bulmaya yönelttik. Hayal kırıklığımızın ve şaşkınlığımızın nedeni, gövdelerinden çıkan dalların kesilerek bir merdiven basamağı olacak şekilde kullanıldığı küçük bir ağaç kütüğünün duvara yaslanılarak aşağı indirilmiş olduğunu yeni farketmemizdi. Ağaç gövdesinin hâlâ yeşil olduğuna ve kabuğundaki kesik izlerine bakılırsa, oraya birisi tarafından konulmuş ve çok kısa bir süre önce kullanılmış.

"Ermeni!" dedi herkes, bir solukta. "Ermeni bizden önce davranmış!"

Çok geç kalmıştık! Ama yine de, etraflıca bir araştırma yapmadan bu yerden ayrılmamaya karar verdik. Tek başına "merdiven"in kendisi, durduğumuz yerin kenarına ulaşmakta çok kısa kalıyordu, bu nedenle uygun bir sütunun etrafına sıkı bir şekilde ip bağladık ve teker teker mezarın içine iple indik.

İndiğimiz yerin doğal güzelliği olağanüstüydü. Dağın içeri-

sinde, bir periler ülkesiydi burası. Tuhaf nesneler vardı etrafta ve hepsi de kalınca bir kabuk tutmuş ve kireçleşip zemine yapışmıştı. Hiçbir şeyden korkmuyorduk, Alaaddin'in bu sihirli mağarasında. Yerdeki pırıl pırıl su birinkintisinin serin sularından içtik, yudum yudum... Ve çocuklara özgü bir neşeyle yaptık aramamızı. Hava temizdi. Sanki bir yerden hava akımı sağlanıyordu. Ama hazinenin olabileceği bir yeri ne bulduk ne de gördük.

Mağaranın her köşesinde derinliğine titiz bir araştırma yapmayı kafaya koydum ve yardımcım Rab Trema ile birlikte, ekibimize pek dikkat etmedim. Gayretlerimiz sonunda meyvesini verdi. Aniden bir deliğin ağzında buluverdik kendimizi. Anlaşılan, mağaranın bu bölümü, pek dikkatini çekmemiş kimsenin.

Sert zeminli, karşıdan karşıya birkaç inçlik bir delikti yalnızca. Ama el fenerlerimizi içine tuttuğumuzda, alt tarafta ayrıca kocaman bir mağara olduğunu görmemiz şaşırttı bizi. Birimiz iple aşağı inebilsin diye, büyük bir heyecanla deliğin ağzını genişletmeye giriştik, ama kaya oldukça sertti ve giriş yolu manivelalarla ya da patlayıcılarla açılabilirdi ancak. Daha sonra, uygun zamanda yeniden ilgilenmek kaydıyla, istemeye istemeye ayrıldık o bölmeden. Arkadaşlarımızdan hiçbirini mezarda bulamayınca epeyce şaşırdık ve endişelendik. Hızlı adımlarla giriş yerine doğru yürüdük. Tek başına boyu tam olarak yeterli gelmeyen kısa ağaç-merdiven oradaydı ama ip yoktu. İp neredeydi? Bizi büsbütün dehşete düşüren şey, ipin ortalıkta görünmemesiydi. Keşif işine iyice daldığımızdan, diğerlerinin gitmiş olduğunu farketmemiştik. Muhtemelen onlardan önce gitmiş olduğumuz kanısına varmışlar. Çok uzakta oldukları belli. Belki de yokluğumuzda, kötü şeyler gelmiştir başlarına. Bağırıp çağırmalarımıza hiçbir karşılık gelmedi, sadece kendi sesimizin alaycı yankısından başka... Uğursuz

bir korkuyla, ne tür bir felaketin arkadaşlarımızı yok etmiş olabileceğini tartıştık Rab Trema ile. Umutsuz bir araştırma yaptık ama ne arkadaşlarımıza dair bir belirti ne de kurtulmamız için herhangi bir yol bulduk. Toprağın derinliklerinde gömülüp kaybolmuştuk!

Üzerimizdeki ana mağaradan, saçlarımızı diken diken eden berbat bir sesle ürktük. İnsanın damarlarındaki kanı donduran acı bir feryadın bastırdığı, boğulan bir adamın hırıltısıydı sanki! Şafak sökerken, hizmetkarın ateş etmesiyle uyandığımızda, mağaranın ağzında duyduğumuz sesle aynı ses olduğu kesindi. Ama şimdi bir farkla, kıyametimizin belirtisiymiş gibi görünen zalimce bir zaferin sevinç çığlığı olarak...

Aniden bir ışık tutuldu üzerimize ve görülebildiği kadarıyla bir tüfek namlusu bize doğru çevrilmişti.

"Eller yukarı" dedi, kulakları tırmalayan tehdit edici bir ses ama çok fazla gizlemeye çalışmamasına rağmen, kurtulmanın ferahlığıyla olsa gerek, günlük hayatın can sıkıcı kaygılarından uzaklaşmak için bu türden şakalar yapmayı seven Kaptan York'un aksanını bile tanıyamadım. Bize aşağı ip sarkıtırken, kendi kendine yüksek sesle gülüyordu.

O büyük mağaradaki hazine bulmaya ilişkin araştırmalarımızın hepsi boş çıktı. Ama en sonunda, böylesine engin ve gizemli acayip bir efsanede böylesine baştacı edilmiş yeraltı Panteon'unun görkemliliği ve romansı, sindirdi bizi. Birkaç saat içerisinde, bundan daha fazla işe yarayabilecek bir araştırma yapamazdık ve bitişikteki mağaralardan herhangi birini incelememiz de mümkün değildi. Çünkü, karargaha geri dönmek için uzun bir yolculuk yapmamız gerekiyordu ve ertesi güne hazır edilmesi gereken o günün rutin işleri bizleri bekliyordu.

Bradost mağarası ve yabancı Ermeni, hâlâ bir sırdır bugün. Sessiz dağların yanıt vermediği bir sır... Gerçekten de efsane-

vi mağara mıydı, bizzat Büyük Mağara mıydı, bizim gittiğimiz ki, bizden önce o Ermeninin ya da başka bir kaşifin orada olduğu belliydi. Ama şunu biliyoruz ki, o bile mağaranın tam olarak nerede olduğundan habersizdi. Hiç şüphesiz, başarılı oluncaya kadar bildiği herşeyi araştırmak isteyecekti. Diğer yandan, o gizli kitapların içinde neler vardı ya da göze almış olduğu böyle bir riskin ödülü ne nitelikteydi, bu konuda hiçbir bilgimiz yoktu.

Biz kaybetmiştik, ama Ermeni başarmış mıydı acaba? Ya da, mağaralardan biri mezar mı olmuştu ona? Bedeni kireçtaşı olarak yavaş yavaş kabuk mu tutuyordu yoksa? Eğer o bölgeyi terketmişse, Havdian ve Rewanduz'dan geçen yolun dışında bir tek yoldan gitmiş olabilir. O da, Barzan aşiretinin yaşadığı vadi boyunca ilerleyip, nehre kadar inen patika yol... bu vadinin en son ucu, Türkiye sınırını oluşturan yüksek bir dağ silsilesine kadar gider. Kuzeye doğru haftalar alan yolculuk, Karadeniz'e ve Ermenistan topraklarına kadar uzanır. Barzan aşiretinin yaşadığı vadinin biraz uzağında, 'zalim insanlar şehri'nin harabeleri vardır. Soruşturmalarımızı sürdürmek için oraya kadar gitmiştik. Anlaşılan, elimizdeki bilgilerin ötesine yavaş yavaş geçebilecektik. Hatta bunun tam zamanı olmuş olsa bile, aşiretin insanları bizim gibi subaylara bilgi vermeye pek yanaşmazlardı, çünkü özellikle böyle birşey, onları zan altında bırakabilirdi. Genel olarak bir yolcuya saldırmazlardı ve zaten denildiği gibi Asurilerin ölümünden sorumlu değildiler. (En azından soruşturma bitene kadar) soygun olabilirdi belki, ama o da sadece topraklarından transit geçiş için zorla aldıkları vergi niteliğinde, ayak bastı parası gibi birşeydi genelde. Gerçi, Bağdat yönetimine karşı zaman zaman militan olsalar da, topraklarında işimi yaptığım sürece, her zaman yalın ve güvenilir insanlar olarak gördüm onları.

Daha sonraları, Irak'ın birkaç yerel ordu taburu, bu Barzan-

lıların yaşadığı topraklara gönderildi ama RAF'ın onları hizaya getirecek şöyle ufaktan bir uyarıssı olmadan, bu azimli dağlıları yenmek imkansız bulundu. Liderleri Şeyh Ahmed, bizim müdahalemizle hayata tümden küstü ve gitti eski düşmanları Türklere teslim oldu. Bugün hâlâ hapistedir. Bununla birlikte, Süleymaniye'de daha geçenlerde olan olay; topraklarına düşen bir bombardıman uçağının iki Britanyalı subayına bizzat Şeyhin kendisinin nazik ve kibar davranması ve bir daha onun aşireti ve köylerine karşı operasyona katılmayacaklarına dair tuhaf bir söz alınmış olması karşılığında serbest bırakılmaları, büyük bir saygınlık kazandırıyor ona.

En azından, mağaranın bir bölümünün sırrı burada anlatmış olduğum hikayeyi duyduklarında, maceranın cazibesine kapılıp, benim zemindeki deliğin o küçük ağzından görmüş olduğum dipteki büyük mağarada keşifler yapmaya karar vermiş olan Hava Kuvvetleri'ne bağlı bir ekip tarafından çözüldü. Aletleri ve patlayıcıları aldılar ve bu büyük mağara açıldı tamamen. Ve baştan sona incelendi. Ama birşey bulunamaması hiç de şaşırtıcı değil. Zira, şimdiye kadar çoktan araştırmasını yapmaya gelmiş olan o esrarengiz Ermeni, nihayetinde, aradığı hazinenin kitapta orada olduğunu gösteren mağaranın bu bölmesini açmak için, gerekli olan şeyleri kolayca elde etmiş olmalı.

Belki bir gün, doğru mağara bulunacak. İçinde hazinesiyle birlikte hem de... Ve belki de Ermeninin ortadan kayboluşunun sırrı çözülecek. Ama Doğu, hiç kimsenin anlamadığı gerçek bir gölgeler diyarıdır. Kaybolan o Ermeni araştırmacıya ve Bradost'un Büyük Mağara'sına dair gerçekler, belki de sonsuza dek bir sır olarak kalacak.

16. Geliyê Ali Bey'in fethi

1929 yazına doğru, Rewanduz Boğazından geçen yolda kullanılacak araçlarımız olduğunu biliyordum. Patlayıcılar, makinalar, aletler, çadırlar ve bazı önemli köprüler, ya yoldaydı ya da daha yeni yeni gelmeye başlamıştı. Kadro ve işçi ekipleri, mümkün olduğunca istekli ve şevkliydiler. Göçebe Kürtler ve köylüler, sadece bize karşı hoşgörüyle yaklaşmaya değil, aynı zamanda, dağlardan geçecek geniş yollar açmamıza da onay vermiş gibi görünüyorlardı. Hamadê Cin ve yandaşları gibi, bir zamanlar düşmanlarımız olanlar, kayıtsız şartsız bağlılıklarını ve yardımlarını sunuyorlardı bize.

Aşiret mensuplarının bu çok önemli iyi niyetlerinin, aniden aktif bir direnişe dönüşebileceği doğruydu. Reislerine karşı bir adaletsizlik ya da patavatsızlık, buna neden olabilirdi. Yolun ticari tanımlanışının salt bir hile olduğunu ve dağlılar olarak özgürlüklerinin tehlikede olduğunu düşünmeye başlarlarsa, bütün yol ekibi bozguna uğrayabilirdi.

Rewanduz Nehri üzerindeki ana köprü.

Sanırım, büyük boğazı fethetme tasarılarımıza gülüyorlardı. Ovaları aşan açık ve düz vadilerden geçen yollar yapabildiğimizi biliyorlardı. Ama Boğaz başka birşeydi. Dünyanın başlangıcından beri bir engel teşkil etmişti ve öyle de kalmayacak mıydı? Geçmişte Ali Bey'in kendisi ve diğerleri de yollar yapmışlardı. Hâlâ kullanılmakta olan büyük kervan yolu hariç, hepsi yok olmuşlardı. O yüzden bırakalım bu çılgın yabancı, Geliyê Ali Bey'in kayalarına dilediğince saldırsın, boğazın kendisinden güçlü olduğunun farkına varınca vazgeçecektir. O kayalar, ilk Kürdün doğumundan evvel de oradaydılar, bin yıl daha orada öylece kalmayacaklar mıydı? "Mühendis hafifften kafayı yemiş" dediler, "ama buna rağmen zararsız. Onu kendi haline bırakıp ne olacağını görelim."

Bu yüzden, tepelerin üzerinde koyunlarını otlatan Kürtler, o zamana kadar onların altında çalıştığımız uçurumun derin gölgelerinden, aşağı doğru merakla bakarken, birbirlerine takılıp duruyorlardı.

Ama sahnenin drama için iyi hazırlanmış olduğunu biliyordum. Ve gösteri devam etmeliydi. Aktörler acemi, aşiret mensuplarından oluşan seyircilerin nasıl bir tepki vereceği belli değildi, ama düşünce, hazırlık ve keşif araştırması safhalarını geride bırakmıştık. Şimdi, eylem ve kesintisiz çaba günleri başlamalıydı.

Tonlarca barut, jelatinli dinamit ve amonal (bu sonuncusu güçlü bir askeri patlayıcıdır), Kerkük'teki tren istasyonundan, ovalardan ve geçitlerden dolandırılarak Geliyê Ali Bey'e getirildi. Bazı malzemeler, kamyonlara tepeleme istiflenmiş kutular içinde geldi. Her yükün üzerine iki polis tüner, rahat bir şekilde sigaralarını içer ve yoldaki her virajda araç tehlikeli bir şekilde sallandıkça, kıvılcım ve izmaritlerini kutuların arasına düşürürlerdi. Geri kalanıysa, bu garip kayalık diyarda, kızgınlıklarını derinden gelen homurtularıyla gösteren o çirkin hayvanların uzun hattıyla; develerle gelirdi. Her hayvan, onu parçalara ayırmaya yetecek kadar patlayıcıyı taşırdı sırtında.

Traktörler, hava komprasörleri ve buharlı yol silindirleri tarih öncesi canavarlar gibi, kendilerine yaklaşıldığında hırıltılar ve üfürmeler çıkaran develeri izleyerek yeni yapılan anayol boyunca, yol ucunun bitimine kadar ağır ağır ilerlediler. Aralarında, boğazda hücuma geçmiş bir ordunun, cephe hattı siperlerinde ileri doğru çıkan tekerli ev ve atölye -kamyon da vardır. Savaş cephesindeki yaralı makinalara gerekli olan cerrahi müdahaleyi yapmak için hazırdılar. Ve elbette çoğu arıza, ehliyetsiz operatörlerden kaynaklanıyordu, bu tamir istasyonu olmasaydı, iş tümüyle durabilirdi.

Kamyonlar, patlayıcı yüklerini boşaltır ve makinalar için,

yüzlerce tonluk çelik köprü parçaları, tel halatlar, keresteler, çelik dökümü, çimento, ham petrol, gazyağı ve varillerce petrol, yol yüzeyi için, zift ve böyle büyük bir girişimin gerçekleştirilmesi için zorunlu olan cıvatalar, her türden alet ve sayısız çeşitlilikte başka şeyler yüklemeye geri dönerlerdi. Bütün bu mallar, binlerce pound tutuyordu (Bütün yol projesinin çeyrek milyon pound tutması hesaplanıyordu).

Kendi sahip olduğumuz traktör-treyler taşımacılığına ek olarak, kendi hesabına çalışan ve bizimle anlaşma yapan şoförlerin kamyonları da sürekli işbaşındaydı. Kamyonlar, Amerikan kamyonlarıydı ve şaşırtıcı derecede iyi çalışırlardı. Ermeni şoförlerin merhametine kalıp, ağır yükleri altında harap düşmelerine rağmen, yol bitene ve artık onlara ihtiyacımız kalmayana kadar, yıllarca çalışmaya devam ettiler. Kuşkusuz, bazıları Kuzey Irak'ta çalışıyordur hâlâ.

Her ne kadar şoförler kimi zaman Kerkük'ten gelirken yolda hırsızların taşıyabileceği yükleri çaldırmış olsa da ya da içlerinden ikisi acımasızca öldürülmüşse de, Erbil'in doğusundaki Kürt aşiretlerinin civarındaki topraklarda bu türden birşey hiçbir zaman yaşanmadı. Soygun olsa bile, daima dışarda, Altunköprü yakınındaki aşağı topraklarda olurdu. Çünkü malzemeleri hiç çalmayan aşiret mensuplarına karşı dostça davranırdım.

Bununla birilkte, ağır yüklü kamyonların sık sık başı belaya girerdi tepelerin üzerinde ve pek çok kez şoförlerin bozulan araçlarının tamirine yardım ederdim. Yol burnundaki muazzam emek organizasyonunun işlerini yapabilmesi için stokların çabucak tüketilmesi gerekiyordu. Kaldı ki, işlerin yürütülmesi bu stoklara bağlıydı. Bazen olduğu gibi, çılgın bir direksiyonun araç kontrolden çıktığında ya da şoför dikkatsiz davrandığında, kamyon derin vadiye yuvarlanabiliyordu. O zaman, şoförün yaralarını sardıktan sonra (bu adamlar her za-

man mucizevi bir şekilde ölümden kurtuluyorlardı sanki) enkazı başka bir arabaya yükleyip, yoluna gönderiyorduk. Ondan sonra, Trewhella vinci denilen küçücük acayip bir makina kullanarak bozulmuş kamyonu yeniden yola çekerdik. Sanırım bu vinçler Avustralya'ya özgüydü ve esasında onları ağaçları kökünden koparmak için sipariş etmiştik. Aletlerimizin en yararlısı oldukları ortaya çıktı. Güçlü bir adamın sırtında, dağlara bile taşınabilecek kadar küçük ve hafifti. Her tür işte kullanılabiliyordu. Köprü dikiyordu, buharlı yol silindirini çamurdan çekiyordu, akla hayale gelmeyecek birçok görevde kullanılıyordu. Rewanduz yolunda, istenilen teçhizat eksikliğine dair bir serzeniş olmadı hiç, ne malzeme gerekiyorsa, büyük çoğunluğunu elde ediyorduk.

Bu vinçlerden gurur duyuyordum. Birçok işte kullanılabiliyordu. Majör Perry, ciddi mühendislik işleri için bunlardan sipariş ettiğinde, alay konusu olmuştu karargahta. Ama bir gün, bizim gözümüz gibi baktığımız ve işten tasarruf etmemizi sağlayan bu aygıtlara, "soubriquet"lerin en rezilleri -"Heat Robinson tertibatları"* deyip dalgasını geçmeye meyilli şen şakrak resmi ziyaretçilerimiz olursa, bu aletlerin kabiliyetlerini göstermeye kararlıydım onlara. İş, mühendislik konusuna geldiğinde, doğal olarak her zaman ben haklıyımdır, ama buna rağmen yine de şunu itiraf edeyim ki, benim bazı parlak fikirlerim, diğerlerininki kadar işe yaramıyor bazen. Bir keresinde, bizim Bölüm Müdürü, yol burnuna keşif gezisi için geldiğinde, pek çok alanda kullandıklarını ve kolayca çalıştırılabildiklerini söyleyip, övüp duruyordum bu vinçleri. Az ilerde, bir ekibin bu vinçlerden birini kullanıyor olduğu bir yerden geçecektik. Ekiptekilerin bir kamyonun yükünü boşaltmaya yardı-

* Heat Robinson (1872-1944) İngiliz çizgi dizi yapımcısı ve karikatüristi. onun çizgilerindeki pek işe yaramayan, ilginç ve tuhaf aletler için kullanıldı. (-ç.n.)

ma gittikleri için, hâlâ çelik kabloyla bağlı halde, bu nedenle de bir hayli gergin olan yüküyle (yamaçlardan çıkarılan kocaman bir kaya biçiminde) birlikte bırakıp gitmişlerdi onu.

"Şimdi, o iş için kaç adam ayırıyorsunuz? diye sordu müdür.

"Oh," dedim hava atar bir şekilde, "bu vinçlerle, tek bir adam o büyüklükte bir kayayı rahatlıkla çekebilir."

Kabul etmeliyim ki, vurulduğunda keman teli gibi vınlayan bir hayli gergin tek bir çelik kablo için epeyce iri bir ağırlıkmış gibi görünüyordu, ama aletimizin marifetlerini göstermenin tam zamanıydı. Böylece deli duman bir halde, "nasıl çektiğini görmek ister misiniz? Gayet basit, biliyor musunuz?" dedim.

Vinçler, ileri geri çekip götürdüğümüz uzun bir çelik kancayla iş görüyor ve bu vinç de, yanında çok az ayak basılacak yer olan dik yamaçlarda duruyordu şimdi. Vince tırmanıp, kancasını tam yükü çekecek şekilde iyice ayarladım ve çekmeye başladım. İlk denememde dişli çark mandalı (kastanyola) kurtuldu ve ağırlık aniden kancanın üstüne geldi. Korkunç bir gürültüyle, arkamdan şiddetle çarptı. Kelimenin tam anlamıyla havaya fırladım ve tepetaklak yuvarlandım tepeden. Biraz sersemlemiş halde tekrar ayağa kalkarken, Müdür acıdı bu halime ve ciddi bir yara almadığımı görünce de başladı gülmeye kahkahayla...

"Oh, aslında çok basit," diye sürdürdüm ısrarımı, "bir adam bir kerede yapabilir bunu, püf noktasını biliyorsa. Adamlarım kadar pratik yapmadım ben. İşte, ekip geri geliyor. Ne kadar kolay kullandıklarını seyret şimdi."

Kullandılar da. Ama genelde hayal kırıklığına uğrattılar beni, ziyaretçilerimin önünde. Kayayı bulunduğu yerden çekip çıkarmak için dört tanesinin kancaya asılıp çekmesi gerekmişti!

Rewanduz'da Kürt köprüsü üzerindeki İsmail Bey.
Foto: Kaptan H.M. Burton

Kesintisiz bir faaliyet içerisinde, arı kovanı gibiydi şimdi boğaz. Ve yol hattı, ucu bucağı belli olmayan bir çalışanlar ordusunun saldırısına uğramıştı sanki. Her gün, bin adam biraz daha yaklaşıyordu hedefine.

Ana boğazla birleşinceye kadar, Alanasu vadisinin aşağısında güçlükle ancak yayan gidilebilen küçük bir yol açarak başladık işe... Büyük uçurumların etrafında patika bir yol açıldı. Düşme tehlikesi olduğundan emekleye emekleye ilerlediğimiz dar kıyılar, yürünmesi kolay bir yol elde etme maksadıyla genişletildi. Rewanduz Nehri üzerinde, akarsuyun en dar olduğu yerde, kale kapısı önündeki açılır kapanır köprü tarzında, yalnız yayaların kullanabileceği tahtadan bir köyrüyü, karşı kıyıya ulaşacak şekilde indirip karşıdan karşıya gerdik. Köprünün sağlamlığından emin olur olmaz, daha önce hiç ayak basılmamış yeni toprakları keşfediyorcasına sanki, çocuklar gibi seğirtiyorlardı karşıdan karşıya bizim adamlar... Nehrin yanındaki yumuşak çimenli eğime, çadırlarını kurarlardı. Ve keyfine vara vara ağır ağır ilerlerdi iş, ancak yayan gidilebilen o yolda...

Balkian kavşağına varınca hızlandılar. Burada, nehrin kollarından birinin karşı kıyısında, aylar önce Perry ile yaşadığımız o üzücü deneyimin geçtiği yer uzanıyor. Bunaltıcı sıcağın yakıp kavurduğu boğazın bu derinlikleri, kışın buraya ilk geldiğimde üstünden yağmur eksik olmayan vadiye hiç mi hiç benzemiyordu şimdi. Ama aynı keskin uçurumlar yükseliyordu önümüzde, nehrin karşı kıyısında... Ve yolumuza dikiliyordu. Ama buna rağmen, hiçbir şey yıldırmadı bizi. Yalnızca bir tanesi birkaç bin tondan fazla çeken bu büyük payandalarsa, zaten bir hayli fazla olan patlatılması gereken kaya miktarını arttıracaktı sadece.

Aylar önce benim de tutmuş olduğum bu patika yollara, insanlar bir noktadan çıkabilsinler diye yaptırdığım geçici köp-

rüyü yeniden koydurdum. Büyük bir kaya parçası görünüyordu şimdi suyun üzerinde ve bunu biz o küçük yol için ana payanda olarak kullanıyorduk.

O köprü çok yetersizdi ama yine de ameleler onunla hızla akan nehrin üzerinden, hiçbir korku belirtisi göstermeksizin çabucak karşıya geçiyor ve geri dönüyorlardı. Aslında, yüksek yerlerden ve sabit olmayan köprülerden duyulan ürkeklik, bizim uygar yaşamımızın bir ürünü olmalı diye düşünmüşümdür hep. Ama bir gün farkına vardım ki, bu ilkel insanlarda da var aynı zayıflık.

Bir grup Kürt kadını Balkian üzerindeki bu dayanıksız köprüyü kullanıyordu. Yarım düzine kadar vardılar. Kat kat yığılmış, bol dökümlü pantolonlarıyla birlikte koyu mavi elbiseler giyiyorlardı ve her birinin sırtında, Rewanduz'daki pazara satmak için götürdükleri mallarla dolu bir bohça vardı. Üç tanesi, hiç istiflerini bozmadan sakin bir şekilde geçtiler karşıya. Dördüncüsü, daha yarı yola gelmemişti ki, altından hızla akan suyu görünce elden ayaktan kesildi. Elleri ve dizleri üzerinde emekleye emekleye ilerlemeye çalıştı ama hareket edemiyordu ve çaresizlik içerisinde direklere yapıştı. Yardım edin diye bağırıyordu, yalvarır bir şekilde. Kahkahayı patlatıp onun bu durumunu dalga geçip seyreden katı yürekli arkadaşları yerlerinden bile kıpırdamadılar. Köprü inşaat ekibinde çalışan genç bir Arap, genç kızı bu tehlikeden kurtarmak için hemen koştu ve onu karşıya geçirdi. Onu kurtaran gence dualar edip, yoluna devam etti genç kız ve okkalı bir küfür savurdu taş yürekli arkadaşlarına.

Bu alçak ve küçük köprüleri, nehrin kışın yükselen suları alıp götürebilirdi tabii ki, ama onlara ilerde ihtiyacımız olabileceğini sanmıyorduk, zira asıl köprüler o zamana kadar bunların yerini alacaktı. Bu köprüler, hem kendi işlevlerini yerine getirmiş olacaklardı, hem de çalışmamızı boğazın sonuna ka-

dar uzatmamıza olanak sağlayacaklardı. O güzergahı, motorlu araçlar için aşılmaz hale getiren, keskin zigzagları olan yukarılardaki o kervan yolunu epey süredir tırmanmaksızın, sadece yayan gitmeye elverişli o küçük yolun öncülüğünde, bir uçtan bir uca on mil yürüyebiliyorduk vadide. Oldukça düşük eğimiyle (maksimum olarak yirmide biri aşmıyor) büyük vadinin zemininden geçen hemen hemen dümdüz olan bu yol geniş ve büyük ana yol yapılana kadar, kolayca işimizi görecekti. Gerçi, korkunç bunaltıcı sıcağa rağmen o rutubetli kanyonda çalışılıyor olsa da, sadece yürünerek geçilebilen tahta köprüler hâlâ sağlamken, su seviyesinin düşük olduğu o değerli ayları boşa harcamadık. Hatta, küçük yol uzatılırken, Alanasu vadisindeki esas işimize girişmiştik bile.

Şimdi hakim olabilirdik uçurumların dik yüzeylerine... Zira yeni kaya delme aletimizle, nerede gerekiyorsa yarım-tünel açabilirdik yolumuzda. Kayaları yerinden çıkarmaya yarayan, kazmaya benzer demir çubuklarla (jumping-bar) bu işi yapmamız neredeyse imkansızdı. Gerçi bu aletler, kaya-oyma gibi, işlerimizin hâlâ büyük bir kısmını teşkil eden, daha basit işlerde kullanılıyordu. Uzun yaz günleri boyunca, hava kompresörleri gürledi, uçurumların dik yüzeylerinde hortumlarını, ellerinde tuttukları "erkek-çekiç"lere (jack-hammers) iyice geçirip, ayak basmaya elverişli nereyi bulabilirse, hemen konarlardı oraya matkapçılar... Bazıları yukarı aşağı hareket etmeyi sağlayan uzun ipler vasıtasıyla, büyük binaların cam silicilerininkine benzer türde bir beşiğe çömelip, havada asılıymış gibi duruyordu. Hatta bazıları kendilerini iple bağlayıp, uçurumun yüzeyinden örümcekler gibi sarkıyorlardı aşağı. Makinalı tüfekler gibi takırdıyordu, kullandıkları gürültülü aletler.. Delikler daha da derine indikçe, kayaların beyaz tozu savruluyordu her tarafa...

Manzarayı betimlemeye çalışayım siz okurlar için.

Önde gelen adamlarıyla birlikte Şeyh Ahmed Barzani.
Foto: Kaptan C.E. Littledale

Hava komrasörünün yanındaki, Ahad Rahim "Usta"dır. Demirci, Mangal kömürlü demirhanesinde, işinin başında. Harıl harıl demir dövüyor. "Usta" adı, işinin ehli olmasından geliyor, zira Kürdistan'da bu ünvan, herkesin kabul ettiği zanaatkar meziyetlere sahip olanlara verilir sadece. Ahad Rahim, boru biçimindeki uzun çeliklere tutup vurduğu lövyeleri ustaca kullanıyorken, etrafına kıvılcımlar saçan güçlü bir havalı makinada, çekiçlerin körelen çelik uçlarını keskinleştiriyor. Yeniden iş görecek şekilde, uygun biçim alana ve tam boyutlarına gelene kadar dövülüyorlar. Kaya-delme işinin yarıdan fazlasının özel olarak sivriltilmiş ve tavlanmış çeliklerin bakımında yattığını biliyor. Ve işi için yaşıyor adeta. Metalin üzerinde hızla yayılan mavi ve sarı tav renklerini dikkatle gözlemleyip ustaca suya daldırırken, kızarıp nar gibi olmuş metal uçları cızırdıyor ve buhar saçıyor ortalığa... En sonunda, saman sarısı rengine geliyor metal... Kıvama geldiğine kanaat getiriyor ve çubuğu aniden bütünüyle suya daldırıyor. Soğutulup

bir kez daha kullanılacak duruma getirilen, sıra sıra dizilmiş uzun çelik çubuklar, yol kenarındaki kayalıklarla boğuşmaya hazır yeniden.

"Geliyê Ali Bey sa fabricana -Geliyê Ali Bey atölyeye döndü" diyor usta gururla, o gün keskinleştirdiği elli çelik çubuğu gözden geçirirken.

Hemen yanında Hintli nalbant Boota Usta var. Örsünün yanında yığılı duran, kayaları yerlerinden çıkarmaya yarayan, kazmaya benzer demir çubukları dövmede, neredeyse, kusursuz görünüyor. Bu demir çubukları kullananlar ve havalı matkaplar, eşgüdümlü çalışıyorlar, yol açımında, birinin bıraktığı yerden diğerinin alıp devam etmesi yöntemiyle....

O nedenle kayaları yerinden çıkarma işiyle uğraşanlar (ya da kendilerine verdikleri adla 'barie'ler) hangi uçuruma adım atsalar, güm güm kaya sesi geliyor. Hava komprasörlerinin ilerisinde, çok sayıda böyle çalışma gruplarına rastlıyoruz. Yol hattı, kollarının ve bedenlerinin mekanik hareketleri birbirinin aynı olan fabrika robotları gibi, yarı çıplak toza bulanmış halde, bir aşağı bir yukarı çalışıp duran figürlerle kaplı, uzun çelik sopalar ormanı gibi görünüyor.

Ama yine de, yeterince anlayışlı insanlar, bu adamlar. Ve ben hepsini tek tek tanıyorum şimdi. İhtiyar bir adam çalışmayı bırakıyor ve dizlerinin üzerine çöküp ibadet ediyor.

"Bugün ne kadar derinlikte delik açtın, Mehmet İsmail" diye soruyorum.

"Beş feet" diye yanıt veriyor, "ustabaşının söylediğinden iki feet daha fazla açmalıyım. Ancak o zaman yiyeceğimi ve tütünümü karşılayacak parayı kazanabilirim. Ben yaşlı bir adamım sahip. Günde on feet açan gençler gibi çalışamam." (Açtıkları deliğin derinliğine göre para alıyorlardı).

"Doğru. Korkarım bir gün hepimiz yaşlanacağız" diye yanıtlıyorum onu. "Demir çubuğun iyice keskin mi bari?"

"Boota Usta'nın Hintlinin yaptığı çubuk. Ve iyi açıyor" diyor. Sonra, oldukça keskin kayanın üzerinde, dizlerinin üzerine çöküyor ve tanrısına ibadet ediyor etrafındaki gürültüye patırtıya aldırış etmeden.

Başka bir adam, öne doğru çıkıntı yapmış kalın bir kaya parçasının tepesine çıkmış. Çıktığı kayanın altında, birkaç feet ötedeyse, kayalık bir yer var. Henüz daha yarısı ortaya çıkmış olan yolun yaklaşık otuz feet kadar üstünde, habire vuruyor elindeki demir çubukla... ameleleri, yol açarken kayalardan sarkmamaları için uyarmıştım, ama bu adamlar dünya çapında dikkatsizlikleriyle ünlü... Ani bir çatırdama sesi duyuluyor ve arkasından da keskin bir çığlık. Adamın ayağı kayıyor ve kayayla birlikte boşluğa düşüyor. Alttaki çıkıntıya çarparken büyük bir gürültüyle parçalara ayrılıyor kaya. Adam, hiç kıpırtısız, baygın halde yatıyor. Hemen yanına koşuyoruz. Mucize eseri, düşen kaya ezmemiş onu. Adamın yerden cesedini kaldırmayı beklerken inliyor ve yavaş yavaş hareket etmeye başlıyor. Gözlerini açıyor ve bana bakıyor.

"Başınıza dert açtığım için üzgünüm" diyor Farsça, belli belirsiz bir şekilde. "Başladığında, kaya yeterince sağlam görünüyordu."

"Neptullah Feray Allah yardım etti de kurtuldun" diye sertçe çıkışıyor aksi, beceriksiz Keldani ustabaşı George Mikhael. Yaralı adamın çadır hastaneye götürülmesini söylüyor. Benim de yeniden bakmam gerekiyor yaralıya orada.

Sahiden de kurtuldu ama herkes Neptullah Feray kadar şanslı değildi. Kimileri sakat kaldı, kimileriyse öldü iş süresi boyunca. Albay MacDonald'ın yardımları olmasaydı yaralı pek çok adamımızı yitirebilirdik. Ona teşekkür ediyorum. Boğazdan geçen düz bir patika yol vardı, kaza olunca yaralılarımızı hemen Tabur'un Hintli tıp subayı Jamedar Gul Akbar Shah'a götürebiliyorduk. Elinden gelen yardımları esirgemeyen Je-

medar'a hayatımı borçlu olduğumu dahi düşünüyorum. Hemen her sonbahar, kampımızda salgın haline gelen ve nedeni bilinmeyen ateşli bir hastalıktan bazen sayıklar bir halde günler geceler boyu hasta yatarken, onun ilaçları rahatlatırdı beni. Ve en nihayetinde, sanki hiç bitmeyecekmiş gibi saatlerce gözlerimin önünde dans eden delice bir kabusun gölgeler dünyasında uykuya dalardım.

Asuri cocuklar.

Deneyimlerimizin sonucu olarak delik açmada olduğu kadar patlayıcı işinde de oldukça etkili ve bilimsel yöntemler kullanmıştık. Hangi iş için hangi tür patlayıcının ve ne miktarda kullanılacağını biliyorduk artık. Hatta bir bakıma kendi imalatımız olan özel bir patlayıcı bile yaptık. Şüphesiz Avrupa'da kullanımı yasaktı ama Irak'ta şaşırtıcı derecede yaygındı. Patlayıcının kendisi şimdiye kadar olduğundan çok daha büyük ölçekteydi. Havalı matkapların açtığı delikler yirmi dört feet derinliğinde olabiliyordu ve çok büyük miktarlarda

yükleme yapılmasını gerektiriyordu. Sırtlarında elli librelik kutularla ard arda dizilmiş adamlar, harıl harıl patlayıcı taşıyorlardı mağaradaki depolardan. Bu derin delikleri, patlayıcılarla dolduruyorlardı ve en sonunda da elektrik bağlantısı için kablo çekiyorlardı.

Elektrikli ateşleme, kolu hızla döndürülen küçük bir jeneratör gerektiriyor. Düzinelerce fitili bir meşaleyle tutuşturduğunuz ve sonra da, hayatta kalmak için kaçıp zamanla yarıştığınız eski yöntemden çok daha az tehlikeli ve kolay. Ama yine de elektrikli yöntemin sonuçları çok daha fazla ürkütücü olabiliyor. Muazzam bir heyelanın etkisiyle kayalar gürültüyle yuvarlanıp, sıçrayıp, taklalar atıp nehre düşerken, ard arda patlama seslerinin birbirine karıştığı mahsun bir gümbürtüyle yamyassı olmuş gibi görünüyor bütün tepe. Arkalarında toz bulutu bırakıp, kuyruklu yıldızlar gibi uçuşurken küçük parçalar, yerinden fırlamış iri kayalar hızla yuvarlanıp parçalarına ayrılıyor havada.

Özellikle de "atış" yüksek bir uçurum yüzeyindeyse, bu türden büyük patlamalar, olağanüstü bir görüntü çıkarabiliyor ortaya. En 'baba' kayalar bile, dağ eteğinin dışına fırlıyor adeta! Geliyê Ali Bey'e ziyaretçiler geldiğinde patlatma işi, o günkü programın starı oluyordu her zaman. En iyi görüntünün elde edilebileceği sağlam bir yer bulmakta zorlanıyordum ama. Önde özel olarak ayrılmış koltuklar talep ettiklerini nadiren farkederdim!

Nitekim, bu elektrikli patlatma yöntemi dikkatsizliğe yol açıyor. İlk üç patlamada, kayalar hemen yerle bir oluyordu. Bu nedenle de dördüncüsünde hiç umursamadan bir kenarda oturuyordum. Çünkü kablo çekip güvenli bir yer bulmak zaman alıyordu. Jeneratörün kolunu çeviriyordum. Ben, kayaların debdebeli heyelanlarından birini beklerken bir de bakıyorum yukarıya doğru kuvvetli bir 'gümmm!' İşte o zaman, yer

her yöne doğru uçuşan kaya parçaları kusuyor birden bire. Bazıları, kurşun gibi dosdoğru gidiyor dağ eteklerine, vızıldayarak. Diğerleriyse, süzülüp parabol çiziyor havada ve uçurumların üzerindeyken patlıyor. Yeniden yere iniyor ve düşmenin verdiği o korkunç etkiyle yere gömülüyor. Sanki dolu yağıyor gökten. Çabucak kaçıp bir kenara sığınmanın imkanı yok, bitinceye kadar hiç kıpırdamadan durup birşey olmamasını beklemekten başka çare de görünmüyor. Böyle yaşadığım her deneyimden sonra, daha dikkatli olacağım diyorum -bir sonrakine kadar ama...

Böylece, yarı tüneller uzatıldı. O kadim engeller eridi önümüzde. O yaz ve sonbahar, doğanın şimdiye kadar bozulmadan kalmış bu yerleri, hiç durmaksızın çelik çubukların kayaların üzerindeki şakırtısıyla, motorların gürültüsüyle, adamların bağırtısıyla ve patlayıcıların gümbürtüsüyle çınladı ve tepelerin üzerinde sigaralarını içip çalışmaları izleyen Kürtler çok azını görebiliyorlardı bu manzaranın, yalnızca vadide, hemen altlarında bir toz bulutu... Toz bulutunun hafifçe açıldığı küçük bir boşluktan yalnız yayaların geçmesine elverişli o küçük köprüyü seçebildiklerinde, başarma ihtimalinin çok düşük olduğunu söylüyorlardı yine. "Nehir kazanacak" diyorlardı, "hele bir kış yağmurları gelsin. Akarsu taştığında Şaklawa'nın en uzun ağaç gövdesinin bile, bir kıyıdan diğerine ulaşamadığını bilmiyor muyuz sanki?"

Köprüleme faaliyetlerimiz, sonraları işlerimizi açıktan aksatmaya başlayan bir problemdi. Topu topu beş köprüye ihtiyacamız vardı. Alanasu, köprü kurulmaya en müsait akarsuydu. Pek çok malzememiz varken elimizde hali hazırda bulanan bu kısa köprülere ihtiyaçımız vardı. Ama Rewanduz ve Balkian nehirlerinin kıyıları arasındaki mesafe, hatırı sayılır derecede büyüktü ve kısa köprüler iş görmezdi burada. Tabii ki Rewanduz ötesinde en çok ihtiyacımız olan köprü için mal-

zemeler en nihayetinde İngiltere'den getirtilecekti. Bu köprü, işin ilerleyebilmesi için yaşamsal öneme sahipti. Çünkü bu köprünün yokluğunda, boğazın doğu kısmının tamamında taş kesme makinalarımız iş göremiyordu. Ne de ana köprü projesi tamamlanıncaya kadar Balkian Köprüsü için gereken ağır demir parçalarını yerine taşıyabiliyorduk. Bu nedenle de, ilk işimiz buymuş gibi görünüyordu.

Yol çalışması, neredeyse durma noktasına geldi. Nehrin kıyısına kadar olan, önümüzdeki yüz otuz beş feetlik boşluk tamamlandı, sonrasında su taşkınları gelecekti ve küçük köprülerimizi alıp götürecekti, ana köprü malzemelerimiz, gemiye yüklenmemişti henüz. Bir çözüm bulmak için kafa patlatıyorduk. Sürüyle çelik halat bobinleri beni tepeden aşağı fırlatıp atan tipteki o işe yaramaz vinçlerden birkaç tane, makara ve ona benzer şeyler ve az sayıda da kayaları yerinden çıkartmaya yarayan kazmaya benzer demir çubuklardan vardı etrafta.

Böylece havadan kablo-yol yapma fikri geldi aklımıza.

Nehrin her iki tarafındaki uçurumların kenarlarını iyice düzleştirdik. Her kenara delikler açıp bu deliklere, yol çalışmasında kullanılan ve kayaları yerinden çıkartmaya yarayan demir çubukları dikey olarak betonladık. Vadinin iki kenarı arasındaki mesafeye çelik halat gerdik ve vinçler için sıkıca tutturduk. Halatları yol seviyesine kadar inebilecek ve istendiğinde büyük ağırlıkları da kaldırabilecek şekilde ayarladık. Aslında, suyun ulaşabileceği en yüksek seviyenin bir hayli üzerinde bir köprüydü ve kullanılan malzemenin ilkelliğine oranla oldukça sağlam ve yararlıydı. Heat Robinson tertibatından biri de değildi yani. Motorlu araçları, traktörleri, hava komrasörlerini birer birer kaldırıyorduk ve makaralarla boğazın karşı tarafına geçiriyorduk.

İranlı vinç operatörleri yaptıkları işten acayip zevk alıyorlardı. Ağır makinaların santim santim yerden kalkması derin

Rayat yakınlarında yol. *Foto: J.D. Kidd*

boşluğun üzerinde havada doğrultulması ve karşı taraftaki vinççinin çekmesiyle hevada sallanması, çok haşlarına gidiyordu. Vinçte çalışmanın her zaman pek çok taliplisi olurdu. Ama kişisel olarak ben vinççilerin işlerinin fazlaca büyütüldüğünü, biraz abartıldığını düşünüyordum. Bir keresinde kullanmayı denemiştim. Ama şimdi, seyretmeyi yeğliyorum!

Traktör de geçtikten sonra Balkian Köprüsü parçaları da her biri iki ton ağırlığında- aynı şekilde 'uçuruldu' karşı tarafa ve treylere indirildi. Bu köprü parçaları ana yoldan biraz ayrı bir kısımda dikileceği yere kadar, at arabalarıyla taşındı. Balkian'ın döküldüğü yerdi orası. Köprü ayakları ve payandaları orada yapılıp taşınmaya hazır hale getiriliyordu. Buna benzer başka bir kablo yol kurduk burada. Bu suretle köprü parçaları monte edildi ve halatla yerine bağlandı. Kışın ortasına doğru, Balkian Köprüsü tamamlandı ve hava komprasörleri, Balkian Boğazında hâlâ fethedilmeyi bekleyen yeni arazilerin fethine çıktı.

Köprü dikme ve yol kazıma, kışın ortasında, güneşin hiç parlamadığı oradaki dağların tam kalbinde, aynı derecede sevimsiz iki işti. Bu önemli köprü inşaatı işinin hemen yanındaki küçük bir toprak kulübeye kapağı atmıştım ve orada kalıp, bütün kış boyunca köprü ayaklarının yerine yerleştirilmesini ve hayati öneme sahip teknik işlemlerin her adımını seyrediyordum.

O kış bir önceki kıştan daha az yağışlı olsa da çok soğuktu. Türkistan'dan gelen dondurucu rüzgar hızla geçip gidiyordu açık boğazdan ve bulabildiği herşeyi donduruyordu. Kendim ve çalışan adamlarım da dahildi buna. Jelatinli dinamitler donuyordu ve ele alındığında ölümcül tehlikeler çıkıyordu ortaya. Onlara bakmanın güvenli bir yolunu bulmadan önce bir iki korkunç kazaya neden olmuştu, dinamitlerin donması. Bir traktörün ve bir buharlı yol silindirinin motoru donmuştu, çünkü bütün çabalarıma ve sıkı kontrollerime rağmen, bu makinaların suyu geceleyin boşaltılmamıştı. Motorları stop ettikten sadece birkaç saaat sonra acı acı esen rüzgar nedeniyle donmuştu. Her iki makinada da ciddi hasar vardı ve bulunduğumuz yerde tamiri mümkün değildi. Atölye işlevi gören kamyonda tamir edemeyeceğim hiçbir basit arıza yoktu, ama yeni motorlar yapmamız ya da yeni silindirler dökmemiz mümkün değildi.

Hele şükür ki, sadece hava komprasörleri çalışıyordu. Onların da ufak tefek arızaları olmuştu ama her nasılsa tamir etmeyi becerebilmiştik. Gündüzleri köprücü olarak çalıştım, geceleriyse teknisyen. Sık sık dışarıda yol kenarında bir fırtına fenerinin ışığıyla sabaha karşı, pistonları, mil yataklarını sübabları, radyatörleri (sık sık uçup kayalara çarparlardı) ve tamamıyla bozulmuş bu türden makinaların diğer parçalarını yerine takmak için uğraşıp duruyordum. Lapa lapa yağan kardan göz gözü görmeyip sökülmüş motorun üzeri buz tutmuş

haldeyken, adamlardan biri, parçaların ve aletlerin üzerine dökmek, soğuktan uyuşmuş parmaklarımızın kangren olmasını önlemek için, tenekelerle kaynar su getirirdi.

Tamir işleri en nihayetinde tamamlandığında ve makinalar artık günlük işleri olan kayalara saldırmaya yeniden hazır olduğunda, bana yardım etmiş olan adamlara (her zaman hoşlarına geden birşeydir bu) teşekkür yerine geçen bir iki söz ediyorum ve gece nöbetçisinin beni düşünerek ateşi gürül gürül yaktığı 'evime' gidiyorum. Hizmetkarlar, bana bir fincan kahve getirmek için uyanıyorlar uykularından. Bana hoşgeldin demek için uyanan Kürt çoban köpeği Ghunnie, yeniden uzanıp yatıyor kapının eşiğine. Uykudayken bile dikilmiş kulakları, dışardaki nöbetçinin sabit adım atışlarını duyabilir. Böyle fantastik bir çevrede, sonsuz emek isteyen günlerin sonunda, tuhaf bir memnuniyet ve tatmin duygusu doluyordu insanın içine. Anlatılması imkansız bir duygu... Yalnızlık ve tecrit durumundan başka, nefret etmemi gerektiren birşey yok gibi görünüyor orada... Tarifsiz bir yakınlık duyuyordum bu insanlara, hatta hayvanlara ve bütün dağlarına... Büyük emekler verdiğim o günler, hayatımın en mutlu günleri arasında yerini alıyordu.

Acı ve sert havaların izin verdiği ölçüde ilerliyordu iş. Adamlar sıkı ve istekli adamlardı. İliklerine kadar sırılsıklam olsalar da işe hiç ara vermeksizin, çelik kirişlerin havada sallandığı ve yine, yağmurlu ve fırtınalı günlerde, nehirlerin taştığı ve köprü yerine geçen geçici ağaç kalıpların yükselen su engelinden kurtarılması için yukarı kaldırıldığı ve kritik köprü dikme günlerinde, gece gündüz çalıştılar. Adamlar hiç itiraz etmediler, hiç işe gelmemezlik etmediler. Hiçbir fazla mesai ücreti almadılar. Pek çoğunun üzerinde ne palto, ne de yedek elbise vardı. Bazen üzerlerini kurutacak ateş bile bulamazlardı. Hatta bazılarının battaniyesi ve yorganı bile yoktu.

Ama yine de, herhangi bir adamın hastalandığını hatırlamıyorum. Oldukça sağlıklı görünüyorlardı. Gerçi salgın hastalıklar kayıplara neden oluyordu.

Kışın sonunda hâlâ boğazla savaşır haldeydik. Bitebileceğini beklerken, ne yol ne de köprü bitirilmişti, Balkian vadisinin sağlam kayalıklarında, çekiç patlama ve hava komprasörlerinin gürültüsü ve kargaşası arasında yol çalışması hâlâ devam ediyordu. Rewanduz Nehri üzerine yerleştirilecek köprü gelmemişti. Ama kışın, öldürücü darbeyi vurmuştuk boğaza. Karşılaştığımız sorunları aşmayı başardığımızda, 1930'un baharındaydık. O zamanlar yol ekipleri, adeta ipini koparmış av köpekleri gibi ileri fırladılar. Jindian'da, Rewanduz Nehri ile yeniden karşılaşmak için Diana ovasını boydan boya geçme, işin kolay kısmıydı. Çok geçmeden bir Ford taksimiz bile oldu. Eski model iyi bir T, hakikaten hırpalanacağı kadar hırpalanmış Ermeni şoförün elinde, Aşağı Rewanduz'a inen tek yol olan boğazın bitmemiş köprüsünden hızla geçiyor, ovalarda ve tortulu şistli yamaçlarda sarsıla sarsıla gidiyorduk, hiç aldırış etmeden. Bu otomabil, halatla kaldırılıp, kablo yolla havadan vadinin karşı tarafına geçirilmiş ve yolun terkedilmiş kısmına indirilmişti. Eskiden olağanüstü iş yapmış orada taksi şoförü, işi tekeline almışken. Çünkü Rewanduz ve Diana'nın tek taksisiymiş.

Uzun zamandır bekliyor olduğumuz köprünün sonuna, yazın başında gelebildik nihayetinde.

Allahtan o zamana kadar bir ekibimizi çelik ayaklar dikme işinde eğitmiştik. Zira, bu uzun çelik ayakları yerine yerleştirmek, "belalı bir iş"ti. Nehrin yatağındaki muhtemel bir payandanın bir hayli yukarısındaki bir seviyeden büyük bir vadiyi karşıdan karşıya geçen böyle bir köprü atmak (seksen ton çelik içeriyor) ortalama bir yol mühendisinin sık sık karşısına çıkan bir iş değildi. Hatta Avrupa'da bile, uzman köprücüler

olmasına ve malzeme sıkıntısı çekilmemesine rağmen, biraz özen gerektirip, üzerinde kafa yorulan bir faaliyetti. Asya'nın tam orta yerinde, henüz daha işi bilmeyen amelelerle birlikte, vadinin derin yatağında Arap saçına dönmüş yıkık dökük kirişler yığını içerisinde, tamamıyla yıkılan ve çöken bir inşaat görmek istemediğimden, itiraf edeyim ki Irak'a geldiğimden bu yana ilk kez sorumluluk zangır zangır titretti beni. Ağır köprümüzü boğazın üzerinden geçirmek, nehrin her iki yakasındaki beton ayaklar üzerine oturtmak hiç de küçük bir iş değildi. Bununla birlikte, boğazın duvarlarının faydaları olduğunu öğrenmiştik. Başka çaremiz kalmayınca, bir kez daha, bizim o yüksek başarı gösteren aygıtımıza, hava yolumuza başvurduk; ayaklar U şeklindeki çapa hevenklerinin tam içine oturtulup, sağlam kayaların içerisine betonlanıyordu. Boğazda karşıdan karşıya gidip gelen birçok çelik kablo bağlıyorduk bunlara. Uçurum yüzeyinin en tepesindeki vinç operatörlerinin platformuna, 'telefon santralleri' diyordum ben.

En son işlem olarak anayolda çalışan montajcılar artık tamamlanmaya başlayan köprü inşaatında cıvatalama işlemlerini sürdürürken, tel kablolar üzerindeki makaralarda asılan köprü burnunu vadinin üzerinde yavaş yavaş iteleyerek köprüyü monte etmeye başlamıştık. Askeri Hopkins tarzında imal edilmiş bir köprüydü bu. O kocaman mekkeli tazındakilere benzemiyordu. Ve hayret edilecek şekilde kolay dikiliyordu. Her mühendisin meşgul olmayı sevdiği şaşırtıcı işler, çarçabuk yapılabilirdi bunlardan biriyle.

Kavranması için mutlaka yaşanması gereken zorluklara rağmen adamlarımın o köprü üzerindeki kadar gayretli çalıştıklarını hiçbir zaman görmemiştim. Kışın tam ortasındayken, Balkian Köprüsüne gelmişti çalışmalarımız. İçten içe küfürler etmiştik, insanın içine işleyen o acı soğuğa. Soğuktan donmamak için, çelik kalıpların üzerinde mangal yakmıştık. Okkalı

bir küfür gönderdik, yazın kavurucu sıcağına. Bir hayli ısınıyordu çelik ve elle dokunulmadan önce, kovalarla su dökülerek soğutuluyordu. Hatta su döküldükten sonra bile, göz açıp kapayıncaya kadar yeniden ısınıyordu. Benim korkum, vadinin üzerinden geçen kirişlerin üzerinde emekleye emekleye ilerlerken adamlarımın bu kızgın metalleri tutmaları ve sonra da bitkin düşüp uçuruma yuvarlanmaları... Ama öyle gayretliler ki, hiçbir acı hiçbir tehlike engelleyemiyor onları. Bununla birlikte onların bu gamsız tasasız hayhuyu, neredeyse hepimizin mahvolmasına neden oluyordu.

Saat saat, köprüye ait şeyler ve cıvata kutuları azalıyordu yol kenarında. Gün gün karşı tarafa daha da yakınlaşan köprü inşaatı, kablo yolun yanında, ileri doğru sarkıyordu boşlukta. Ama köprü yavaş yavaş tamamlanıp gelişirken payandaların üzerine daha fazla yük biniyordu ve bunun sonucu olan tehlikeler çıkıyordu ortaya. Bazıları oldukça uzakta, havada asılı duran kirişlerin üzerinde olan adamlar, benim mühendislik becerim sayesinde gözü kapalı, neşe içinde çalışıyorlardı. Belki de, bu sınıfa giren işlerin taşıdığı risklerin sadece ben farkındaydım. Aslında ne kadar basınca dayanabileceklerine dair hesaplarımı yapmıştım ve kontrol etmiştim. Hatta bir kez daha kontrol etmiştim. Aklıma gelebilen her türlü insan hatasını da hesaba katmıştım. Ama yine de tehlikeli oludğunu biliyordum. İstediğiniz kadar hesap yapın insan faktörü, hiçbir zaman hesaba kitaba gelmez. Fizik ve cansız şeyler aleminde, belli öncüllerden kalkış yaparak varsayımlarda bulunabilirsiniz ama insanoğlunun yaşadığı o büyük dünyada en fazla kurgu yapabilirsiniz. İyi bir söz vardır:

"En iyisi mi fare ve insan güruhu üzerine tasarımları salla gitsin gemi kıçına..."

Köprü üzerindeki çalışma bir hafta daha sürecekti. Neredeyse iş tamamlanmıştı. Sadece birkaç yard ileri götürülmesi

gerekiyordu köprünün, hepsi o... Sonra top 'kale direkleri' arasındaki çizgiyi geçip gol olacaktı. (Bu haliyle, köprüyü taşıması bekleniyor olan çelikten silindir köprü ayaklarıydı 'kale direkleri'miz)

Bir nefeslik iş kalmıştı ve herşey hazırdı. O gün geldi çattı. Vinçleri ve destekleri keskin gözlerle gözden geçirdim. Operatörlere işi nasıl yapacaklarını bir kez daha gösterdim. Herkes görevinin başındaydı, pür dikkat işleriyle ilgileniyorlardı. Hücum vakti gelen bir ordu gibiydiler. Yarığın, o iri ve hantal çelik yığınını onun için hazırlanmış konaklama yerinden ayırdığı can alıcı bir noktaya konumlandım. Bütün gözler benim işaretimi bekliyordu. Kolumu yukarı kaldırıp salladım ve hemen vinçler tıkırdayarak çalıştı. Özenle hazırlanmış çelik kablo tel sistemi ek tonaj yüzünden iyice gerildi ve büyük bir çello gibi zangırdadı kafamın üzerinde. Kızağından suya indirdiğimiz gemi bize doğru geliyordu şimdi, yavaş yavaş santim santim..

Bu nedenle öne doğru çekilirken yüksekliğin kontrol edilmesi gerekiyordu. Başka bir vinç ekibi bakacaktı buna. Elimi kaldırdığımda köprü ayağının beton ucu açılıp yavaşça yükseltildi.

Yarık gittikçe daralıyordu. Sadece bir yardlık mesafe kalmıştı şimdi, sonra bir feet... O ana kadar herşey yolunda gitmişti.

O anın büyük heyecanına kendilerini kaptıran vinççiler, hiç farkında olmadan hızlandılar. Korktuğum şey başıma geldi. Köprünün burnu, ayağına sadece üç inç kala birden bire aşağı doğru kaymaya başladı. Önce yavaş yavaş sonra sürekli hız kazanarak daha hızlı düşüyordu. Çaresizlik içerisinde uğraşıp duruyordu vinççiler. Köprüyü bir inç kaldırıyorlarsa, köprü bir feet aşağı kayıyordu. Tam da zaferin kesin kazanılacağı bir vakitte olmuştu bu.

İp kopmamıştı, payanda yerinden çıkmamıştı, vinç çalışıyordu. İçgüdüsel olarak ne olduğunu tahmin ettim. Halatlarımın birbirine cıvatalanıp bağlandıkları yerde düğüm gevşemiş olmalı muhakkak. Bu tür düğümler kesinlikle sıkı bir biçimde cıvatalanmalı. Her nasılsa bu düğümlerden bir tanesinin cıvatası yeterince iyi sıkılmamış. Köprünün kayıyor olmasının nedeni, büyük bir ihtimalle, kendilerini iyice işe kaptıran vinççilerin fazladan silkeliyişiyle, cıvatalar yerinden oynamış olmalı. Bu klipslerin birazcık sıkıştırılmasıyla, kaybeden yerine kazanan taraf olabilirdik.

Köprü inşaatının büyük vadiye düşüp parçalanacağını beklediğimden, o korkunç manzarayı görmemek için gözlerimi kapattım. Ama öyle bir manzara hiç olmadı. Gözlerimi yeniden açıp köprünün yerinde olduğunu gördüğümde çok şaşır-

Rewanduz kasabası. *Kraliyet Hava Kuvvetleri resmi fotoğrafı*

mıştım. Zira köprü bir yarddan biraz daha fazla aşağı kaydıktan sonra bilinmeyen bir nedenle yeniden yerini sıkıca tutmuştu cıvata düğümü. Anlaşılması imkansız birşeydi ama arıza havadayken giderilmişti. Dua etmeliydik şimdi, tutmaya devam etmesi için... İlk şaşkınlığı üzerimizden atıp kendimize geldiğimizde ve o paha biçilmez değerdeki çelik yükümüzün en nihayetinde uçurumu boylamamış olduğunu farkettiğimizde, yeniden yavaş yavaş ve kibarca kaldırdık onu. Gereken seviyeye geldi yeniden. O zaman hâlâ yüreğim ağzımda, harekete geçsin diye elimi kaldırıp vinçlere işaret verdim. Macera gemimiz gelmek üzereydi ve onu payandalarına indirdik. Bakıp, herşeyin yerli yerinde olduğuna kanaat getirdim ve işin tamam olduğunu gösteren bir işaret yaptım adamlarıma.

Ve kanyonun derinliklerinden sevinçten bayram eden adamların çığlıkları neredeyse dağın doruklarına erişti...

Doğululların duygularının bir göstergesi olarak, adamların çoşkunluğu nadiren bu denli içten olurdu. Belki de tamamen önyargısız değildi. O gece başarımızın şerefine onlara ziyafet vermem gerektiğini biliyorlardı. Bin tane adama ziyafet vermenin hafife alınacak yanı yok ama gerçekten de değer buna. Zira Geliyê Ali Bey'i fethetmiştik!

17. Rewanduz'un kan davası

Spilik'te, Kala Cin Köyü yanında, ilk kampımı kurmamdan bu yana üç yıl geçmişti. Yol çalışmalarımızsa şimdi, Rewanduz Boğazının çok ötelerinde, İran'a kadar olan en son kısmında. En nihayetinde, emeklerimiz ve çabalarımız meyvelerini verdi. Yolun, Manda süresi dolana kadar tamamlanacağından emindik.

"Rewanduz'dan İsmail Bey haber göndermiş, eğer izniniz olursa gelecek Cuma yolu görmek ve sizi ziyaret etmek istiyor" dedi, hizmetkarım Hamit, barakamın kapısında durup cevabımı bekleyerek.

"İsmail Bey'i görmekten, gerçekten mutluluk duyacağımı söyleyin. Ne zaman isterse gelebilir."

İsmail Bey, Rewanduz'un en etkili şahsiyetiydi. Birkaç yıldır, Irak Parlamentosu'na bölgeden milletvekili seçilmişti ve bu civardaki toprakların babadan kalma beyiydi. İngilizler, Devşirme Askeri Birlikler Taburunun yerleştirileceği bir üs yeri ve Diana'da RAF için önemli bir iniş pisti olarak kullanı-

lacak bir yer kiraladılar ondan. Ticari ilişkilerinde oldukça dürüsttü ve ister Kürt olsun ister Asuri, topraklarında kiracı olan herkese aynı şekilde hürmek gösterirdi ona.

İsmail Bey her zaman kanundan ve düzenden yana olmuştur. Manda yönetiminin iradesine karşı geldiklerinde aşiretleri uyarmıştır. Topraklarının içerisinden geçen bu yolun, onlara sağlayacağı fayda hususunda kendi insanlarını ikna etmek için, nüfuzunu kullanmıştır. Hatta Kürtler içerisinde en fazla o, dağların her tarafında yollar yapılmadıkça, Kürdistan'ın gelişemeyeceğini söylerdi. Beklenen bu gelişmeye, en iyi Büyük Biritanya'nın yardımlarıyla erişebileceklerine inanırdı. Bu nedenle, Manda'mızın esasında bizim önermiş olduğumuz 25 yıl boyunca devam etmemesinden büyük üzüntü duyan birçok Kürtten biri de odur.

Yol-kampına, sık sık beni görmeye gelirdi İsmail Bey ve ben de Rewanduz'da sık sık konuğu olurdum onun. Seyahatlerine, güçlü bir koruma grubu eşliğinde çıkıyor olması dikkatimi çekmişti. Böyle mütevazi bir insanın sırf gösteriş olsun diye bu türden şeyler yapması tamamıyla gereksizmiş gibi görünüyordu. Zaten oldukça popüler ve sevilen biriydi. Bu ünlü genç adamın etrafında gizli bir tehlike olmalı diye düşündüm ve Rewanduz'da olup biten herşeyi bilen Hamit'e bunun ne olabileceğini sordum.

"Düşmanı, Rewanduzlu Bawil Ağa'nın oğlu Nuri'nin, İsmail Bey hakkında ölüm kararı var" diye yanıt verdi Hamit.

"Evet" diyerek sözünü kesti Hamit'in ayakta dikilip uzun Türk tüfeğini yağlıyor olan zencefil saçlı kamp nöbetçim Süleyman Bey, "Nuri, fırsatını bulursa İsmail Bey'i öldürmek istiyor ama bu, onun da sonu olur o zaman" diye ekledi, sert ve tehditkar bir şekilde, şarjörü yerine takıp tüfeği şakırdatırken ve en son olarak da mandalı kapatırken.

"Ne? İsmail Bey'in adamlarından biri misin yoksa?" diye sordum.

"Evet, ben ve geceleri kampınızın etrafında devriye gezen Dergalalı adamlar. Gerçi, sen bizi işe aldığında, bilmiyordun bunu, onun özel emirleriyle seni ve yol çalışmanı koruyoruz. Burası Kürdistan ve bu dağlarda hiç beklemediğin anda karşına çıkabilecek, pusuya yatmış bekleyen pek çok tehlike vardır" diye bitirdi konuşmasını, kısa ve öz bir şekilde.

Benim de çok iyi bildiğim riskler vardı elbette ve bu aşiret muhafızları pek çok kere sadakatlerini kanıtlamışlardı. İşçiler arasındaki silahlı canileri yakalamaya karanlık gecelerde benimle birlikte gitmişlerdi. Ülke İran'a doğru Barzan Geçidi üzerinde peş peşe gizli cinayetlerle sarsılıp korkuya kapılmışken onlar kampta sükuneti sağlamışlardı. Ve Kürtler, Bağdat yönetiminden gördükleri baskılara ve İngilizlerin, Kürtlerin bu durumu karşısındaki kayıtsızlığına dair hoşa gitmeyen şeyler söyleseler, hemen benden yana tavır almışlardır bu adamlar -hem Irak yönetiminin hem de İngilizlerin temsilcisi olsam bile.

O dönemde epey rahatsızlık vardı ülkede. 1930'da ve tekrardan 1931'de, Süleymaniye, Şeyh Mahmud'un önderliğinde ayaklanmıştı. 1932'de Barzan Aşiretinin reisi Şeyh Ahmed'le gerçek bir şeyh ve fanatik bir dinci olan Şeyh Raşit savaşıyorlarmış. Dendiğine göre, Şeyh Raşit, Hıristiyanlığa eğilimli olduğu için savaşıyormuş Şeyh Ahmed'le. Gerçi, oldukça farklı görüşlere sahip olsalar da, savaşan her iki tarafın aynı derecede fanatik oldukları doğrudur. Daha geçenlerde, Şeyh Raşit karargahını, kampıma çok uzak olmayan bir köye kurmuştu. Hiç kimseye güvenmeyen biriydi. Belki de sadece birkaç yaralı adamı tedavi edebilmek için benim "hastane"me getirildiğinden bana karşı olduğunu göstermiyordu, oysa hiç şüphe yok ki, inançsız biri olarak nefret ediyordu benden. Adamları pansuman için gelirdi ara sıra. Pek çok aşiret reisi uğramış olsa da yanıma, Şeyh Raşit hiç mi hiç ziyaret etmedi beni.

Bu kargaşa dönemlerinde, kamptaki amelelerin heyecana

gelip tahrik olmaları mümkündü ve hatta en güvendiğim adamlar bile bazan çığırından çıkıp önüne gelene saldırabiliyorlardı. Bir gün sanırım yol ekibinden bir 'tindal' Diana Köyünde içkiyi biraz fazla kaçırmış ve kumar oynarken Arap bir askerle arasında şiddetli bir kavga çıkmış. Bizim amale, otomatiği çekmiş elbisesinin kıvrımından. (Oysa ustabaşılar dışında bu türden silah taşımak kesinlikle kurallara aykırıdır). Amele silahını ateşlemiş ve Arap askeri cansız yere sermiş. Belki kazaydı, belki de değildi. Silahını bırakması istendiğinde, bağırarak reddetmiş bizim amele. Heyecanlı kalabalığa doğru tutarak, öylece durmuş orada. Bu hiç beklenmedik silahlı saldırıdan şok olan yaşlı bir Asuri elleri boş olduğu halde sarhoş katilin üzerine doğru fırlamış. Asurinin elinde hiç bir şey olmamasına rağmen, sihalını ikinci kez ateşlemiş amale ve yaşlı Asuriyi yaralamış. Bu esnada diğerleri ani bir hamle ile üzerine saldırıp yakalamışlar onu ve silahını elinden alabilmişler. suçlu, daha sonra polise teslim edilmiş ve mahkemde ağır bir cezaya çarptırılmış.

Bir keresinde de, Hıristiyan bir ustabaşının kafasının tası atmış, delicesine koşarak sağa sola rastgele ateş ediyordu tabancasıyla. O zamanlar birşey keşfetmiştim, böyle kontrolden çıkmış bir insan, ne yapıyor olursa olsun, sert bir emir sözüne otomatik olarak riayet ederdi. Fakat bu kez, ustabaşı tabancasını bırakmayı kesinlikle reddediyordu. Polis çağırıp silahla vurarak etkisiz hale getirecekmişiz gibi görünüyordu bu çılgın adamı sanki. Bununla beraber yine de, başka bir plan denedim ilk önce. İlgisiz konular üzerine sakin sakin konuştum onunla. Konuştuklarıma birazcık ilgi gösterir gibi olduğunda, hem konuşup hem de yavaş yavaş adama yaklaştım. Aniden okul yıllarında öğrendiğim bir jiu-jiutsu hareketiyle kolunu yakaladım. Bir aksilik çıkmadı ve jui-jiutsi hareketinin verdiği acıyla adam elindeki tabancayı düşürdü. Şükür ki, sakinleşene ka-

dar öyle etkisiz halde tutabildim adamı.

Gerçi, bu türden küçük dertlerimiz sık sık olsa da kampımızda, genel bir kargaşayla hiç karşılaşmadık. Hatta çalışma süresi boyunca savaşçı aşiretlerin bile tehdidine maruz kalmadık. Hem güneyde, hem kuzeyde, hem de batıda aşiretler birbirleriyle çatışıyorlardı ve Irak ordusu ile RAF da operasyon düzenliyorlardı. Bizim çalışmamızsa, hâlâ etkilenmeden devam ediyordu. Kısmen şu söylenebilir; hengame içerisindeki ülkede, yol bir barış tapınağıydı sanki.

Bu güvenliği, büyük oranda Şeyh Seyid Taha ve İsmail Bey gibi etkili insanların iyi niyetlerine dayandırıyordum. Tabii ki, hücum için hiçbir suretle hazırlığımız yoktu. Ama ani bir tehlike karşısında yardım gelinceye kadar pek mükemmel olmasa da makul düzeyde bir savunma oluşturabilirdim. Güvenliğimi sağlayan korumalarıma itimadım tamdı. Dışarıdan bize bir saldırı olduğu durumda personelime, hatta yanımda çalışan işçilerin çoğuna bile güvenebilirdim.

Tehlikelere karşı bizi koruyacak, aklıma yatan her güvenceyi araştırıp soruşturmak maksadıyla, bizi kuşatan tehlikelerin neler olduğunu ve hangi kan davalarının bizi etkileyebileceğini öğrenmeye özel bir özen gösterirdim. Bu nedenle İsmail Bey ve onun hayatına kastetmeyi isteyen düşmanla ilgili Süleyman Bey'in önemli sözlerinden hareket edip bu genç adamın etrafında dönen o sinsi tehlike hakkına bildiği herşeyi anlatmasını istedim Hamit'ten. Bu, Hamit ve nöbetçim Süleyman Bey'in anlattığı bir hikayeydi. Ve ben savaş-sonrası Rewanduz'daki olayları olduğu gibi anlatan buna benzer tarihsel bir hikayeden kontrol ettim bu anlatılanları.

Hiç şüphe yok ki, Rewanduzlu aileler, kendilerini nefret ve intikama kaptırdıklarında başlardı herşey. Ve bana sorarsanız, bu iki Kürt ilk önceleri Rewanduz'da birlikte yaşıyorken başladı. Hikaye bugün sürüyor, ama bir geçmişi de var bunun. Ve

ilk sahne de, Batas yakınlarında bir yerlerde eski bir kervan yolunda oynandı. 1918'de, İsmail Bey'in babası ve bütün o bölgenin en güçlü adamı olan Suayid Bey öldürüldü orada. Kuşkusuz hiç kimse bilmiyordu katillerin kimler olduğunu ama sonraki olaylar, şehirdeki rakip Bawil Ağa'nın ailesinin bu işte parmağı olduğuna işaret ediyordu sanki. En azından İsmail Bey, bu adamın bu olaya karıştığına inanıyordu, babasının katledilmesi, Bawil Ağa'ya ve onun aşiretine karşı derin bir öfke biriktiriyordu içinde. İsmail Bey o zamanlar henüz daha çocukluktan yeni çıkmış sayılırdı ama Kürtlerde adet olduğu üzere, ailesinin ve yakın akrabalarının telkinleriyle intikam ateşiyle yanıp tutuşuyordu.

Takriben o dönem (yani 1918'de ordumuzun Bağdat'ı işgal etmesinden kısa bir zaman sonra) onları kontrol altında tutmak için, birkaç İngiliz subay gönderildi Rewanduz'a. Bu iki subay, Ruslar burayı soyup terkettikten sonra üç yıldır kentin bu insanlarının neredeyse açlıktan ölecek durumda olduğunu farkettiler. Bu subayların hiç kimseyi rahatsız etmediği, yiyecek dağıttığı ve çekilen ızdırabı hafifletmek için ellerinden gelenin en iyisini yaptıkları görüldüğünde, büyük bir istekle nasıl hoş karşılandıklarını anlattı Hamit.

Belli ki, bu küçük polis gücüne komuta eden İngiliz Subayı, zor bir delikanlı buldu karşısında ilk başlarda. Bir gün Nuri, bölük komutanının emirlerine uymayı reddetti. Emirlere karşı gelmesinin hiçbir nedeni yokmuş gibi görünüyordu. Ta ki, Rewanduz'un Kürtlerinin iki kampa bölündüğü ortaya çıkana kadar. Bir taraftan Nuri'nin başını çektiği küçük bir grup, diğer taraftaysa çocuksu samimiyetiyle büsbütün İngilizlerin beğenisini kazanmış olan İsmail Bey'in başını çektiği çok daha büyük bir grup. Ne acı ki, bu iki kamp daha şimdiden zıttı birbirine.

Rewanduz'un boşaltılmasına karar verildiğinde ve yerel an-

laşmazlıklar kendi içinde çözüme bırakıldığında, hiç de hoş olmayan bir durum çıktı ortaya. Nuri tutuklandı ve Batas'a götürülmek için alıkonuldu. Fakat, onu götüren ekip tam boğazdan geçecekti ki, Nuri şiddetli bir hamleyle zaptiyelerin elinden kurtardı kendini. Meydan okuyup bağırarak tepelere doğru kaçmayı başardı.

İngilizler oldukça popülermiş ve daha önce şehri işgal etmiş olan güçlerin hepsinden çok daha farklı davranıyorlarmış, Rewanduzlulara. Rewanduz halkı da, toplanıp dilekçe verirler, İngilizlerin geri dönmesi için. Buna müteakip, onlara ikinci bir şans tanındı ve Rewanduz, Kaptan Hay'in yönetim bölgesi kapsamına alındı.

Bir yönetici kendi bölgesini gezerken, o bölgenin önde gelen şahsiyetlerinin saygılarını göstermeye ve bağlılıklarını sunmaya gelmeleri, genel bir Doğulu adetiydi. Kaptan Hay Rewanduz'a daha yeni geldiğinde, Bawil Ağa ve oğlu Nuri'nin başını çektiği ayrılık nifakının hâlâ tehlikeli olduğu hemen çıktı ortaya. Oysa, kent sakinlerinin büyük çoğunluğu bütün kalpleriyle İngiliz yönetiminden yanaydı. Bawil Ağa'nın ortaya çıkıp oğlunun affedilmesi için ricada bulunduğu doğrudur. Nuri'nin boyun eğmesi ve yaptıklarından pişman olması koşuluyla, kabul edildi bu ama genç adam ortaya çıktığında, tepeden tırnağa silahlıydı ve meydan okuyan bir tavrı vardı, boyun eğen değil. Buna rağmen yine de, tekrar tutuklanmadı. Ama bu münasebetle, gidip sonradan ifade vermesi istendiğinde, dağlara çıkıp kayıplara karıştı ve bulunamadı.

Doğrusunu söylemek gerekirse, bu inatçı gencin ilk önceleri zorla kabul ettirmeye çalıştığı o alışılmadık eylemleri, yeni yönetimle ilgili o elem verici durum yüzündendi. Rewanduz'un saygın kişilikleriyle, ki pek çoğu tarihsel düşmanlarıydı onun, İngiliz subayları arasında baş göstermiş olan dostluğa kızıyordu.

Bu kıskançlığı körükleyen çok ciddi bir olay oldu. Onsekiz

yaşında olmasına rağmen nazik ve mütevazi bir delikanlı olan Ismail Bey, Rewanduz Valiliği'ne atandı. Bu atama, halkın çoğunluğunun isteği dikkate alınarak, Kaptan Hay tarafından yapıldı. Daha çok genç birini, böyle bir mevkinin sorumluluğuna getirmek, akıllıca bir iş değildi belki de, ama kentin önde gelen şahsiyetleri, bu mevkinin onun hakkı olduğunu ifade ettiler. Ismail Bey yönetmeliydi, kimse karşı gelemezdi ona. Hiç kimse onun kadar popüler görünmüyordu, çünkü Kürt oğlu Kürttü, eskiden buralara hükmetmiş Kürt beylerinin torunuydu. Bizim bakış açımızdansa, Irak'ın özerk yönetimini oluşturmada, İngilizlere yardımcı olmak hususunda, ondan iyisini bulamazdık gibi görünüyordu. Ortalamanın çok üzerinde bir zekası vardı ve çok iyi bir dilciydi. Kendi anadili olan Kürtçeye ek olarak Farsça, Türkçe, Arapça ve İngilizce konuşabiliyordu. Genç bir delikanlı olarak şimdiye kadar, annesi tarafından korunmuş ve babası büyük Suayid Bey tarafından ihmal edilmişti. Suayid Bey, insanlarla ticari ilişkilere girmekten hiç anlamazdı ve kararlarını akıl hocalarına bakarak verirdi.

Buna müteakip, olabilecek tehlikeleri az da olsa görebilmiş olmasına rağmen, yine de, bu atamayı yaparken Kaptan Hay, biraz tereddüt etmiş olmalı mutlaka.

Açılış töreni, pek hayra alamet olmasa bile tarihi bir gündü. Rewanduz'un tüm önde gelenleri ve bölgenin reislerinin çoğu oradaydı. Tek tek Kuran'a el basarak bağlılık sözü verdiler genç valiye. Bu reisler, bütün diğer reis arkadaşlarının tanıklığında yaparlardı bu dini yemini.

"O andan itibaren Ismail Bey'in her sözü kanun oldu" dedi Hamit.

"Ve her zaman da böyle olacak" diye karıştı lafa Süleyman Bey. "O yemin on yıl önce edildi. Bugün hâlâ itaat edilir Ismail Bey'e. O, yolun devam etmesi gerektiğini, hiçbir müdahale istemediğini söyledi. Hiç oldu mu şimdiye kadar? Yol, nere-

deyse bitmek üzere değil mi?" diye bağladı sözlerini, dramatize ederek. (Doğu'da insanlar, kendilerini retoriksel sorular biçiminde ifade etmeyi severler)

"Şimdi, merasimin sonunda ne olduğunu anlatayım size" dedi Hamit. "Bütün reisler kutsal yeminlerini ettikten sonra, bir adam çıktı öne yemin etmek için. Ve yemini değiştirerek etti. Nuri orada değildi, ama babası Bawil Ağa'ydı bu. Sırası geldiğinde Bawil Ağa, elini kitabın üzerine koydu ve üstüne basa basa şu sözleri söyledi: "İsmail Bey'e dürüst davranacağım, onun bana dürüst davrandığı kadar!"

Töreni idare eden subay için oldukça gergin bir an olmalı mutlaka. Bütün gözler, neler olacağını merak eder tarzda, Bawil Ağa'nın yeminini geçersiz sayan adamın üzerine çevrildi. Herkes, çok eskiye dayanan bu rekabette bundan sonra ne olacağını merak ediyor, zira Bawil Ağa ve bu genç vali arasındaki husumet ve nefret, çok iyi biliniyordu. Şimdiye kadar çok az insan bilir, bu nefretin her ikisinin de hayatını tümüyle nasıl mahvettiğini.

Bu arada Nuri, hükümete bağlılığını sunmayı ısrarla reddetti ve ekseriyetle, güçlü ve boyun eğmez Surçi aşiretinin merakını uyandırabileceğini zannettiği dağların gözden uzak kuytuluklarında pusuya yatıp gizlendi. Benzer bir ruh hali bulmuştu Kala Cin'in Hıdır Ağa'sında. Bu ikisi bir araya gelip isyan planı yaptılar. Bir gün Nuri Rewanduz'a geldi. Çarçabuk yakalandı ve mahkeme için Erbil'e gönderildi. Ateşli bir savunma yaptı ama onu mahkum edecek eldeki deliller çok güçlüydü. Bawil Ağa'nın evinde, suçlu olduğunu gösteren mektuplar bulunmuştu ve İsmail Bey tarafından Erbil'e gönderilen tanıklar, onun mahkum edilmesini gerektiren sözler sarfettiler. Kaptan Hay, mahkumiyetini Bağdat'ta çekmesi için, tutukladı onu. Ama yolda, bu ele avuca sığmaz Nuri, bir kez daha kaçmayı başardı. Ona refakat eden iki askere rüşvet verdi,

onlar da görevli çavuşu vurup, kaçmasına yardım ettiler.

Nuri yeniden dağlara çıktı. Özellikle 1920 isyanı, güneyden Musul'a doğru yayılıyorken, onun dağlardaki varlığı kesin bir tehlike teşkil ediyordu. Kuşkuya yer bırakmayacak kadar açıktı ki, önlemler alınmadığı sürece, Kürdistan dağları bir kez daha özgürlüğüne kavuşuyordu Nuri ile beraber. Böylelikle Bawil Ağa da yakalanıp Erbil'de hapsedildi. Ve Rewanduz'daki İsmail Bey'e, Nuri'nin dört kardeşinin de tutuklanmasını emreden bir mesaj gönderildi.

Bundan sonrası için anlatılan çelişkilidir. Hamit olanları pek biliyor gibi görünmüyordu. Olayları anlatmaya çalışırken, Süleyman Bey aksini söyleyip düzeltiyordu onu. Rewanduz'da bazıları, Nuri'nin kardeşlerinin tutuklanmayı kabul etmediklerini ve İsmail Bey'in adamlarının üzerine ateş ettiklerini söylüyordu, diğerleri ise, bunun intikam için işlenmiş kasti bir cinayet olduğunu ve önceki olayların ışığında bakıldığında, bunun gayet akla yatkın birşey olduğunu iddia ediyorlardı. Ama gerçek olan şu ki, kardeşlerden ikisi öldürülmüş, diğer ikisi ise kaçmıştı. Genç vali, kan dökülmesine yol açsa da, her ne pahasına olursa olsun sırf talimatların yerine getirilmesi için mi didinip duruyordu böyle? Yoksa bunun nedeni, aileler arasındaki kan davasını bir kez daha körükleyen o şiddetli dürtü müydü?

Meseleyi daha vahim hale sokan şeyse, Nuri'nin küçük oğlunun ateşli hastalıktan ölmesiydi. Bazıları çocuğun, arama için Nuri'nin evine yapılan bakında öldürüldüğünü söyledi. Bu uğursuz söylenti, daha şimdiden imansız ve merhametsiz bir hükümetin aracısı olduğundan söz edilmeye başlanılan İsmail Bey'e, bundan daha başka da suçlar getirilmesine hizmet etti.

Hiç kimsenin erişemediği Surçilerin topraklarına gizlenen Nuri, intikam planları yaptı. Kürdistan gecelerinin karanlığında, kah boğazlarda devriye gezerken, kah geçitlerden geçerken, kah nehirleri aşarken, bir orada bir burada görülen bir

bataklık yalazı (Jack-o'-Lantern)* Hiç kimse bilmiyordu, hükümet güçlerine hızlı darbeler vurup, nasıl yeniden dağların içinde kayıplara karıştığını. Nuri ve candaşı Hıdır Ağa'nın, size daha önceki bölümde anlattığım, Kaptan Hay'i Rewanduz Boğazında öldürmeye kalkan o gizli çetenin liderleri olduğu kesin gibiydi sanki.

Aylarca yavaş yavaş, alttan alta kaynayan isyan, en sonunda patlak verdi Kürdistan'da. Nuri ve Spilik'in eşkıyaları, Akra bölgesinin isyancı güçlerine katıldılar ve Batas'a doğru ilerlediler. Burada, Kaptan Lymington ve yüz kadar adamı, bütün isyancı güçlere karşı şiddetli bir savaşa tutuştular. Kesin bilinmemekle beraber, sanırsam Şaklawa'nın yerel aşiretleri kahpece arkadan saldırana kadar kendini savundu. Geriye kalan jandarmalarıyla birlikte, Erbil'e kadar geri çekilmek zorunda kaldı.

Rewanduz'daki o küçük ekibin izole edilmiş konumu, umut vermiyordu o zaman. Büyük bir Surçi güruhu bölgede ilerliyordu ve korkuya kapılmış kente sakinleri, kentten kaçıyorlardı. Adeta bir direniş örgütlemeye girişmiş olan İsmail Bey, sonunda boşaltmak zorunda kaldı kenti. O ve Rewanduz'a yerleştirilmiş birkaç İngiliz subayı, Rayat Vadisi sınırı yakınlarındaki Walaş Taburuna onları götürmek için bir eskort gönderen Balak aşiretleri reisi Şeyh Mehmet Ağa sayesinde, son anda kurtuldular esir düşmekten. Rania üzerinden güneye doğru dolambaçlı bir yolculuktan sonra Erbil'e vardılar.

Öküz arabasıyla yapılan zor ve uzun bir yolculuktu bu, ama yolda hiçbir müdahaleyle karşılaşmadılar. Dergalalı Mir Mehmet Emin Ağa'nın o ekipten bir gece elli tüfek çaldığı söylendi. Hiç şüphe yok ki bunlar, dağ keçisi avlamakta çok yararlı olacaktı ve de Kürt standartlarına uygun hırsızlıkta... Ama

* Jack-o'-Lantern: Kabağın içi oyulup içine mumlar yerleştirilmek suretiyle yapılan, insan yüzüne benzeyen fener *(-ç.n.)*

kendi topraklarından geçen o ekibin güvenliğini sağlamak için ödenen iyi bir fiyattı bu.

"Üstelik" diye açıklamada bulundu yıllar sonra, gözleri parlayarak, onun misafir odasında otururken, "onların güvenliği içindi bu. Tüfeksizken saldırıya uğrama ihtimalleri daha zayıftı. Tüfek, aşiret mensuplarının iştahını kabartabilirdi!"

Müthiş Surçiler, Rewanduz'u işgal etti ve hatta Erbil bile işgal tehdidi altındaydı. Bu, Nuri'nin zafer günüydü. En sonunda, tartışılmaz hakimi olmuştu Rewanduz'un. Yiğit lider Nuri... Cesur, herşeyi göze alan ve amansız... Ama başarısının doruğundayken bile İsmail Bey'i hiçbir zaman terketmeyen o popülariteden eser yoktu onda. Bawil Ağa ve Nuri, hükmettiler Rewanduz'a. Ama halksız kraldılar onlar, zira halk kaçıp gitmişti Rewanduz'dan.

Bu arada, asi aşiret mensupları, eğer yapabilirlerse Rewanduz'u ele geçirmek için Bawil Ağa ve Nuri'den ayrılıp ovalardaki kasabalara korku salmaya gittiler. Ama İngiliz askeri birlikleri, güneydeki ciddi tehdidi bastırmak için çekilmiş olmasına rağmen, yine de, kazanmış oldukları toprakları bile elde tutmayı beceremediler. Ganimet hırsıyla yanıp tutuşan Surçiler, Musul yakınlarındaki bir Asuri toplama kampına saldırmaya karar verdiler. Asuriler, Müttefikler adına savaşmak için Türkiye'deki anayurtlarını hem terketmeden önce, hem de terkettikten sonra, yıllarca zulüm görmüşlerdi. Ve bir kez daha iyi silahlanmışlardı, bu amansız insanlar ileri fırladılar ve Surçi güruhuna saldırdılar büyük bir şiddetle. Bu saldırılar, Kürtleri Zap'a kadar geri püskürttü. İsyancılara verdirilen kayıp büyüktü, ama sadece kara savaşında değil, aynı zamanda nehrin hızla akan sularında da... Çok ustacaydı, dağlarda uygulanan taktikler... Ve çok parlaktı, önceleri Devşirme Askeri Güçler (Levy) olarak kaydedilen Asurilerin, tam da İngilizlerin yardıma ihtiyaç duyduğu bir anda kazandıkları o zafer... Ve aynı yerde öylece kal-

dılar, daha sonra gelen Manda yönetimi süresince...

Bu arada, daha önceki bölümde açıkladığım gibi, isyan bastırılana ve yeniden İngilizler tarafından ele geçirilene kadar, Rewanduz düşmanın ellerinde kaldı. İsmail Bey geri döndü ama vali olarak değil. Onu eski görevine geri getirmek oldukça tehlikeli bulundu. Rewanduz yakınlarındaki toprakları da elinde tutan kuzeydeki Türk taşra vilayetlerinden Şeyh Seyid Taha, onun yerine atandı. Bu iki etkili adam birbiriyle dosttular ve Kürdistan için aynı idealleri taşıyorlardı. Bu nedenle de bu atama, yeni bir kan davasını kışkırtacağa benzemiyordu.

Nuri teslim oldu ve affedilip Irak polis teşkilatında bir göreve getirildi. Bununla birlikte yetkililer, göreviyle kişisel ilişkilerinin açıkça birbirine karışacağı Rewanduz civarında çalışmasına izin vermeye cesaret edemediler. Bu nedenden ötürü, hakkında pek çok hikaye dinlediğim bu adamla, Kürdistan'da görev yaptığım dört yıl boyunca bir kere bile karşılaşmadım. Cesur bir adamdı herhalde. Ve gözünü budaktan esirgemeyen bir karakter... Mümkün olsaydı, tanışmak isterdim onunla. Yasalara boyun eğmeyen Kürt şahsiyetler, özellikle ilgimi çekiyordu ve eski husumeti uzlaştırmak için bir girişimde bulunabilmeyi çok istiyordum.

Gerçekte, o kan davasının fırtına bulutları yıllarca var oldu, ama ufukta cılız bir bulut kümesi olarak...

"Belki de," dedi biri, "bütün bu olanlar unutulacak bir gün. İsmail Bey henüz daha çocuktu, Nuri'nin kardeşlerini öldürttüğünde. Eski etkisini yeniden kazandığından bu yana, Rewanduz'un kudret sahibi saygın bir kişiliğidir. Düşmanı çok uzaklarda yaşıyor. Kan davası bitti."

Bu meseleye dair ne düşündüğünü sordum Hamit'e. Ve acaba, bunca yıllık sessizlikten sonra, kan davası bitmiş olabilirmiydi?

"İsmail Bey affedebilir belki ama, Nuri asla!" diye yanıtladı Hamit, kuru bir ses tonuyla.

Ne ki, unutmak ve affetmek, Kürdün huyu değildir ve İsmail Bey'in silahlı korumaları eşliğinde seyahat etmesinin nedeni budur. Evinden silahını yanına almadan asla çıkmayan başka Kürtler de vardı benim bildiğim. Mir Mehmet Emin Ağa, bunlardan biriydi. Bir keresinde, henüz daha yeni tamamlanmış bir köprüyü, gelip benimle birlikte görmek isteyip istemediğini sordum ona. Memnuniyetle kabul etti. Zira, şimdiye kadar oldukça yavaş bir şekilde, yürüyerek ya da katır sırtında katetmiş oldukları o kesik dağ kenarı boyunca, saatte otuz mil gibi ürkütücü bir hızla at koşturmak, çok şey demekti bu Kürtler için.

Her zaman olduğu gibi tepeden tırnağa silahlı; tabancası tüfeği ve hançeriyle geldi bu Kürt reisi.

"Neden sen de benim gibi silahsız değilsin?" diye sordum. "Tüfeğini bırak da öyle gidelim. Hiç kimse saldırmayacak bize."

"Zamanında" diye yanıtladı, "pek çok adam öldürdüm. Canıma kasteden düşmanlarım var."

"Ha evet. Neyse işte, benimle birlikteyken öldürmezler seni."

"Kürdistan'da olduğumuzu unutuyorsunuz galiba" dedi, gülerek bu yaşlı haylaz adam, kendi ülkesinin vahşi yöntemlerinden gayet gurur duyar bir tarzda. "İsterlerse, ikimizi de vururlar. Ama kendin için tehlike oluşturacağımı düşünüyorsan, gelmeyeyim seninle!"

"Oh, evet! Makinalı tüfek getir istersen," dedim, "lastiğimiz patlarsa, dış lastik manivelası işlevi görebilir." Ve birlikte yola çıktık, eğlenceli bir gezintiye çıkan, farklı beğenileri olan tuhaf bir çift olarak.

Mir Mehmet Emin Ağa, ürkütücü bakışlara sahip yaşlı bir adamdı ve dost canlısı bir yapısı vardı. Gerçekten pek çok düşmanı olduğuna hâlâ inanamıyorum. Ama olduğunu düşünmem, hoşuna gidiyordu. O ve tüfeği, birbirinden ayrılmaz bir ikiliydi. Arasıra benim derme çatma kulübemde bir gece kaldığında, uyurken bile yanından hiç ayırmazdı tüfeğini.

Bu ilkel insanlar arasındaki pek çok kavga hemen hemen ortada hiç bir şey yokken çıkardı. Saçma sapan küçük şeyler yüzünden tartışılır, gürültü patırtı kopartılır, ama iş en sonunda ciddiye biner ve hiç olmadık bir nedenden kan dökülmesine kadar vardırılabilirdi.

Bir Kürde, pek ciddi olmayan kavgalarını unutturabilmenin bir tek yolu oluduğunu gördüm; o da hicivdi. Bu insanların çok güçlü bir mizah duyguları var. Ve kahkaha, birçok hastalığa iyi gelir.

Hadi size, Tevfik Ağa ve komşu köyden akrabası Gaffar Ağa arasında geçen bir hikayeyi anlatayım.

Kavga, güzelliği ve servetiyle ünlü, seçkin bir Kürt dulunu kimin kapacağıyla ilgiliydi. Her iki adam da çok istiyordu bu dul kadını ve birbirlerini ölümle tehdit ediyorlardı. Kavga öyle boyutlara ulaştı ki, iki aşiret neredeyse çatışma noktasına geldi. Bölge yönetimini de epeyce işin içine karıştıran, hiç hoş olmayan ve tehlikeli bir durum çıkmıştı ortaya. Her iki talip de, evliliğine resmi onay almak için uğraşıyordu. Kim silaha sarılırsa onun hükümete karşı gelen bir isyancı olarak görüleceği ve kendini ekstradan zorlukların içinde bulacağı düşünülüyordu. Dul hatunsa, tercih yapmamış gibi görünüyordu bu konuda. Belki de ikisini de seçmezdi. Belki de kendisi için kavga edilmesi hoşuna gidiyordu. Hiç kuşku yok ki, bütün bu olanlar, kadınca bir zafer ve perstij kazandırdı ona.

Her iki adam da, diğerini öldüreceğini söyleyip, atıp tutuyordu. Bu atıp tutmalarıysa, iş olsun diye yapıyorlardı işte.

Tam bir gizlilik içerisinde, bölgede görevli Siyasi Subay her iki tarafa da haber gönderdi ve belli bir gün ve saatte Erbil'deki Hükümet Konağı'na gelmelerini istedi onlardan. Ama her ikisinin de, ötekinin çağrıldığından haberi yoktu.

Ayarlanmış olduğu gibi, ilk önce Tevfik Ağa geldi ve Subayı görmeden önce biraz beklemesi gerektiği söylendi kendisine. Bu arada Gaffar Ağa çıkageldi ve başka bir odaya alındı.

Sonra, farklı kapılardan (tabii ki ikisi de silahsızdı) Siyasi Subay'ın huzuruna çıkarıldılar. Şaşkınlıktan donakaldılar, yüz yüze geldiklerinde.

"İkiniz de palavracının tekisiniz" dedi İngiliz. "Çünkü her ikiniz de aynı kadını istiyorsunuz ve bütün ülkeyi birbirine katıp, karşılaşırsam şöyle yapacağım, böyle yapacağım diye atıp tutuyorsunuz birbirinizin hakkında. Peki işte, karşılaştınız, ne olacaksa göreceğiz şimdi. Burada iki tane dolu tabancam var. Dışardaki avluda, zıt köşelere konacaksınız ve bu silahlardan biri verilecek size. Sonra, sadece biriniz sağ kalana kadar ateş edeceksiniz birbirinize, bayana sahip olabilmek için."

Kapıda hazır bekleyen iki polise döndü ve "Bu baylara avluyu gösterin. Öleni köyüne götürmesi için, bir katırcıya söyleyin, hazır olsun" diye ekledi. İki rakip, utanarak baktılar birbirlerine ve tabancalara. Parisliler gibi düelloya tutuşmak, hiçbir şekilde olan olayların gerektirdiği birşey değildi.

"Fakat bizden kavga etmemiz beklenmemeli" dedi Tevfik Ağa.

"Elbette beklenmemeli" diye katıldı ona Gaffar Ağa.

"Kavga edecekse adamlarımız etmeli, biz değil" diye eklediler bir ağızdan.

"Şimdi siz bu tabancaları alacak mısınız, yoksa almayacak mısınız" diye sordu Subay. "Hayır mı? Zamanımı boşuna harcayıp, bir daha da bana gelmeyin artık. Eğer bu olaya ilişkin herhangi bi şey duyarsam ilerde, ikinizin de ne denli korkak bir üçkağıtçı olduğunu söylerim o bayana. Mutlaka duyacağından eminim."

İki adam da sırıttı önce, sonra da gülmeye başladılar. Ve meseleyi dostluk çerçevesinde hallettikleri için, gayet mutlu bir şekilde, birlikte çıkıp gittiler.

Böyle küçük kavgalarda araya girilebiliyordu ama İsmail Bey'le Nuri arasındaki kan davası böyle değildi. Arada, her iki taraftan da öcü alınmış ölü insanlar vardı.

18. Bir Kürt reisinin kaderi

İsmail Bey her zaman neşeli bir misafirdi, soğuk biri değildi. Aslında, genel anlamda Kürtler de soğuk insanlar değildir.

Irak, ne Kürtler ne Araplar ne de burada görev yapan İngiliz subaylar için, bütünüyle sıkıntı ve keder ülkesi değildi desem, okur zaten inanmaz buna. Bunun tam tersi, Araplar, sosyal açıdan cana yakın ve meziyetli insanlardı. İster misafir, isterse de evsahibi olarak misafir ağırlamada, kentli modern bir Arabın üzerine yoktur. İnsan böyle biriyle karşılaşmayı çok ister. Kumar oynamayı sever -hem de ortada büyük paralar döner- ve Kuran'ın emirlerine uyup, katiyen alkollü içki içmez. İngilizlere ilkesel olarak karşı olabilir, (doğası gereği mutlaka birine karşı olmalıdır) ama buna rağmen sevdiği insanların da en güvenilir arkadaşı olur.

Kürt ise, bir dağlı olup biraz daha farlıdır -oldukça çekingen bir mizacı vardır, hatta İskoçlardan da fazla. Bir Araptan daha az *bon viveur*'dur, ama yine de şakayı sever. Özellikle de

kendisine ve ırkına karşıysa. Biraz mistik, biraz filozof ve kadercidir. Ama herşeyden önce dosttur. Araptan bile daha gerçek bir dosttur. Hiç aptal biri değildir. Dört gözle takip eder, dünyada olup bitenleri. Bilimdeki ve endüstrideki bütün modern gelişmelere, kendi ülkesi geri ve ilkel olsa da, çok heveslidir.

Bundan dolayı, sakin ama entellektüel düzeyi yüksek arkadaşlığıyla bana eşlik ettiği bir akşam, İsmail Bey'in konuşmayı son yıllardaki telsiz telgraf ve radyo yayınındaki gelişmelere getirmesine hiç şaşırmadım.

"İngiltere'de izindeyken" dedi, "benim için bir radyo bakabilir misiniz acaba? Avrupa'dan, Türkiye'den ve Rusya'dan pek çok radyo yayını yapıldığı söylendi bana. Özellikle İngiltere'den yapılan yayınları dinlemek isterdim. İngilizce konuşabiliyorum. Haberleri ve sizin Batı müziğinizi dinleyebilirim. Büyük bir nimet olacak benim için bu, çünkü, sizin de duymuş olabileceğiniz gibi, genellikle geceleri otururum ben."

Bunun nedenini biliyordum. Geceyarısı saldırıya uğrama ihtimalinin yüksek olduğunu ve bu nedenle de, özellikle geceyarısından sonra uyanık olması gerektiğini düşünüyordu.

"Bir radyo getirebilirsem çok sevineceğim" diye cevap verdim, "gerçi, Rewanduz gibi bir yerde onu çalıştırabilmenin epey zorlukları olabileceğinden korkuyorum. Sahi, söyler misin, bu geceyarısı nöbetlerini ve bu çok eski kan davanızı niçin sürdürüyorsunuz? Nuri ile barışmalısınız muhakkak!"

"Korkarım bu imkansız" dedi kısa ve öz bir şekilde ve ben de daha fazla soru sormadım ona.

O nedenle, işe yarar bir radyo alıcısı için Londra'yı aradım. Hiç de kolay bir problem değildi bu. Çünkü en yakın radyo istasyonundan binlerce mil uzakta kullanılacaktı. Cihazın, kısa dalgayı olduğu kadar uzun ve orta dalgayı da çekebilmesi lazımdı. Merkezinden çok uzakta olan havadaki en ufak bir sin-

yali bile yakalayabilmeli. Ayrıca, "elektrikli" ise, kullanılamazdı, çünkü Rewanduz'a elektrik verilmemişti daha. Bundan dolayı, "pilli" bir alıcı olması gerektiğinin farkındaydım. Ama yine de, aşırı sıcak havada, pillerin çabucak biteceğini çok iyi biliyordum. Üstelik cihazın, gerektiğinde katır sırtında yapılan uzun yolculuklara dayanması için, portatif ve yeterince sağlam olması lazımdı.

Şükür ki, radyo sevdalısı biriyim. Henüz daha oniki yaşında bir çocukken, bir bobin ve dalga reseptörü olarak bilinen (içerisinde esas olarak demir tozu bulunan cam bir tüp) bir alet kullanıp, elli yardlık mesafeden çalan bir zil yapmayı başardığımda başladı bende bu heves. Daha sonraları, kulaklıkla ve kristal bir dedektörle, denize açılmış gemilerden gelen Mors sinyallerini sabırla dinleyerek, gizli gizli geceleri ortalıkta dolaşır ve geceyarılarına kadar saatlerce samanlıkta oturur oldum. O zamanlar radyo, daha yeni yeni kullanılmaya başlıyordu. Mors alfabesinin vuruşlarını ve işaretlerini fonetik işaretlere çevirmek için harıl harıl çalışırken, bir gün Kürdistan'ın yabani insanlarına radyodan müzik yayınının yapılabildiğini göstereceğimi hayal bile edemezdim!

En sonunda bir radyo alıcısı seçtim İsmail Bey için. Bir ara oldukça popüler olan ilk superheterodin cihazlardan biriydi. "Super-sixty portable" diyorlardı ona. Çünkü, İngiltere'nin her tarafından çeken 60 istasyonu olduğu söyleniyordu. Acaba götürüldüğü ülkede her istasyonu çekecek miydi, onu bilmiyordum. Ama epey sorunlu olacakmış gibi görünüyordu bana. İlk hevesime riayeten "evde üretilen bir cihaz"dı bu. Radyoyu Kürdistan'a götürünceye kadar, radyonun içini açıp parçalarına bakan her gümrük görevlisini, hiçbir bölmesinin 'haşhaş' zulası olmadığına ikna etmek zorunda kalıyordum. Bundan iyice emin olmak isteyen işgüzar bir görevli, açarken radyonun lambalarından birini kırdı. Korkunç öfkelendim.

Ama şükür ki, kırılan parçayı Beyrut'ta değiştirebildim.

Bütün bunlar olduktan sonra, yolda zarar görmesin diye iyice yumuşak şeylerle sarılıp sarmalanmış vaziyetteki sır kutum, en sonunda benimle birlikte Berserini Boğazındaki karargahıma vardı. İnsanları hâlâ çalışıyor halde bulduğum en son yol sahasından arabamla geçerken, ellerindeki demir çubukları ve kürekleri havaya kaldırıp sallayarak hoşgeldin dediler bana çalışanlar. Dört ay uzak kalmıştım buralardan ve yeniden eski yüzlerin arasında olmak sevindirmişti beni. O kadar uzun süre beraber çalışmıştık ki, arabamla geçerken hemen hemen hepsini tek tek isimleriyle hatırlayıp tanıdım. Allah Baba oradaydı, gerçek ismi Gunga Din olan Hintli tesisatçı. Her zaman olduğu gibi sırıtıp, bununla birlikte yaptığı işten sanki hiç memnun değilmiş gibi duruyordu. Aynen, İngiltere'den dönerken Versington'da sokakta çalışıyorken gördüğüm yol işçileri gibi, ortalığı gürültüye veren matkaplarıyla uzakta çalışıyor olan Kerim ve Mahmut da oradaydı. Ve bir Kürt kadının büyüttüğü öksüz Ermeni Simon, genelde yaptığı gibi, hava kompresörünün yağ-göstergesinin düşmesine hiç aldırış etmeden, tembel tembel öylece uzanmış duruyor. Evet, geri dönmek güzeldi. Hatta hav akompresörü bile eski bir arkadaşmış gibi görünüyordu bana. Sanki bir makina değil de, henüz daha gelişmemiş duyguları ve zekasıyla bir hayvan, defalarca yaralarını sardığım. Bütün Kürt reisler ve İsmail hoşgeldin demeye geldiler, İngiltere hakkında sorular sordular ve ben yokken burada olanları anlattılar bana.

Radyoya gelince... Çalıştırmakta biraz zorlanacağımı biliyordum. Radyo yayınlarını çekmesi için üç anten yaptım. Kısa olanı, boydan boya benim çamurdan evimin salonundan geçiyordu. İkincisi, nehrin üzerinde, karşı kıyının yüksekle-rindeki bir dara berû (meşe) ağacına kadar uzanıyordu. En sonuncusu da, kartalların tünediği dağ kenarlarının epey yuka-

rılarındaki kayalardan aşağı inen, 1000 feet uzunluğunda çelik bir teldi. Yazın sonuydu ve yüksek gerilim bataryalarının sıcaktan hızla bozulması zaten beklediğim birşeydi. Ama hâlâ 'güç' vardı içlerinde. Bu nedenle arabanın aydınlatma sisteminin akümülatörüne bağlayıp şarj ettim -ki aklıma gelen tek yol buydu. Yönünü değiştiriyor ve düğmesiyle oynuyordum, İsmail Bey sabırsızlıkla başımda dikilirken.

O zamana kadar parazite dair hiçbir bilgiye sahip olmadığımı düşünmüştüm, ama Kürdistan'ın bu dağlarından da, 'parazit'e benzer herhangi bir ses duymadım hiç. Pek çok denemeden sonra, bu karmaşanın kısa dalgaları örtmüş olabileceği sonucuna vardım ve o akşam bunun üzerine yoğunlaştım. Nihayetinde ilk müzik sesi geldi. Sürekli olarak hışırtı ve ses yollarındaki kapanmanın neden olduğu patlamalarla kesilse de. Ama yine de müzik sesi geliyordu radyodan.

Hamit sevinçle sırıttı ve İsmail Bey nasıl yapıldığını görmeye geldi.

"Bunu aşiret liderlerine dinlettirmeliyiz" dedi. "Çok eğlendirecek bu onları." Sesi düzeltebilmek için geceler boyu uğraşıp durdum radyoyla. Zamanla Avrupa'nın hemen hemen her istasyonunu bulduk. 2000 milden daha uzak olan İngiliz istasyonlarını çekebileceğini hiç ummamıştım, ama koşullar uygun olduğunda, Orta Avrupa'nın büyük radyo vericileri kapandıktan sonra, gecenin geç vakitlerinde İngiliz programları rahatlıkla dinlenebiliyordu. En şaşırtıcı olansa, en iyi çeken istasyonun, o zamanlar İngiliz dinleyiciler için yararlılığı epey tartışmalı olan, 261.6 metredeki London National olmasıydı.

Big Ben'in çan sesi duyulurdu radyodan gürültüyle ve ben saatimi ona göre ayarlardım. Arap, Kürt, İranlı bütün baldırı çıplak tayfam ingiliz saatine göre çalışıyordu. Eğer Big Ben'i duymamışsam, İtalya doldururdu boşluğu ve ekiplerim pek umursamazlardı bu durumu, zira yanlış hesap yapıp, yanlış-

lıkla ekstradan bir saat fazla çalıştırdığımda, acaba homurdanmaya başlarlar mı diye endişeleniyordum ama onlar, her zamanki gibi istekle ve neşeyle çalışıyorlardı.

O zamanlar İngiltere'den kısa dalga radyo yayınları genellikle zayıftı ve Fransa, Almanya ve Hollanda'dan güçlendirilirdi. Empire Broadcast sistemi iyice devreye girmeden önceydi bu. Bugün, dünyanın en ücra köşelerindeki İngiliz dinleyiciler, Londra'dan yapılan bir programı gece veya gündüz dinleme şansına sahiptirler, bu dalgalar en sonunda diğer pek çok dalgayı izole etmeyi başardığında, uzak diyarlarda başıboş kalan ve kendini yalnız hisseden bir İngiliz için oralar daha katlanılabilir hale gelecek.

Teknik açıdan bakıldığında, dağların derin vadilerinin radyo sesini almaya daha elveşli olduğu sonucu çıkıyor. BBC'deki bir dostun nazik yardımlarıyla,o zamanlar tek İngiliz kısa dalga yayın vericisi olan ve şu anda da hâlâ deneme yayını yapan G5SW'e, arasıra rapor verirdim. Dünyanın dört bir yanına yayılmış Empire dinleyicilerinden gelen raporların, şimdiki Empire transmisyon sistemi planına göre, BBC yetkililerine epeyce yardımı oluyordu. Kendimin ve ıssız yerlerin diğer insanlarının, çiftlikteki, uzak denizlerin fenerlerindeki, kutuplardaki ya da tropikal ormanlardaki yalnız insanların düşüncelerini kendi yöntemleriyle ifade etmeleri... En azından ben böyle olduğunu umuyorum. Bunun karşılığında, bizlerin, yani ileri karakolların ihmal edilmemiş olması çok mutlu ediyor bizi.

Bazen kısa dalga sahasına giren Londra-Sydney telefon görüşmelerinin hepsini çekiyordu radyo. İngiltere ile konuşan Avustralyalı bir sürü sahibi, konuşmasının Asya'nın bilinmeyen dağlarından dinlendiğini bilse çok şaşıracak herhalde. (Daha sonra geliştirilen sistemler, radyo ile telefon konuşmalarının birbirine karışmasını önlüyor şimdi.) "Dalga ve septö-

rü"nün, elektrik dalgalarını vericiden elli yard uzaklıktaki bir mesafeden yakaladığı o günlerden bu yana, radyo elbetteki epeyce ilerledi.

Kürtler, havadan yabancı bir dilde sesler çıkaran bu esrarengiz kutumu duyduklarında, uzak yakın her yerden sesleri kendi kulaklarıyla dinlemek için geldiler bana. Hamit, büyük bir sevinçle yaymıştı haberleri (yaptığım şeyleri sevinç gösterileriyle karşılamayı severdi her zaman), gerçi kutunun çoğu kez yalnızca Batı türünde kötü müzik çaldığını söylemek zorunda kalmış olsa da. Çok sık olmasa da "çalgı" yayını yapan Türkçe istasyonlara ayarlayabiliyordum radyoyu. Bu müziği duyduklarında, gerçekten hoşlarına gittiğini gösteren gülücüklerle doluyordu bu Kürtlerin yüzleri.

Bütün Doğulu insanların, kendilerine özgü türde yaptıkları müziğin aşığıydılar. Kürt müziğine dair birşeyler öğrenmek için bir yol kenarına otururdum ve "şimşinci" (flüte benzer birşey çalan adam) melodilerini çalardı bana -yumuşak tonlu aşk şarkısı, neşeli kıvrak bir ezgi ya da dörtnala giden bir savaş şarkısı...

Kürtler, bizim Batı müziğine pek itibar etmedilerse de (ki hiç etmeyecekler), en azından havadan gelen bu alışılmadık sesleri duyunca büyülenmişlerdi.

Sesin en iyi gecenin geç vakitlerinde duyulduğu biliniyordu. Bu yüzden de misafirlerim koşullar oluşuncaya kadar kampımda ya da kamp civarında bir yerlerde otururlar ve hazır gelirlerdi her zaman. Eğlence bir kez hoşlarına gitti mi, eve gidip küçük oğullarını da getirebilirler mi diye sorarlardı her zaman, onların da dinleyebilmesi için...

Gökyüzüne doğru yükselen kaya kütlelerinin uzakta, yıldızlarla aydınlanmış gökyüzünü yarı yarıya örttüğü o vahşi boğazdaki gece manzarasını tasavvur etmeye çalışın bir. Odanın bir köşesinde ateş yanıyor; birkaç Kürt misafir oturmuş et-

rafında, uzun tüfekleri duvara çatılmış... Ben masanın üzerindeki radyonun düğmesini çevirirken, şaşkınlıktan açılıyor gözleri... Ve bazen müzik, bazen de kulakları tırmalayan parazit sesleri çıkıyor aletten, dağların cininin fermanı gibi...

"Atla kaç gün çeker, o sesin geldiği yer?" diye soruyor reislerden biri.(Kürdistan' da bütün mesafeler, yürüyerek şu kadar saat ya da atla şu kadar gün şeklinde hesaplanır.)

"Oh, hızlı atlarla yaklaşık yüz gün" diye yanıtlıyorum.

"Peki, ses ne kadar sürede gelir?"

"Gözlerinizi yuvalarından fırlatacak kadar kısa zamanda."

"Wallah!" diye bağırdı bütün topluluk, evrensel anlamdaki o sıfatla, ve mucize karşısında şaşkınlıktan ağızları açık kalarak...

Görünüşe göre onların en çok hoşlanacakları şeyi bulmak için, ama itiraf edeyim gizlice, kendi zevkime göre, tek bir programa takılıp kalmadan, istasyondan istasyona çeviriyorum kadranı. Sırasıyla Berlin, Viyana, Moskova, Madrid... Radyo "fan"ının iyi bilinen karakteristiklerinden olan bu affedilmez günah, Kürtlerin gözünden kaçıyor tabii ki. Oysa epey medeniyet görmüş bir dinleyici, bu durum karşısında birşeyler fırlatabilirdi kafama.

Nihayetinde, Roma'da etkileyici bir bayan sunucu sesi açıyorum, berrak ve melodik.

"Aha!" diyor Mehmet Emin Ağa, "herşeye rağmen yine de genç bir kadın sesi gibisi yok."

"Dünya kadar karın var, kadın sesinden usanmış olabileceğini düşünmüştüm" diye yanıt veriyorum ona, zira yarım düzine kadar karısı var.

"Asla" diyor cevap olarak, "gerçi şu aralar yaşlanıyor olduğumu kabul etmeliyim." Ve şakacı bir gülümsemeyle kafasını sallıyor topluluğa...

İsmail Bey, geceyarısı nöbetlerinin monotonluğunu gider-

sin diye, radyoyu alıp Rewanduz'a götürdü ve ben de gidip gereken hazırlığı yaptım onun için. Ne yazık ki, cihazı çalışamaz duruma sokan küçük dertler her zaman çıkıyordu ortaya. Üstelik bataryaları şarj etme problemi bunların en ciddilerinden biriydi.

Rewanduz'a sıkça giderdim ve her gidişimde mümkün olan herşeyi, hatta daha fazlasını yapardım, cihazı çalışır hale sokabilmek için, ama çalışmadı bir türlü.

Ama buna rağmen yine de, o dert kutusunu Kürdistan'a getirmenin epey yararı oldu. Havadan hemen doğru dürüst bir dalga yakalamak için harcadığım tüm çabaların boşa gittiği o akşamlarda, İsmail Bey 'boşver, aldırma' derdi ve kendi insanlarının başına gelen şeylerden bahsederdi bana. Bunu yapmayı severdi de. Böylelikle çok şey öğrendim onun ülkesi ve insanına dair.

"İngilizler bir yardım etseler, Kürdistan'da ihtiyacamız olan şeyleri azar azar alabiliriz" diyordu. "Siz geldiğinizden beri, planımızı sonuna kadar gerçekleştiriyoruz, ama eğer giderseniz ve bizi kaderimize terkederseniz, neler bekliyor olacak bizi? Hiçbir komşumuz bize yardım etmez. Bizim gelişmemizi engellemeyi epey arzuluyorlarmış gibi görünüyorlar. Avrupa için İsviçre neyse, Ortadoğu için de Kürdistan öyle olmalı, küçük ama dokunulmazlığı olan tarafsız bir devlet. Bunun yerine, bizim ırkımızdan veya dilimizden olmayan ve refahımızı çok az düşünen üç ulus arasında parçalanıyoruz. Ve İranlıların Simko'ya yaptıkları gibi her zaman da tuzak kuruyorlar bize.

"Türkiye'yi alalım örneğin... Bugünkü belgelerde yazılanlarla süslü sözlerini karşılaştıralım. Araplar 1917'de eski Türk imparatorluğuna karşı ayaklandıktan sonra, bizim desteğimizi almak için, kuzeyde Ağrı Dağı ve Colemêrg'te dağıtılan bir tür bildiririydi bu belge. Hatta kopyaları Rewanduz'a bile ulaş-

tı. Bu bildirinin ne söylediğini İngilizceye çevirdim. Kelime hataları için özür diliyorum.

"Vatandaşlar,

"'Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin, sevgili ülkemizi (Türkiye Kürdistanı) uygarlığın gerektirdiği şeylerle tanıştıracağına dair kesin ve net kararı vardır.'

"'Yollarınız yapılacak. Köyleriniz ve kasabalarınız en kısa zamanda demiryolu görecek. Çocuklarınız okulsuz ve öğretmensiz kalmayacak. Aileleriniz bolluk ve esenlik içerisinde mutlu ve huzurlu olacak. Güvenlik ve hukuk ülkenizin refahını arttıracak.'

"'Vatandaşlarımızın canı, malı ve namusu Cumhuriyet yasalarının gerçek ve samimi güvencesi altındadır. Bunu çiğnemeye kalkışanlar, ciddi ve sürekli bir takibe tabi tutulacaklardır ve merhamet gösterilmeksizin cezalandırılacaklardır. Bütün ihanet girişimleri, en ufak bir şans tanınmadan derhal tamamen yok edilecektir.'

"'Bütün resmi görevliler, bu önerileri halkımızın mutluluğu ve esenliği için tanıtma ve benimsetme göreviyle yükümlüdürler.'

"Tehditleri bir yana bırakırsak, fena görünmüyor" dedi İsmail Bey, "ama Türkiye bu güzel ilkeleri pratiğe geçirir mi? Türkiye Kürdistanı'ndaki yollar ve demiryolları nerede? Neden öyleyse Türkiye'den gelen yoksul Kürt göçmenler yardıma muhtaç durumdalar? Türkler iddia ettikleri gibi hoşgörülüyse eğer, neden Asuriler Hakkari dağlarındaki eski yurtlarına geri dönemiyorlar?"

"Türkiye'deki küçük Kürt vilayetleri için fazla söze gerek yok ve ülkemizin İran parçasındaki ilişkilerinin durumu da Türkiye'dekinden çok da iyi değil. Tuhaf tuhaf şapkalar giyinmeye zorlanan Kürtler yar -güya bu aslında Kürtleri sadık İranlılar haline getirecekmiş. Adı geçen şapkalar nedeniyle sa-

vaş oldu. Evet, gülebilirsin belki ama, gerçekten savaş çıktı şapkalar yüzünden! Bizim Kürt liderler, resmi şapkaları giymedikleri için acımasızca öldürüldüler ya da hapse atıldılar. Hurşit Ağa'yı tanırsın, Hurkêlerin beyi. Barışçıl bir beydi, ama yine de o ve pek çok diğer zavallı Kürt, daha birkaç ay önce İranlı askerlerce öldürüldü. Aptallık yapıp geçen yıl İran'a giriş yapan Şeyh Seyid Taha, asla geri dönmeyecek oradaki tutsaklığından. Sizin İngiliz kuvvetleriniz bile yardımcı olamaz şimdi ona."

"Ne olursa olsun," dedim "kabul etmeniz gerekir ki Kürtler Irak'ta eşit muamele görüyor."

"Evet, son birkaç yıldır, öncekinden çok daha iyi durumdayız, ama Manda bir gün bittiğinde, ufak tefek haksızlıklar ve ırk düşmanlıkları baş gösterecek yeniden. Mesela, Kürtlerle Asuriler arasında kavga kışkırtılıyor, bizi birbirimize düşürüp kırdırtmak için. Bıraksalar, ne güzel barış içinde birarad yaşıyoruz."

"Asuriler ve Kürtler birbirini yok etmeden gerçekten de aynı ülke içerisinde yaşayabilirler mi demek istiyorsun?"

"Yüzyıllardır Kürdistan'dan başka nerde yaşadı ki Asuriler?" Tartışma götürmez yanıtıydı onun. "Pek çok yönden birbirimize çok benzeriz ve hepimiz Kürtçe konuşuruz. Kürdistan'dan alınıp götürülmüş, bütün Müslümanların Asurilere karşı kutsal bir savaş ilan etmelerini isteyen bir dilekçe duydun mu hiç? Musul'dan bir adam getirdi o dilekçeyi. Siyasi bir partinin Bağdat'taki mümessiliydi. Biz Rewanduzlular, dilekçedeki kötü niyeti anladık ve onunla herhangi birşey yapmayı kabul etmedik. Ama diğer bölgelerin beyleri, böyle özel bir görevle gönderilmiş kötü emeller taşıyan bir casusa itibar edebiliyorlar yine de. Asurilerin, bazı resmi çevrelerce şiddetle sevilmemesinin nedenini elbette biliyorsunuzdur. Bunun nedeni, Arap isyanı esnasında Devşirme Askerler olarak hizmet etmiş olmalarıdır."

"Ama" dedim, "Irak ilerde tek bir ülke olarak birleştirilecek. Ve merak edilecek ırksal zorluklar da kalmayacak artık. Sizin hükümetinize bütün ırklar serbestçe seçiliyor."

"Serbestçe mi seçiliyor" diye bağırdı İsmail Bey, ani bir kızgınlıkla. "Geçen yıl Rewanduz milletvekiliydim. Bu yıl değilim, pratikte bütün Kürtler sözde seçimlerde bana oy verse de. Bugünlerde Bağdat'ta pek sevilmiyorum çünkü. Seçilemedim, seçmediler demek daha doğru olur aslında."

"Bağdat seni neden sevmiyor şimdi?"

"Onu daha sonra açıklayacağım. Rewanduz'da adı hiç duyulmayan birini seçmişler benim yerime. Süleymaniye'de 1930 seçimlerini biliyorsunuz. Öyle şiddetli bir Kürt protestosu yükseldi ki, Irak ordusuna bağlı askerler ateş ettiler kalabalığın üzerine. Özgür insanlar, kızmayacaklardı da ne yapacaklardı, seçimlerde böylesi yanlışlıklar yapılınca? Kürtler karşısında Bağdat'ın tarafını tutmaya razı olmak yerine, niçin olanları daha yakından soruşturmadı sizin insanlarınız? Savaşın üzerinden iki yıl geçtiği halde, Hava Kuvvetlerinizin saldırısına maruz kaldı Kürtler. Sorunun kaynağında ne olduğuna bakmadan hem de... Memnuniyetsizlik varsa, bunun bir de nedeni olması gerektiğini eminim görebilirsiniz."

"Bizler, Irak için yapabileceğimizin en iyisini yapıyoruz" diye cevap verdim. "Serbest seçimlerin ilkelerini öğrettik sizlere. Irak zamanla öğrenecek bunu."

"Adaletsizliğe bu kadar uzun süre arka çıkmaya razı olamazsınız. Irak, zorlamanın çözüm olmadığını gördüğünde ancak, Kürdistan'ı yönetme şansına en azından sahip olabilecek. Durum, mümkün olanın en kötüsü ve eski Türk yöntemleri bir kez daha yürürlükte. Bu bölgede bile Barzanlı Şeyh Ahmed'e boyun eğdirdiler. RAF, aşiret mensuplarını bombalamakla meşgul. Yolun ticaret getireceğini söylediniz bize sıkça ve biz de size inandık. Ama ticaretin birinci fıkrası olarak ne

görüyoruz dersiniz? Arap askerlerden müteşekkil, pek çok taburuyla ilerleyen bir ordu konvoyu ve makinalı tüfek destekli zırhlı araçlar. Doğrusu, ne tuhaf alım satım malları bunlar böyle!"

"Resmi kayıtlara göre Şeyh Ahmed hükümet karşıtı biri ve diğer aşiretlere saldırmış. Bu nedenle de Irak ordusu gönderilmek zorunda kaldı" diye girdim araya.

"Ama unutmayın ki" diye yanıtladı, "iki yıldır bu bölgede neler olduğunu rapor edecek hiçbir İngiliz yönetici yok. Hepimizin saygı duyduğu ve güvendiği Kaptan Clark'ınızın bir süre önce Kürdistan dışına nakli yapıldı. Bu yüzden de, sizin insanlarınız Bağdat'tan nasıl hükme varacaklar, olan bitenler hakkında. Siz, burada bizim aramızdasınız, ama bir mühendissiniz ve aşiretsel ilişkileri pek umursamıyorsunuz. Buna karşın yine de bazı şeyler bilmeniz lazım bu ilişkilere dair. Ve size söyleyeceğim."

"Şeyh Ahmed, bizim Müslüman dinimiz hakkında tuhaf fikirleri olan genç bir adam. Bir zamanlar yarı Hıristiyan oldu ve Asurilerle dostluk geliştirdi. Şeyh Ahmed, bütün Müslümanları ortadan kaldırmak için Asurilerle gizli planlar yapıyor diye, bir propaganda yayıldı Kürdistan'a hemen. Yalan tabii ki. Ama daha önce sana bahsettiğim o esrarengiz siyasi ajanın kışkırttığı, fanatik komşusu Şeyh Raşit, 'kafir' diye saldırdı ona. Kafirlerin kurşunlarının suya dönüşeceği söylendi ona. Gerçekten de buna inanacak kadar aptaldı ve Şeyh Ahmed'e saldırdı. Bildiğin gibi, en kötü yenilgisini aldı. Bunun üzerine Irak ordusu hemen devreye girdi, dediklerine göre 'Kürdistan'a barış getirmek için.' Irak ordusu, savaş alanına varır varmaz hemen zor duruma düştü. Ve, sizin RAF'ın yoğun bombardımanı sayesinde imha olmadan kurtulabildiler ancak."

"Şeyh Ahmed Irak ordusunun kendi bölgesini işgal etmesine hiç sorun çıkarmadan izin vermeliymiş, o durumda bom-

balama olmayabilirdi" diye fikrimi beyan ettim.

"Hükümetin hiçbir zorlukla karşılaşmaksızın içeri dalmasına hiç kızdı mı Şeyh Ahmed?" diyerek yeniden girdi konuşmasına Ismail Bey. "Yol yapımına müdahale etti mi, ya da, inşaatını engelledi mi? Asla. Hiç kimse soruşturmaya ve Şeyh Raşit sorununu sessiz ve sakin bir şekilde halletmeye gelmedi. Bunun yerine maliyeti korkunç düzeylerde olan bir ordu gönderildi. O para Kürdistan'daki her genç kızın ve erkeğin eğitilmesi, ülkeye kazandırılması ve böylece de kaygı ve güvensizliğin sonsuza kadar ortadan kaldırılması için kullanılabilirdi. Durum şimdi, eskisinden çok daha kötü, zira birçokları öldürüldü, köyler yakılıp yıkıldı. Açlık ve sefalet var. Ve Kürdün doğasıdır: Ne unutur ne de affeder!"

Ismail Bey'in söylediklerinin doğruluğundan kuşku duymamı gerektiren hiçbir neden yoktu, ama bir mühendis olarak, siyasete bulaşmamam gerekiyordu ve bölgemin oldukça önemli insanlarıyla, kendi halklarının haksızlığa uğradığını düşündükleri şeyler hakkında konuştuğumda, eğer heyecanlanmaya başlıyorlarsa, sakinleştirmeye çalışıyordum onları. En başarılı plan, konuşmayı başka yöne çevirmekti -en iyi kahkaha yapardı bunu. O nedenle şimdi;

"Kuşlarla ilgili birşeyler duydun mu?" diye sordum.

"Kuşlar mı?"

"Evet, kuşlar, dijaj."

"Hangi kuşlardan bahsediyorsun?"

"Hani, Şeyh Ahmed sıkıştırdığında, Irak ordusunun üstüne cennetten uçup gelen ve fena halde acıkmış kuşlardan."

"Niçin hiç olmadık, saçma sapan şeylerden bahsediyorsun?" diye sordu Ismail Bey kuşkulu kuşkulu.

"Hiç saçma sapan değil, düpedüz gerçek" dedim. Nasıl oldu bu... Şeyh Ahmed'in adamlarının, ordunun erzak konvoyunun üstüne saldırdıklarını ve yiyecek, saman türü şeyler ve

cephanelikle yüklü dört yüz katırın öylece terkedildiğini biliyorsun tabii ki, öyle değil mi?"

"Evet" dedi İsmail Bey, "Arap ordusunun Şeyh Ahmed'in üçyüze yakın adamınca nasıl fiilen felç edildiğini biliyoruz. İngiliz uçaklarına, savaşa girmeleri ve Kani Linja'daki aşiret mensuplarını bombalamaları emri verilmeden önceydi bu."

"İlk önce orduyu kurtarmak zorundaydılar" deyip, devam ettim kaldığım yerden. "Battaniyeler, yiyecek ve diğer ihtiyaçlar uçaklardan atılırdı ve bu malzemeler yere düşerken askeri birlikler siperlere koşmak zorundaydı korunmak için. (Sakince konup ve ardından gıdaklayarak seyirtmeksizin de yere inerdi kuşlar. O zaman da askeri birlikler siperlere koşarlardı) Gerçi RAF'ın kuşları canlı olarak yere indirmesi için birazcık tecrübelenmesi gerekirdi. O kadar kolay değildi bu. Pervanenin o korkunç rüzgarı estiğinde, ilk önce kanatları fırlayıp çıkardı yerlerinden ve zavallı kuşlar parçalanırdı. Silahçılar da alıp onları kese kağıtlarının içerisine koyarlardı ve fırlatıp atarlardı dışarı. Hava akımı dışında olduklarında da, özgürce kanat çırpardı kuşlar ve mükemmel inişler yaparlardı."

İsmail Bey keyifle güldü ve esas konusuna döndü.

"Dünyanın diğer kısımları hakkında epeyce okuyorum ve okurken de, Kürdistan'da olmayan herşeyi not ediyorum. İşte listem. (Cebinden birkaç sayfa çıkardı). Hastanelere ve okullara ihtiyacımız var. Ve de daha fazla et ve yün satabilmemiz için koyun ve keçi türlerinin iyileştirilmesine... elektriği nehirlerimizden ve şelalelerimizden elde etmeliyiz. Boyacılığımızın ve dokumacılığımızın iyileştirilmeye ihtiyacı var. Böylelikle İranlılarla halı yapımında rekabet edebiliriz. Sonra, meyve ve sebzelerimiz için dondurucu atölyelerimiz ve soğuk hava depolarımız olmalı, zira mevsiminde fazlasıyla üretiriz. Hâlâ bu dağlık arazide kalacaklarsa ve bizim de bir kaygımız yoksa, büyük sulama projesi Asurilere iş ve toprak sağlayacaktır.

Meyve bahçelerimiz ve bağlarımız iyileştirilirse, Kürdistan kuzeyden güneye, boydan boya bir bahçe olabilir. Mükemmel tütün yetiştiririz, bugün dünyada değerli bir ürün.

"Turistler için, bütün Asya'nın en çekiçi yerlerinden biri haline gelebilir Kürdistan." (Başka bir sayfa çevirdi) Manzara, avlanma, dağcılık ve kış sporları için çok uzaklardan gelebilir insanlar. Ve bizim bahar çiçeklerimiz çok hoşlarına gider. İki üç gün içerisinde Akdeniz'den Kürdistan'a ulaşmak mümkün bugün.

Bunların hepsini bir keredre yapamayabiliriz elbette, ama Irak'ın petrolden elde ettiği büyük gelir, bu dağlardaki savaşa harcanacağı yerde, bize yardım için kullanılabilirdi. Hem böylelikle de Kürtleri düşman ve kinci yapmazlardı kendilerine. Petrol sahalarının Kürdistan'da olduğunu hatırlayın, bu nedenle de, elde ettikleri kazançtan pay isteme hakkına sahibiz. Ama buna rağmen kendi petrolümüzden bütünüyle bombalar ve kurşunlar türetiyor gibiyiz."

Yeniden sözünü kesip araya girdim, "ama herşeyden önce barış yapılması gerekir ve bu amaçla RAF, gerekirse Irak hükümetini desteklemek zorundadır. Ama her ne olursa olsun, Şeyh Ahmed'in bombalanması oldukça insani bir şekilde yapıldı. Uçaklardan, hoparlörlerle, eğer teslim olup reislerini terkederlerse affedilecekleri söylendi. Şeyhin adamları ve bombardıman başlamadan önce köylüler broşürlerle uyarıldı, kadınlar ve çocuklar kaçmak için zaman bulabilsin diye."

"Bu kadar süre Kürdistan'dasınız hâlâ öğrenemediniz mi, Kürt erkekleri ve kadınları yanyana dövüşür, yanyana ölürler ve çocuklar nerdedir peki, anne babalarının yanında değil mi? Kürt insanının liderlerini terkedebileceğini düşünebiliyor musunuz? Şeyh Ahmed reislerini bu ağacın altında etrafına topladı ve bir ipi yere, ayaklarının dibine bırakıp şöyle dedi:

"Ya beni bu ağaca asın ve bizi taciz edenlerle barışınızı ya-

pın ya da özgürlüğümüz için benimle birlikte ölün! Seçim sizin."

"Bu nedenle her adamı ölene kadar dövüşeceğine dair yemin etti. Pilotlarınıza sorun, Şeyh Ahmed'in yandaşları, bombalama ya da makinalı tüfek atışı yapılmadan önce kaçmış mı, kaçmamış mı? Broşürlere gelince.... Bir tek insanın bile okuma yazma bilmediği bu köylerde, kim bulup da okuyabilmiş o broşürleri?

"Ekinler, yangın bombalarıyla tamamen yakılırsa eğer, kış geldiğinde açlık ve kıtlık olacak demektir, ki bu da, savaştaki çabuk bir ölümden çok daha kötüdür."

"Ama İsmail Bey, Bağdat'tan gelen resmi raporlar, Kürtlerin verdiği kayıpların önemsiz olduğunu söylüyor. Çünkü, sadece hoparlörlerle zorunlu açıklama yapıldı ki, ordunun misyonlarından biri de barıştı. İsyancılar da silahlarını yere bıraktılar. Aşiret mensupları ne şanslılar ki, bilimdeki ilerleme, böyle bir mucizenin gerçekleştirilmesini mümkün kıldı. Bizim yöntemlerimiz, en azından Türklerinkinden daha kibar."

"Bu tür raporlara inanıyor musunuz? Uçağın hoparlörlerinden çok daha şiddetli bağıran tercümanın gerçekte ne söylediğini insanlarınızdan duymuşsunuzdur mutlaka. Onun bir iyiniyet mesajıydı bu. Bütün Müslümanların bildiği, Kuran'dan bir mısrayla başlıyordu.

"'Bismillahirrahmanirrahim'le başladı 'esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla, üzerinize bomba atacağız. Böyle dedi Tanrı'dan gelen ses!"

"Sizin övündüğünüz Batı Hıristiyanlığının yöntemleri, sınırın öte tarafındaki Türklerinkinden çok mu daha iyi? En azından Şeyh Ahmed böyle düşünmüyor. Türklerin kendisini affetmeyeceklerini ve büyük bir olasılıkla asılacağını biliyor olmasına rağmen, Irak'ta bir esir olmaktansa, kendini Türklere teslim etmeyi tercih etti. Ama gitmeden önce, eline düşmüş

iki RAF esirini serbest bıraktı. Onlara iyi davrandı ve serbest bırakırken de bir ziyafet çekti onlara. Hatta kendi elleriyle hizmet etti, ki bu herhangi bir Kürt şeyhi açısından büyük bir şereftir, oysa bu durum, ironik bir alay ve şövalyelik olarak görülür, sizin yanılabilir Batılı adaletinizde."

Bu hikayeye itiraz etmedim. Bunu daha önce ilgili subaylardan birinden işitmiştim ve zaten bu kitabın bir yerlerinde bahsettim. Açıkça övülüyordu Şeyh Ahmed. Aşiretinden öldürülmüş erkek, kadın ve çocukların intikamını almak için çok kolay vurabilirmiş de o iki subayı.

RAF'ın aslında aşiret halkını bombalamak istemediğini açıklamaya çalıştım İsmail Bey'e. Cesaretlerine hayran kaldıklarını ve olabildiğince onları gözetmeye çalıştıklarını...

"Bunun yanısıra" diye ekledim, "RAF'ın tüm sıkıntısı bu değildi. Bombalamayı tek taraflı iş olarak görebilirsiniz, oysa tam tersi. Özellikle de Şeyh Ahmed'in yandaşları gibi korkusuz ve inançlı insanlara karşı... Tepeleri tutup, üzerlerine dalış yapıyor olan uçaklara doğru ateş ettiler. Sadece bir tek İngiliz bombacı öldürüldüğü için şanslı sayılırdık. Pek çok uçak kullanılamaz hale geldi ve bazıları da alevler içinde düştü. Uçağının ana yakıt borusunda bir delikle Diana'ya kadar ulaşan birine dair bir hikaye var. Eğer kurşunlar tam hedefe isabet etseymiş, uçak düşebilirmiş, ki kıl yapı bir mesafeyle kurtulmuş. Şükür ki, motorun çalışmasına yetecek kadar yakıt kırıktan geçmiş. Gerçi, uçak en sonunda, durmuş bir motorla, iniş pistinin en ucuna kadar kaydığında, tek bir damla yakıt kalmamış depoda. Tabii, sen de biliyorsun ki, bu dağlara zorunlu bir iniş, pilotun hemen hemen ölümü demektir."

"Biliyorum, riskler vardı ve RAF subaylarının Kürtlere yönelik hiçbir kötü duygusu yoktu. Emir altındaydılar" dedi İsmail Bey "ve her askerin yapmak zorunda olduğu gibi, sadece bu emirleri yerine getirdiler ve inanın bana, Şeyh Ahmed'i sev-

mem. Ama İngilizler biliyor, her Kürt protestosu ve diğer zamanlar kullandıkları yöntemler, barışı güvence altına alma adına yapılan bu şeylerden çok daha iyiydi. Neden, Arapların emirlerini yerine getirmek için hazır halde beklermiş gibi davranıyorsunz. Ülkenin gelişmesini teşvik ederek harika şeyler yapılabilirdi ancak, yoksa sefaletten başka birşey getirmeyen savaşa para harcanarak değil."

"Demek ki, bağımsız ve kanunsuz bir Kürdistan istiyorsunuz öyle mi?" diye sordum. "Dört bir yandan düşmanların saldıracağını biliyorsunuz. Eski bir Türk sözünü hatırlayın. Kürt belasından kurtulmanın tek bir ilacı vardı; hepsinin kökünü kazımak!"

"Hayır, en iyi planımızın Asuri ve Araplarla işbirliğine girme olduğuna inanıyorum. Aradığımız tek şey esenlik, ama bugün ülkenin başındaki en büyük bela, ulusal kaynaklarımızı yiyip tüketen aşırı büyütülmüş bir ordudur, ki o da aradığımız şeyi getirmez bize. Irak Parlamentosunda, gençlerin askere alınmasının Kürdistan'da iyi karşılanıp karşılanmadığı soruldu bana. 'Hayır, iyi karşılanmadı. Kürtler ne askere alınmak istiyor ne de buna ihtiyaç duyuyor' dedim. Bu yıl yeniden seçilmememin nedeni budur. Aynı zamanda, daha önce sorduğun sorunun yanıtırdı da."

"Doğruyu söylemek gerekirse, gerçi bana fikrim soruldu ya, Bağdat'taki Araplar, Kürtlere ait niyetlerden pek de rahatsızlık duymuyorlar. Biz onların eski düşmanlarıyız, o nedenle de niye olsunlar ki? Aynı zamanda bir atasözleri var, bütün meseleyi tüm çıplaklığıyla özetleyen:

"'Üç musibet vardır: Fare, çekirge ve Kürt.'"

Böyle şeylerdi, Rewanduz'un önde gelen bu genç Kürdüyle konuştuğum. Onun yüksek idealleri ülkesi için bol meyve verebilirdi. Gelişip olgunlaşmaları için zaman tanınmıştı onlara. Ama, diğer ülkelerin deneyim ve yöntemlerini okurken ve

kendi esenliği ve gelişimi için planlar yaparken bile, Demokles'in kılıcı kafasının üzerinde asılıydı. Ve bu, ne onun eleştirdiği Irak hükümetinin kaprisleriydi, ne de onun ideallerini gerçekleştirmesine hep engel teşkil eden Manda'yı tarihinden önce geri çekme kararındaki Büyük Britanya politikaları... Kendi Kürt ırkının çok eski ilkel bir kaidesiydi, kafasının üzerinde sallanan Demokles'in kılıcı...

Nuri fırsat kolluyordu. Tek açık bilgi, yakalanacağı ve İsmail Bey'i katletme girişiminden alıkonulup asılacağıydı. Manda işlevsel olmaya devam ettiğinde, kan davası uykuya yattı.

İsmail Bey'e sık sık ülkeyi terketmesi ve Avrupa'da yaşaması önerildi. Hali vakti yerindeydi. Ama hayır dedi, bütün diğer ülkelerden daha fazla kendi dağlarını seven bir Kürt olduğunu, ona göre kendi vahşi halkının yeryüzünün en iyi halkı olduğunu söyledi. Bu nedenle, her zaman silahlı, her zaman tetikte, her zaman ölümün gölgesinde yaşadı.

Çatışmanın giderilip giderilmediğini, anlatılan hikayeye dair herşeyi bilen yönetici bir subaya sordum.

"Hayır" dedi. "İsmail Bey, Kürdistan'ı terketmeye razı olmadıkça yazgısı ölüm olan bir insandır. Er ya da geç Nuri bir fırsat yakalayacak. Yalnızca Manda'nın bitmesini bekliyor, zira o zaman Bağdat'taki mahkemelerde eski geleneğe ve aşiret kanununa uygun af dilerse affedilebileceğini düşünüyor. Kendi tarafının İngilizlere karşı isyan etmeleri yüzünden, ulusalcılar arasında İsmail Bey'den çok daha popüler olması gerçeğine de güveniyor."

1932'de Manda, usulüne uygun şekilde geri çekildi. Geri çekilmenin hemen sonrasında, İsmail Bey Erbil'den geçerken, Nuri'nin bir oğlu aniden fırlayıp ona doğru koştu ve bir tabancayla yakın mesafeden ateş etti. Reis, kafasından ölümcül bir yara almıştı sanki, çenesi paramparça oldu, kan sel gibi akı-

yordu. Ama birkaç hafta hastanede kaldıktan sonra, iyileşti. Genç, tutuklandı ve birkaç yıl hapse mahkum edildi.

Bu başarısız öldürme girişimi ve oğlunun hapsedilme rezaleti, Nuri'yi çileden çıkarmaya yetti ve İsmail Bey'in canını kendi elleriyle alacağına yemin etti yeniden.

Defalarca yapılan tehditlere rağmen İsmail Bey yine de Kürdistan'ı terketmeyi ve güvenliği sürgünde aramayı reddetti. Aksine, henüz daha yaraları tam iyileşmemişken, Rewanduz için Erbil'den ayrıldı.

Yanından hiç ayrılmayan silahlı korumalar, arabada yanındaydı onun. Nuri'nin polis memuru olarak resmi statüsünü bir kenara fırlatıp, Spilik Geçidine gözü dönmüş eski çetesine toplayabildiği adamlarıyla fırsat kolladığını bildiğinden, belki de çok daha fazla ihtiyatlı olacaktı. Onüç yıl sonra, dünya Nuri'yi ve Surçi aşireti eşkıyalarını yeniden duyacaktı. Mühendisler, yollar ve radyo alıcıları, bu diyara zaman zaman gelebilirdi belki, ama Kürdistan'ın karakteristik özelliğinde ve Spilik Geçidinde böyle şeyler sanki hiç yokmuş gibiydi.

Nuri, İsmail Bey'in geldiğini nasıl duydu, kimse bilmiyor, ama haberi olduğu ve düşmanını sabırsızlıkla beklediği kesin. Hâlâ, Kamu işleri Bölümü'nde çalışanların ücretleri için Rewanduz'a para götürecek olan bir araba, yolun, kuru bir dere yatağının yanındaki bodur meşe ağaçları boyunca kıvrıla kıvrıla gittiği Spilik'in uzak bir köşesinde seyir halindeydi. Yaklaşık otuz adamlık bir grup, tüfekleriyle nişan almış vaziyette yolu kesti. Sürücü sert bir şekilde durduruldu ve Nuri öne çıkıp arabadakileri sorguladı, sonra hiç dokunulmadan arabanın geçmesine izin verildi. Neredeyse doğuştan hırsız olan bu adamlar, orada her birini zengin etmeye yetecek kadar para olduğunu biliyordu, ama o gün ganimet için ya da zengin olmak için beklemiyorlardı Spilik'te. Kimbilir belki de, bir polis memuru olarak Nuri, görev duygusunu tamamıyla terketme-

mişti, zira yıllarca polis gücünde büyük bir saygınlıkla hizmet verdi, ya da kimbilir Spilikli Surçiler, bana ve yanımda çalışanlara karşı her zaman dostça davranmış olduklarını unutmadılar. Zira, o zamanlar ben bölgeden kendim ayrılmış olsam ya da, araba benim çalışmış olduğum bölüme aitti. Her neyse ki ekibin serbest bırakılmış halde bulunması teselliydi. Bu kadar çok miktardaki silahlı adamın neden yol kenarındaki çalılıklarda beklediklerini çok merak edip, kurtulmanın verdiği şaşkınlıkla devam etmişlerdi yollarına.

Çok kısa bir süre sonra, Rewanduz'daki evini bir daha asla göremeyeceğini hayal bile edemeyen İsmail Bey geldi. Birden bire oradaki her kayanın ve ağacın arkasından kurşun yağmuru başladı. İlk yaylım ateşte öldürülmeyen İsmail Bey'e eskort eden korumalar, cesaretle karşılık verdiler ateşe ve efendileri için gözünü budaktan sakınmaz halde dövüştüler. Birkaç düşman vurulup düştü ve Nuri'nin kendisi, İsmail Bey'in en son adamı, yalnızca zencefil saçları ve neşeli sırıtışıyla her zaman benim vefalı nöbetçim olan Süleyman Bey, reisinin yanında vurulup düşmeden önce yaralandı. Nuri ileri fırladı ve zaten aldığı birkaç yaradan ölen düşmanının kafasına tabancasını boşalttı. Böyle vurulup düştü İsmail Bey, Rewanduz'un baronlarının en sonuncusu...

Yapımında epeyce yardımlarının olduğu yola karıştı kanı, Böylece, bir gün halkına esenlik ve ilerleme getireceğini hayal ettiği o yol, en azından anıtlaştırdı genç hükümdarı. Belki de, ünlü ataları Kör Paşa'nın neredeyse viraneye dönmüş hisarları ve kalelerinden çok daha kalıcı ve çok daha faydalı bir anıt...

Nuri, ne tuhaftır ki, hiçbir kaçma teşebbüsünde bulunmadı, ama kendini polise teslim etti. Yargılandı ve pek çok duraksama ve geçikmeden sonra en sonunda ölüme mahkum edildi, ama hemen akabinde aşiret kanunları esasına göre

krallara yaraşır bir af başvurusu, ölüm cezasını ömürboyu hapse çevirttirdi.

Böyle sona eriyor, seçkin Kürt reisi İsmail Bey'in hikayesi... Pek çok atasınınki gibi zorlu bir ölüm, kaderiydi onun. Umut edelim ki, onun hayatını kurban etmesiyle, bu kanlı aşiret kan davlarının acımasız çağı da bitmiş olsun ve genç Bey'lerin sebatla elde etmek için uğraştıkları esenlik ve barış onun ülkesine gelebilsin.

Merhamete yabancı bir Kürt olan, acımasız Nuri'ye gelince... O, aynı zamanda, tuhaf bir çekiciliği olan bir karakterdi de. Oniki yıl önce Kaptan Haj, Nuri'nin İsmail Bey'i ölümüyle tanıştırdığı, hayatına kastetmiş olduğu o yerden sadece birkaç mil uzakta bir yerde yazdı bu kelimeleri, ki buraya almamak haksızlık olacaktı.

"Birçok arkadaşım oldu Kürdistan'da, düşmanımızsa hemen hemen hiç... Ama anlatılması zor incecik narin bir Nuri figürüdür, en başta aklımda kalan. Irkının karakteristiği olan para hırsından ziyade bir amaç için yanıp tutuşan bir adam. İpe gönderilmektense, onurluca barış yapmayı fazlasıyla düşünen bir kahraman, bir yurtsever.. Para ya da aşiret desteği olmaksızın, sırf kendi kişiliğiyle, Hükümetin bulmakta ve başa çıkmakta zorlandığı bir güç oldu."

19. Asuriler

1932 yılı, yolun tamamlanışını gördü. O yıl kışın sonuna denk gelen Ramazan bayramı sonunda, yol burnu ekiplerimiz Berserini Boğazındaki işlerini bitirdi ve en son iki önemli köprü yapımına koyuldu. Arkada bir iş bırakmadan, herşeyi sırasıyla kolayca yapıyorduk.

Dört yıl öncesinin Spilik'te işe başlamış deneyimsiz, ham ekibinden oldukça farklıydık. Mesleğimizin ustalık gerektiren bilgi ve güvencesine sahiptik şimdi. Üstelik, yol yapmak ve köprü dikmek için gerçekten ihtiyacımız olan makinaların hepsi vardı. O makinaları kullanacak adamlarımız da... İşçiler, Batı'nın taş ocağı işçileri kadar maharetliydiler, patlayıcıları ve matkapları kullanmakta... O nedenle, günden güne salına salına ilerliyordu iş, hiçbir pürüz çıkarmadan... Ve hatta, yolumuza, doğuya doğru kestirmeden Asya'ya, Çin Denizi'ne kadar devam edebiliriz diye düşünüyordum!

Hatta yağmur mevsiminde bile yol boğazlardan ve geçitle-

rin üzerinden geçip Erbil'e kadar giderken, önceki kışlarda olduğu gibi, bir çamur şeridi değildi artık. Yolun vıcık vıcık çamuruna iyice batmış motorlu araçların orada öylecee sahipsiz halde terkedilip bırakıldığı o korkunç tecrit günleri sırasında, dersimizi almıştı biz. Acele işe şeytan karışır özdeyişi doğruluğunu kanıtlamıştı. O zorlu yıllar şimdi geride kaldı. Buharlı yol silindiri ve yola kırık taş döşeme ekipleri, yol burnu ekiplerine ayak uydurdu ve taş kırma makinalarının parçaladığı iri kayaların temelleriyle kaplı yol yüzeyi üzerinde, pürüzsüz ve düz bombe verilerek kaldırıp (super-elevatien)* üzerine kaynayan zift tabakası çekilen ve sertleşinceye kadar kum serpilen bir anayol çıktı ortaya. İşçiler, yolun kıvrılmış kesitine "marçi-pi" diyorlardı bombeli yüzeyin muhtemel bir tanımlanışı... Kelimesi kelimesine tercüme edilirse, "balık sırtı" demek.

Böylece, yağışlı olsun ya da olmasın, otomobille nereye isterseniz gidebilirdiniz şimdi. Ne zaman isterse yükselip taşabilirdi nehirler, köprülerimiz güvenliydi ve aşiret tehdidi geçmişte kalan birşeydi. Bütün reisler dostça davranıyorlardı bana. Yol çalışmasına gelince, endişe etmeyi gerektirecek bir neden yoktu...

O dönemde bir akşam, ülkenin en güneyindeki bir bölgeden ta bizim oralara otomobille ziyarete gelmiş olan Kaptan Baker'la, Berserini Boğazındaki kulübemde oturup muhabbet ediyordum. Yol boyunca yaptığımız bir yürüyüşten daha yeni gelmiştik. Adamların kampını geçerken, batı tarafına doğru, boğazın dik kenarları arasında V şeklinde gökyüzünde, Ramazan bayramının sonunu bildiren hilal biçimini almış ayı işaret etmişti bize bir işçi.

"Oruç aylarını telafi etmek için ekipler bu gece ziyafet verecekler" dedim Baker'a. "Bir takvime bakmış olsalardı, hilalin

* Super-elevation, dışardan içeriye doğru olan kıvrımlardaki yol eğimi.

iki gece önce de orada, bulutların arkasında olduğunu bilebileceklerdi."

"A, evet! Size göre Irak bu," dedi Baker, "ama yine de halkın eğitiminin kesinlikle tamamlanmış olması söylendi bize, en azından Milletler Cemiyeti'ne verdiğimiz raporlardan böyle bir sonuç çıkartılmalı.

Dağ kenarlarındaki korunaklı çukurlarda, hâlâ tamamen karla kaplı küçük kısımlar vardı, yüksek tepelerden gelip kuzeye doğru esen rüzgar soğuktu, bu nedenle de sandelyelerimizi alev alev yanan kütüklerin hemen yanına çektik ve sigaralarımızı içip konuşurken, bekar rahatlığında, şömine rafının üzerine atarak dinlendirdik ayaklarımızı.

Oldukça ilginç bir karakterdi Baker; Irak halkı, burada konuşulan diller ve gelenekler hakkında bilgisi epeyce derin bir adam... Kimileri amatör ve sinik biri diyebilir onun için, bu yüzden de, yüzeysel göründüğünü söyleyebiliriz. Ama, o baştan savma sarkazm damarının altında, hizmet ettiği şeylere ve İngiliz ulusunun Irak'ta gerçekleştirmek için çabalaması gerektiğine inandığı ideallere karşı derin bir sorumluluk duygusu yatar. Orada tanıdığım hiçbir İngiliz, gerçekten sevmedi Doğu'yu ve onun halkını. Terkedilmiş umutların ve yitirilmiş davaların cesur lideriydi Baker olduğu gibi gerçeklere göre kararını verdiğine ve fikirlerini oluşturduğuna inanan bir adam. Bu nedenle de, kendi kesin adalet ilkeleriyle uyuşmayan bütün buyruklara sinirlenen bir adam...

Irak'taki diğer pek çok dış-görev subayı gibi o da, bu politikanın bu ülkede bize güvenmiş birçok kimseye muhakkak felaket getireceğini düşünerek, İngiliz Mandası'nın yakın zamanda çekileceğini ilan etmesini kaygıyla karşılıyordu. Bu toprakları çarçabuk boşaltma kararının nedenleri hiç de açık değildi. Emirlere uymak zorundaydık. Ama hepimiz şunu biliyorduk ki, işlerimizin sadece yarısı tamamlanmıştı ve gele-

çek -eğer şimdi ayrılırsak- hiç de hayra alamet değildi. Eğer devlet adamlarımız, bizim halkla girdiğimiz gündelik ilişkilerden öğrenmiş olduğumuz kadarını bilselerdi, daha ihtiyatlı davranabileceklerdi diye düşünüyoruz. Fırtınalar ve sorunlar elbette ki başgösterir. Bütün bunların nedeni ve niçinine gelince, yapabildiğimiz sadece kurguydu.

Sonraki konuşma bazı ayrıntılarıyla sunuluyor okuyucuya. Asuri-Irak ilişkisinin berrak bir panoramasını çıkarabiliyordu Baker, o zaman bana yaptığı açıklamalarda, izleyen yılın korkunç olaylarından önce.

"Evet, korkarım ki gerçek eğitim ve hatta hoşgörü hâlâ anlamsız kelimelerdir Irak'ta" diyor Baker. "Bu ülke halkı, bize karşı görünürde yeterince lütufkarmış gibi görünüyor, tabii ki, oysa gerçekteyse, asıl amaçlarını her zaman özgecilik ve insanseverlik maskesi altında gizleyen düzenbazlar sürüsü olarak görüdüklerine inanıyorum bizleri... Bunun için küçümseyebilirler bizi, ama daha önemlisi, sağlam bir güç olarak bize itibar etmediklerine inanıyorum artık."

"Arasıra, bireyler olarak, popüler olabiliriz ve hatta bu ya da şu hizip tarafından ödüllendirilebiliriz de, onlara doğru dürüst davranıp davranmadığımıza dayanarak ama Irak'ın daima Büyük Britanya'ya minnettar olduğundan söz ettiklerinde ki, zırvadan başka birşey değildir bu, kendimizi bu saçmalıkların vehmine kaptırırsak, aptalız demektir.

Ne olursa olsun, baştan savma bir politika bu, yükümlülüklerimizi yerine getiremeden boşaltıyoruz burayı. Rewanduz'da, örneğin İsmail Bey gibi insanlarla dostluklarımız oldu, ama yine de onu ve kaçınılmaz akıbetlerinden ötürü en az onun kadar bize sadık pek çoğunu terketmeye hazırlanıyoruz. Irak'tan ayrıldığımda, hepsini tamamen ellerinden alacaklarını bildiğimiz azınlık haklarının güvence altına alınmasına dair rahat rahat konuşuyoruz. Hal ve gidişin böyle olması, her

iki kesimde de ne saygı bırakabilir ne de minnettarlık."

"Minnettarlığa gelince... Arap oldukça kurnazdır ve devindirici güdülerden çok iyi anlar, sezgi yoluyla karakter okur ve onun asıl ve daimi minnettarlığı büyük feda eylemiyle, saygısı yüksek nitelikte liderlik ve menfaatlerine bağlılıkla kazanılabilir ancak."

Baker öne doğru eğilip piposunu boşalttı ve sonrasında kendini yeniden konuşmasına veriyordu ki, bir ayak sesi duyuldu kapıda ve Hamit eski arkadaşım, Devşirme Askeri Birliklerin Asuri Rab Treması'nın, Yacu İsmail'in geldiğini haber verdi.

Yacu İsmail, pırıl pırıl binbaşı üniformasının içindeydi. Üniformayı tamamlayan belindeki kılıcı ve servis tabancasıyla... Kıvrılmış bıyığı ve hafif peltemsi konuşmasıyla, tanıdık bir ziyartçisiydi bizim kampın... Gözleri ışıklı bir yola dalmış gibi pırıl pırıl parlardı serüvene çıkmak üzereyken. Dağlardaki bir arkadaşı olarak, çok iyi bilirim onun güvenilirliğini. Ama bugün ciddi, hatta yorgun görünüyordu.

"Sizi görmesi için babamı getirdim efendim. Malik İsmail'i, bizim yukarı Tiyari Asurilerinin başını..." dedi.

"Memnun oldum" dedim. "İçeri getir de Kaptan Baker'la tanışsın, sanırım zaten tanıyordur. Gel içeri, ateşin yanına otur. Hamit akşam yemeği için birşeyler getirsin bize."

Oğlunun kolunda içeri giren yaşlı adam, her zamanki gibi kendi halkının yerel giysisini giymiş, asil bir Asuriydi. Birçok yönden Kürtlerin giysilerine benziyordu giysileri... Gerçi renkler oldukça değişik ve çarpıcıydı. Ve, kafasında, Kürtlerin saçaklı gri türbanı yerine Asurilere özgü, kalın keçeden, yalpık bir konik kep vardı. Beyaz saçlı, ciddi ve sessiz yüzündeki derin gri çizgilerle bu yaşlı adam, halkının patriyarklarından biri gibi görünüyordu. Ve öyleydi de. Asuri dilinde selamladı bizi, zira çok az İngilizce konuşuyordu.

"Yeni köprülerinizin tümüne, arabayla daha yeni götürdüm babamı," diye açıklama yaptı Yacu. "Ve hemen İran sınırı yakınlarındaki yeni yolun en uzak yerine kadar gittik. Daha sonraları Urmiye'ye arabayla gidebileceği ve o zaman da hâlâ İran'da yaşayan halkımızdan insanlarla bizim Diana arasında sadece birkaç saatlik yol olacağı için mutlu."

"Evet" diye yanıt verdim, "İran platosuna ulaşmamız bir veya iki ayımızı alacak. Zaten bizim bölüm düzenliyor yeni yolun açılışını... Açılışı Prens Gazi yapacakmış. Gerçi ben orada olmayacağım. Bakanlarıyla birlikte teftiş etmeye Kral Faysal'ın da geleceğini söylüyorlar. Yapımına Asurilerin katıldığı kısımdan memnun olacağından eminim. Şu veya bu şekilde epey yardımınız dokundu. En büyük üzüntüm, buradaki işimin bitiyor olması. Bu bölgeden tayin edilmem gerekiyor, kimbilir belki de daha sonra tümüyle ayrılırım bu ülkeden. O andan sonra birçoğunuzu göremeyeceğim. Rab Trema, geçmişte geçirdiğimiz o güzel günleri hiç unutmayacağım."

"Pek çok görev değişimleri olacağına dair söylentiler duyuyoruz" dedi Yacu, bir parça kaygı yüklü bir ses tonuyla. "Duyduğumuz gibi, eğer İngiliz Mandası geri çekilirse, Kral Faysal'ın, Asurilerin Diana'da kalmasına izin vereceğini düşünüyor musun?"

"Oh, tahminen," diye yanıt verdim. "Siz Asuriler, birkaç evden oluşan bir köyden, serpilip gelişen bir kente dönüştürdünüz Diana'yı. Şimdi Diana Asuri İmparatorluğunun başkentidir, bir zamanlar Ninova'nın olduğu gibi..." diyerek güldüm. "Hiç kimsenin, sizi o küçük kentinizden mahrum bırakmak isteyeceğini düşünemiyorum."

"Son birkaç aydır, pek çok söylenti ulaştı kulaklarımıza" diye üsteledi. "Bizim Asuri cemaatinde yeniden hayat bulmaya başlayan barış ve iyimserliğin önünü kestiler. Umut ederiz ki, eğer bu düşman Irak topraklarında kalacaksak bile, Manda ge-

ri çekilse de, sizin tamamen caydırıcı Hava Kuvvetleriniz korumasında olalım."

Baker güldü ve gizlice şunu söyledi, "Tabii ya, sağlam fikir Milletler Cemiyeti'nin söylemiş olduğu gibi."

Ama Yacu anlamamış gibi baktı bu sözlere ve onun sorusuna cevap vermem için bana döndü.

"Ben sadece bir yol mühendisiyim" dedim, "ve meseleler benim yetki alanıma girmiyor hiç, ama Asuriler son on yıldır düzenli İngiliz askeri olmadılar mı? Savaş sırasında, Müttefikleri için yaptıkları fedakarlığıysa, söylemeye bile gerek yok. Bizim bayrağımız altında hizmet vermiş olan herkesin, her zaman için korunması lazım. Ve bunun dışında, sizi korkutan şey ne? Irak anayasası diyor ki, insanlar arasında ayrım yoktur. Ne dinine ne de ırkına göre. Arapların, Kürtlerin, Yahudilerin ve Hıristiyanların hepsi, Türklerin hakim olduğu dönemde hiç olmadığı kadar eşit haklara sahipler şimdi. İngiltere, Milletler Cemiyeti'ne bu taahhütte bulundu."

"Yasa böyle diyor, ama gerçekte biz Asuriler Irak'ın bir parçası mıyız? Onaltı uzun yıl boyunca özgürlüğümüz için savaştığımız Türkiye'de, Hakkari'nin o vahşi dağlarında olduğu gibi, bizim olan herhangi bir toprak parçası var mı? Müttefiklerimiz uzun zamandır muzaffer olsa da, o eski anayurdumuza geri dönemiyoruz."

"Size ve Kaptan Baker'a geleceğimize dair herhangi bir soru sorma hakkımın olmadığını biliyoruz, zira o, sizin Hükümetiniz ve Milletler Cemiyeti'nce düzenleniyor, ama belki bizi rahatlatacak birşeyler söyleyebilirsiniz bu kaygı yüklü dönemde."

"Belki siz aramızda çalıştığınız için biliyor olabilirsiniz, ama sizin ulusunuz bir bütün olarak, Müttefik Kuvvetler'e ilk katıldığımız 1914'ten beri neler yapmış olduğumuzu kavrıyor mu? Şimdi, Manda geri çekiliyor ve İngiliz halkı için önem at-

fedilen o şeref ve adaletin, bizim davamızda da müzakere edilmesi için gerekeni yapacaklar mı?"

"Otuz hatta daha fazla yıl önce Hakkari dağlarında, büyük bir saygı duyduğumuz bir İngiliz misyoner papaz geldi aramıza. Rev. Dr. Wigram diye çağırıyorduk onu. Hayatını halkımızın durumunu iyileştirmeye ve eğitime adayan cesur bir adamdı. Biz genç Asurilerin hepsinin eğitildiği okullar kurdu. İngiliz ulusunun özgürlük ve adalete dayandığını ve her zaman taahhütlerini yerine getirerek ayakta kaldığını öğretti bize. Ona inandık. Ve müttefiklere katılmamızın ve de şimdi İngilizlerin bizleri düşmanlarımızın merhametine bırakmayacağını umut etmemizin nedeni buydu."

"İddialarda haklılık payı var, ama senin kaybettiğin taraf, üzerinde göçmen damgası taşıman. Ve gerçek şu ki, kolayca gözden çıkarılıp unutulabilecek bir müttefiksiniz siz" dedi Baker.

"Rusya ordusu yanında, kendi amaçlarımız doğrultusunda, askerlerimiz korkusuzca savaşıp ölerek, Filistin ve Mezopotamya'daki Türk direncini kırmak için maddi olarak yardımda bulunmadı mı, böylece de Müttefiklerin zaferlerine katkıları olmadı mı?"

"Sizin küçük ulusunuz, burada, Asya'da yiğitçe savaştı, tıpkı Belçika'nın Avrupa'da yaptığı gibi," oldu Baker'in yanıtı.

"Demek ki biliniyor, neredeyse halkımızın yarısını kaybetsek de bu savaşta. Ama yine de, o zamandan beri bütün topraklarımızdan ve yurtlarımızdan mahrum bırakılmadık mı hep? Sizin devlet adamlarınız çok iyi biliyorlar ki, on uzun yıl Devşirme Askerler olarak hizmet ettik sizlere. Ve hem Araplarla hem de Kürtlerle savaştık sırf sizin için. Ama karşılığında ödülümüz ne? Bizim diyebileceğimiz bir karış toprağımız bile yok."

"Hepimiz, sizlerin bağlılığını takdir ediyoruz" dedim. "Bu

yol, Asurilerin yardımı olmasaydı bitebilir miydi? Kürtler, dağdaki savaşta Diana taburuna meydan okumaya cesaret edemeyeceklerini çok iyi biliyorlardı."

"Öyleyse," dedi Asuri, "her ne kadar biliyor olsak da, biz Asurilere vaadden başka hiçbir şey düşmezken, Arapların bir krallık kaldırması çok tuhaf."

"Duyduk ki Kaptan Baker sizi ziyarete geliyor, biz de gelecekte neye ihtiyaç duyabileceğimize dair birkaç havadis alalım diye geldik. Britanya İmparatorluğunun bazı gelişmemiş köşelerini belki gözden çıkarabileceği söylendi geçmişte. Yüzyıllardan bu yana bizler, fakir bir dağ halkı olduk. Hakkari toprakları öyle kıraçtır ki, Kürtler bile biz ayrıldığımızda kullanmadı onları...Güvenli bir yer bulunabilseydi şayet, en kötü araziler düşecekti bize... Bugünkü koşullarda 25 bin Asuriyi göç ettirmek imkansızsa eğer, bizler burada, Irak'ta, İngiliz korumasına güvenebileceğimizi düşünmek istiyoruz."

"Bugünkü konumumuza bir bakın. Düşman topraklarda istenmeyen kimseler, tecrit edilmiş gruplar olarak oraya buraya dağılıyoruz. Sadece Manda tarafından korunduk. Şimdi de onun çekileceğini duyuyoruz."

"Halkımızın Kuzey Irak'ın her tarafına bu dağıtılışının, hangi yerin bizim için daha uygun olduğunu önermelerine izin verilen düşmanlarımız tarafından tezgahlandığına inanıyoruz. Her zaman korunması imkansız mekanlar seçtiler bizim için. Ya da sıtmalı veya sağlıksız... İş ona kalırsa, Irak'taki doğal olarak oturmaya elverişli ve bereketli toprakların hemen hepsinin zaten tutulduğu gün gibi ortada... İhtiyacımız olan şey, yeni ülkeyi kalkındıracak bir büyük sulama projesidir. Böyle birşey için hiçbir düzenleme yapılmadı şimdiye kadar ve şimdi de Manda geri çekilecek."

"Siz Asuriler" dedim, "en az Kürtler kadar kötüsünüz. Hem Kürtler hem de sizler, kısa zamnda çok şey istiyor görünüyor-

sunuz. Hadi bunları geçtik, sizler Irak vatandaşı değil misiniz? Hükümette serbesteçe yer almıyor musunuz? Ya da Hükümeti sulama projesi geliştirmeye veya istediğiniz başka şeylere ikna edemiyor musunuz?"

"Korunmamızı sağlamak için, böyle bir proje İngilizlerin kontrolünde olmalı. Hükümetteki yerimize gelince... Hiçbir yerimiz yok," diye yanıtladı Yacu.

"Oh, ama birçok Asuri var polis teşkilatında ya da diğer devlet kademelerinde," diye bağırdım.

"Evet, alt kademelerde birkaç tane var" diyerek kabul etti bu durumu. "Ama hiçbiri de üst düzey resmi memurlar, sulh yargıçları, hakimler, ordu subayları veya bakanlar, hatta Parlamento'da milletvekili değil. Bu sayımızla, parlamentoda temsil yetkimiz varmış gibi görünüyor sanki."

"Eğer kalkınmasına katkıda bulunmuş olduğumuz yalnızca bu kuzey arazisindeki güvenliğimiz teminat altına alınmış olabilseydi, hükümette yer almayışımıza pek aldırış etmeyecektik. Kuzeyin polis hizmetine, inşaatlarına ve yollarına yardım ettik. Kürtlerle dost sayılmayız. Örneğin İsmail Bey, her zaman isteyebileceğimiz kadar yücegönüllü davrandı bizlere. Irak'ın belki de, kuzey sınırını korumamız için bizi burada tutmaya karar vereceğini düşünüyor musun? Başka hiçbir askeri birlik bunu bizim kadar iyi yapamaz. O zaman Diana'da da kalabiliriz."

"Eminim ki, sizler için bazı düzenlemeler yapılacak" dedim. "Bize güvenmeye devam edin, her zaman yaptığınız gibi..."

"Sizi hayal kırıklığına uğrattığım için üzgünüm, Yacu" dedi Baker, Yacu konuşurken ayağa kalkıp yavaşça konuşmaya başlayarak, "ama Diana'da kalmanız çok küçük bir ihtimal.*

* Devşirme Asken Birlikler (Levies) elbette ki, RAF için Diana'daki havaalanını koruyordu. Manda'nın gen çekilmesiyle birlikte, Irak'ın iç ilişkilenyle bağlantılı olarak RAF'in faaliyetlen durdurulacaktı ve Diana'daki yen doğal olarak Irak ordusunun himayesindeki Irak Hava Kuvvetlerine devredilecekti.

Bunun yerine hepiniz Zap'ın güneyindeki ovalara gitseniz daha iyi olur sizin için. Irak, Asurileri dağ savaççıları olarak tanır ve bütünüyle burada, Kürdistan'da, pek çok dostumuz var, en azından belli insanlar öyle düşünüyor."

"Bunun yanısıra, bir ipucu vereyim sana. 'Demobilize' olacaksınız ve hatta Manda'yı bırakmamızdan önce Diana'dan ayrılmanız emri verilecek size. Çok geçmeden resmi olarak söylenecek size bu ve o zaman, 'elveda' denilecek Kürdistan dağlarına."

"Irak'ın Arap ovalarına yollanmak!" dedi Asuri alçak sesle. Bir aradan sonra "Bu doğru mu?"

"Korkarım evet," dedi Baker. "Taburunuzun dağıtılacağı ve iniş pistinin, barakaların ve sizlerin inşa ettiği kentin Irak ordusuna geçeceği söylenmemiş miydi size?"

"Söylenti olduğunu duymuştuk" diye yanıt verdi Yacu. "Bugünden sonrası için pek emin değilim. Lütfen babama anlatmama müsade edin."

Konuşmamız boyunca taştan oyulmuş bir heykel gibi oturmuş olan yaşlı adama birkaç kelime söyledi Yacu. Yacu konuşmasını kesince, bize doğru baktı yaşlı adam ve derin bir duyguyu açığa vuran sesiyle verdi yanıtını. Döneminin amansız, korkunç bir savaşçısı... Kendilerine denmesinden gurur duydukları adlarıyla; Savaşan Tiyarilerin başı... Hatta şimdi bile oğluyla konuşurken, sakin ve ağırbaşlıydı, ama zaten onun çizgili yüzüne hayat verecek herhangi bir umut emaresi yoktu artık.

"Ne söyledi?" diye sordum. "Diyor ki," diye yanıt verdi Yacu, "ne zaman kendi insanlarıma küçük ulusların özgürlüğü için savaşa girmelerine önayak olsa, aşireti için kara bir gün oluyordu. Mademki en nihayetinde öleceğiz, öyleyse düşmanımız bildiklerimizle yüzyüze gelelim, ki dost bildiklerimizin bizi terkedişini seve seve unutabilelim."

"Çok saygıdeğer yaşlı dostumuza hiçbir şey söylemezsek

daha iyi olacak" diye mırıldandı Baker ve eğilip kulağıma, "Allah aşkına konuyu değiştirelim" dedi.

Mutfak kapısıyla iletişimi sağlayan zilin ipini sertçe çektim ve Hamit hemencecik, Asuriyi o kafa karıştıran durumdan şimdilik uzaklaştıran, Kürdistan'a özgü envai çeşit otlarla buram buram kokan bir tepsiyle göründü kapıda.

Asurilerin Diana'dan nakledilmesinin ve demobilizasyonunun eli kulağında olduğu haberini verirken Baker'ın yaptığı tahminin elbette doğru olduğu çıktı ortaya. Özel olarak taburun biraraya toplandığı bir gün ilan edildi bu onlara... Asuriler için acı bir gündü, aynı şekilde subayları için de... İngiliz Levy'leri olarak geçirdikleri uzun dönemin en son aylarına gelindiği söylendi.

Gerçi her Asuri bu resmi geçidin ne anlama geldiğini çok iyi biliyor olsa da, yine de o dağ havaalanında, askeri adımlarla yürüdüler ve yine aynı şekilde geri geldiler, tam bir muhafız edasıyla. Onları olağanüstü bir yeterlilik derecesine getirmek için bıkmadan usanmadan eğitmiş, emek vermiş "Alf"in, "Mac"in ve diğer komutan arkadaşların gururuydu onlar.

Malik İsmail, diğer yaşlı patriyarklar ve liderler bile hazır bulundular törende. Ve öne çıkıp, yıllarca onlar için idol olmuş insanı, her birinin mutlu olmasını istediğini ama elinden başka birşey gelmediğini bildikleri kıdemli İskoç albayı selamladılar. Üzerlerine pek yakışmıyor olsa da Malik İsmail ve patriyark yoldaşları en iyi Avrupalı giysilerini giyinmiş halde sıraya geçtiler albayı şereflendirmek için. Halklarına verilecek cezanınsa ne olduğunu biliyorlardı zaten.

Bu yaşlı adamlar Asurilerin liderleriydi. Onaltı yıl evvel bu liderler, yandaşlarını Hakkari'nin kale gibi yerlerinden getirip büyük bir dünya savaşının içine sokarken, bunun kadim uluslarının en sonuncu mukadder haç yolculuğu olacağını hiç bilmiyorlardı. Hayal kırıklığına uğramış, küstürülmüş ve kıyıma

uğratılmışlardı o yılların İran ve Türkiye'deki savaşlarında... Levy olarak görev yaptıkları dönemde ve Diana'daki yaşamlarında yeterince mutlu olmuşlardı. O zamanlar yeni bir iyimserlik havası vardı. O nedenle de, kendilerine anlayış gösteren ve yardımda bulunan, ama şimdi liderliklerini kaybedecekleri, İngilizlerin onurlu birer askeri olmaya gelmişlerdi o an...

Saygılarını göstermek için, birer birer eğildiler yaşlı adamlar komutanın önünde. Britanya'nın yükümlülüğünden çıktıklarını bildiren meşum sözleri beklediler sesizce.

Geleceğe ilişkin talimatlar okunuyorken, Asurilerin geçmişte yaptıkları işlerden övgüyle söz edildi ve İngiltere'nin onlara karşı devam eden ilgisi ve iyiniyetleri vurgulandı. Bildiride şöyle deniyordu: İngiliz Mandasının geri çekilme politikası gereğince, Asurilerden oluşan Devşirme Askeri Birlikler, bu üstün askeri güç dağıtılmalıydı.* İngiliz Hükümeti, Asurilerin sarsılmaz sadakatine tamamıyla minnettardır. Her ne kadar onların Diana'yı boşaltmaları yerinde bulunduysa da, Musul yakınlarındaki toprakların onların kullanımına verilmesi kararlaştırılmıştı. Orası ve diğer bölgeler, daha şimdiden seçilmişti, Irak Hükümetinin yönetimi altında huzur ve barış içinde yaşayabilirlerdi. Her Asuri askerin tüfeğini muhafaza etmesine müsaade edilecekti ve askeri birliğe katılırken yanlarında getirdikleri Rus ve Türk tüfeklerine karşılık yüz atışlık cephane verilecekti. Söylemeye gerek yoktu ki, İngiliz Hükümeti, hiçbir karşılık beklemeksizin haklarını koruyacaklarını ve bütün Asurileri krallığın milli egemenliği içerisinde absorbe edeceklerini sandıkları Irak Hükümeti aracılığıyla, onların çıkarlarını korumaya ve gözetmeye devam edecekti.

Böylece, bu talihsiz halkın hükmü verildi ve Irak'taki birçok İngiliz tahmin etmiş olsa da, bu politikayı formüle eden-

* Birçoğunun kabul edebileceği gibi, Manda'nın çekilmesi üzerine oluşturulan muhafızlar, yeni İngiliz havaalanında yeniden askere alındı.

lerin hiç beklemedikleri şekilde sonuçlanacak olan tehlikeli olaylar gelişti.

Alf, sessiz ve vakurdu. Böyle bir günde takılıp şaka yapılmadı Rab Trema'yla.

Asuriler protestoda bulunmadılar, seslerini yükseltmediler. Önlerinde bir kule gibi yükselen, Kürdistan'ın zaptedilmezliğinin simgesi olan, yüzyıllardır ırklarının ve dinlerinin bütünlüğünü muhafaza etmiş oldukları yere, Ser-i Hasan Bey Dağına bir kez baktılar yalnızca. İngiliz yükümlülüğünden çıkacakları ilan edildiğinde, şık bir selam verdiler dağa ve çekip gittiler. Onların gidişiyle, küçük bir grup İngiliz asker ve subayın, Mezopotamya'da onbeş uzun yıl süren savaş boyunca emek vererek kazandıkları prestij de yitirildi.

Asuriler yeni durumda ellerinden gelenin en iyisini yaptılar ama çabaları yine de menfur ve başarısızlığa mahkummuş gibi görünüyordu.

"Hiç şüphe yok ki," dedi Yacu, "bizleri Irak'ın milli hayatı içerisine almak için İngiltere ve Irak hükümetleri arasında yapılan anlaşmalarda özel önem taşıyan bazı şeyler var. Askeri tecrübesi nedeniyle Irak ordusunda görev yapabilirim ya da olmadığı takdirde polis teşkilatında..."

"Evet, yapabilirsin" dedim. "Araplar şimdi, Asurilerle dost olma şansını yakalamaktan memnun olacaklardır, ki çokça eleştirdikleri İngiliz yönetimi pratik anlamda sona erdi."

Ama her bakımdan umutlarının karşılıksız ve planlarının hüsran olduğu çıktı ortaya.

Onu yeniden gördüğümde, Kürdistan dağlarındaki görevim hemen hemen bitmişti. Bir hafta içerisinde malzemelerimi artık iyici kullanılamaz hale gelmiş arabama son kez yığacak ve raporumu sunmak için Bağdat'taki karargaha gidecektim. Sadece İran ve Irak arasındaki ticareti geliştirmesi beklenen değil, aynı zamanda yeni Krallığın en ücra köşelerinde bile ba-

rışçıl bir yönetim getirecek bir yol yapmıştık. Ama yine de Yacu İsmail'le konuşurken merak etmişimdir hep, yol yapımcıları hiç karşılarına çıkmasaydı onların, acaba daha mı iyi olacaktı bu dağlı halk için...

Başvurularının ve görüşmelerinin sonucunu anlattı bana Yacu.

"Hükümet (devlet) hizmetine artık Asuri istemediklerini söylüyor Iraklı üst düzey resmi görevliler. Polis teşkilatına da orduya da almayacaklar beni. Aslında, evvelce hükümetin belli mevkilerinde bulunan pek çok Asuri şimdi görevlerinden uzaklaştırılıyor. Bağdat'ta yeni açılan Harp Okulunda bulunan iki kuzenim, daha yeni kovuldu. İkisi de bizim savaşçı aşiretlerimizdendi ve iyi eğitilmişlerdi, asker olmak için aklınıza gelebilecek en ideal insanlardı. Anlayamıyorum bu durumu. Haksız bir önyargıdan başka birşey değil bu. Son on yıl süresince Mandanın en önde gelen amilleri olarak rolümüz gözönünde bulunduruluyorsa da, Arapların bizleri sevmiyor olması şaşırtıcı olmaz sanırım.

"Üstelik polis teşkilatındaki Asuriler durmadan azaltılıyorlar. İngiliz Hükümetinin çok yakın bir zamanda bize verdiği söze karşılık, çok acayip birşey gibi görünüyor bana bu. Merak ediyorum, acaba meselenin aslı ne?"

Kendi kendime merak etmeye başlıyordum bunu, zira şu veya bu Asurinin ilerde nasıl istihdam edileceğini soran yönergeler alıyordum Bağdat'tan. Artık onlara yol için ihtiyaç duyulmadığı zaman, bölümün diğer işlerine kaydırılmaları için hiçbir emir yoktu.

Bu beni şaşırttı, zira Irak'ın, Asurileri ve tüm diğer azınlıkları her bakımdan ülke hayatının içine almak hususunda yükümlülüklerini yerine getireceğini söylemiştim her zaman adamlarıma ve kısmen de olsa öyle zannetmiştim. Bu, ne demekti öyleyse?

20. Hedefe varıldı

En nihayetinde yol-burnu kampımı ve çalışanlarımı terkedeceğim gün geldi çattı. Büyük hedefimize ulaşmıştık. Bu nedenle, bu kadar uzun süre baştan aşağı stress ve zahmetle başlarında bulunduğum o muazzam çalışanlar ordusuna elveda bile demeden, günlük işler her zamanki temposunda akıp giderken, görevi Iraklı birine devredip, gizlice ayrıldım oradan.

Arabanın içindeki eşya yığınının altına yarı gömülmüş halde, Hamit geldi benimle ve sadece kamp muhafızları gördü gidişimizi.

Ayrılırken, tek kollu, tek gözlü depo bekçisi (elinde bir dinamit çubuğu patlattıktan sonra, umarsız bir geceyarısı Erbil'e arabayla götürerek yaşamını kurtardığım adam) Allah nimetlerini üzerine yağdırsın diye dua ediyordu bana. Ve Berserini Boğazındaki benim o derme çatma kulübemin dışında en son ayakta gördüğümde, tek koluyla hâlâ el sallıyordu. Allah bilir, o zavallı sakat adam nerede şimdi. Onun yanında, Dergalalı

Mehmet Emin Ağa'nın aşiretinden vefalı nöbetçiler duruyordu. Son selamları olarak, tüfeklerini başlarının üzerine kaldırdılar.

Ziftlenmiş yol hafifçe uzanıyordu önümde ve beni hız yapmaya ayartıyordu. Pervasız bir sürücü olduğum söylenirdi bana, keskin virajlarda ve uçurum kenarlarında... Bu ünümü hak etmiştim bugün, zira ne kadar erken çıkarsam o kadar az aklım geride kalır diye "bastım gaza" Ne de olsa, köşeleri dönerken hızdan yana yatmamış mıydım? Hem bir araba iki terek üzerinde gidebilen hıza ulaştığında, ne diye dört teker üzerinde süreyim ki? Bütün gerekçelerim hazırdı. Böylece, koltuğuna sıkı sıkıya yapışan Hamit'le, son sürat vurduk yollara... Kospyspee mağarasını geçtik, çok eski dönemlerde yaşamış insanların yattığı Zoroastrian mezarlığını geçtik, üzerinde amelelerin 'elmas' bulmak için (kusursuz olduğu belli olan, güzel ama değersiz çift taraflı kuvars kristallerdi bunlar) çılgıncasına çalıştığı kayalık katmanı geçtik... Ve Berserini Boğazının dışında sanki bir tünelden çıkmışız gibi kesiliverdi yankılar... Zewa ağaçlıklarından ve tarlalarından geçip, Jindian'a doğru devam ettik yolumuza. Kendi inşa ettiğim ve bir dönem yaşadığım terkedilmiş konaklama yerlerinde durmadım laf aramızda, Kürdistan'da bulunduğum süre içerisinde kafamın üzerindeki tek demir çatılı yer burasıydı. Orada yaptığım bahçe, bahar parlaklığıyla aydınlanmamıştı henüz. Ve çeşme şırıl şırıl akıyordu göletine. Nehrin üzerindeki yolun kollarından biri bizi Yukarı Rewanduz'a götürürken, sanki bana yüzyıllar önceymiş gibi gelen, Şeyh Seyid Taha ile ziyafet çektiğim o mağaradan, gürül gürül akıyordu Jindian'ın büyülü suları... Eşininin ve hizmetkarlarının hâlâ yaşadığı Şeyhin o büyük evini görebiliyorduk, ama şimdi "terkedilmiş bir ziyafet salonu'ydu, malikanenin efendisi uzak bir diyarda mahpustu.

Yukarıda, çıplak büyük kayanın kaburgası üzerinde, hort-

lakların hâlâ gizlice ortaya çıkıp Kürt insanını öldürdüğü yerde, Rewanduz'un o korkunç gri hisarı yükseliyordu. Açıkçası, dünyanın öbür ucundan gelen bir yabancı olarak, birlikte akşam yemeği yediğim ve güzel dostluklar kurduğum İsmail Bey'in evinde durmayı çok istedim. Genç ev sahibinin yaşamının bu kadar kısa olabileceğini hiç tahmin etmiyordum doğrusu. Evi son kez görürken, aydaki dağlar gibi kıraç, karla kaplı zirvelerin vahşiliği ortasında, kentin o ürkütücü görünümü, insanı hayrete düşürecek denli mükemmeldi ve bütün bu manzara sonsuza dek hatırımda yaşayacak.

Bir anda gözden kayboldu Rewanduz, Kör Paşa kalesinin harabelerinin bulunduğu tortulu şistli çıplak tepenin arkasında... Ve biz Diana ovasına indik. Asuri Levylerle yer değiştirmek için yolu yürüyerek katedip oraya daha yeni ulaşmış olan Irak ordusunun çadırları, malzemeleri ve diğer eşya yığınları ortalığa saçılmıştı. Asuri askerler eşyalarını ve taşınır mallarını topluyorlardı, Diana'dan hareket ederken... Ovalardan ayrılmaya hazırdılar.

Alf'in benim için hazırlattığı özel odaya gittim ama onu bulamadım orada. Uzakta, Musul'daydı. Bu nedenle, Albay MacDonald ve hâlâ Diana'da bulunan birkaç subaya veda ettikten sonra, yeniden Rewanduz Boğazında yola koyuldum.

İki yıldır boğuşup durduğumuz uçurumlardan ve kanyonlardan, büyük emeklerimin geçtiği o manzaradan geçecektim şimdi. Hayatın gizleri ve heyecanlarıdır, insanda en büyük etkiyi bırakan, yoksa günlük işlerin rutin akışı değil... Bu nedenle de, matkapçıların terketmesiyle yeni buldukları yeri çabucak kendi güvenceleri için benimseyip, binlercesi kayalık tavanın altına yuva yapmaya gelmiş olan kırlangıçların olduğu yarı tünellerin altında ve kıyıların etrafından hızla geçip giderken, özellikle aradığım neredeyse 'hendeğe' yuvarlanmış olan büyük Hapkins köprüsü ve öldürülmüş amelenin cesedi-

nin bulunduğu Ölü Adam Göletiydi.

Alanasu yukarısından, şelaleyi ve polis karakolunu geçip, en sonunda Geliyê Ali Bey'deki eski kampımın bulunduğu yere geldim. Herşey iki yıl geri gitmiş Hatta kartallar bile terketmiş orayı.

Bir kez daha Geliyê Ali Bey ve son kez... hâlâ büyüyen birkaç okaliptüs ağacı ekmiştim... Gerçi anavatanları olan Avustralya'daki o görkemli büyüklüğe hicbir zaman ulaşamasalar da, kışların sert geçmesine rağmen, orada bu kadar büyüyebileceklerini hiç aklıma getirmezdim. Geliyê Ali Bey'in bana mezar olacağını düşünmüştüm sık sık, benden önce az kalsın Hay'e ve Lymington'a olacağı gibi... Pek çok Britanyalının kemikleri yatıyor Mezopotamya toprağında ama benim kaderim başka türlü yazılmış gibi görünüyor.

Ismail Bey'in sonunda kendi eceliyle karşılaştığı o bodur meşeye en nihayetinde varıp Geliyê Ali Bey'in dışına çıktım ve böylece geceleri sivrisineklerin ve kurşunların birlikte neşeyle şarkı söyledikleri Spilik'teki o ilk kampımı geride bıraktım.

Yolun bu kısmında, ücreti ödenmemiş hiçbir emekçi yoktu. Olsa bile, bir daha ben başlarında olmayacaktım. Bu nedenle, ayağımı hiç gaz pedalından çekmeden, vakit kaybetmeksizin Şaklawa ve Erbil'e doğru hızla devam ettim yola.

Bazen Bağdat'a vardığımda, o da tesadüfen o kente gelmiş olan Baker'ı buluyordum. Konuşmalarımız sırasında, özellikle de şu an iş arıyor olan benim eski personelimi kastederek, Asurilerden söz ediyordum.

"Oh, o iş tamam" dedi. "Iş için petrol şirketlerine başvurmalarını söyle onlara. Kerkük'ten Akdeniz'e inşaa edilen boru hattında, mühendislik deneyimi olanlara ihtiyaç duyulacak. Iş bittiğinde, Duhok bölgesinde senin arkadaşın Yacu'yla beraber ruhunu kaybetmiş bir şekilde ortalıkta aylak aylak dolaşan demobilize olmuş Levy arkadaşlarına katılacaklar hemen...

Bazıları Asurilerin Dicle'yi geçip Suriye'ye gidebileceğini söylüyor, bu da demekti ki, Fransızlar, bizim kabul etmediğimiz korumayı önerebilir onlara."

"Acaba bu ülkeyi -hem Asurileri hem de Arapları- İngiliz tüfekleriyle silahlandırmamız Irak için doğru birşey miydi, yoksa değil miydi, söylemek çok güç benim açımdan. Ama, daha birkaç yıl önce bütün tüfeklere zorla el koyduğumuzu düşünürsek, barışı sağlamak için elimizi uzatabilmemiz biraz tuhaf görünüyor bana. En az benim kadar sen de biliyorsun ki, bütün çabalarımıza rağmen, bu ülkedeki din ve ırk düşmanlığının kökünü kazıyamadık. Er ya da geç, birileri galeyana gelecek, silahlar patlayacak, öldürülmedik insan kalmayacak ortalıkta...

"Dobra dobra ve kendimden emin söylüyorum" diye ekledi ciddi bir şekilde, "gidişatı hiç beğenmiyorum. İleride olabileceğine inandığım şeyleri defalarca rapor ettim. Hatta olan şeyleri de... ama bizler Karargah'ta pek popüler değiliz. Biz dış görev adamlarının, mahzun içine doğar böyle şeyler... Karargahtan raporlarımıza gelen yanıttaysa, biz işimizi çok ciddiye alıyoruz ya da o anlama gelen sözler yazıyor."

Bir yıl sonrası...

İngiltere'ye geri döndüm. Yüzlerce meslektaşım gibi ben de, harıl harıl Victoria Stereet'i araştırıyorum, mühendislerin Mekke'si, yeni dünyaların fethi için yani başka bir deyişle iş arıyordum. Hiç de keyifli bir iş değil. Ekonomik depresyonun olduğu 1933'te, Kürdistan'daki yol yapımcıları rağbet görmüyordu pek Victoria Street'te...

Gündelik hayatın koşuşturmaları ve sıkıntıları içerisinde ve Londra trafiğinin gürültüsü ve hayhuyunda, Irak ve onun problemleri, geçmiş hayatımın belli belirsiz bir hatırası olarak geliyordu aklıma. Sanki hiç varolmayan romantik bir düştü Kürdistan... İsmail Bey, Şeyh Seyid Taha, Seyid Hüsnü Efendi,

Yacu ve diğerleri, sanki gerçekte yaşamamıştı. Ve Asuriler... Onlar kimdi?

Victoria istasyonuna doğru kalabalığı ite kaka ilerliyordum.

"Asuriler!"

İsim, etrafımdaki kalabalıktan gelmiş gibiydi sanki. Zınk diye durdum ve her taraftan sataşmalar geldi hemen...

"Taksi? Hayır, teşekkürler, yürüyeceğim. Oh, çok özür dilerim, yoldan çekileceğim. Trene koştuğunuzu farketmedim. Hayır, balon istemiyorum."

Rüyada gibiydim sanki. Burası Londra'ydı, Kürdistan değil. Bir gazete satıcısı, ilan tahtasını parmaklıklara bağlamış avazı çıktığı kadar bağırıyordu:

"Sizden evvel -bütün havadisler. En son baskı. Yarışların tam sonuçları. Bütün havadisler. Asuriler-"

Yeniden o söz... Hatta ilan tahtasında bile!... Hemen birkaç gazete satın aldım ve başlıklarına şöyle bir göz gezdirdim.

IRAK'TA ASURİ KATLİAMI

315 KURBAN BULUNDU

MAHKUMLAR VURULDU

Musul'un kırk mil kuzeyinde, küçük bir kasaba olan Simel'de, bir Asuri katliamı oldu... köyler paniğe kapılmış kadınlar ve çocuklarla dolu...

14 Asuri mahkum acımasızca vuruldu...

Eski ve bedbaht bir tarihtir bu. Fırlatılıp atıldıkları kızgın fırınlardan çıkarıldı Asuriler... Kavrulsalar da hâlâ yaşıyor, hâlâ devam ettiriyorlar ırksal varlıklarını... Buna rağmen yine de Irak'talar, büyük bir kısmı toplama kamplarında... İngiliz ve Fransız hükümetlerinin yücegönüllü çabalarıyla gelişmesine katkı sunacakları, Orantes kıyılarında uygun bir yerleşim yeri sağlanması girişimi, vaatten ibaret olsa da, başlatıldı. Ne yazık ki, Fransa, Suriye üzerindeki mandasını geri çekmeye karar verdiğinde, Asuriler için seçilen bölgeye komşu

olan aşiretler, bu plana düşman ilan ettiler kendilerini, sonuç olarak da, tasarı suya düşmüş oldu.

Ama bununla beraber, zorla da olsa bir faydası oldu bu hayalkırıklığının. Zira İngiltere, imparatorluğu bünyesinde olan ve büyük oranda sorumlusu olduğu bu büyük adaletsizliği düzeltme fırsatına sahip yeniden. Ne çok gelişmiş ne de dağlı halklar için pek uygun bir yer değilse de, Asuriler için İngiliz Guyanası düşünülüyor herhalde. (Bu ülke, Asurilerin yerleşimi için önerilmiş ve iki yıldır da Milletler Cemiyeti'nde karar altına alınmayı bekliyor). Yine de Irak'taki toplama kamplarından çok daha iyidir orası. Ve bu, adı hiç duyulmayan ama imparatorluğun potansiyel olarak varlıklı köşelerinden birini Büyük Britanya'nın ortak çıkarlarına ve onun eski müttefiklerine açmak için mükemmel bir fırsat sunar.

Asuri dostlarımın geçmişin büyük sıkıntılarının "üzüntü ve telaş"ından uzak, huzur dolu bir ülkeye yerleştirilmelerini görmek, hâlâ en büyük arzumdur.

Rewanduz yolu, modern zamanlarda tamamlanmış en heyecan verici yol çalışmalarından biridir; İran'ı yeni bir koridorla Akdeniz'e bağlaması düşünülen büyük karayolunun bir bölümünü oluşturur bu yol. Kürdistan'dan Geçen Yol, büyük İskender'in Arbela'sını takip edip Selahaddin'in yurdundan geçerek İran platolarına kadar uzanır; her ikisi de dünyanın en harikulade engellerini oluşturan yol üzerindeki Rewanduz ve Berserini boğazlarını boydan boya kateder...
General Rowan Robinson (Önsöz'den)

"Büyük bir başarı, büyük bir kitap, büyük bir insan... Road Through Kurdistan'ın bir bestseller olması, halkın bu tür başarılara veya kitaplara ya da insanlara itibar ettiğini gösteriyor"
E. O. Lorimer (John O'London's Weekly)

" Bay Hamilton çok değerli bir yol inşa etti ve bu yola dair, okunmaya değer bir kitap yazdı - heyecan, bilgi ve tuhaf olaylarla dolu."
The Times

" Onun cesur, yalın anlatımından, Kürtler ve Asuriler sanki çıkıveriyorlar gözlerimizin önüne... Ve kitap, büyüleyici ve amansız bir hayatın insanı hayran bırakan küçük anekdotlarıyla sarılıp sarmalanmış."
Chirstopher Sykes (Spectator)

"Tüm zamanların en büyük yol yapım hikayelerinden biri."
The Daily Telegraph

ISBN 975-7112-87-9
9 789757 112877

€ 8,00

avesta